

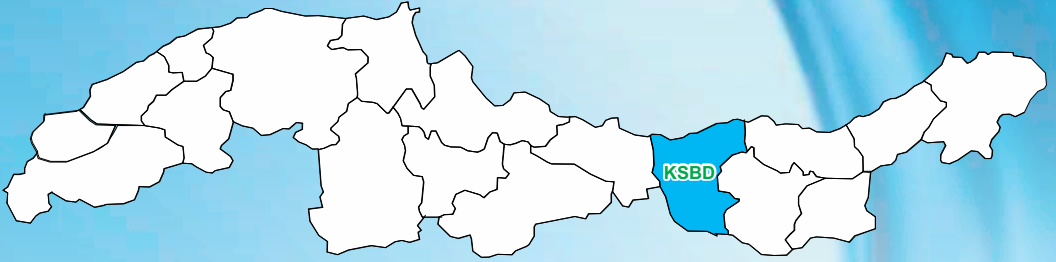
ISSN: 1309-081X

Yıl / Year : 7

Sayı : 12

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karadeniz
Sosyal Bilimler Dergisi

The Black Sea Journal Of Social Sciences

İLKBAHAR 2015
SPRING 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRESUN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YILDA İKİ KEZ YAYINLANAN
(HAZİRAN-ARALIK)
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS A PEER REVIEWED
INTERNATIONAL JOURNAL PUBLISHED BIENNUELY (JUNE – DECEMBER).

İLKBAHAR / SPRING 2015

YIL / YEAR: 7

SAYI : 12

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-081X

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Sedat MADEN
Giresun Üniversitesi

Editör / Editor

Doç. Dr. Sedat MADEN
Giresun Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Assistant Editor

Yrd. Doç. Dr. Hadiye YILMAZ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lokman TAŞKESEN LİOĞLU
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa S. ABDÜSSELAM
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abanoz KÜÇÜK
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatem TÜRK
Giresun Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ŞANAL
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet EKİNCİ
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai BALCI
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nail GÜNEY
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elif Mamur YILMAZ
Giresun Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Yrd. Doç. Dr. Hatem TÜRK
Giresun Üniversitesi

İngilizce Editörleri / English Editors

Yrd. Doç. Dr. Erhan DELEN
Giresun Üniversitesi
**Yrd. Doç. Dr. Binnur
YILDIRIM HACİBRAHİMOĞLU**
Giresun Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Dr. Mehmet ALVER
Giresun Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Müzeyyen ALTUNBAY
Giresun Üniversitesi
Arş. Gör. Adem ÖZBEK
Giresun Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güre Yerleşkesi 28200 / Giresun
Tel: (0454) 310 10 85
e-mail: sosdergi@gmail.com

Basım Tarihi / Date of Publication: 2015

© Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,
DergiPark, Index Copernicus, Akademia Sosyal
Bilimler İndeksi (ASOS Index), Araştırmacı
Bilimsel Yayın İndeksi ve Türk Eğitim İndeksi
tarafından taranmaktadır.

Baskı: Yeşilgiresun Matbaacılık-
Gazetecilik Ltd. Şti.
Bekirpaşa Cad. No: 24 / Giresun
Tel.: 0454 216 71 45

Dergimizde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Aygün ATTAR

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu BOSTANOĞLU

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Ömür CEYLAN

Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Miri Gal-EZER

Kinneret Üniversitesi, İsrail

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Qui GUO

Macquarie Üniversitesi, Avustralya

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan KAVRUK

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KIRKILIC

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Giedrė KVIESKIENĖ

Lietuvos Edukologijos Universitėsi, Litvanya

Prof. Dr. Muhsin MACİT

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Divina Frau-MEIGS

Sorbonne Üniversitesi, Fransa

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hiroki ODAKA

Aichi Gakuin University, Aichi, Japan

Prof. Dr. Mustafa ORAL

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Murat ÖZBAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Burul SAGINBAYAVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Jale SARMAŞIK

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Maria João SILVEIRINHA

Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dr. Goran SVENSSON

Norway and Halmstad University, Sweden

Prof. Dr. Fatih TAYFUR

Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Madina TEKUEVA

Kabardino-Balkarian State University, Rusya

Prof. Dr. Vahit TÜRK

İstanbul Kültür Üniversitesi

Doç. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
The Black Sea Journal of Social Sciences
Onikinci Sayısının (7/12) Hakem Listesi
List of Referee for the Twelfth (7/12) Issue

Doç. Dr. Şirin DİLLİ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin KARADENİZ
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal ALVER
Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa ÖKSÜZ
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TURMUŞ
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Zuhale ARDA
Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL
Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL
Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın TEMUR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hacer ÇORUH
Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Canan ÇETİN
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus CERAN
Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. M. Asif YOLDAŞ
Avrasya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali KARACA
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ULUSOY
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Talat AYTAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir İNCE
Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Süheyla YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN
Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan EŞEL
Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Amanos Dağları Eteklerinde Bir Roma Yerleşmesi Ve Tepeobası Nekropol Alanları	1
<i>Tepeobası Nekropol Fields on the East Hillsides of Amanos Mountains and Settlement Centres</i>	
İbrahim ÜNGÖR	
Atasözlerinin Öğretimine İlişkin Bir Öneri: Atasözlerinin Anlamlarına Göre Derecelendirilmesi	31
<i>A Proposal for the Teaching of Proverbs: Grading by Meanings of Proverbs</i>	
Saadettin KEKLİK	
Samsun Müzesi'nden Athena Büstlü Kantar Ağırlığı	49
<i>The Scale Weight of Athena Bust from Samsun Museum</i>	
Orhan Alper ŞİRİN	
Sosyolojik Düşünmenin İmkanı	57
<i>The Possibility of Sociological Thinking</i>	
ElifNagihan TÜRKÖZ	
Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası	71
<i>Foreign Policy Change: Turkish Foreign Policy in the AKP Era</i>	
Emirhan KAYA	
Karadeniz Bölgesinde Ahşap Tekne Yapımcılığı ve Günümüzdeki Durumu	93
<i>Wooden Boat Bullding In Black Sea Coast And It's Situation In Our Days</i>	
Mahmut DAVULCU	
Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak	125
<i>Güruh-ı Naci's Haired Souls: Being Woman in the Alewi-Bektashi Belief System</i>	
Adem KOÇ	
Üniversite Yönetmelikleri Çerçevesinde Kariyer Merkezlerinin Amaç ve Faaliyetleri	145
<i>Purposes and Activities of The Career Centers Within The Framework of The University Regulations</i>	
Mehmet Cemil ÖZDEN	
Koç Kayası Tabiat Parkı'nın Ekoturizm Olanakları Açısından Değerlendirilmesi	171
<i>Evaluation Of Coach Rock Natural Park With Regards To Ecotourism Opportunities</i>	
İbrahim SEZER	
Polisiye Roman Bağlamında Necip Fazıl'ın Meşum Yakut'u	207
<i>Meşum Yakut By Necip Fazıl In The Context Of Detective Novel</i>	
Yunus AYATA	

Türkiye'de Vergi ile Yoksulluk Arasındaki İlişkilere Kuramsal Yaklaşım	231
<i>A Theoretical Approach to the Relationship Between Poverty and Tax in Turkey</i> Mehmet DURKAYA	
Türkmenistan'da Pazar Yapısı ve Pazarlama Bileşenleri Açısından Türkmenistan Pazarının İrdelenmesi	255
<i>Market Structure In Turkmenistan and Evaluation of Turkmenistan Market In Terms of The Marketing Mix</i> Recep ÇİÇEK – Güçgeldi BASHİMOV	
Kültürel Zenginliklerimizin Posta Pullarıyla Tanıtılmasına Dair Bir Çalışma; Pul Sanatçısı Pınar Olgaç'ın “Türk Kadın Başlıkları”	265
<i>A Study On Introducing Our Cultural Wealths Through Postage Stamps; Stamp Artist Pınar Olgaç's “Turkish Women Headdresses”</i> H. Nurgül BEGİÇ – Gülüzar ÇELEBİLİK	
Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları	277

Amanos Dağları Eteklerinde Bir Roma Yerleşmesi Ve TepeobasıNekropol Alanları

İbrahim ÜNGÖR*

Öz

Amanos Dağları, tarihin ilk çağlarından itibaren insanoğlu tarafından iyi bilinen önemli bir coğrafyadır. Daha Mezopotamya'da Sümer çağı yaşanırken, bu coğrafya Ön Asya halkları tarafından keşfedilmiştir. Amanos Dağlarının doğu eteğinde yer alan İslâhiye Ovası, bölgenin en önemli yerleşim yeri ve Anadolu'nun içlerine girişi sağlayan bir geçiş güzergâhı olmuştur. Amanos Dağları ve İslahiye, Avrupa üzerinden Anadolu'ya giren ve oradan da Mezopotamya'ya, Mısır'a geçen halkların da uğrak yeri olmuştur. Bu çalışmaya konu olan Tepeobası ise Roma-Bizans döneminde önemli derecede yerleşim görmüş olan Amanos Dağlarının doğu eteğinde bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu yerleşim tercihinde bölgenin tarıma elverişli olması, Amanos Dağlarının verimli orman ürünleri ve serin dağ sularının yanında bölgenin stratejik konumu da etkili olmuştur. İslahiye ilçesinin batısında yer alan bu saha, Çerçili mahallesinin güneyinde ve Telli mahallesinin batısında bulunur. Uzun süreli ve yoğun nüfuslu bir yerleşim gördüğünü düşündüğümüz bu saha, iki adet yerleşim merkezine, çok sayıda kaya mezarına ve ayrıca bir adet de oda mezara sahiptir. Ele aldığımız kaya mezarları Hellenistik, Roma ve Bizans dönemi kaya mezarlarının gelenekselleşmiş mimarisinin izlerini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amanos Dağları, Roma, Bizans, Nekropol

* Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, iungor@erzincan.edu.tr.

TepeobasıNekropol Fields on the East Hillsides of Amanos Mountains and Settlement Centres

Abstract

The Amanos Mountains are an important geography which have been well known to mankind since the ancient times of history. This geography was discovered by the people of Asia Minor during the Sumerian Age era experienced in Mesopotamia. The İslahiye Plain which is located on the east foot of the Amanos Mountains became the most important settlement location of this region and a transition route providing entry into Anatolia. The Amanos Mountains and İslahiye also became a stopover point for those people who arrived in Anatolia via Europe and then travelled on towards Mesopotamia and Egypt. The subject of this study Tepeobası is located on the east foot of the Amanos Mountains which used to be an important settlement location during the Rome-Byzantine era. Besides its strategic location, the main factor for this settlement location being preferred was undoubtedly the fact that this region is suitable for agriculture and that the Amanos Mountains are covered with rich forestry products and cool mountain waters. This region falling to the west of İslahiyetownship is located to the south of the Çerçili district and to the west of the Telli district. Once thought to have seen long term and densely populated settlements, this region has two settlement centres, large number of rock tombs and even one room shape grave. The rock tombs mentioned contain overtones of traditional architecture from rock tombs dating back to the Hellenistic, Roman and Byzantine periods.

Key Words: Amanos Mountains, Roman, Byzantine, Nekropol.

Giriş

İncelediğimiz kaya mezarları, oda mezar ve bir höyük ile geniş sahaya yayılmış yerleşim alanı, arazinin topografik yapısından dolayı çeşitli karakterlerde ortaya çıkmıştır. Arazinin düz alanlarını tarımsal amaçla kullandıklarından, mezarlar ve yerleşim merkezleri dağlık alanlara yapılmıştır. Hem nekropollerde hem de yerleşim alanlarında şu ana kadar herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Oda mezar yöre halkı tarafından uzun yıllardır bilinmesine rağmen kaya mezarları köye ulaşmak için yapılan yol çalışması sırasında ortaya çıkarılmıştır. Çerçili köyü (yeni idari düzenlemeye göre mahalle) içinde bulunan Roma-Bizans dönemi yerleşim yeri ve Tepeobası mezarında bulunan yerleşim yeri ile mezar alanları isetarafımızdan tespit edilmiştir.

Bölgede tespit edilen kaya mezarı türlerinin, mezarı yapılan kişinin sosyal statüsüne, ekonomik gücüne ve dönemin gelenek-göreneklerine göre çeşitlilik gösterdiği anlaşılmıştır. Dromoslu, arcosoliumluoda mezar ve nekropollerdeki oyma kaya mezarlar tespit edilen hâkim mezar tipleridir. Bunlara ek olarak, Tepeobası yerleşim sahasının kuzeyinde iki adet mezarın - henüz yapım aşamasındayken-bilinmeyen bir nedenle yarım bırakıldığı görülmüştür.

Tepeobası'nın Coğrafyası ve Konumu

Tepeobası, Gaziantep iline bağlı İslahiye ilçesinin batısında, Amanos Dağlarının doğu eteklerinde yer almaktadır¹. Bu çalışmamıza konu olan yerleşim alanları ve mezar sahaları, tarihin ilk dönemlerinden itibaren hem Mezopotamya halkları, hem de Anadolu'nun halkları tarafından bilinen Amanos Dağları²(Hamanu)³İslahiye Ovası'nın batı ucunda yer almaktadır. Amanoslar veya Nur Dağları olarak bilinen bu dağlar üzerinde bulunan iki önemli geçit, madenler, yaban hayvanları, zengin bitki örtüsü ve

¹ Koordinat: 37° 01' 36" K.; 36° 35' 33" D.

² Amanos dağları ile ilgili bk. (Strabon, Geographiaka XII, XIII, XIV: 5; Üngör, 2011: 137-163). Adap kralı Lugal-Anne-Munduve Uruk kralı Lugal-Zaggessi'nin, Amanos Dağları ve Yukarı Memleket'e kadar gittiklerini belirten ifadeleri bulunmaktadır (Bilgiç, 1948: 493; Sever, 1995: 1). Yine Assurnasirpal III'nin (M.Ö. 883-859) Amanos Dağları'ndan kestirdiği ağaçları, Sin ve Shamash tanrıları için yapılan tapınaklara hediye ettiği bilinir (Luckenbill, 1926: 479; Şaroğlu, 2013, 63).

³ Amanos Dağlarını konu alan antik Mezopotamya kaynaklarında Amanoslar, Hamanu ve başka değişik isimlerle de bilinmektedir. Bilgi için bk. (Kurt, 2008: 122; Şaroğlu, 2013: 60; Üngör, 2014: 50). Ayrıca Akkad Kralı Naram-Sin'in icraatını konu alan Boğazköy Arşivi'nde ele geçen bir kitabede, Naram-Sin kendisine karşı isyan eden şehirleri sıralamaktadır. İsmi geçen krallardan biri de Sedir Dağları kralı Işippu'dur. Bu kralın hâkimiyetindeki yer olan Sedir Dağları şüphesiz ki Amanos Dağlarıdır (Yiğit, 2000: 23). Ur'da bulunan bir kitabede Amanos Dağları ile ilgili Naram-Sin, "... (tanrı) Nergal, Kudretli Naram-Sin için yolu açtı ve ona Arman'tı, Ibla'yı verdi ve ona Amanos'u, Sedir Dağını ve Yukarı Denizi bağışladı" demektedir (Alkım, 1960: 356). Amanos Dağları ile ilgili çok sayıda kitabenin bulunduğu ve birbirine yakın çok sayıda isim ile anıldığı bilinmektedir. Bunlar Gudea metninde "Amanum", Assur yazıtlarında "Hamanu" şeklinde anılırken; klasik çağlarda yine yakın şekli ile ifade edilerek "Amanos", Latin kaynaklarında ise "Amanus" olarak görülmektedir. Bizans kaynaklarında da ismine rastlanan bu dağlara, "Mavron Oros-Karadağ" denilmektedir. İslam kaynaklarında da rastlanılan Amanos Dağlarına "Cebel el Lukkâm" denilmiştir (Alkım, 1960: 376). Amanos Dağları ve bu dağlara verilen isimler konusunda daha geniş bilgi almak için bk. (Alkım, 1960: 349-401).

bunlardan sağlanan yan ürünler (deri, reçine, kereste) ile çok verimli bir coğrafyadır. Amanos Dağları Akdeniz'e oldukça yakın bir konumda yer alır. Bu özelliği sayesinde bol miktarda yağış almaktadır. Amanos Dağlarının batı kısmında olduğu kadar olmasa da, çalışmamızla ilgili olan doğu kısmı da bol miktarda yağış almaktadır. Bu sayede kaynağını Amanos Dağlarından alan ve birçoğuyuzın dahi akış gösteren çok sayıda akarsu kaynağına da sahiptir (Avcı, 2005: 27-55; Aytaç, 2010: 1-3).İnsanoğlu için cezbedici bu özellikleri ve bölgenin tarihî coğrafyası göz önüne alındığında bu yerleşim alanının kurulduğu tarihten bu güne kadar stratejik bir önem arz ettiğini söylemek mümkündür. İslahiye ve çevresinde 1880 yılından itibaren çeşitli arkeolojik ve tarihî araştırmalar yapılmıştır. Ancak ilçe genelinde yapılan çalışmalar, Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşim yerlerinin tespiti ve bu merkezlerde yapılan kazı çalışmaları çerçevesinde olmuştur. Ele aldığımız Roma ve Bizans dönemi yerleşim yerleri ve nekropollerdeki mezarları tanımlayan türden bir bilimsel çalışma ise bölgededaha önce yapılmamıştır⁴.

Tepeobası Ve Yakın Çevresi Yerleşmeleri Çerçili Mahallesi (Köyü) Yerleşim Alanı

Çerçili Mahallesi Yerleşim Alanı, Amanos Dağları'nın doğu eteklerinde, doğal dağ uzantısının doğu ucundaki tepenin üzerinde bulunmaktadır⁵. Çerçili Yerleşmesi, bu çalışmada ayrı bir başlıkta ele alacağımız kaya mezarları ve oda mezarın bulunduğu alanın yaklaşık 1 km. kadar kuzeyinde yer alır. Çerçili Mahallesi Yerleşim Alanı olarak isimlendirmeyi uygun bulduğumuz bu alan, günümüzde mahalle sakinleri tarafından mezar yeri olarak kullanılmaktadır.

Çerçili Mahallesi Yerleşim Alanı, ovayı geniş bir açı ile görebilecek kadar iyi konumdadır. Tepe noktası 612 m. rakıma sahiptir. Yerleşmenin eteklerinin ve çevresinin rakımı ise 590 m. civarındadır. Doğu-batı uzantılı buhöyüğün etrafında bol miktarda su kaynağı ve verimli tarım arazileri bulunmaktadır. Bu yerleşmenin doğu eteklerinin ölü defnetmek için kullanıldığı, çok miktardaki iskelet kalıntılarından rahatça anlaşılabilir. Bu alandaki defin işlemlerinin direk toprağa gömü usulüyle yapıldığını düşünmekteyiz. Yine höyüğün güneydoğu yamacından köylüler tarafından toprak alındığı ve bu işlem sırasında höyüğün mimari yapısının görülür hale geldiği görülmektedir. Höyüğün özellikle tepe kısmında ve batı eteklerinde bol miktarda, Roma ve Bizans dönemlerine ait olduğu anlaşılan keramik verisi göze çarpmaktadır. Ayrıca bu merkeze yakın mesafede bulunan oda mezar ve diğer mezar tiplerinde yaptığımız incelemelerde gözlemlediğimiz az sayıdaki keramiklerin de bu alandaki keramikler ile aynı

⁴ İslahiye bölgesinde yapılan araştırmaların tarihçesi ve diğer yerleşim alanları hakkında geniş bilgi için bk. (Üngör, 2014: 39-57; 185-239)

⁵ Koordinat: 37° 02, 06" K.; 36° 35, 39" D.

özelliklerde olduğunu söylemek mümkündür. Höyüğün yakın çevresinde yapılan incelemeler, bu merkezin 1,5 km. kuzeyinde bulunan Roma dönemi Arfalı yerleşmesinin ve Çerçili mahallesinin bağlı alanlarında bulunan mozaik alanının, bu merkezle ilişkili olduğu fikrini akla getirmektedir (Üngör, 2014: 187-198). İslahiye ilçesinin özellikle batı kısmında yer alan Amanos Dağları eteklerinde, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde oldukça yoğun bir yerleşimin olduğu bilinmektedir. Çerçili Yerleşmesi'nde yapılacak detaylı bir çalışmanın; Çerçili, Arfalı, Sıtmapınarı ve buralara yakın Roma-Bizans dönemi arkeolojik merkezlerin tarihinin aydınlanması için de önemli sonuçlar doğuracağını düşünmekteyiz. Bu bakımdan Çerçili yerleşim alanının, bu merkezler için stratejik bir merkez olacağı kanaatindeyiz.

Tepeobası Yerleşim Sahası

Tepeobası Yerleşim Sahası, oda mezarının ve kaya mezarlarının bulunduğu dağ eteğinden itibaren güneybatıya doğru 600 m. kadar ilerlendikten sonraki açık alanda yer almaktadır⁶. Burada yaptığımız yüzey incelemesinde, yerleşim unsurlarına ait mimarikalıntıların açıkça görülebildiği tespit edilmiştir. Bir vadi içerisinde bulunan geniş yerleşim alanının, dağ eteğinde olması nedeni ile dağdan aşağı doğru akan yağmur ve sel sularının taşıdığı kalın bir örtü ile kaplandığı görülmüştür. Yerleşmenin doğuya doğru açılan uç kısmından itibaren tarım arazileri yer almaktadır. Batı kısmı ise Akdeniz ikliminin doğal bitki örtüsü olan maki türünde ormanlık alanlarla kaplıdır. Yine bu yerleşim alanının batı yönünde tarihin ilk zamanlarından itibaren, Ön Asya halklarını açıkça cezbeden kerestelik ağaç, servi ve sedir ağaçları bulunmaktadır⁷. Bu merkezde yaşayan halkın orman ürünlerinden faydalandığına ve ovalık alanlarda tarımla uğraştıklarına şüphe yoktur.

Tepeobası Yerleşim Sahası'nda yaptığımız incelemelerde, birçok ünitesi bulunan mimari yapı kalıntısının olduğu anlaşılmaktadır. Vadi içerisinde bulunan bu merkezin çoğu kısmının toprak ile kaplandığı dağ görülmektedir. Bu yapıların hangi amaçla kullanılan mimari yapılar olduğunun ancak bu sahada yapılacak bir kazı sonunda anlaşılacağı düşünmekteyiz.

Tepeobası Mezarları Nekropol Alanı

Amanos Dağları'nın İslahiye Ovası ile bulunduğu doğu eteklerinde, hafif engebeli ve bir yay gibi kıvrılan yerinde dört adet yeraltına oyulmuş kaya oyma

⁶ Koordinat: 37°02,06" K.; 36°35,39" D.

⁷ Salmanassar III'ün Amanos Dağından ağaç tedarik ettiğini belirttiği kayıtlarda bu üç tür ağacın ismi geçmektedir (Luckenbill, 1926: 558-655; Şaroğlu, 2013: 63). Yine Assurnasirpal II, annelerinde; Amanos Dağlarına çıktığını, sedir, servi, ardıç ve çam ağaçlarını kestğini, tanrılara hediyeler sunduğunu ve buraya bir stel diktiğini ifade etmiştir (Luckenbill, 1926: 479; Alkım, 1960: 363-365). M.Ö. I. binde Assur krallarının Anadolu'ya sürekli seferleri olmuştur. Bu seferleri anlatan sefer yıllıklarında Amanos Dağları'nın özellikle kerestelik ağaç temininde kullanıldığı anlatılmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. (Grayson, 2002: 1 vd.).

mezar bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi açık durumda iken, dördüncüsü sadece yukarıdan dikkat edildiğinde fark edilebilmektedir. Bu mezarın girişi toprak ve taş örtüsü ile tamamen kapanmış durumdadır. Giriş kısımları açık olan üç mezarın yol yapım çalışması sırasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu mezarlar yüzeyde birbirlerine yakın; fakat farklı mesafelerde bulunmaktadır. Bu durum, mezarların yapılışında herhangi bir plânın gözetilmediğini göstermektedir. Mezar yerleri seçilirken uygun kayalıkların arandığı anlaşılmaktadır. Nekropolsahasına ulaşımı sağlayan tarihi bir yolun yapılıp yapılmadığı ise bilinmemektedir. Mezarların giriş kısımlarının ölçüleri, 60-70 cm. ile 80-130 cm. arasında değişmektedir. Mezarların giriş kısımlarının toprak dolgu ile dolması ve tahribata uğramış olması bu ölçü farklılığının temel sebebidir. Bu dört mezar da basit tarzda yapılmış ve gösterişsizdir. Mezarların, cesedin sığabileceği boyutlarda bir giriş kısmı ve içeride geniş bir oyuntu (200 X 240 ve 120 cm. yükseklik) oluşturularak, mevcut toprak seviyesinin altında kalacak biçimde yapıldığı görülmüştür. Açılan çukurlara, cesetlerin doğrudan bırakıldığı veya kremasyon tarzında defin işleminin yapıldığı tahmin etmekteyiz. Açık olan üç mezarın ve biraz üst seviyede tamamen kapalı olan dördüncü mezarın giriş kısımları, doğuya bakacak şekilde yapılmıştır.

Ayrıca Tepeobası yerleşim alanının hemen kuzeyinde, dağ eteğinde kayalara oyulmuş; fakat herhangi bir sebeple yarım bırakılmış iki adet kaya mezarı daha bulunmaktadır.

Tepeobası'nda, sayısı hakkında kesin bir hüküm veremesek de, bu türden çok sayıda mezarın olabileceğini düşünmekteyiz.

Kaya Oyma ve Oda Mezar Geleneği

Çeşitli mimari biçimleri olan oda mezarlar, Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu ve yakın çevresinde görülen bir mezar geleneğidir⁸. Bu tip mezarların üzeri, sahte kemer, sahte tonoz veya sahte kubbe ile örtülerek yapılmaktadır. Bunların en belirgin, olmazsa olmaz özelliği ise insan eli ile yapılmış olmasıdır. Bu odalar taş malzeme, tuğla veya kayalara oyulmak suretiyle yapılmaktadır. Oda mezarlar için seçilen yerler genellikle dağ yamaçlarıdır. Genellikle ya tamamen toprak altına ya da kısmen toprak altına inşa edilerek yapılmışlardır. Bu tip mezarlar prehistorik dönemlerden itibaren görülmeye başlanmış olmakla birlikte, Tunç çağlarında iyice yaygınlaşmıştır. Bu gelenek Ege dünyasını da etkileyerek, Tholos mezarların ortaya çıkmasını hazırlamıştır. Özellikle Kıbrıs, Girit ve Myken oda ve Tholos mezarlarıyla klasik bir biçim kazanmıştır. Hellenistik dönem sonrasına kadar yaygın şekilde kullanılan Tümülüs altı oda mezarların kökenini de bu ölü gömme geleneğini ortaya

⁸ Roma ve Bizans döneminde ölü gömme ve mezar geleneklerini ele alan bir çalışmanın İslahiye ve yakın çevresi için ilk defa yapmış olmamızdan dolayı mezar gelenekleri ve tipleri hakkında bilgi vermeyi gerekli gördük.

çıkarmıştır. Bu tip inşa edilmiş oda mezarlara güzel bir örnek olarak Oylum Höyük gösterilebilir (Özgen-Carter 1991:259-268). İnşa edilmiş oda mezarlar, Kilikya bölgesinde geç dönemlere kadar kullanılmış bir gömü biçimidir (Ergeç, 1995: 100).

Bu çalışmanın asıl mezar türü ise ana kayaya oyularak yapılmış olan oda mezarlardır. Bu tip mezarlar özellikle Kuzey Suriye'de Tunç çağlarından itibaren görülmüştür. Sert zemine ya da kaya içine oyularak yapılan bu mezar odalarını Orthman, *kuyu-oda mezarlar* olarak adlandırmıştır (Orthmann, 1980: 101). Bu tanımlamanın sebebi; yüzey ile oda mezar arasında bulunan basamaklı ya da rampalı dromosun bazı örneklerde 3 m. derinliğe kadar ulaşabilmesinden kaynaklanmaktadır. Mezar odalarının kapıları, genelde monoblok bir taşla, bazen de kerpiç bir örgü ile kapatılmaktadır. Monoblok taşla yapılan kapılarda kapağın oturacağı yuva, silmelerle belirgin hale getirilmektedir. Bu çalışmanın da sınır coğrafyasını oluşturan Kuzey Suriye'de Tel-Chuera, Tel-Selenkahiy'e'de ve Tel-Quitar'da oda mezarlara rastlanılmıştır (Ensert, 1995: 172). Oda mezarların oyulduğu yerin jeolojik yapısı göz önünde tutularak, su ve nemden korumak için odaların içinin ve dışınınsıvandığı veya sağlaştırmayı sağlamak için oda içerisine çeşitli müdahalelerin yapıldığı da görülebilmektedir (Ergeç, 1995: 101; Suleiman, 1984: 2). Bazı örneklerde dromosun içinde de nişlerin olduğu görülmüştür. Genelde nişli dromosların olduğu oda mezarlar iki odalı olarak tasarlanmaktadır. Plân olarak dörtgen, oval ve yamuk olarak tasarlanan oda mezarların genelde tek odalı olduğu da bilinmektedir. Doğu Akdeniz'de uzun yüzyıllar kullanılan oda mezar geleneğine, Perslerin de sistem olarak etki ettikleri kabul gören bir görüştür (Ergeç, 1995: 104).

Yüzeydeki toprak örtüsü alındıktan sonra kayaya oyularak genelde yer altına yapılan oda mezarlar, Akdeniz havzasında, Toros silsilesinin devam ettiği bütün bölgelerde, kalker kaya türünün hâkim olduğu yerlerde, birbirlerine benzer biçimlerde yapılmıştır. Mimari üslup ve işçilik gibi unsurlar ise dönemine ve mezar odasını yapan halkın kültürüne göre değişkenlik göstermektedir. Bu tipten olan mezarlara *yer altı kaya mezarları* demek uygun görülmektedir (Ergeç, 1995:104). Ancak bu tip mezarlar her zaman yer altına yapılmamaktadır. Doğu Anadolu'da Urartulardan kaldığı bilinen ve yüksek dağ yamaçlarına yapılan çok sayıda oda mezar da bulunmaktadır⁹.

Urartular, yüksek ve ihtişamlı yerlerdeki ana kayaları oyarak yaptıkları anıtsal mezarlara kremasyon ve inhumasyon türünde definler yapmışlardır. Bu defin türünde ortaya çıkarttıkları cephe sistemi ve mezar içinde yaptıkları iç

⁹ Urartu dönemi kaya mezarları ile ilgili geniş bilgi için, Ceylan'ın Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır illerinde 1998-2008 yılları arasında yaptığı çalışmaları topladığı, Doğu Anadolu Araştırmaları adlı eserine bk. (Ceylan, 2008: 109-162; 229-232).

düzenlemeler ile öncelikleFrigleri etkilemişlerdir. Onlar vasıtasıyla da Lykia ve Paphlogonia'yı etkileri altına almışlardır (Çevik, 2000:93-107; Akyurt, 1998: 114 vd.). Kayaların sağlamlığını ve kalıcılığını bilen Urartuların,ölülerini bu alanlara gömmelerinin en önemli nedeninin ölen kişiyi sonsuza dek kayaların koruyuculuğundan faydalandırma fikrinde olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.Doğu Anadolu'da Urartu döneminde yaygınlaşan¹⁰ bu yeni defin türü, her ne kadar Assur etkisinde ortaya çıkmışsa da onların kültürü üzerinde etkili olan İran, Orta Asya, Kafkasya ve Suriye kültürlerinin de etkisi olmuştur(Derin, 1994: 95vd. ; Ergeç, 1995: 105).

Anadolu M.S.1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde yöneticiler,Hellenistik dönemin etkilerialtında hareket etmişlerdir. Roma döneminde Anadolu eyaletlerinde yöneticiler yerel halktan daha üstün bir konuma ulaşmıştır. Bunların sosyal yaşamdaki pozisyonu Romalı aristokratların seviyesinde olmasa bile, benzer bir şatafatlı hayatı Anadolu'da sürdürmüşlerdir (Zeyrek, 2007: 216).

Roma toplumunda krallık veCumhuriyet dönemlerinde kremasyon tarzı gömü gelenekleşmişken,milattan sonrakidönemlerde İnhumasyon tarzı gömü türü,imparatorluk topraklarında yaygın bir hâl almıştır(Toynbee, 1971: 33vd.).Bu durumu ortaya çıkaran en önemli sebep, öldükten sonra yaşamın devam edeceğine olan inancın Roma toplumunda yaygınlık kazanmış olmasıdır¹¹(Denzey, 2007: 22; Rosenbaum-Alföldi, 1971: 2; Çetinkaya, 2011: 19; Zeyrek, 2007: 216).Roma'nın imparatorluk döneminde fakir halkın ölümlerinin *Pitculi*denilen çukurlara atıldığı ve çürümeye terkedildiği bilinmektedir; fakat daha sonra bu durum yasaklanmış, ölümler yakılarak ya da doğrudan toprağa gömülmüştür (Yurtseven, 2006: 11; Çetinkaya, 2011: 19).Hellen, Roma ve Bizans dönemlerinde çok sayıda mezar tipinin olduğu bilinmektedir¹². Ancak bu çalışmaya konu olan iki mezar tipi vardır. Bunlar, Urartular döneminde yaygınlaşan ve onlardanFrigler vasıtası ile Hellen ve Roma kültürüne geçmiş olan oda mezarlar ve zemin altındakayalara oyularak yapılan kaya oyma mezarlardır.

Dağlık Kilikya bölgesinde yer alan Adrassos (Balabolu) kentinde tespit edilen arcosolium tipi mezarların Geç Hellenistik ve Erken Bizans dönemleri arasında yapıldığı tahmin edilmiştir (Alföldi-Rosenbaum 1971: 10).Taylor'un bu konudaki görüşü,arcosolium türünde olan örneklerin yaygın bir şekilde kullanılmasının, M.S.3. yüzyılda olduğuşeklindedir (Taylor, 2000:

¹⁰ Urartu kaya mezarlarının ortaya çıkışı ve çevre kültürlerle etkileri ile ilgili daha geniş bilgi için bk. (Çevik, 2000: 93-107).

¹¹ Antik çağlarda ölüm ritüelleri, gömü gelenekleri ve ölüm sonrası algısı için bk. (Arce, 1988: 199; Fevrier 1990: 358-390; Fink 1978: 295-323; Gladigow, 1980: 119-133; Kierdorf, 1991: 71-87; Richard, 1978: 1121-1134).

¹² Roma ve Bizans dönemlerinin ölüm algısı ve mezar tipleri konusunda geniş bilgi almak için bk. (Çetinkaya, 2011: 18-38).

16).Arcosoliumlu mezar tiplerinin ortaya çıkış zamanı ve yaygın bir biçimde kullanılışı tartışmalı bir konudur.Bu yüzden genel bir ifade ile M.Ö.3. yüzyılda ortaya çıktığını, M.Ö.1. yüzyıl ile M.S.3. yüzyıllarda yaygın bir kullanımlarının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca M.S.7. yüzyıla kadar kullanıldıkları¹³ da bilinmektedir (Çelgin, 1990: 151).TepeobasıNekropolünde bulunan dromoslu, arcosolium tipindeki oda mezar, bu güne kadar İslahiye'de tespit edilen ilk örnektir.

Tepeobası Nekropol Alanı I

Yukarıda bahsettiğimiz dört adet yeraltı kaya oyma mezarının olduğu dağ eteğini, 500 m. kadar güneydoğu istikametinde takip ettiğimizde yol seviyesinin 10 m. kadar batısında iki adet daha mezar bulunmaktadır. Bunlardan biri oda mezar niteliğindedir. Diğer ise yer altına oyulmuş kaya mezarıdır. Oda mezarın o dönemin üst sosyal sınıfın statü sahipleri için yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Bu tip kaya mezarlarına, Anadolu'nun dağlık ve kayalık arazi yapısına sahip bölgelerinde sıkça rastlandığı bilinmektedir (Zeyrek, 2007: 217; Çelgin, 1990: 150).

Dromoslu ve Tek Odalı Mezar

Dromoslu ve Tek Odalı Mezar,Amanos Dağları'nın doğu eteğinde, İslahiye Ovası'nın batı ucunda yer almaktadır.Tepeobası olarak adlandırılan yerin batısında, içine girilebilen dromoslu, arcosolium¹⁴ türündekinişleri bulunan oda mezardır. Bu mezar,nekropol alanlarımız içinde tespit edebildiğimiz tek oda mezardır.Tek odalı oda mezar geleneğinin bütün özelliklerini bu mezar odasında görmek mümkündür.

Mezar Yapısının Mimarisi

Mezar alanının dış yüzeyi ham bırakılmış ve herhangi birişleme tabi tutulmamıştır. Giriş kısmının tahribata uğrayarak genişlediği anlaşılmaktadır.Giriş kısmındağuş yönünden başlayan dromos, batı yönünde hafif bir meyille basamaksız ve düz bir rampa ile derinleşmektedir.Dromosa geçişi sağlayanilk girişte bir eşik mevcuttur. Dromosta herhangi bir kemer veya niş çalışması yapılmamıştır. Dromosbölümü, 3m. uzunluk ve 1,5 m. genişliğe sahiptir.Dromostanmezar odasına giriş için bir insanın sığabileceği ölçülerde 100x150 cm. boyutlarında bir giriş alanı yapılmıştır.Ana kaya oyularak oluşturulan girişin derinliği dromostan mezar odasına 1 m.'dir.Oda mezara girişindromosa bakan kısmının pervazlı olarak tasarlandığı görülmektedir¹⁵. Bu

¹³ Bu konudaki farklı tespitler için bk. (Zeyrek, 2007: 217).

¹⁴ Bir kemer içinde, üstte ve yanda bir kapak tarafından sınırlanan ve ölünün kemiklerinin bu kapakların duvarla birleştiği yerde oluşan alana koyulduğu ve böylece korunmasının sağlandığı mezar türüne verilen isimdir (Çetinkaya, 2011: 31).

¹⁵ Mezar odasına girişi sağlayan kısmın mono blok bir kapak taşı ile kapatıldığını tahmin etmekteyiz. Ancak bu mezar odasına girişi sağlayan kısmın ek bir ahşap kapı ile kapatıldığı ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

girişin kapatılması için kullanıldığını düşündüğümüz mono blok taş kapı ise yerinden herhangi bir dönemde alınmış olmalıdır. Mezar kapısı tek bölümden oluşan bir odaya açılmaktadır. Dromos ve giriş kapısı açık, temiz, dolgudan arınık vaziyette olduğundan mezar odasına rahatlıkla geçilebilmektedir. Dromostan mezar odasına girişi sağlayan açık alan dikdörtgen bir formdadır.

Mezar odası dörtgen formda tasarlanmıştır. Mezar odasının taban seviyesi dromos alanından bir ölçü daha derindedir¹⁶. Odanın duvarları ve tavanı kabaca işlenmiş durumdadır. Düz olarak tasarlanan tavanda tam bir düzlük elde edilememiştir. Tavanın tam ortasında, doğal olup olmadığına karar veremediğimiz 60 cm. derinliğe sahip bir çukurluk bulunmaktadır. Odanın duvarlarında herhangi bir sıva kalıntısı göze çarpmamaktadır. Bu tip mezar odalarında rastlanılabilen duvar resimleri veya kabartmalar bu mezar odasında yoktur. Mezar odasının üç duvarında, ana kayaya oyularak (kuzey, batı ve güney) yapılmış, birer adet-kemerli derin nişli arcosolium-bulunmaktadır. Arcosoliumların kuzey ve güneyde olanları daha yalın ve küçük olarak tasarlanmıştır. Batı duvarda ana kayaya oyulan arcosolium daha büyüktür. Duvarların taban ile birleştiği yerlerde sekilerin¹⁷ tasarlandığı anlaşılmaktadır. Arcosoliumların yükseltisi taban seviyesinden 30 cm. kadardır. Batı duvarda bulunan arcosoliumun, kuzey ve güneydeki arcosoliumlarla birleşmelerleri, üçgen bir boşluk oluşturacak biçimde tasarlanmıştır.

Mezar Odasının ölçüleri

Odanın tabandan tavana yüksekliği 220 cm. kadardır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, tabanda kalın bir toprak katmanı bulunmaktadır. Yapılacak bir temizlikle bu yüksekliğin 250-260 cm.'yi bulacağını tahmin etmekteyiz. Doğu-batı yönlü kuzey ve güney duvarlarının uzunluğu 480 cm.'dir. Kuzey-güney yönlü batı duvarının ve giriş kapısının da bulunduğu doğu duvarının uzunluğu 485 cm.'dir. Odanın plâni oluşturulurken kare bir alan elde etme kaygısının olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey Duvar Arcosoliumu

Bu arcosolium, odanın kuzey duvarında ana kayaya oyularak, kemerli derin bir niş biçiminde tasarlanmıştır. Genişliği 178 cm., yüksekliği 170 cm. ve derinliği 138 cm. ölçülerden oluşmaktadır. Bu arcosoliumun genelinde kaba bir işçilik uygulanmıştır. Arcosoliumun doğu tarafında bulunan alanda çukurluklar mevcuttur. Bunların ölü hediyesi bırakılmak için yapılmadığı ve doğal olduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir.

¹⁶ Mezar odasının taban seviyesinin sertleşmiş bir toprak katmanla kaplanmış olması, bu alanın dromos alanından hangi ölçüde derin olduğunu anlamamızı engellemektedir. Ancak biz bu derinliğin 40-50 cm. kadar olduğunu tahmin etmekteyiz.

¹⁷ Oda mezarlarda yapılan sekilerin, arcosoliumlara daha kolay ulaşmayı sağlamak için yapıldığı düşünülmektedir (Ergeç, 1995:119).

Batı Duvar Arcosoliumu

Oda mezarda bulunan arcosoliumların en geniş ve işçiliği en düzgün yapıları, girişin tam karşısında, batı duvarda bulunan bu arcosoliumdur. Duvar köşelerinde oluşturulan ve diğer arcosoliumlarla bütünlüğü sağlayan üçgen biçimli boşluklar, bu duvarın köşelerinde bulunmaktadır. Arcosoliumun kemerli derin nişleri de düzgün sayılabilecek bir işçilikle yapılmıştır. Arcosoliumun genişliği 297 cm., yüksekliği 167 cm, derinliği ise 124 cm. ölçülerindedir. Bu duvarda oluşturulan arcosoliuma, mezar odasının yapıldığı devrin sosyal statü bakımından en üstte bulunan kişinin defnedildiğini tahmin etmek güç değildir.

Güney Duvar Arcosoliumu

Mezar odasının son arcosoliumu güney duvarda bulunan bu arcosoliumdur. Genişliği 200 cm., yüksekliği 167 cm, derinliği ise 85 cm. ölçülerindedir. Güney duvarın içinde bulunan arcosoliumun üzeri de kemerli derin bir nişle çevrilmiştir.

Görüldüğü üzere arcosoliumların ölçülerinde bir standart gözetilmemiştir. Bunun nedeninin odanın yapıldığı kayanın yapısından kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir. Arcosoliumların hiçbirinde ceset kalıntısı veya ölümlere sunulan mezar hediyesi bulunmamaktadır.

Kaya Oyma Mezar

Kaya Oyma Mezar, oda mezara çok yakın bir mesafede,¹⁸ 20 m. kadar güneydoğuda bulunmaktadır. Bu mezar, oda mezara göre çok basit yapıya sahip olan bir kaya oyma mezardır. Mezar, toprak zeminden bir miktar derinleşerek ve ana kaya oyularak oluşturulmuştur. Bu mezar sade görünümlü yapılmıştır. Mezarın oda mezarla aynı tarihlerde yapılıp yapılmadığını anlamak şu anki bilgilerimizle mümkün değildir. Ancak bu mezarın yapılışındaki yalınlık fikri yürütmemizi kolaylaştırmaktadır. Aynı yerde bulunan bu mezarın, yapım tarihlerinin aynı olduğu düşünülürse, mezarın yapıldığı kişi veya kişilerin, oda mezarın yapıldığı kişilerden daha alt bir sosyal statüye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Mezar Yapısının Mimarisi

Kaya Oyma Mezar, toprak seviyesinin altında ana kayaya oyularak yapılmıştır. Giriş kısmı dikdörtgene yakın bir yapıya sahiptir. İçten içe girişin genişliği 110 cm., yüksekliği ise 160 cm. kadardır. İç alanı nispeten geniş tasarlanmıştır.

Bu iki mezarda da herhangi bir mezar hediyesine, ya da iskelet kalıntısına rastlanılmamıştır¹⁹. Oda mezarındromos alanı temiz olmakla birlikte mezar odasında kalınca bir toprak tabakanın oluştuğunu söylemek

¹⁸ Bu mezarın oda mezarla, ya aynı dönemde sosyal statü açısından daha aşağıda olan kişi veya kişilere, ya da daha önceki, ya da sonraki döneme ait olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁹ Bu durum, ya kremasyon gömüyü, ya da iskeletlerin tamamen yok edildiğini akla getirmektedir.

mümkündür. Bu alanda arkeolojik çalışmave incelemelerin genişletilmesinin çok faydalı sonuçları ortaya çıkaracağı şüphesizdir. Bu mezar odası ve dromos, henüz evsiz bir kişi tarafından barınak olarak kullanılmaktadır.

Kaya oyma mezar ise çevresel atıklar ve yağmur sularının taşıdığı topraklarla doludur. Aynı zamanda mezar açılmış olduğundan, bu mezar doğal tahribata son derece açık durumda bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümüne konu olan iki kültürel kalıntının da İslahiye bölgesinde benzerleri olmakla birliktebu kadar güzel örnekleri henüz tespit edilmiş değildir²⁰. Oda mezarın ise henüzİslahiye ve çevresinde bir başka örneği tespit edilmiş değildir. Bu anlamda kültürel varlıkların koruma altına alınmasıve çevresinde arkeolojik kazı çalışmalarının yapılması elzemdir.

Tepeobası Nekropol Alanı II

TepeobasıNekropol Alanı II, oda mezarın 500 m. kadar kuzeyinde bulunan dört adet mezardan oluşmaktadır. Bu mezarlardan üç tanesinin yol yapımı esnasında giriş kısımları tahrip edilerek açılmıştır. Bir tanesi ise yolun yapıldığı zeminden daha yüksekte bulunduğundan zarar görmemiş ve en azından dış kısmı geçmişten günümüze kadar durumunu korumuştur. Bu mezarları en kuzeyde bulunandan itibaren K1, K2, K3 ve K4 şeklinde sıralayacağız.

K1 Kaya Oyma Mezar

K1 Kaya Oyma Mezar, yol seviyesinden yüksekte kaldığı için yol çalışması esnasında zarar görmemiştir. Ancak yağmur suları mezarın doğu yönünden bir giriş yeri bulmuş olacak ki, mezarın sürekli su aldığı gözle görülür bir şekilde fark edilebilmektedir. Bu mezar kapalı olduğu için ölçüleri konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Bu kaya mezarın kapalı olmuş olması, çalışmada ele aldığımız yerleşimler ve mezarlar ile ilgili önemli bilgileri saklama potansiyeline sahip olduğunu düşünmekteyiz.

K2 Kaya Oyma Mezar

Bu mezar yol seviyesinden yukarıda kalan kapalı mezara en yakın mesafedeki mezardır. K1, kaya oyma mezarı ile arasında 50 m. kadar bir mesafe bulunmaktadır. Yol çalışması esnasında doğudan sağlandığı anlaşılan giriş kısmı, iş makinalarının tahribatı yüzünden açılmıştır. Tahribat sonucu 70x70 cm. bir giriş kısmı oluşmuştur. K2, K3 ve K4 mezarları aynı alanda ve birbirlerine yakın konumda bulunmaktadır.

K3 Kaya Oyma Mezar

Bu mezar ile K2 kaya oyma mezarı arasında 5 m.'lik bir mesafe

²⁰İslahiye bölgesinde birçok merkezde Hellen, Roma ve Bizans dönemi kalıntılar bulunmaktadır. Niğolu Kalesi, Arfali köyü, Cıncıklı Ören Yeri... gibi yerlerde Hellen, Roma ve Bizans dönemlerini yansıtan kültürel kalıntılar mevcuttur. Ancak bu çalışmaya konu olan Tepeobasınekropoller ve yerleşmeleri son derece orijinaldir. İslahiye ve çevresinde Hellen, Roma ve Bizans kültürel kalıntıları hakkında bilgi almak için bk. (Üngör, 2014: 85-104; 185-239).

bulunmaktadır. Yapılış tekniği diğerleri ile aynıdır. K2 kaya oyma mezarı ile aynı sebepten oluşan tahribat nedeni ile 140x50 cm. kadar bir giriş açıklığı oluşmuştur.

K4 Kaya Oyma Mezar

Aynı alanın bu tipteki son mezarı olan bu mezarda diğer mezarlar gibi yol çalışmasının tahribatından payını almıştır. Yapım tekniği diğerleri ile aynı görünmektedir. Bu mezarda da 60x60 cm. ebatlarında bir giriş kısmı oluşmuştur.

Kaya Oyma Mezarların Mimari Yapısı

K1, K2, K3 ve K4 kaya oyma mezarları birbirlerine yakın konumda bulunmaktadır. Dördünün de yapım tekniğinin aynı olduğu anlaşılmıştır. Bu mezarlar uygun kayalık zemindeki ana kayaya oyularak yapılmıştır. Giriş kısımları oldukça dar bırakılmıştır. İçleri ise birkaç cesedin sığabileceği şekilde tasarlanmıştır. İçlerinde herhangi bir iskelet kalıntısı görülememektedir²¹. Mezarların iç kısımlarında göçmelerin olduğu açıkça görülmektedir. Mezarlar arasındaki mesafe değişkendir. Bunun sebebi, mezarların yapımı için dağ eteğindeki uygun kayaların seçilmiş olmasıdır. Yine mezarların giriş kısımlarındaki ölçülerin farklılığının sebebi ise bu kısımların iş makinalarının tahribatı sonucu açılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tabii ki define meraklılarının payını da hesaba katmak gerekmektedir. Çevrede bu tip mezarlardan daha fazla sayıda olduğuna şüphe yoktur. Özellikle kapalı durumda olan mezarın, inceleme amaçlı, usulüne uygun bir biçimde açılması, en azından bu dönemdeki ölü gömme geleneği açısından önemli bilgiler verecektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Önemli yollar üzerinde yer alması, zengin doğal su kaynaklarına sahip olması, flora vefaunasının çok zengin olması; Amanos Dağlarının, tarihin ilk çağlarından itibaren çeşitli halklar tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmesini sağlamıştır. M.Ö. 4. binden itibaren Hurriler tarafından iskân edildiği bilinen bu coğrafya, Assur Ticaret Kolonileri zamanında ticaret merkezi olarak ayrıca önem kazanmıştır. Dönemin önemli devletlerinden biri olan Zalpa Krallığı'nın başkentinin İslahiye Ovası'nda bir yerlerde olduğu da bilim dünyasında kabul gören önemli görüşlerden biridir.

Amanos Dağları ve İslahiye ovası, Hititler'in özellikle güney sınırını güvence altına almak için önem verdiği yerler arasındadır. Geç Hitit Şehir Devletleri'nden ikisi (Sam'al ve Sakçagöz) Amanos Dağları'nın doğu eteklerinde ortaya çıkmıştır. Yine Makedonya Kralı Büyük İskender'in Doğu

²¹Bu nekropolde incelediğimiz kaya oyma mezarlarının bir süredir açık olduğu ve önceden iskelet kalıntılarının da olduğu yörenin yaşayanları tarafından ifade edilmektedir. Mezarların kaç kişi için yapıldığını, belki de kremasyon gömünün olup olmadığını bilememekteyiz.

Seferi sırasında, Pers Kralı III. Darius ile yaptığı İssos Savaşı, M.Ö. 333 yılında Amanos Dağları'nın batı eteğinde bulunan bugünkü Erzin ilçesinin 7km. batısındaki antik İssos şehri yakınlarında yaşanmıştır. Bu savaşta yenik düşen Pers Kralı III. Darius'un kaçış yolu olarak Amanos Dağları'nın İslahiye Ovası'na açılan tali bir geçidini kullandığı düşünülmektedir. M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren ise Amanos Dağlarının hem batı kısmındaki geniş sahanın, hem de doğu eteklerinin Roma'nın ve devamı niteliğindeki Bizans'ın Suriye Eyaleti'ne açılan bir kapısı olarak stratejikdeğer kazandığı bilinmektedir. Bu coğrafya daha sonra 7., 8. ve 9 yüzyıllarda İslam orduları ile Bizans Devleti arasında mücadele sahası olmuştur. Son olarak Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti topraklarına katılan coğrafya, İstiklâl Savaşı sırasındaTürkler ile Fransızlar arasında amansız mücadelelere sahne olmuştur. Bugün bu coğrafya Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan kapısı niteliğindedir.

Roma döneminde dağ kavimleri ile ciddi mücadelelerden sonra Amanos Dağları, Roma Devleti'nin kesin kontrolü altına girmiştir. Roma, bu coğrafyada etkin ve sarsılmaz bir otorite kurmak için siyasi yapılanmaya gitmiştir. Suriye Eyaleti'ne bağlı olduğunu bildiğimiz İslahiye ve Amanoslar bölgesi, sadece siyasi bir yapılanma ile Roma devletine bağlı kalmamıştır. Tepeobası ve Çerçili civarında yaptığımız incelemeler, Roma'nın İslahiye Ovası ve Amanos Dağlarında tarıma önem verdiğini ve Roma merkezinde ortaya çıkan kültürü bu coğrafyaya kadar etkin bir şekilde yaydığını göstermektedir.

Çerçili, yerleşmesi, Tepeobası yerleşmesi, TepeobasıNekropol Alanı I ve TepeobasıNekropol Alanı II'de ortaya çıkan yerleşim kültürü ve ölü gömme geleneğini yansıtan mezar tipleri, Roma halk kültürünün birer sembolü niteliğindedir. Yerleşim yerleri incelendiğinde tarım kültürünün izleri görüldüğü gibi, Roma dönemini ve Bizans dönemini yansıtan keramiklerin ağırlığı göze çarpmaktadır. Bu alanlarda tespit ettiğimizmezarlar incelendiğinde, TepeobasıNekropol Alanı I'de tespit ettiğimiz oda mezarın Roma dönemi Kommagene bölgesi tek odalı ve dromoslu olarak tasarlanan oda mezarlar ile ve Suriye bölgesi, Roma dönemi kuyu mezarlar ile benzerlik gösterdiği açıkça görülmüştür. Bu tip mezarlar Roma Devleti'nde M.Ö. 2. yüzyılda kullanılmaya başlanmış ve M.S. III. yüzyıllarda yaygınlaşmıştır. TepeobasıNekropol Alanı II tipindeki mezarların da Roma döneminde yaygın olarak kullanılan zemin altı kaya oyma mezarlar sınıfında değerlendirilmeye uygun örnekler olduğu anlaşılmıştır. Bu tip mezarlar, Akdeniz Bölgesi'nin genelinde yaygın olarak görülmektedir.Bu türden mezarların detaylı çalışmaları İslahiye bölgesine komşu olan bölgelerde yapılmıştır.Güneydoğu Anadolu'da daKommagene bölgesinde Rıfat Ergeç tarafından çalışmalar başlatılmış, daha sonra ise bu bölgedeki nekropollerin çalışmaları Turgut H. Zeyrek tarafından devam ettirilmiştir. Suriye'de ise WinfriedOrthman uzun

yıllar çalışmalar sürdürmüştür. Ancak Akdeniz Bölgesi'nin doğu sınırında bulunan İslahiye'de Roma dönemi ile ilgili detaylı çalışmalar ihmâl edilmiştir. Bu çalışma, yukarıda adını belirttiğimiz bölgelerdeki Roma döneminin hem yerleşim alanları, hem de toplum yaşamının önemli safhalarından biri olan ölü gömme gelenekleri ile bağlantı kurmak açısından önemli olmuştur. Bu çalışmanın, bundan sonra Amanos Dağları'nın doğu eteklerinde ve İslahiye'de Roma dönemi ile ilgili yapılacak çalışmalara kapı açacağına inanmaktayız.

Kaynaklar

- Akyurt, İ. M. (1998). M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Ankara: TTK.
- Alföldi-Rosenbaum, E. (1971). Anamur Nekropolü (TheNecropolis of Anemorium) Ankara: TTK.
- Alkim, U. B. (1960). Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol, Amanus Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar Belleten, 95, 349-399.
- Altmann, W. (1905). DierömischenGrabaltäre der Kaiserzeit. WeidmannscheBuchhandling. Berlin.
- Arce, J. (1988). Funusİmperatorum: Los Funerales De Los EmperadoresRomanos. Alianza Forma. Madrid.
- Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye'nin Bitki Örtüsü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, 13, 27-55.
- Aytaç, A. S. (2010). *Amanos Dağlarının Orta Kesiminin Doğal Ortam, Sosyo-Ekonomik Faaliyetler, Koruma Kriterleri ve Çevre Eğitimi açısından Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bilgiç, E. (1948). Anadolu'nun İlk Tarihî Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi İdari ve İktisadi İçtimai Bakımdan). AÜDTCFD, 5, 489-516.
- Ceylan, A. (2008). Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum- Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008). Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropolleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, N. (2000). Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri. Ankara: TTK.
- Denzey, N. (2007). The Bone Gatherers: TheLostWorlds Of TheEarlyChristianWomen. Boston: BeaconPress.
- Derin, Z. (1993). *Demir Çağında Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Elisabeth, R. A. (1971). Anamur Nekropolü: TheNecropolis of Anamurium. Ankara: TTK.
- Ensert, H. K. (1995). *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergeç, R. (1995). *Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Février, P.-A. (1990). KultundGeselligkeit: Überlegungen zum Totenmahl. ChristentumundantikeGesellschaft. Ed.: Martin, J. andQuint, B. WdF 649, Darmstadt: 358-390.
- Fink, J. (1978). VorstellungenundBräuche an GräbernbeiGriechen, RömernundfrühenChristen, StudienzurReligionundKulturKleinasiens: FestschriftfürFriedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976 I. EPRO 66. Ed.: S. Sahin, E. Schwertheim, J. Wagner, Leiden: 295-323.
- Gladigow, B. (1980). Naturaedeushumanaemortalis: ZursozialenKonstruktionendesTodes in römischerZeit, LebenundTod in den Religionen. (Ed: G. Stephenson), SymbolundWirklichkeit, Darmstadt. 119-133.
- Grayson, A. K. (2002). AssyrianRulers of theEarly First Millennium BC II (858-745 BC) Toronto Buffalo, London.
- Halük, C. (2011). Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 18-39.
- Kierdorf, W. (1991). Totenehrung im republikanischen Rom. TodundJenseits im AltertumBochumerAltertumswissenschaftlichesColloquium, 6, Ed: G. Binder, B. Effe, Trier: WissenschaftlicherVerlag.
- KURT, M. (2008). Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (3), 117- 133.
- Luckenbill, D. D. (1926). Ancient Records of AssyrianandBabylonia I. Chicago: TheUniversity of Chicago Press.
- Orthmann, W. (1980). BurialCustoms of the III rdMillenium B.C. in EuphratesValley, (Ed. Le MoyenEuphrate), JC Marguerum. Strasbourg.

- Özgen, E., ve Carter, E (1991). Oylumhöyük 1989. Kazı Sonuçları Toplantısı, XII, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Richard, J. C. (1978). Recherches sur certains aspects du culte impérial: les funéraires des empereurs romains aux deux premiers siècles de notre ère” Aufstiege und Niedergänge der römischen Welt II, 16 (2), 1121–1134.
- Sever, H. (1995). Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler. Belleten, 59, 1-16.
- Suleiman, A. (1984). Excavations at Ansari-Aleppofort he Seasons 1973-1980. Early And Middle Bronze Ages, Akkaddica, 40, 1-16.
- Şaroğlu, G. (2013). Antik Kaynaklarda Amanos ve Kasıon Dağı. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (9), Güz, 59-69.
- Taylor, R. (2000). Death And The Afterlife: A Cultural Encyclopedia, Santa Barbara-Denver-Oxford.
- Toynbee, J. M. C. (1971). Death and Burial in the Roman World. London.
- Üngör, İ. (2014). İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Üngör, İ. (2011). İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, 137-163.
- Yiğit, T. (2000). Akadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasi Yapısı. AÜDTCFD, 40, 13-28.
- Yurtseven, F. (2006). *Ovalık Kilikia-Tarsus'daki Roma Dönemi Mezarına Ait Buluntular. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Zeyrek, T. H. (2007). Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2), 194-220.

Levhalar

Fotoğraf-1: Çerçili ve Tepeobası Uydu Görünümü

Fotoğraf-2: Tepeobası Genel Görünüm

Fotoğraf-3: Çerçili Yerleşmesi Genel

Fotoğraf-4: Çerçili Yerleşmesi (güneydoğu)

Fotoğraf-5: Tepeobası Yerleşim Alanı Mimari Kalıntıları

Fotoğraf-6: TepeobasıOda Mezar Girişinin Dış Görünümü (doğu)

Fotoğraf-7: Oda Mezar Dromos Alanı

Fotoğraf-8: Oda Mezar Dromos ve Giriş Kısmı

Fotoğraf-9: Oda Mezar Kuzey Arcosolium

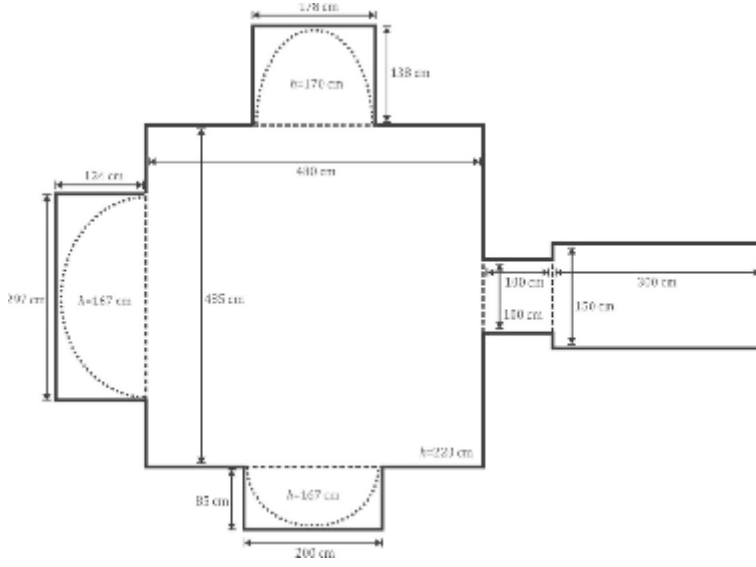
Fotoğraf-10: Oda Mezar Batı ve Güney Arcosolium Birleşim Alanı

Fotoğraf-11: Oda Mezar Batı Arcosolium

Fotoğraf-12: Oda Mezar Güney Arcosolium

Çizim-1: Oda Mezarın Mimari plân Çizimi

Fotoğraf-13: Nekropol I Kaya Oyma Mezar

Fotoğraf-14: K1 Kaya Oyma Mezar

Fotoğraf-15: K2, K3, K4 kaya Oyma Mezarlarının Genel Görünümü

Fotoğraf-16: K4 Kaya Oyma Mezarının içi

Fotoğraf-17: K4 Kaya Oyma Mezar

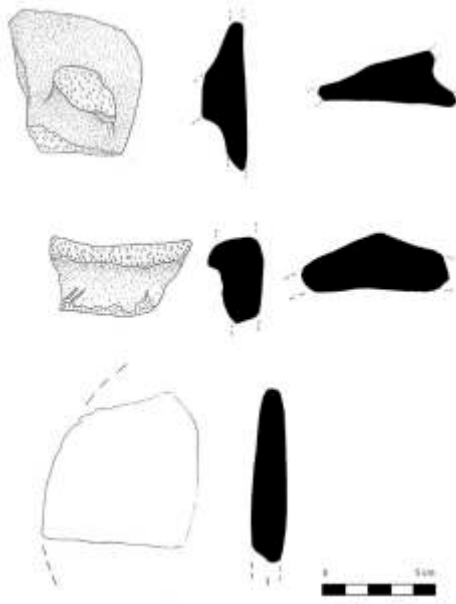
Fotoğraf-18: Yarım Bırakılmış Kaya Mezarın Görünüm

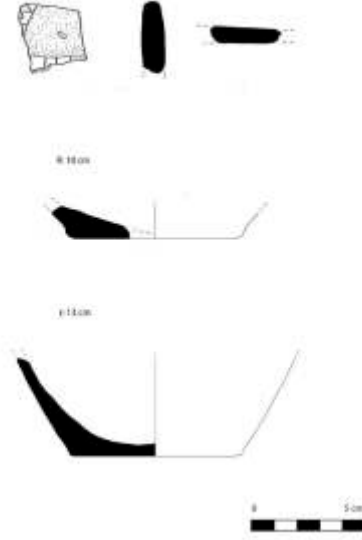
Fotoğraf-19: Yerleşim Alanlarından Keramik Örnekleri

Fotoğraf-20: Yerleşim AlanlarındanKeramik örnekleri

Çizim-2: Keramikle Ait Çizimler

Çizim 3: Keramiklere Ait Çizimler

Atasözlerinin Öğretimine İlişkin Bir Öneri: Atasözlerinin Anlamlarına Göre Derecelendirilmesi

Saadettin KEKLİK*

Öz

Araştırmalarda atasözlerinin öğrencilere doğru bir şekilde ve yerinde kullanımının öğretilmesi gerektiği ifade edilmiş; ancak hangi atasözlerinin önce öğretilmesiyle ilgili bir seviyelendirme yapılmamıştır. Bu yüzden araştırmanın amacı, anlamlarına göre derecelendirilmiş atasözlerinin ortaokul öğrencileri tarafından bilinmesi, bunun yanında sınıf (yaş), cinsiyet ve sosyo-ekonomik seviyeye göre ne derece değiştiğini incelemektir. Çalışma, tarama araştırmasına dayalı betimleyici bir araştırmadır. Veri toplama aracı olarak öğrencilere çoktan seçmeli başarı testi verilmiştir. Bu testte atasözleri, gerçek anlamlı, kısmen mecaz anlamlı ve mecaz anlamlı olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Her grup için dokuz çoktan seçmeli soru olmak üzere toplam 27 soru hazırlanmıştır. Testin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.91'dir. Çalışma grubu, Uşak il merkezinde üst, orta ve alt sosyo-ekonomik seviyedeki birer okuldan seçilmiştir. Katılımcılar bu okullarda 5, 6, 7 ve 8. sınıfta okuyan 753 öğrencidir. Çalışma, 2012-2013 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde yapılmıştır. Araştırma verilerine Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir ($p > .05$). Parametrik testlerden t testi kullanılırken değişken sayısı ikiden fazla olduğunda F testi kullanılmıştır. Araştırmada 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin en yüksek puan ortalamalarını gerçek anlamlı atasözleri testinden aldıkları, en düşük puan ortalamalarını ise, mecaz anlamlı atasözlerini testinden aldıkları belirlenmiştir. Buna göre; 5. ve 6. sınıfta öğrencilere daha çok gerçek anlamlı atasözleri, 7. sınıfta daha çok kısmen mecaz anlamlı atasözleri, 8. sınıfta ise daha çok mecaz anlamlı atasözleri öğretilmelidir.

Anahtar kelimeler: Atasözleri, Mecaz Anlamlı Atasözü, Gerçek Anlamlı Atasözü ve Kısmen Mecaz Anlamlı Atasözü.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, sadikeklik@gmail.com

A Proposal for the Teaching of Proverbs: Grading by Meanings of Proverbs

Abstract

It is expressed that proverbs should be taught to students correctly and properly use of it in these researchs. However, it has not been studied a leveling study on the teaching of which proverbs firstly. Therefore the purpose of the study is to examine known meanings of graded proverbs by secondary school students besides class (age) gender and socioeconomic level based on how much has changed. This research is a descriptive study based on survey research. Multiple-choice achievement tests are given to students as a data collection instruments. Proverbs is divided into three groups as figurative proverbs, direct meaning proverbs and partially figurative meaning proverbs in this test. A total of 27 questions were prepared from each group including nine multiple-choice questions. Cronbach's alpha reliability coefficient of the test is 0.91. The working group were selected from a school in the higher, middle and lower socioeconomic levels in Usak. Participants were 753 students in these schools which studying in class 5, 6, 7 and 8. The study was conducted in education years of 2012-2013 Spring term. Kolmogorov-Smirnov test was applied to the survey data, it was determined that the normal distribution of the data ($p > .05$). T test was used in parametric tests and number of variables are used when more than two used F test. It was determined that 5, 6, 7, 8th grade students received the highest scores from direct meaning proverbs however, 5, 6, 7, 8th grade students received the lowest scores from figurative proverbs. According to this conclusion; 5th and 6th grade students should be taught in direct meaning proverbs, 7th grade students should be taught in partially figurative meaning proverbs and 8th grade students should be taught in figurative meaning.

Key Words: Proverbs, Figurative Proverb, Direct Meaning Proverb and Partially Figurative Meaning Proverb.

Giriş

İnsanların tecrübe, gözlem ve görüşlerine dayanan atasözlerine bütün dillerde rastlamak mümkündür. Türk kültürünün ve sözlü edebiyatın zengin ürünlerinden biri de atasözleridir. Atasözleri, yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Aksoy (1988b,s. 37) atasözlerini“Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan, kalıplaşmış biçimleri bulunan ve kamuca benimsenmiş olan özlü sözler” şeklinde tanımlamıştır.Mieder (2004,s. 3) ise, “atasözleri mecazi, sabit ve ezberlenebilir bir biçimi olan ve nesilden nesile aktarılan, bilgelik, doğruluk, ahlaki ve geleneksel görüşleri içeren, halkın genellikle bildiği kısa cümlelerdir” şeklinde tanımlamıştır.Araştırmacılar tanımlarında, atasözlerinin kalıplaşmış biçimleri bulunduğu, halkın hayat felsefesi ve görüşlerini içerdiği, kısa ve özlü cümleler olduğunu vurgulamıştır.

Türk atasözleri, ele aldıkları konular bakımından çok çeşitlilik gösterir. Atasözleri, “millî, ırkî ve insanî vasıfları ile her türlü konuyu ele alan eserlerdir” (Elçin, 1992,s. 346). Atasözlerinde acelecilik, aç gözlülük, adalet, aile, aşk, azim, bağışlama, başarı, bilgi, cimrilik, çalışkanlık, çocuk, din, dostluk, dünya, eğitim, evlilik, fedakârlık, gurur, güven, hayat, hayvanlar, hoşgörü, iklim, iyilik, kadın, komşuluk, kurnazlık, mutluluk, nankörlük, öfke, ölçülü olma, ölüm, sabır, sağlık, tabiat, tarım, ticaret, yalancılık, yardım, zenginlik, zulüm gibi çeşitli konulara yer verilmiştir (Çobanoğlu, 2004; Elçin, 1992; Gülensoy, 1975; Oy, 1972; Parlatır, 2008; Soykut, 1974; Yurtbaşı, 2012).

Çok farklı konulara değinen atasözleri; dil bilimi, edebiyat, halk bilimi, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve eğitim bilimleri gibi pek çok bilim dalının çalışma alanı içerisinde yer almaktadır. Bütün bu çalışmalardaki ortak düşünce; atasözleri halkın dünya görüşünü, yaşayış tarzını, hayat felsefesini,karakterini,inanışlarını ve gelenekleriniyansıtır. Başka bir deyişle atasözleri, o milletin kültür tarihiyle ilgili önemli ipuçları verir (Oy, 1972; Soykut, 1974; Emir, 1976; Aksoy, 1988b; Çotuksöken 1988; Kurt, 1991; Yetiş, 1993; Püsküllüoğlu, 1995; Honeck, 1997; Üstüner, 2002; Çobanoğlu, 2004; Mieder, 2004; Aksan, 2009; Erginer, 2010; Özkan, 2011).

Kültür ve eğitim açısından atasözleri önemlidir. Kendi değerlerini gelecek kuşaklara aktarmanın yolu eğitimden geçer. Bu bağlamda atasözleri önemli bir vazifeyi yerine getirir. Birçok araştırmacı atasözlerinin bir toplumun kültürel değerlerini muhafaza ederek kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir unsur olduğu ve bunların öğrencilere doğru bir şekilde ve yerinde kullanımının öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bulut, 2013; Çotuksöken, 1988; Tekşan ve Yiğit, 2012; Önel, 2008; Özkan, 2011; Yılar, 2007).

Atasözlerinin Eğitim ve Öğretimdeki Yeri

Atasözleri, “hayatın değişik gerçeklerini anlatmada kullanılan etkili, özlü, vurucu, çarpıcı ifadelerdir” (Çetin, 2009, s. 188). Eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleri bulunan atasözleri, çeşitli sebeplerden dolayı günlük hayatta en çok başvurulan sözlerdendir. Atasözleri, anlatıma akıcılık ve çekicilik kazandırır, düşünceleri desteklemeye yardımcı olur. Öğüt vermek, örnek göstermek, duygu ve düşünceleri en kısa yoldan belirtilmek istendiğinde atasözlerinden yararlanır (Çotuksöken, 1988; Pala, 2010; Şenel, 2008; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1976; Tekşan ve Yiğit, 2012).

Bir toplumun hayat tarzı, dünya görüşü, inanışları ve gelenekleri atasözlerine yansır. Çocuklar atasözlerini sadece okuldan değil, ailesinden, çevresinden sürekli öğrenmekte ve kullanmaktadır. Bu sebeple, çocuklar atasözlerini öğrenirken toplumla ilgili normları, değerleri, inanışları ve gelenekleride öğrenmektedir. Başka bir deyişle çocuklar atasözlerini öğrenirken toplumda uyulması gereken kuralları ve toplumun kültürel özelliklerini de öğrenmektedir (Akpınar, 2010; Bulut, 2011; Çakmakçı, 2009; Kayhan, 2009).

Atasözleri soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvurur (Oy, 1972; Yılar, 2007). Soyut fikirler, atasözünde maddeleşir, âdeta gözle görülür, elle tutulur hale gelir (Akün, 2006). Bu bağlamda kavram gelişiminde soyut kavramları daha anlaşılır hale getirmesi açısından atasözleri önemlidir (Çakmakçı, 2009).

Söz dağarcığının zenginliği aynı zamanda fikir, bilim, kültür ve sanat dünyasının da zenginliği demektir. Söz dağarcığında kelimelerin yanında atasözleri, deyimler, kalıp sözler de bulunmaktadır. Bu bağlamda bir kimsenin atasözleri hazinesi ne kadar zengin olursa kültür seviyesi de o kadar yüksek olacaktır. Söz dağarcığı zenginleştikçe dil becerileri gelişir, dil becerileri gelişirken de söz dağarcığı beraberinde zenginleşir (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008, Tekşan ve Yiğit, 2012).

Öğrencilerin okuduklarını, dinlediklerini anlamaları ve anladıklarını konuşma ve yazma becerileriyle anlatmaları için söz varlıklarının zengin olması gerekmektedir. Tüm (2010, s. 676)'e göre, “hem dil hem de kültürün anlaşılmasını sağlayan bir durum oluşturduğundan, atasözlerini öğrenmek dili edinme sürecinde anahtar bir unsurdur”. Baş (2002, s. 62) ise “az sayıda cümle ile öz ifadeler kurabilme açısından konuşma ve yazma eğitiminde; ilgi ve merak uyandırma açısından dinleme eğitiminde; metinlerdeki söyleyişleri daha anlamlı hâle getirip, vurgu ve tonlamayı kolaylaştırma açısından okuma eğitiminde kullanılabilecek ürünlerdir” diyerek dört temel beceriyle ilişkisine dikkat çekmiştir.

Ses bilgisi, yapı bilgisi ve cümle bilgisinden oluşan dil bilgisi

konularının öğretiminde atasözleri örnek metin olarak kullanılabilir. Öğrencilere dil bilgisi konuları atasözleri aracılığıyla daha somut ve daha etkili bir şekilde öğretilirken dolaylı olarak Türk kültürü ve değerler de kazandırılmış olur. Bunun yanında atasözleri halkın içinden doğduğu için dilin doğal kullanımını yansıtır. Böylece öğrencilere dilin doğal kullanımını gösterme imkânını sunar(Tekşan, 2012).

Bu bağlamda ortaokul çağındaki öğrencilere kendi kültürel değerlerini ve özelliklerini tanıtmaya açısından sağlayacağı faydanın yanında, anadili kullanma becerilerini geliştirerek, zengin bir ifade yeteneğini sağlama açısından da atasözlerinin önemi büyüktür.

Problem Durumu

Atasözlerinin öğretimi açısından 2006Türkçe Dersi Öğretim Programı incelendiğinde; programda öğrencilerin atasözleri hazinelerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmış ancak hangi atasözlerinin hangi sınıfta kazandırılacağından bahsedilmemiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2006).

Araştırmacılar, Türkçe ders kitaplarında hangi atasözlerinin öğretileceğinin belirlenmediği, temalara uygun atasözlerini kazandırılma yoluna gidilmediği, ders kitaplarında bulunan atasözü sayısının ise çok az olduğunu belirtmişlerdir (Akpınar, 2010; Keklik, 2010; Önel, 2008).

Çelik (2011), derste kullanılacak atasözleri seçerken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında ilköğretimde kullanılan atasözlerinin olabildiğince somut olması özelliğini saymaktadır. Çotuksöken (2004) ise, atasözlerinin öğrencilerin anlama düzeylerine göre kolay kavranabilenlerden zor olana doğru bir sıralama yapılması gerektiğini, özellikle benzetmeli/egretilmeli atasözlerinin ortaokulun son sınıflarına bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Yine araştırmacılara göre, somuttan soyuta, kolaydan zora ilkesine göre önce somut ve gerçek anlamlı kelimeler daha sonra soyut veya mecaz anlamlı kelimeler öğretilmelidir (Demirel; 2007; Küçükahmet, 1998).

Öğrenciler için hazırlanmış çeşitli atasözleri kitapları bulunmaktadır. Bunların bir kısmında atasözleri alfabetik olarak sıralanmış ve açıklanmışken (Bahadınlı, 1998; Çebi ve Çarhoğlu, 1998; Çotuksöken, 2004; Doğanay, 1973; Emir, 1976; Köklügiller, 1989; Pala, 2010; Par, 1982;Püsküllüoğlu, 1995; Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 1978; Su, 1994) bir kısmında ise temalarına veya konularına göre sınıflandırılmış ve açıklanmıştır (Soykut, 1974; Yurtbaşı, 2012). Bu çalışmalarda da yaş seviyesine uygun atasözlerinin seçimine dair bilgi ve açıklamalar yapılmamıştır.

Atasözlerinin eğitimi ve öğretimiyle ilgili değişik açılardan çalışmalar yapılmıştır. Atasözlerinin öğretiminde dramatizasyonun etkisi (Kazıcı, 2008), karikatürlerin etkisi (Varışoğlu vd., 2014),öğrencilerin atasözü dağarcığının belirlenmesi ve onların öğretilmesi (Kayhan, 2009), değer eğitiminde

atasözlerinin kullanılması (Bulut, 2011), kavram geliştirme açısından (Çakmakçı, 2009), öğrenme öğretme süreci bakımından (Duruhan ve İlhan, 2004) ve atasözlerinin destan metinleri ile öğretilmesi (Cerrahoğlu, 2013) şeklinde çalışmalar yapılmıştır.

Bunun yanında atasözlerinin başka disiplinlerde kullanılmasıyla ilgili araştırmalar da vardır. Atasözlerinin coğrafya öğretiminde (Gülüm, 2009), sosyal bilgiler dersinde değerlerin aktarımında (Mindivanlı vd., 2012), İpek Yolu'nda Türkler ünitesinde (Çelik, 2011), İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde yer alan bazı değerlerin öğretiminde (Akdoğan Mindivanlı vd., 2014); kimya eğitiminde (Arıer Karaöz, 2009), yabancılara Türkçe öğretiminde (Akpınar, 2010; Duru, 2009; Güven ve Halat, 2015; Tüm, 2010; Tuna Turhan, 2014) kullanılmasıyla ilgili araştırmalar yapılmıştır.

Yukarıdaki araştırmalardan anlaşıldığı gibi hangi atasözlerinin önce öğretilmesiyle ilgili bir seviyelendirme araştırması yapılmamıştır. Bağcı (2010), hangi sınıfta hangi atasözünün öğretilmesi gerektiği konusunda geniş kapsamlı akademik çalışmaların yapılması gerektiğini ifade ederken Açık ve Akpınar (2010) ise, yabancılara Türkçe öğretiminde kurlara göre atasözü tasnifinin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yüzden atasözlerinin eğitim-öğretimde kullanılmasıyla ilgili araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Araştırmanın problem cümlesi, “Ortaokul öğrencilerinin anlamlarına göre derecelendirilmiş atasözlerini bilmesi sınıf seviyesine (yaş) göre değişmekte midir?”

Araştırmanın alt problem cümleleri ise;

a) Ortaokul öğrencilerinin atasözlerini bilmesi cinsiyete göre,

b) Ortaokul öğrencilerinin atasözlerini bilmesi sosyo-ekonomik

seviyeye göre

değişmekte midir?

Atasözlerinin Anlamlarına Göre Derecelendirilmesi

Türkiye'de yayımlanan makale veya kitaplarda birçok araştırmacı, anlamları açısından atasözlerini iki kısma ayırarak atasözlerinin çoğunun mecazlı/yan/dolaylı olduğu, bir kısmının ise gerçek/düz/doğrudan anlamlı olduğunu belirtmişlerdir (Oy, 1972; Soykut, 1974; Aksoy, 1988a; Köklügiller, 1989; Su, 1994; Sağlam, 2001; Çotuksöken, 2004; Kazıcı, 2008; Önel, 2008; Parlatur, 2008; Bağcı, 2010; Pala, 2010; Bulut, 2011; Tepeli ve Arıcı, 2012). İngilizce kaynaklarda da atasözleri genellikle gerçek anlamlı (l i t e r a l / d i r e c t m e a n i n g) ve mecaz anlamlı (implied/metaphoric/figurative proverbs) şeklinde iki kısma ayrılmıştır (Norrick, 1985; Paczoly, 1998; Gibbs, 2001; Wilson, 2009).

Araştırmacı (Keklik, 2013) ise, atasözleri anlamları bakımından üçe ayırmıştır: Gerçek anlamlı, kısmen mecaz anlamlı ve mecaz anlamlı atasözleri.

Atasözlerinde kelimelerin tamamı gerçek anlamındaysa gerçek anlamlı; atasözlerinin bir kısmında kelimeler gerçek anlamıyla kullanılırken bir kısmında mecaz anlamıyla kullanılıyorsa bunlara kısmen mecaz anlamlı ve atasözlerinde kelimelerin tamamı mecaz anlamındaysa mecaz anlamlı atasözleri denir. Buna göre; “Çok konuşan çok yanılır.”, “Kişi arkadaşından bellidir.” atasözleri gerçek anlamlı; “Borç yiğidin kamçısıdır.”, “Dost acı söyler.” atasözleri kısmen mecazlı; “Demir tavında dövülür.”, “Hamama giren terler.” atasözleri ise mecaz anlamlı atasözleridir.

Araştırmada anlamlarına göre üçe ayrılan atasözlerinin ortaokul öğrencileri tarafından bilinmesi, sınıf (yaş), cinsiyet vesosyo-ekonomik seviyeye göre ne derece değiştiği incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma, tarama araştırmasına dayalı betimleyici bir araştırmadır. Büyüköztürk vd. (2010, s. 231)'ne göre, “bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer araştırmalara göre görece daha büyük örneklem üzerinde yapılan araştırmalara tarama araştırmaları denir.” Bu araştırmada iseanlamlarına göre derecelendirilmiş atasözlerinin ortaokul öğrencileri tarafından bilinme seviyeleri ortaya çıkarılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak öğrencilere çoktan seçmeli başarı testi verilmiştir. Bu testte atasözleri gerçek anlamlı, kısmen mecaz anlamlı ve mecaz anlamlı olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Her grup için dokuz çoktan seçmeli soru hazırlanmıştır.

Araştırmada en çok bilenen ve kullanılan atasözleri kitabı olan Aksoy (1988b)'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* esas alınmıştır. Bu eserden hareketle atasözleri önce gerçek anlamlı atasözleri, kısmen mecaz atasözleri ve mecaz anlamlı atasözleri şeklinde üçe ayrılmıştır. Sonra her grup için onbeşer atasözü olmak üzere 45 test sorusu geliştirilmiş daha sonra uzman görüşleri doğrultusunda 30 soruya düşürülmüştür. Bir okulun beşinci sınıf öğrencilerine bir ders saati süresi içinde ön uygulama yapılmıştır. Buna göre bir ders saati süresinin otuz soruyu cevaplamakta yeterli olmadığı görülmüş, böylece soru sayısı 27'ye düşürülmüş ve çalışma grubuna uygulanmıştır. Testin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.91'dir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu Uşak il merkezinden seçilmiştir. Öncelikle il Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan bilgilere göre üst, orta ve alt sosyo-ekonomik seviyeden okullar belirlenmiştir. Buna göre bir okul üst, bir okul orta ve bir okuldaalt sosyo-ekonomik seviyeden okullar olarak seçilmiştir. Bu okullarda okuyan

beş, altı, yedi ve sekizinci sınıf öğrencilerine,2012-2013 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde 27 soruluk çoktan seçmeli test verilmiş ve bir ders saati içinde soruları cevaplaması istenmiştir. Sorular seçilen okullardaki bütün öğrencilere değil, her sınıf düzeyinden elişer öğrenciye sorulmuştur. Testi eksik dolduran, bütün sorularda aynı şikkı işaretleyen veya soruların çok azını cevaplayan öğrencilerin kâğıtları çıkarılmıştır. Buna göre elde kalan toplam kâğıt sayısı 753'tür. Değişkenlere göre öğrenci sayısı Tablo 2'degösterilmiştir.

Tablo2: Okul, sınıf ve cinsiyete göre öğrencilerin dağılımı

Değişkenler	Alt türler	Öğrenci sayısı	Yüzdesi
Okullar	ÜSE Ortaokul	310	% 41.2
	OSE Ortaokul	239	%31.7
	ASE Ortaokul	204	%27.1
	Toplam	753	% 100
Sınıflar	5. sınıf	193	%25.6
	6. sınıf	191	%25.4
	7. sınıf	187	%24.8
	8. sınıf	182	%24.2
	Toplam	753	%100
Cinsiyet	Kız	386	%51.3
	Erkek	367	%48.7
	Toplam	753	%100

Tablo 2'de sosyo-ekonomik seviye, sınıf ve cinsiyete göre çalışma grubu öğrencilerinin sayıları verilmiştir. Buna göre, üst sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokuldan 310 (%41.2), orta sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokuldan 239 (%31.7) ve alt sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokulundan 204 (27.1) öğrenci çalışma grubuna katılmıştır. Sınıflara göre ise, beşinci sınıftan 193 (%25.6), altıncı sınıftan 191 (%35.4), yedinci sınıftan 187 (24.8) ve sekizinci sınıftan 182 (%24.2) öğrenci çalışma grubuna katılmıştır. Cinsiyete göre de 386 (%51.3) kız ve 367 (%48.7) erkek öğrenci çalışma grubuna katılmıştır.

Verilerin Çözümü

Verilerin analizi SPSS 16 paket programında gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerine Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, verilerin normal

dağılım gösterdiği belirlenmiştir ($p>.05$). Parametrik testlerden t testi kullanılırken değişken sayısı ikiden fazla olduğunda F testi kullanılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Öğrencilerin atasözü testiyle ilgili bulguları tablo 4, 5, 6 ve grafik 1'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerinin anlamlarına göre derecelendirilmiş atasözlerini sınıf seviyelerine göre bilmesi

Anlam	Sınıflar	Öğrenci sayısı	Ortalama	Standart sapma	sd	f değeri	p	Anlamlılık
Gerçek anlamlı atasözü	5. sınıf	177	6,44	2,20	3 723	23,912	.000	8-5
	6. sınıf	188	7,15	1,88				7-5
	7. sınıf	184	7,44	1,79				6-5
	8. sınıf	178	8,07	1,44				
	Toplam	727	7,27	1,93				
Kısmen mecaz anlamlı atasözü	5. sınıf	170	6,06	2,07	3 712	23,184	.000	8-7
	6. sınıf	187	6,76	2,01				8-6
	7. sınıf	182	7,20	1,88				8-5
	8. sınıf	177	7,67	1,51				7-5
	Toplam	716	6,93	1,96				6-5
Mecaz anlamlı atasözü	5. sınıf	168	5,65	2,81	3 696	26,230	.000	8-7
	6. sınıf	177	6,60	2,61				8-6
	7. sınıf	180	7,08	2,45				8-5
	8. sınıf	175	7,94	1,79				7-5
	Toplam	700	6,83	2,57				6-5

Tablo 4'te 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerin gerçek anlamlı, kısmenmecaz anlamlı ve mecaz anlamlı atasözleri testinden alabileceği en yüksek puan 9'dur. Yapılan varyans analiz sonucuna göre; gerçek anlamlı atasözleri testinin en düşük aritmetik ortalamasını 6.44 ile 5. sınıf öğrencileri alırken en yüksek aritmetik ortalamasını 8.07 ile 8. sınıf öğrencileri almıştır. Kısmen mecaz anlamlı atasözleri testinin en düşük aritmetik ortalamasını 6.06 ile 5. sınıf öğrencileri alırken en yüksek aritmetik ortalamasını 7.67 ile 8. sınıf öğrencileri almıştır. Mecaz anlamlı atasözleri testinin en düşük aritmetik ortalamasını 5.65 ile 5. sınıf öğrencileri alırken en yüksek aritmetik ortalamasını 7.94 ile 8. sınıf öğrencileri almıştır. Buna göre; öğrencilerin hem gerçek, hem kısmen mecaz hem de mecaz anlamlı atasözleri testinden aldıkları puanların ortalamaları sınıf seviyesi yükseldikçe arttığı belirlenmiştir.

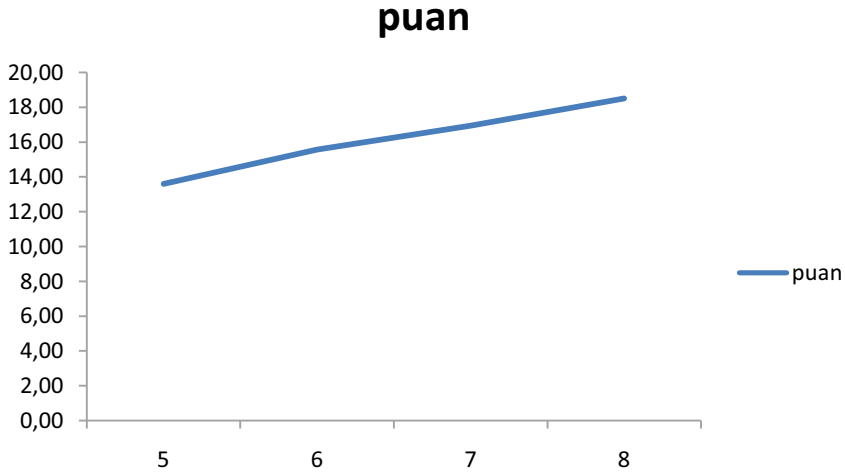
Tablo 4'te 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin gerçek anlamlı atasözlerini testinden aldıkları puan ortalamalarının en yüksek ($x: 7,27$),mecaz anlamlı

atasözlerini testinden aldıkları puan ortalamalarının ise en düşük ($x: 6,83$) olduğu belirlenmiştir. Buna göre, en kolay bilinen atasözleri gerçek anlamlı atasözleridir.

Tablo 4'teki ortalamalara göre, gerçek anlamlı atasözleri testinden 5. sınıf ile 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin aldığı ortalama puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Kısmen mecaz anlamlı atasözleri testinden 5. sınıf ile 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin, 6. sınıf ile 8. sınıf öğrencilerinin ve 7. sınıf ile 8. sınıf öğrencilerinin aldığı ortalama puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Mecaz anlamlı atasözleri testinden ise, 5. sınıf ile 6, 7, 8. sınıf öğrencilerinin, 6. sınıf ile 8. sınıf öğrencilerinin ve 7. sınıf ile 8. sınıf öğrencilerinin aldığı ortalama puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4'te sınıf düzeyi ortalamalarına bakıldığında gerçek anlamlı ($x: 7,27$), kısmen mecaz anlamlı ($x: 6,93$) ve mecaz anlamlı ($x: 6,83$) olduğu görülmektedir. Araştırmada savunulan düşünceye göre kısmen mecaz anlamlı atasözleri, gerçek anlamlı il mecaz anlamlı atasözleri arasında geçiş özelliğine sahiptir. Ortalamalara bakıldığında bu düşüncenin desteklendiği görülmektedir.

Grafik 1: Öğrencilerin atasözleri testinden aldığı puanların ortalama grafiği

Grafik 1'de, öğrencilerin hem gerçek hem kısmen mecaz hem de mecaz anlamlı atasözleri testinden aldıkları puan ortalamalarının sınıf seviyesi (yaş) yükseldikçe arttığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Cinsiyete göre öğrencilerin atasözü testinden aldığı puanların ortalamaları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	sd	F	p	Anlamlılık
Gerçek anlamlı	Kız	374	7,50	1,71	725	3,311	,001	Kız- Erkek
	Erkek	353	7,03	2,12				
Kısmen mecaz anlamlı	Kız	369	7,22	1,83	714	4,167	,001	Kız- Erkek
	Erkek	347	6,62	2,06				
Mecaz anlamlı	Kız	363	7,17	2,42	698	3,643	,001	Kız- Erkek
	Erkek	337	6,47	2,68				
Bütün Test	Kız	368	16,82	4,35	751	4,226	,000	Kız- Erkek
	Erkek	367	15,37	5,10				

Tablo 5 incelendiğinde; kızların gerçek anlamlı atasözlerinden aldığı puan ortalaması 7.50 iken erkeklerin aldığı puanların ortalaması 7.03'tür. Kızların kısmen mecaz anlamlı atasözünden aldığı puan ortalaması 7.22 iken erkeklerin 6.62'dir. Kızların mecaz anlamlı atasözünden aldığı puan ortalaması 7.17 iken erkeklerin 6.47 olduğu görülmüştür. Bu ortalamalara göre, kız ve erkek öğrencilerinin gerçek anlamlı (t), kısmen mecaz anlamlı (t) ve mecaz anlamlı (t) atasözlerinden aldığı ortalama puanlar arasında kızlar lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.

Tablo 6: Sosyo-ekonomik seviyeye göre öğrencilerin atasözü testinden aldığı puanların ortalamaları

Sosyo-ekonomik seviye	Öğrenci sayısı	Ortalama	Standart sapma	sd	F değeri	p	Anlamlılık
ÜSE Ortaokul	310	18.45	2,98	2	106.752	.000	1-3
OSE Ortaokul	239	15.81	4,70				
ASE Ortaokul	204	12.91	5,17	750			1-2
Toplam	753	16.11	4,79				

Tablo 6 incelendiğinde; üst sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokul öğrencilerinin aldığı puanların aritmetik ortalaması 18.45, orta sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokul öğrencilerinin aldığı puanların aritmetik ortalaması 15.81, alt sosyo-ekonomik seviyeyi temsil eden ortaokul öğrencilerinin aldığı puanların aritmetik ortalaması ise 12.91 olduğu görülmüştür. Bu ortalamalara göre, üst sosyo-ekonomik ortaokul ile diğer ortaokullar arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin en yüksek puan ortalamalarını gerçek anlamlı atasözlerini testinden alırken, en düşük puan ortalamalarını ise, mecaz anlamlı atasözlerini testinden aldıkları belirlenmiştir.

Buna göre; 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin en kolay gerçek anlamlı atasözlerini, en zor ise mecaz anlamlı atasözlerini kavradıkları ortaya çıkmıştır. Birçok araştırmacı, mecaz anlamlı atasözlerinin öğrenciler tarafından kavranması veya anlaşılmasının zor olduğunu belirtmişlerdir (SecordandWiig, 1993; Nippold vd., 2000; Nippoldvd, 2001; Sağlam, 2001). Mecaz anlamlı atasözlerinde gösterilen ile kastedilen farklı şeylerdir. Tepeli ve Arıcı (2012), dokuzuncu sınıf öğrencilerinin çoğunlukla temel (gerçek) anlamda olan atasözlerini doğru cevap verdikleri, mecaz anlamlı atasözlerinin anlamını vermede sıkıntı yaşadıklarını tespit etmiştir. Nippold vd., (2000) araştırmasında, 12, 15 ve 18 yaş grubunda somut anlamlı atasözlerinin soyut anlamlı atasözlerinden daha kolay bilindiğini belirlemiştir. Bu bilgiler araştırmanın sonucunu desteklemektedir.

Araştırmadamecaz anlamlı atasözlerini en az bilen 5. sınıf öğrenciler iken en çok bilen ise 8. sınıf öğrenciler olduğu ortaya çıkmıştır. Piaget'nin zihin gelişimi kuramının dönemlerinden sonuncusu olan soyut işlemler dönemi, çocukta soyut işlemlerin başladığı dönemdir. Soyut işlemler dönemi, kültürlere göre değişmekle birlikte çocuklarda 11 veya 12 yaşlarında başlamaktadır. Bu dönemde soyut fikirlere ilişkin akıl yürütme, değişkenleri birleştirme ve ayırma gibi zihin faaliyetleri gelişmektedir (Piaget, 1969; Günçe, 1973; Bacanlı, 1984). Mecazlı ifadeler, mecaz anlamlı atasözleri, benzetmeler vb. anlam olayları bu dönemde kavranmaya başlanmaktadır. Nippold vd. (1998) araştırmasında, 12, 14, 16, 18 ve 25 yaş grubuna atasözlerini anlama göreviyle (task) ilgili verdiği testten grupların puanlarının ortalamaları sırasıyla, %51, %71, %73, %81 ve %93'tür. Buna göre, gruplar arasında en büyük gelişmenin 12 ile 14 yaşları arasında olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler araştırmadaki mecaz anlamlı atasözlerinin 8. sınıfta (13 yaş) daha iyi kavrandığı sonucunu desteklemektedir.

Araştırmada öğrencilerin kısmen mecaz anlamlı atasözleri testinden aldıkları puan ortalamaları ise orta seviyededir. Buna göre; 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin önce gerçek anlamlı daha sonra kısmen mecaz son olarak da mecaz anlamlı atasözlerini kavradıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırmada gerçek anlamlı, kısmen mecaz anlamlı ve mecaz anlamlı atasözleri testinden kız ve erkek öğrencilerin aldıkları puanların ortalamaları kızların lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre; kız öğrencilerin erkek öğrencilerden gerçek, kısmen mecaz ve mecaz anlamlı atasözlerini daha iyi kavradıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Atasözleriyle ilgili yapılan araştırmalarda öğrencilerin puanlarının ortalamaları, cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir (Nippold vd., 2001; Bağcı, 2010). Bu sonuçlar, araştırmanın sonucunu desteklememektedir.

Atasözlerini anlamada, kavramada önemli etkenlerden biri okumadır.

Öğrenciler fabl, masal, hikâye, roman vb. metinleri okuyarak yeni kelimeleri, eğretilmeleri (metaphor), benzetmeleri (similes) mecazlı ifadeleri (metaphoricalexpression), deyimleri (idioms) ve atasözlerini öğrenmektedir. Bu bağlamda okumayla ilgili araştırmaların sonuçlarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Okuma becerisi ve okuduğunu anlamayla ilgili araştırmaların bazılarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığı (Akyol, 2005; Bokhorst-HengandPereira, 2008); bazılarında ise kızlar lehine anlamlı bir farklılığın olduğu (Phakiti, 2003; Karakuş, 2006; Ateş, 2008; Sallabaş, 2008; LoganandJohnston, 2009) belirlenmiştir.

Araştırmada öğrencilerin atasözleri testinden aldıkları puan ortalamaları, üst sosyo-ekonomik seviyedeki ortaokul ile orta ve alt sosyo-ekonomik seviyedeki ortaokul arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında okuma becerisi ve okuduğunu anlamayla ilgili araştırmalarda ise, üst sosyo-ekonomik seviye lehine anlamlı bir farklılığın olduğu (Molfese ve diğ., 2003; Sidekli, 2005; 2005; Ateş, 2008) belirlenmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

1. Araştırmada, mecaz anlamlı atasözlerini en az bilen 5. sınıf öğrenciler iken en çok bilen ise 8. sınıf öğrenciler olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre; 5. ve 6. sınıfta öğrencilere daha çok gerçek anlamlı atasözleri, 7. sınıfta daha çok kısmen mecaz anlamlı atasözleri 8. sınıfta ise daha çok mecaz anlamlı atasözleri öğretilmelidir.

2. Kısmen mecaz anlamlı atasözleri, mecaz anlamlı atasözlerini öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Mecaz anlamlı ifadeleri anlamada kısmen mecaz anlamlı atasözleri geçiş özelliği göstermektedir. Bu bağlamda, Türkçe derslerinde kısmen mecaz anlamlı atasözleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekmektedir.

3. Araştırmaya göre önce gerçek anlamlı daha sonra kısmen mecaz son olarak da mecaz anlamlı atasözlerinin öğretilmesi için Türkçe Dersi Öğretim Programının bu açıdan yeniden gözden geçirilmesi ve Türkçe ders kitaplarının buna göre hazırlanması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Açık, F. ve Akpınar, M. (2010). Avrupa Dil Gelişim Dosyası Bağlamında Yabancılara Türkçe Öğretiminde Deyim ve Atasözlerinin Öğrenme - Öğretme Sürecine Aktarımı. *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (16-18 Aralık 2010, Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir), (ss. 61-69). İzmir.
- Akdoğan Mindivanlı, E; Boztaş, M. Ve Koç, Y. (2014). T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yer Alan Bazı Değerlerin Atasözleri, Deyimler ve Görsel Öğeler İle Öğretimi. *KKEFD*, 29, 159-176.
- Akpınar, M. ve Açık, F. (2010). Avrupa Dil Gelişim Dosyası Bağlamında, Yabancılara Türkçe Öğretiminde Deyim ve Atasözlerinin Öğrenme-Öğretme Sürecine Aktarımı. *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. (Dokuz Eylül Üniversitesi. 1-3 Temmuz 2010). İzmir. [http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI_TURK_DILI/meric_akpinar\(11.06.2013\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI_TURK_DILI/meric_akpinar(11.06.2013))
- Akpınar, M. (2010). *Deyim ve Atasözlerinin Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanımı Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara:
- Aksan, D. (2009). Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim. 1, 2 ve 3. Cilt (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988a). Atasözleri, Deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, (s. 131-166), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,
- Aksoy A. Ö. (1988b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Akün, Ö. F. (2006). Atalar Sözüne Dair. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 117-119
- Akyol, H. (2005). *Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi*. Ankara PegemA Yayıncılık
- Alizade, S. (1992). *Oğuzname (Emsal-i Mehmedali) XVI. yüzyılda yazılmış türk atasözleri kitabı*, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat (Hazırlayan). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
- Arıer Karaöz, N. (2009). Türk Atasözlerinin Kimya Eğitimindeki Rolü. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ateş, M. (2008). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Düzeyleri ile Türkçe Dersine Karşı Tutumları ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış doktora tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bacanlı, H. (1984). *Çocukta Göreli Kavramların Kazanılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağcı, Hasan (2010). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Atasözleri ve Deyimleri Algılama Düzeyi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 91-110
- Bahadınlı, Y. Z. (1998). *Deyimler Atasözleri ve Özdeyişler*. İstanbul: Yuva Yayınları
- Baş, B. (2002). Türkçe Temel Dil Becerilerinin Öğretiminde Atasözlerinin Kullanılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 60-68.
- Bokhorst-Heng, W. and Pereira, D. (2008). Non-At-Risk Adolescents' Attitudes Toward Reading in A Singapore Secondary School. *Journal of Research in Reading*, 31 (3), 285-301.
- Bulut, S. (2011). *Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Bulut, M. (2013). Türkçe Eğitimi ve Öğretiminde Dil ve Kültür Aktarımı Aracı Olarak Atasözleri ve Deyimlerin Önemi. *Turkish Studies*, 8 (13), 559-575.
- Büyükoztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö.E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayınları.
- Cerrahoğlu, M. (2013). Destanların Eğitimdeki İşlevi/ Atasözlerinin Destan Metinleri İle Öğretilmesi. *Turkish Studies*, 8 (13), 633-644.
- Çakmakçı, C. C. (2009). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Kavram Geliştirme Açısından Atasözleri ve Deyimler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Çebi, H. ve Çarhoğlu, H. (1998). *Atasözlerimiz ve Açıklamaları*. Ankara: Dörtrel Yayıncılık.
- Çelik, A. (2011). *6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan İpek Yolu'nda Türkler Ünitesinde Atasözleri ve Deyimlerin Kullanılması*. Yayımlanmamış yüksek lisan tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, N. (2009). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Çotuksöken, Y. (1988). *Atasözlerimiz* (4. Baskı). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (1. Baskı). İstanbul: Toroslu Kitaplığı
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı* (12. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları
- Doğanay, A. (1973). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Yeni Büyük Dağıtım.
- Duru, H. (2009). *Atasözleri ve Deyimlerin Yabancılarla Öğretilmesinde Yöntem ve Teknikler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duruhan, K., İlhan, B. (2004). Eğitim-Öğretimle İlgili Bazı Atasözleri ve Deyimlerimizin Öğrenme-Öğretme Süreci Bakımından İrdelenmesi. *Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 164, 119-125.
- Elçin, Ş. (1992). Atalar Sözü. *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt Edebiyat* (2. Baskı), (s. 343-354), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,
- Emir, S. (1976). *Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*. İstanbul: Emir Yayınları.
- Erginer, G. (2010). *Atasözlerinde Sosyal Hayat*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Gibbs, R. W. (2001). Proverbial Themes We Live By. *Poetics*, 29, 167-188.
- Gülensoy, T. (1975). Türk Dünyası atasözlerinin anlam yönünden benzerlikleri üzerine notlar. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten 1974*. (s. 93-101), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,
- Gülüm, K. (2009). Coğrafya öğretiminde kullanılabilecek doğa için söylenmiş türk ve türkmen (türkmenistan) atasözleri üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 51-58
- Günçe, G. (1973). *Çocukta Zihin Gelişimi Piaget'in Kuramına Toplu Bakış*. Ankara: Baylan Matbaası.
- Güven, A. Z. ve Halat, Sercan (2015). Idioms And Proverbs In Teaching Turkish As A Foreign Language; 'Istanbul, Turkish Teaching Books For Foreigners' Sample. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 1240-1246.
- Honeck, R. P. (1997). *A Proverbs in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Karakuş, I. Ş. (2006). *Çocuk Edebiyatı Ürünlerinin Okuma Gelişimine Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kayhan, G. Ç. (2009). *Hakkâri Yüksekova 75. Yıl Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İlköğretim 7. Sınıf Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Deyim, Atasözü Ve Bilmece Dağarcıklarının Belirlenmesi ve Bunların Öğretilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kazıcı, E. (2008). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Derslerinde Deyim ve Atasözlerinin Öğretiminde Dramatizasyon Yönteminin Etkililik Düzeyi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Keklik, S. (2010). 1-8. Sınıf Türkçe Ders ve Öğrenci Çalışma Kitaplarının Atasözleri ve Özdeyişler Açısından İncelenmesi. *Türkçe Öğretiminde Güncel Tartışmalar*, (ss. 95-112), Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Keklik, S. (2013). Atasözleri Sadece Gerçek ve Mecaz Anımlı Mıdır?. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 239-250.
- Köklügiller, A. (1989). *Açıklamalı Atasözleri ve Özdeyişler* (4. Baskı). İstanbul: Kaya Yayınları
- Kurt, İ. (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçükahmet, L. (1998). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Alkım Yayınları
- Logan, S. and Johnston, R. (2009). Gender Differences in Reading Ability and Attitudes: Examining Where These Differences Lie. *Journal of Research in Reading*, 32 (2), 199-214.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. London: Greenwood Press.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Mindivanlı, E; Küçük, B. ve Aktaş, E. (2012). Sosyal Bilimler Dersinde Değerlerin Aktarımında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 86-94.
- Molfese, V. J., Modglin, A. and Molfese, D. L. (2003). The Role of Environment in the Development of Reading Skills: A Longitudinal Study of Preschool and School-Age Measures. *Journal of Learning Disabilities*, 36 (1), 59-67.

- Nippold, M. A., Allen, M. M. and Kirsch, D. I. (2001). Proverb Comprehension as a Function of Reading Proficiency in Preadolescents. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 32, 90-100.
- Nippold, M. A., Hegel, S. L., Uhden, L. D., and Bustamante, S. (1998). Development of Proverb Comprehension in Adolescents: Implications for Instruction. *Journal of Children's Communication Development*, 19, 49-55.
- Nippold, M. A., Allen, M. M., & Kirsch, D. I. (2000). How Adolescents Comprehend Unfamiliar Proverbs: The Role of Top-Down and Bottom-Up Processes. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 43, 621-630.
- Norrick, N. R. (1985). *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Amsterdam: Mouton.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önel, G. (2008). *İlköğretim 6, 7, 8. Sınıf Öğrencilerinin Atasözlerini Algılama Düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özbay, M. ve Melanhoğlu, D. (2008). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 30-45.
- Özkan, İ. (2011). Türk Atasözlerinde Yinelemeler. *Turkish Studies*, 6 (1), 1595-1603.
- Özön, M. N. (1956). *Türk Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Paczolay, G. (1998). Some Notes On The Theory Of Proverbs. (Ed. Peter Durco) *Europhras '97: Phraseology And Paremiology*, (p. 261-266), Bratislava: Akademia PZ.
- Pala, İ. (2010). *Sözün Özünden Dünyeye Bugüne Atasözleri* (2. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Par, A. H. (1982). *Örneklili Açıklamalı Atasözleri* (4. Baskı). İstanbul: Serhat Dağıtım Yayınevi.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Phakiti, A. (2003). A Closer at Gender and Strategy Use in L2 Reading. *Language Learning*, 53(4), 649-703.
- Piaget, J. (1969). *The Language and Thought of the Child*. New York: The World Publishing Company.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Arkadaş Yayınları
- Sağlam, M. Y. (2001). Atasözleri ve Deyimlerde İmgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 45-51
- Sallabaş, M. E. (2008). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ve Okuduğunu Anlama Becerileri Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (16), 141-155.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul ve Minnetoğlu, İ. (1978). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Minnetoğlu Yayınları
- Secord, W. A., and Wiig, E. H. (1993). Interpreting Figurative Language Expressions. *Folia Phoniatrica*, 45, 1-9.
- Sidekli, S. (2005). *İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Öğretici ve Öyküleyici Metinlere Göre Okuduğunu Anlama Becerilerinin Sınanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Soykut, İ. H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Su, Aydın (1994). *Ata Sözlüğü* (12. Baskı). İstanbul: Yuva Yayınları.
- Şenel, M. (2008). Şarkı ve Türkülerdeki Atasözleri ve Deyimlerin Çocukların Dil Gelişimine Katkısı. *Türk Halkları Edebiyatı (II), Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi*, Kafkas Üniversitesi (13-15 Kasım 2008, Bakü-Azerbaycan), (s. 352-364).
- Tekşan, K. (2012). Atasözlerinin Dil Bilgisi Öğretiminde Kullanılabilirliği. *Türlük Bilimi Araştırmaları*, 31, 301-322.
- Tekşan, K. ve Yiğit, M. S. (2012). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Atasözleri Kullanımına İlişkin Tutum ve Görüşleri. *GEFAD*, 32 (2), 311-329
- Tepeli, Y. ve Arıcı, A. F. (2012). Lise Öğrencilerinin Atasözlerini Kavrama Düzeyleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 223-236 <http://ebadjesr.com/>(10.12.2013)
- Tuna Turhan, S. (2014). Yabancı Öğrencilere Türkçe Öğretiminde Türk Kültür Elçisi Olan 'Atasözleri'nin Kullanımı. *Muğla Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 10 s.
- Tüm, G. (2010). Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü. *Turkish Studies*, 5 (4), 663-678
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (1976). *Atasözü*. 1. Cilt (s. 214-218), Dergâh Yayınları.
- Uçar, A. ve Aygün, A. (2005). Anket: Üniversite Öğrencileri ve Atasözleri. *Millî Folklor*, 9 (67), 63-73.

- Üstüner, A. (2002). Olumsuz Yargılı Atasözleri. *Türk Dili Dergisi*, 601, 35-42.
- Varışoğlu, B.; Şeref İ ; Yılmaz, İ. ve Gedik, M. (2014). Deyim ve Atasözlerinin Öğretilmesinde Görsel Bir Araç Olarak Karikatürlerin Başarıya Etkisi. *Karadeniz Araştırmaları*, 41, 226-242.
- Wilson, F. C. (2009). *A Model For Translating Metaphors in Proverbs (French To English): A Cognitive Descriptive Approach*. Unpublished Master of Art Thesis, Kanada: The University Of British Columbia. <https://circle.ubc.ca/handle/2429/12923?show=full> (17.05.2013).
- Yetiş, K. (1993). *Türkçenin Nakışları: Atasözleri-Deyimler-Tekerlemeler-Bilmeceler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat
- Yılar, Ö. (2007). *Halk Bilimi ve Eğitim* (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (10. Baskı). İstanbul: Excellence Yayıncılık.

Samsun Müzesi'nden Athena Büstlü Kantar Ağırlığı

Orhan Alper ŞİRİN*

Öz

Roma İmparatorluk dönemiyle başlayan Athena büstü şeklindeki ağırlıklar M.S. 5. - 7. yüzyıllarda yoğunluğu artarak kullanım görmüştür. Bu büstlü ağırlık örneklerinden biri de Samsun Müzesi'nde bulunur. Ağırlıktaki Athena betimi ile alışverişte güven sembolize edilmeye çalışılırken tartı miktarının 10 kg. olmasıyla da orta-ağır kapasitedeki malzemelerin tartımına uygun olduğu sonucuna varılır. M.S. 4. yüzyıl ile 7. yüzyıl aralığına tarihlenen Athena büstlü ağırlık örneklerinin stil özellikleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda da kantar ağırlığını Bizans'ın erken dönemlerine yerleştirmek mümkündür. Ayrıca ağırlığın üretim yeri konusunda da bazı çıkarımlarda bulunularak eserin tanıtımına yönelik Samsun'un kültürüne bir nebze de olsa katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağırlık, Athena, Büst, Roma, Bizans.

The Scale Weight of Athena Bust from Samsun Museum

Abstract

The use of scale weights in the shape of Athena bust started in Roman Empire and increasingly used between 5th and 7th centuries. An example of this type of scale weight in the shape of Athena bust is found in Samsun Museum. In this bust, description of Athena stands for as a meaning of "trust" in shopping and 10 kilogram weight of the scale shows that it can be used for medium weight materials. At the end of comparisons made in these type of scale weights which date back to 4th and 7th centuries shows similarity in weight amounts with early Byzantine Age. In these study, we also try to mention about the production site of this bust to make contribution to representation of Samsun City.

Key Words: Weight, Athena, Bust, Roman, Byzantium.

* Arkeolog, Samsun Müze Müdürlüğü. alpersirin84@gmail.com

Giriş

Geç Helenistik Çağ'dan (M. Ö. 1. yüzyıl) itibaren kantarlarla birlikte görülmeye başlanan ağırlıklar; küresel, çift konik veya armudi, büst şeklinde ya da heykelcik gibi çeşitli formlarda yapılarak kullanım görmüştür (Tekin, 2015a, s.121). Bu formlar içerisinde özellikle Geç Antik Çağ - Erken Bizans dönemlerinde imparatoriçe büstlerinin yaygınlaşması (Tekin, 2015a, s.121) ya da Erken Hıristiyanlık döneminde Athena'nın bir ağırlık büstü olarak sıkça kullanılması (Bass, 1961, s.10) farklı dönemlerde çeşitli formlardaki ağırlıkların ilgiyle tercih edildiğini göstermektedir. Bu ilginin etkisiyle, kantar koluyla birlikte Samsun Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen 3-1/1993 envanter numaralı kantar ağırlığı da ağırlık ustası tarafından Athena (Minerva) büstü şeklinde işlenmiştir¹ (Resim 1-2). Ağırlığın bu şekilde işlenmesinin nedeni ise Athena'nın akı ve doğruluğu simgeliyor olmasıdır. Bir bakıma Athena betimi ile tüccarlar ve alıcılar arasında güvenilirliğin sağlanması amaçlanmıştır (Bilgi, 2004, s.165).

Savaşçı kıyafetiyle betimlenen Athena'nın başında Korinth tipi miğferi bulunmaktadır. Üzerinde kantar kolunun takılacağı bir askı halkası da bulunan yüksek sorguçlu miğferin iki cephesinde beş ve altı kollu olmak üzere birer yıldız ve balık betimi yer almaktadır (Resim 3). Büstün miğfer kenarlarından çıkan saç bukleleri ortadan ikiye ayrılarak yanlara doğru inmektedir. Gözler oldukça iri ve patlak, gözbebekleri ve gözkapakları belirgin, burun ince ve uzun, ağız küçük ve boyun kısmı da kalın olarak işlenmiştir (Resim 4). Ayrıca Athena'nın gövdesini kaplayan Aegis'in ortasında Medusa başı bulunmakta olup köşelerinde de yılan figürleri yer alır (Resim 5). Yüzeyinde aşınmalar bulunan ağırlığın sırt kısmında ise yatay olarak beş sıra halinde işlenmiş balık pulu bezemesi vardır (Resim 6).

Yüksekliği 26 cm. olan ağırlığın genişliği 14 cm., derinliği 9 cm. ve kantar kolunun uzunluğu da 26 cm.'dir. Eriyen balmumu metodu ile bronzdan yapılmış olan ağırlığın iç boşluğu tartı miktarına göre kurşunla doldurulmuştur. Ancak ağırlığın ilk tartı miktarı, kaide ile aynı düzgünlükte bir profil arz etmeyen kurşun bir plakanın kaide altına ilave edilmesiyle sonradan arttırılmıştır. Muhtemelen ağırlık ticari gelişimin etkisi veya ağır malların tartımı amacıyla döneminde ya da sonrasında kantar koluyla birlikte tam olarak 10 kg.'a denk gelecek şekilde ağırlaştırılmış olmalıdır. Kurşun plaka eklenmeden önce ağırlığı ebat ve tasviri açısından benzerleriyle karşılaştırdığımızda ise +/- 2 kg.'a denk gelebileceğinden söz edebiliriz (benzer örnek için bkz., Pozo, 1994, s.344, fig.9). Ayrıca ticari malların tartılmasında kullanılan kantarların (Stateraların) yaklaşık 32 kg.'a kadar kapasitede olmaları da (yaklaşık 130 kg.'a kadar yüklerin tartıldığı kantarlarda bulunmaktadır–

¹ Makalenin hazırlanışında engin bilgi ve tecrübeleriyle yardımlarını esirgemeyen Oğuz TEKİN'e çok teşekkür ederim.

Tekin, 2015a, s.120) göz önünde bulundurulduğunda ağırlığın 10 kg.'lık kapasitesi ile orta-ağır denilebilecek ürün veya malların tartımına uygun olduğu sonucuna varılabilir.

M.S. 4. - 7. yüzyıl aralığındaki Athena büstlü ağırlıkların stil özelliklerini incelediğimizde ise Geç Roma İmparatorluk döneminin M.S. 4. ve 5. yüzyıllarına tarihlenen kantar ağırlıklarıyla yapım stilineki benzerlikler (Tekin, 2012, s.616, fig.19; Tekin, 2015b, s.615, fig.9) özellikle Anemurium'un Athena büstlü ağırlığıyla daha da karakteristik bir forma kavuşmaktadır (Eliot, 1976, ss.163-170, pl.26; Russel, 1995, s.48, r.17; Tekin, 2013, s.180, fig.21). Bu benzerlikler içerisinde özellikle büsttün saç işlenişindeki farklılık dikkati çeker. Ağırlıkta işlenen saç modelinin, Roma'nın büstlü ağırlıklarında işlenen saç modellerinden (ayrıntılı bilgi için bkz., Franken, 1994, ss.147-153) işleniş olarak farklılık arz etmesi ve ayrıca ağırlığın miğferinde işlenen balık bezemesi ile büst sırtındaki balık pulu bezemesinin aynı yapım stilini Erken Bizans döneminden M.S. 4. - 6. yüzyıla tarihlenen ağırlık üzerinde de görmemiz (<http://metmuseum.org>, 2015), ağırlığı Bizans'ın erken dönemlerine tarihlendirmemizi mümkün kılmaktadır. Fakat aynı dönemin M.S. 5. - 6. yüzyıllarına ait ağırlıklarda da stil farklılıklarının olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir (Bilgi, 2004, ss.169-170).

İstanbul Yenikapı kazılarında Bizans döneminin M.S. 6. - 7. yüzyıl aralığına tarihlendirilen ağırlıkta görülen işleniş ve stil özellikleri açısından birbirine yakın iri gözler, ince dudaklar, burnun klasik Yunan tarzında işleniş, boyun kısmının kalınlığı ve boyundaki kıyafetin "V" şeklindeki yaka katları, Aegis'in betimleniş, büstün sırtındaki balık pulu bezemesi ile miğferdeki balık bezemesi gibi karakteristik benzerlikler neredeyse aynı yapım stilini ortaya koymaktadır (Asal vd., 2007, s.261, y.18; Gökçay, 2007, s.23, r.20). Athena büstlü ağırlıkların birbirine benzer formda M.S. 5. - 7. yüzyıllar arasında önceki dönemden daha yoğun olarak üretilmesini de (Tekin, 2015a, s.121) ön plana çıkardığımızda, Yenikapı ağırlığıyla Samsun Müzesi'ndeki ağırlığı yapan ustanın aynı usta olabileceğinden veya aynı yapım stiline devamını yansıttığından bahsedebiliriz.

Yassıada Bizans batığında bulunan İmparator Heraclius'a ait dört adet altın sikkeden yola çıkılarak M.S. 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ağırlığın (Bass, 1961, ss.9-10, Lv.XIII, r.13) ve yine batıkta ortaya çıkan sikkelerin tarihiyle ilişkilendirilerek M.S. 7. yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirilen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ağırlığın (Meriçboyu ve Atasoy, 1983, s.11, kat. no.16) yapım işlenişindeki benzerliklerde ön plana çıkmaktadır. Ancak kantar ağırlıklarının batıdaki sikkelerden yola çıkılarak tarihlendirilmesi ağırlığın M.S. 7. yüzyılda kullanıldığını ortaya koymakta fakat bu dönemden önce üretilen bir ağırlığın birkaç yüzyıldır kullanılmakta

olabileceğini de dikkate almak gerekmektedir (Oğuz Tekin, kişisel görüşme, 2015).

Genel olarak, Geç Roma'dan - Bizans'ın erken dönemine dek Anadolu'da kullanım görmüş Athena büstlü ağırlık örneklerine yer verilmiş olup karşılaştırılması yapılan bu örnekler ışığında da yapım kalitesi ve stil özellikleri değerlendirildiğinde Samsun Müzesi'ndeki Athena büstlü kantar ağırlığını, Erken Bizans döneminin M.S. 6. - 7. yüzyıllarına tarihlendirmek yerinde olur.

Ağırlığın üretim yeri ile ilgili olarak da bazı hususlara değinmek gerekir ki; büst şeklindeki ağırlıkların yapım ve kullanım bölgesi Doğu Akdeniz olduğu kadar İstanbul ve çevresinin de gözden uzak tutulmaması gerektiği Türkiye dışındaki birçok müzelerde yer alan ağırlıkların menşeinin başkent İstanbul (Konstantinopolis) olması ile açıklanabilir (Bilgi, 2004, s.165). M. Ross, bu büstlerin Konstantinopolis heykeltraşlığı ile ilgili olduğunu ve İstanbul'dan ihraç edilmiş örneklerin belki de başka yerlerde yerel model olarak kullanıldığından da bahsetmektedir (aktaran Meriçboyu ve Atasoy, 1983, s.12) Ayrıca stil özelliklerindeki benzerliklerin İstanbul Yenikapı ağırlığıyla aynı formda olması, Samsun Müzesi'ndeki Athena büstlü ağırlığın üretim yeri konusunda da İstanbul veya çevresini ön plana çıkarmamıza olanak sağlar.

Kaynaklar

- Asal, R., Gökçay, M., Çelik, G. B., Çölmekçi S., Toksoy, A. (2007), *Yenikapı*, Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro ve Sultanahmet kazıları, Vehbi Koç Vakfı, (ed. Pekin, A. K.), s. 169-299, İstanbul.
- Bass, G. F. (1962), *Bodrum Yassıada Sualtı Kazıları*, Türk Arkeoloji Dergisi, XII(1), s. 8-11.
- Bilgi, H. (2004), *Bizans Dönemi*, Anadolu Dökümün Beşiği, Döktaş Yayınları, (ed. Bilgi Ö.), s. 147-173, İstanbul.
- Eliot, C.W.J. (1976), *A Bronze Counterpoise of Athena*, Hesperia 45, s. 163-170.
- Franken. N. (1994), *Modefrisuren als Grundlage zur Datierung römischer Büstengewichte*, Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen, 45, Freiburg, 18.-22. Juli 1988, s. 147-153, Stuttgart.
- Gökçay, M. M. (2007), *Yenikapı Kazıları / Metro-Marmaray Projesi*, İdol Dergisi, 9(34), s. 16-27.
- Meriçboylu Y., Atasoy, S. (1983), *Büst Şeklinde Kantar Ağırlıkları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Pozo, S. F. (1994), *Pesas de Balanza Romanas de la Peninsula Iberica y las islas Baleares*, Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen, 45, Freiburg, 18.-22. Juli 1988, s. 337-345, Stuttgart.
- Russel, J. (1995), *The Archaeological Context of Magic in the Early Byzantine Period*, Byzantine Magic, (ed. Maguire H.), s. 35-50, Washington.
- Tekin, O. (2012), *A Catalogue of Weights in the Museums of Bodrum and Milas (Including Some Non-Weight Objects)*, From Stratonikeia to Lagina. Festschrift in Honour of Ahmet Adil Tırpan, Ege Yayınları, (ed. Söğüt B.), s. 613-622, İstanbul.
- Tekin, O. (2013), *Weights in the Collection of Anamur Museum*, Anatolia Antiqua, XXI, s. 175-180.
- Tekin, O. (2015a), *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O. (2015b), *Weights in the Museums of Denizli, Kütahya and Afyon*, Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı, Ege Yayınları, (ed. Şimşek, C., Duman, B., Konakçı, E.), s. 613-629, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<http://metmuseum.org/toah/works-of-art/59.184> (15/05/2015)

Sözlü Kaynaklar

Oğuz Tekin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (02/05/2015)

Levha I

Resim 1: Kantar ağırlığının ön ve arka cephelerinden görünümü.

Resim 2: Kantar ağırlığının her iki profilden görünümü.

Levha II

Resim 3: Miğferin iki cephesinde yer alan beş ve altı kollu olmak üzere birer yıldız ve balık betiminden görünüm.

Resim 4: Yüzün işlenişinden ayrıntı.

Resim 5: Aegis'ten görünüm.

Resim 6: Sırt kısmındaki balık pulu bezemesi.

Sosyolojik Düşünmenin İmkanı

Elif Nagihan TÜRKÖZ*

Öz

Sosyoloji disiplininin sağlamış olduğu bir tutum olarak sosyolojik düşünme, insanların bir zihinsel faaliyet oluşturma ve bunu geliştirme çabasıdır. Bu zihinsel faaliyet ise şüphesiz, toplumsal olay ve olguların bağlı oldukları kurallar bütününe ilişkin bir faaliyettir. Sosyolojik düşünme bir yetenek, aynı zamanda da bir sanattır. İnsanların bu düşünme yeteneğini kazanarak nasıl bir tahayyül düzeyine sahip olabilecekleri, toplumsal olay ve olgulara ne şekilde bakacakları, sosyolojik düşünmenin yaşamlarında ne gibi etkilerde bulunacağı konularını ve sosyolojik düşünmenin imkânını Anton Zijderveld, Zygmunt Bauman, C. Wright Mills ve Kadir Cangızbay'ın düşünceleri çerçevesinde betimsel olarak açıklamak bu çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyolojik Düşünme, Zijderveld, Bauman, Mills, Cangızbay.

The Possibility of Sociological Thinking

Abstract

Sociological thinking, as an attitude sustained from the discipline of sociology, is the constitutions and development of mental activity. This mental activity is undoubtedly an activity related to the general rules of social events and facts. Sociological thinking is both a skill and an art. The aim of this study is to descriptively analyze how people achieve this level of envisioning through this thinking talent, and how this would effect their lives and the possibility of sociological thinking by the views of Anton Zijderveld, Zygmunt Bauman, C. Wright Mills and Kadir Cangızbay.

Key Words: Sociological Thinking, Zijderveld, Bauman, Mills, Cangızbay.

* Arş. Grv. Niğde Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Düşünme; insanoğlunun en temel özelliği. Biyolojik olarak da insanların ayırıcı vasfı olarak kabul edilen edimdir. Gasset (1995) düşünce konusunda; “düşünce, insanoğlunun kendi kendisinin efendisi olması için tek yoldur (...) günümüz insanı giderek o efendiliği yitirmekte ve bizde sanki insanlık düzeyinin altına düşüyormuş gibi bir izlenim uyandırmakta” açıklamasını yapmıştır. İnsanoğlunun *düşünme* ayırıcı vasfını yeterince kullanamadıkları konusu tartışılmalıdır. Bu konuda Jaspers (1961, s. 209): “Özellikle felsefi bakış açısından, günümüze intikal eden miras çerçevesinde insanın düşünme özelliğini yeterince kullanmadığı görülmektedir” ifadesini kullanmıştır. İnsanların düşünme yeteneklerini yeterince kullanmamalarının yanında düşünmenin tarihsel olarak çeşitli biçimlerinden bahsedilmiştir. Felsefi düşünme, teolojik düşünme, bilimsel düşünme vb. Sosyolojik düşünmenin ise sosyoloji disiplininin ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelmiş bir düşünme biçimi olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyoloji, beşeri bilimler arasında araştırma nesnesinden, nesnellığe, iktidar-bilim ilişkisinden, sosyolojinin neye hizmet ettiğine kadar kendi üzerine düşünebilen bir disiplindir. Şüphesiz diğer bilim dallarında da mevcut olabilen bu eleştirel bakışı sosyolojiye mal etmek çok sağlıklı görünmese de sosyolojide bu niteliğin (kendi üzerine düşünme) ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Sosyoloji pozitivistin bir çocuğu (Horkheimer ve Adorno, 2010, s. 13) olarak, doğuşundan bugüne kendisi üzerine soru sormaktan geri kalmamıştır. Belki abartıyoruz ama sosyoloji kendisi üzerine tartıştığı konulardan fazla soru sormak durumunda kalmış, kendisinin yansız ve gerçek bir bilim olduğunu kanıtlama telaş ve ısrarı içinde olmuş ve elde edeceği bulguların bu çerçeve içinde benimsenmesini istemiştir (Sezer, 2011, s. 43). Gerçek bir bilim olduğunu kanıtlama telaşı çerçevesinde sosyolojinin bu çabası bütün olumsuzlukların yanında, belki de bu disiplinin kendi üzerine bu kadar düşünebilmesine katkı sağlayabilmiştir.

Sosyolojik düşünme üzerine çeşitli düşünürler tarihsel süreç içinde birtakım eserler ortaya koymuşlardır. Charles Taylor (2006, s. 31), Modern Toplumsal Tahayyüller adlı eserinde, kuram yerine tahayyül kavramını benimsemesini ve toplumsal tahayyül kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

Sıradan insanların toplumsal çevrelerini “tahayyül etme” tarzlarına odaklandım ve bu tahayyüller çoğu kez kuramsal terimlerle ifade edilmez, imgeler, hikayeler ve efsanelerle aktarılır, aynı zamanda, kuram çoğunlukla küçük bir azınlığın tasarrufundadır, oysa toplumsal tahayyülün ilginç yanı bütün toplum tarafından olmasa bile, büyük insan grupları tarafından paylaşılmasıdır. Toplumsal tahayyül, ortak uygulamaları ve geniş ölçüde paylaşılan bir meşruiyet duygusunu

mümkün kılan ortak anlayıştır.

Taylor'ın kullanmış olduğu tahayyül kavramının yanı sıra, sosyolojik imgelem, sosyolojik düşünme, toplumbilimsel düşünme vb. gibi kavramlaştırmalar da sosyolojik düşünme (çalışmamızda bu kavramı kullanacağız) konusunda kullanılmış kavramlaştırmalardır. Sosyolojik düşünmenin imkanının tartışmak, sosyolojinin öncelikle kendisinin imkanını tartışmayı gerekli kılar. Sosyolojinin bir bilim olarak hangi şartlarda doğduğu ve bu doğuşun nelere cevap aradığı sorusuna cevap bulabilmek, sosyolojinin imkanını açıklayabilmeye giriş açısından önemli olabilirdi. Ancak çalışmamızda sosyolojinin tarihsel serüvenine değinmeden ve sosyoloji teorilerine yer vermeden, sosyolojinin günlük yaşamda ne gibi bir yere sahip olduğu ve bu bağlamda sosyolojik düşünmenin insan yaşamında nasıl bir konum işgal ettiği konularına değinen Zijderveld, Bauman, Mills ve Cangızbay'ın düşünceleri paralelinde sosyolojik düşünmenin imkanı konusu tartışılacaktır.

Zijderveld ve Sahnelik Toplum

Zijderveld, Sahnelik Toplum adlı eserine, kitabının sosyolojiye giriş kitabı olma niteliğinin olduğunu fakat diğer sosyolojiye giriş kitaplarından farklı bir yönü olduğunu belirterek başlamaktadır. Zijderveld'in (2007, s. 15) ifadesiyle: “Çoğu sosyolojiye giriş kitabı hayatımız boyunca içinde yaşadığımız gerçekliğe giriş imkanı sunmaktan ziyade, akademik bir disiplin olarak sosyolojiye giriş yapma gibi bir yanlışı işlemektedir”. Zijderveld'in *'hayatımız boyunca içinde yaşadığımız gerçekliğe giriş'* tanımlaması aslında çalışmada ele alınmış olunan diğer eserlerin de ortak özelliğidir denebilir. Gerek Bauman, gerek Mills, gerekse Cangızbay'ın ele alınan eserleri, akademik bir disiplin olarak sosyolojiye giriş kitabı yazmanın kaygısını taşıyan örnekler değildir.

Akademik sosyolojinin bilimsellik kaygısının aşırılığına değinen Zijderveld (2007, s. 13) bu konuda şunları söyler: “Profesyonel, akademik sosyoloji, gerçeklikte olduğundan ve olabileceğinden daha fazla bilimsel davranmaktadır. Sosyologların çoğu, araştırma tekniklerini tam ve kesinmişçesine sunarak doğa bilimlerini maymunca taklit etmektedir”.

Sosyoloji kendi uzmanlık alanında ve alt disiplinlerde araştırma yapan, fakat toplumun geneli hakkında görüş sahibi olmayan pek çok bağımsız disiplinlere ayrıldı (refah sosyolojisi, din sosyolojisi, sanat sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, çalışma sosyolojisi, serbest vakit sosyolojisi vesaire şeklinde sayısız oranda sosyolojilere bölündü). Bu uygulamalı sosyoloji sayısız oranda raporlar yayınladı. Fakat bu raporlar çoğu zaman sorunların çözüm aşamasında veya siyasal olarak işlevsiz kaldıklarında siyasa yapımçıların arşiv dolaplarına

kaldırılmaktadır (Zijderveld, 2007, s. 14). Sosyolojinin pek çok disipline ayrılmasına ve bu ayrılma sonucunda genel bir sosyoloji disiplininin uzaklaşdığına Cangızbay'ın eserinde de rastlamaktayız. Cangızbay'ın eserine Sosyolojiler Değil Sosyoloji adını vermesinde tam da bu vurgu bulunmaktadır.

Sosyolojinin entelektüel bir niteliğinin olduğu ya da olması gerektiği birçok sosyolog tarafından vurgulanan bir durumdur. Zijderveld (2007, s. 15) ise bu konuda şu açıklamada bulunmaktadır: “Sosyoloji, temelde entelektüel olarak iğneleyici, meydan okuyucu ve hayatiyet dolu bir bilim dalıdır. Öyle görünüyor ki biz onun ruhunu çıkarıp aldık”.

Zijderveld eserinde klasik sosyoloji ustalarına değinmekte ve keşif olgusunun onlara ait olduğunu belirtmektedir: “Onlar klasikler (Marx, Durkheim, Weber, Simmel, Mannheim gibi) entelektüel bir heyecanla doğallığın örtüsü altında kalmış olan şeyleri keşfediyorlardı. Çağdaş sosyolojide keşif sevincini kaybettik. Klasiklere bakarak onların keşif heyecanı, tefekkür, bilgelik ve coşkusundan esinlenebiliriz. Bunun için ise yeniden kaynaklara dönmek gerekmektedir (Zijderveld, 2007, s. 17-18). Sosyoloji, çok fazla toplumun merkezinde, popüler ve güçlü olmamalıdır. Öte taraftan toplumda birazcık da olsa meşruiyet ve kredi sahibi olması önemlidir. Bu kitabın sosyolojide baş gösteren katılaşmayı kırmak gibi bir amacı var ve Sosyoloji yapmanın hala entelektüel olarak heyecanlı ve anlamlı olduğunu göstermek istemektedir (Zijderveld, 2007, s. 20). Toplum sosyolojik olarak anlamak adına yapılması gerekenler hakkında Mead'in yöntemini vurgulayan Zijderveld (2007, s. 308), bu noktada şu açıklamada bulunur: “Kendi bildiğimiz toplumumuzu sosyolojik olarak anlamak ve incelemek için bir yabancı rolüne girmek zorunludur. Mead'in izinden gidersek yabancı rolünü alma (taking the role of the stranger) ilkesi sosyoloji çalışmak isteyen herkes için bir yöntem olmalıdır. Sosyolojik olarak bakmak ve anlamak için çevremizdeki bildik ve çoğu zamanda doğal davranışları çok dikkat çekici ve çoğunlukla da garip ve yabancı bir şeye dönüştürmeliyiz”. Bu noktada Bauman'ın *bildik olanı bilmedikleştirme* postulası akla gelmektedir. Sosyolog topluma içsel, toplum tarafından bilinen şeylere hayretle yaklaşarak onu bilmedikleştirmeli ki bilimini gerçekleştiribilsin.

Kişi güncel yaşama yapı ve anlam kazandıran değer, norm ve anlamları topluma baktığı süre içinde paranteze almalıdır. Sosyolojik bakış müddetince yabancı olmasa da bildiği ve çoğu zaman doğal gelen şeyleri garip ve dikkat çekici görmeye hazır olmalıdır (Zijderveld, 2007, s. 310). Zijderveld'in bu ifadeleri yine bilmedikleştirme ile ilgisinin yanı sıra, sosyoloji yaparken nesnellik ilkesinin nasıl kazanılması gerektiğine dair bir ipucu da sunmaktadır. Bunu ise Husserl'den ödünç almış olduğu kavramsallaştırmayla yapmaktadır.

Bilerek toplumu sahne oyunu olarak adlandırdığını belirten Zijderveld

(2007, s. 310), 'Aydınlanmadan bu yana doğa ve sosyal-kültürel gerçeklik bir şamata olarak telakki edilmeyip, işlenmesi ve denetlenmesi için bir müdahale alanı olarak görülmüştür' açıklamasını yapar. Tıpkı Marks'ın 11. Tezde söylemiş olduğu "Filozoflar sadece dünyayı farklı biçimlerde yorumlamışlardır; şimdi onu değiştirme zamanı gelmiştir" ifadesini akıllara getirmektedir.

Cangızbay ve İnsan Özgürlüğünün Bilimi

Sosyolojik düşünmenin imkanını tartışmış olduğumuz çalışmamızda ikinci olarak Cangızbay'ın 'Sosyolojiler Değil Sosyoloji' adlı eserini ele almaktayız. Cangızbay eserde öncelikle, sosyolojinin her ne ile ilgileniyor olursa olsun sosyolojinin teklifini vurgulamanın gerekliliğinin, genel sosyolojik teori ile ilişki kurmanın unutulduğu bir ortamda, sosyoloji yaparken, bunun öncelikle sosyolojisi yapılacak şeyden kalkılarak değil de *'hiçbir şeyi olmayan bir sosyoloji'*den kalkılarak mümkün olacağını ifade etmektedir.

Saint-Simon'un sosyolojiden "*özgürlüğün bilimi*" olarak söz etmesinden yola çıkan Cangızbay (1999, s. 61), sosyolojiye böyle bir nitelik yüklemenin öznel bir tercihin sonucu olmadığını belirtir. Aksine düşünür, sosyolojiye özgürlüğün bilimi nitelemesinin verilmesinin, varlık düzeyinde belirlenmiş bir durumun ifadesi olması nedeninden söz etmektedir. Cangızbay'ın eserinde sosyolojinin ne olduğu adına kaydedebileceğimiz en önemli noktalardan biri burasıdır. Cangızbay sosyolojinin özgürlüğün bilimi olması tanımlamasından sonra, sosyolojinin nasıl bir işlevi bulunması gerektiği noktasına değinmektedir. 'Sosyolojinin hem *betimsel* hem de *sistemik* kurma işlevi bulunmalıdır' açıklamasını yapan Cangızbay, sadece betimleme düzeyinde kalan bir sosyolojinin kendi nesnesinin teorik bütünlüğünü kurmakta aciz kalacağını, salt sistemik kurmakla yetinecek bir sosyolojinin ise ontolojik olarak, her münferit tezahürü mutlaka tarihsel olan toplumsal gerçekliğin bu boyutunu kendi problematiği dışında bırakmış olacağını belirtir.

Cangızbay eserinde ayrıca doğa bilimleri-beşeri bilimler ayrımından bahsetmektedir. Bu ayrımı vermeye, temelde doğa bilimlerinde özne-nesne uzaklığının verili olduğunu, beşeri bilimler ise bu uzaklığı beşeri bilimcinin oluşturmak durumunda olduğunu altını çizmekle başlamaktadır. Beşeri bilimci, beşeri alemin içine gömülü bir konumdadır, bu yüzden insanların *farklılaşma özgürlüğünden yana aktif bir tavır almak*, beşeri bilimci için öznel bir tercih olmayıp, ele alacak olduğu nesnenin varlıksal özelliklerinin zorunlu kıldığı metodolojik bir koşuldur. Beşeri bilimci, farklılaşma özgürlüğünden yana aktif tavır aldığı anda aynı zamanda, kendi bilimini birtakım çıkar odaklarına iş gören, manipülatif bir unsur olmaktan da kurtaracaktır. Beşeri bilimcinin, kendi nesnellliğini kurmak amacıyla, 'nesnesinin' kendi şahsında

devam eden uzantılarını tespit edip, zihinsel bir parantez içine almanın ötesinde hiçbir yükümlülüğü yoktur (Cangızbay, 1999, s. 121).

Sosyolojinin bir disiplin olarak nelere dikkat etmesi gerektiğinin yanında Cangızbay, sosyologun nasıl bir tavır içinde olmasına dair de önemli bir noktaya değinmektedir. Sosyologun bir meslek erbabı olmasının yanında entelektüel bir tavra da sahip olması gerektiğinin altını çizen Cangızbay'a göre hatta bu tavır sosyolog olmanın zorunlu koşuludur.

Cangızbay, '*sosyoloji nesnesinin birleştirici ilkesi ve zorunlu unsuru olarak insan özgürlüğünü almalıdır*'ı ilke edinmiş görünmektedir. Aksi halde yazara göre, sosyoloji, kendi nesnesinin ayırıcı özelliğini kaybedip, kendi varlık sebebini ortadan kaldırır. Yine yazara göre (1999, s. 180); Sosyoloji, *tarihi toplumsal varlığı yaratan insan çabasının içine yerleştirmelidir*, aksi takdirde, toplumun yapısı olarak vücut bulan belirleyicilikler hiyerarşisinin de insan çabasıyla ayakta durduğunu yakalayamaz. *Konformizm* içinde olan sosyoloji ise, toplumu ve tarihi var eden insan çabasının öznesi durumundaki gerçek kolektif birimlerin birbirlerine indirgenmezliklerini de görmezden gelir. Bunun sonucunda ise Cangızbay'ın ifadesiyle, toplum türdeş bireyler olarak atomize edilip, toplumsal olan teknik bir sorun gibi ele alınır ve sonuç olarak da, elde yalnızca *teknokratlık* heveslisi toplum teorileri kalır.

Bauman ve Sosyolojik Düşünmek

Bauman'ın “Sosyolojik Düşünmek” adlı eseri bizlere sosyolojik düşünmenin imkanı konusunda önemli bir çerçeve kazandırmaktadır. Çalışmamızda Bauman'a ve onun *Sosyolojik Düşünmek* adlı eserine değinmek bu açıdan önem taşır.

Bauman; eserinde sosyolojinin, tarih, siyasal bilimler gibi disiplinlerle yakın bir disiplin olduğunu belirtir. Bu yakınlığı bize hissettiren şeyin ise bu disiplinlerin insan ürünü olan dünyayla, insan etkinliklerinin izlerini taşıyan dünyayla ilgili oluşudur. Bauman'ın (2010, s. 13) ifadesiyle sosyoloji öteki disiplinlerin dikkatinden kaçmış şeylerden beslenen bir tür artıkcı disiplindir, öteki disiplinler kendi mikroskopları altına ne kadar çok şey alırlarsa sosyolojiye o kadar az şey kalır. Sosyolojinin farklılığı ve özgünlüğü “*insan eylemlerini geniş çaplı oluşumların öğeleri olarak görme alışkanlığıdır*”. Sosyolojinin temel sorusu şudur; ne yaparlarsa yapsınlar ya da yapabilir olurlarsa olsunlar, insanların başka insanlara bağımlı olmaları ne anlamda önemlidir; insanların her zaman ve kaçınılmaz olarak başka insanlarla ortaklık, iletişim, mübadele, rekabet, elbirliği halinde yaşamaları ne anlamda önemlidir? (Bauman, 2010, s. 17). Bu soruya verilecek doğru yanıtlar ise şüphesiz, sosyolojinin insan eylemleri üzerinde tümel bir bakış açısının elde edilmesiyle mümkün olacağı fikrinden hareketle elde edilecektir.

Bauman; eserinde fen bilimleri ile bir sosyal bilim olarak sosyoloji arasındaki farkı, *sosyal bir varlık* olan sosyal bilimci temelinden ele almaktadır. Fen bilimlerinin konusunun, kullanılan gereçler, bilimsel ortam gibi nedenlerden ötürü uygulayıcılarının tekelinde bir mülk olduğu vurgusunu yapan Bauman'a göre, bu mülk ortak olunması pek de mümkün olmayan bir mülktür. Ama sosyolojide durum farklıdır. Sosyal birer varlık olarak failer için sosyolojinin konularının merkezinde bulunmak kaçınılmazdır. Burada Giddens'ın "*her fail aktif bir sosyal bilimcidir*" vurgusu akla gelmektedir. Bunun yanı sıra, sosyologlar, çalışmalarının konusuna ne kadar uzak dururlarsa dursunlar kavramaya çalıştıkları deneyimin iç bilgisinden tamamen kopamazlar" diyen Bauman burada bizlere *sosyolojinin pozitivist jargona* tam olarak uymadığı gerçeğini hatırlatmaktadır. Sosyoloji sakinler arasında kimsenin bırakın yanıtlanmayı, sorulduğunu bile hatırlamadığı sorular sorarak rahat ve sessiz hayat tarzını bozar. Bu gibi sorular belli olan şeyleri bulmacalara dönüştürür; bildik olanı *bilmedikleştirir*. Ansızın hayatın günlük akışı masaya yatırılır. Artık o yalnızca olası tarzlardan biri, tek ve eşsiz olmayan, doğal olmayan bir hayat tarzı olarak görünür (Bauman, 2010, s. 24).

'Sosyolojik düşünme sanatının bizlere sağlayacağı temel hizmet, bizleri daha *duyarlı* kılmaktır' diyen Bauman (2010, s. 25-26), sosyolojik düşünmenin kendi başına bir güç olduğunu, bu gücün ise *sabitleme karşıtı bir güç* olduğunu belirtir. Bu sanatı öğrenip onda ustalaşan bireyin ise daha az manipüle edilebileceğini ve dışardan gelen baskı ve dayatmalara karşı yıkılmaz hale gelebileceğini öngören Bauman, sosyolojik düşünmenin insanlar arasındaki *dayanışmayı* güçlendirebileceğinden söz eder. Bu dayanışma ise kötülüğü alt etme konusundaki dayanışmadır ve eğer bu sonuca ulaşırsa, özgürlük davası *ortak bir dava* katına yükselip güçlenecektir.

Sosyoloji hayatımızda 'anlam' arayışının sonu değil, arayışımızı sürdürmek için, belki de kaybolacak olan merakın, arayışın durmasına neden olacak hoşnutluk halinin engellenmesini sağlayan bir teşvik işlevi görmektedir. Sosyolojinin hizmet etmesi gereken iki beklentinin olduğunu belirten Bauman, bunlardan ilkinin 'bilimsel bilgi' denilen şeye uygunluk dahilinde sosyolojinin sorunlarımızın ne olduğu ve bu sorunlardan nasıl kurtulunması gerektiği noktasında bilgi veren bir konuma sokan beklentidir. İkincisi ise, pratik olarak faydalı bilgi sağlamaktır.

Eserin her bir bölümünde Bauman, gündelik yaşamda yer alan deneyimleri bizlere sunmaktadır. Aslında ortaya konan gerçekliklerde '*sosyolojik düşünmek*', deneyimlerin bir projeksiyon yardımıyla açılanıp aktarılmasıdır. Bu aktarma yapılırken de göz önünde bulundurulması gereken en önemli hareket noktası çoğul bir bakış açısına sahip olabilmektir. Gündelik yaşamda hemen herkesin karşılaşılabileceği olay ve olgular, *sosyolojik düşünme*

ile bir üst perdeden izlenebilmekte, bu olay ve olguların ardılları ile ilgili yorum yapma olanağı doğmaktadır. Sosyolojik düşünme bir yeti ve bir sanattır. Bu yeti bizleri daha duyarlı kılmayı sağlar ve Bauman'ın deyimiyle bu sanatı öğrenip ustalaşan bireyler daha az manipüle edilir ve baskı ve dayatmalara karşı dayanıklı hale gelir. Bu sayede sosyolojik düşünme, insanlar arasındaki dayanışmayı da güçlendirebilecek bir unsur haline gelebilmektedir.

Mills ve Zanaat İcra Etmek

Mills, 'Toplumbilimsel Düşün' adlı eseri sosyolojik düşünmenin ve sosyolojinin ne olduğuna dair yazılmış temel eserlerdendir. Mills'in eserine değinmek bu açıdan önem taşımaktadır. Mills eserinde, 'tarihin günümüzde biçimlenme hızının çok artmış olduğu ve bunun sonucunda da insanların üstün tuttuğu değerlere göre kendini değiştirmesinden ve bu yeni değerlere denk bir kişilik kazanmasına olanak kalmadığından' söz etmektedir. Bireyler bu hızlı değişim sürecinde ne gibi değerleri üstün tutacakları ve ne gibi değerlere bağlanmaları gerektiği noktasında birtakım güçlükler yaşamaktadırlar. Bunun sonucunda ise çağdaş insanın önüne çıkan bu hızlı ve yeni dünya bireylerin kendilerini güçsüz hissetmelerine neden olmaktadır. Bu durumda kendini yalnızlık içinde hisseden insan, içine düşmüş olduğu bu durum karşısında umutsuzluğa sürüklenmektedir. Çağdaş insanın bu durumdan kurtulabilmesi için edinmiş olduğu bilgiler ve birtakım düşünce yeteneklerini geliştirmesi de yetmemektedir. Günümüz insanının gereksindiği şey Mills'e göre; 'kendisinin dışındaki dünyada ve kendi benliğinin olup bitenleri anlamasını sağlayacak düşünsel bir nitelik kazanmak, böylece, önünde bulunduğu bilgilerden bu amaçla yararlanabilmek için gelişkin bir düşünce düzeyine çıkabilecek duruma gelebilmektir'. Bu düşünsel niteliği ise Mills (2007, s. 14-15), *toplumbilimsel düşün yeteneği* olarak tanımlamaktadır.

Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olanlar tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, bunların değişik ve çok sayıdaki insanın iç yaşam ve dışsal kariyerleri açısından taşıdığı anlamlar yönünden bakabilme yeteneği kazanmışlardır. Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olanların bildikleri bir şey vardır ki bu, insanların yaşadıkları gündelik hayatın keşmekeşi içinde kendi toplumsal konumları hakkında nasıl yanlış ve yanıltıcı bir bilinçsizlik içinde bulduklarını göz önünde tutmak gerektiğidir (Mills, 2007, s. 15).

Mills sosyoloji açısından tarihin ve tarihsel bakış açısının önemi noktasına da değinmektedir. Bu noktada Mills (2007, s. 16): "İnsanların kendi yaşamının anlamını kavrayabilmesi ve geleceğini görebilmesi için, bizzat kendisini de yaşadığı tarih dönemi içinde ele alması, hayatta yararlanabileceği olanakların farkına varabilmesi için ise, farklı toplumsal koşul ve konumda yaşayan diğer insanların durumlarını da görebilmesi, bilmesi gerekmektedir.

Toplumun ve tarihsel durumun ürünü olan insanoğlu, aynı anda yaşadığı toplumun biçimlenişine de katkıda bulunmuş olmaktadır” açıklamasını yapar.

Mills eserinin temel sorununun, tarihle biyografiyi kavramak olduğunu, bu ikisi arasındaki ilişkileri anlayabilmek için de toplumbilimsel düşünceye sahip olmak gerektiğini belirtmektedir. Toplumbilimsel düşün yeteneği sayesinde, kişisellik ile ilgisiz, en uzak, en soyut sorunlardan, en kişisel, insanın benliği ile en yakından ilgili sorunlara kadar çok değişik konular ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerine eğilebilmektedir (Mills, 2007, s. 19). Bilim adamlığı hem bir kariyer hem de bir yaşam biçimi seçimidir diyen Mills (2007, s. 322); “Entelektüel bir emekçi kendi zanaatını geliştirmeye çalışırken kendi kişiliğini de biçimlendirmiş olmakta; kendi yeteneklerini ve becerilerini gerçekleştirmek, önüne çıkan fırsatları değerlendirmek için, her şeyden çok, çalışkan bir emekçi karakteri kazanmak zorunluluğunda bulunmaktadır” açıklamasını yapar.

Toplumbilimsel Düşün adlı eserinde yer alan '*Düşün Ustalığı Üzerine*' adlı bölümde Mills, bir sosyologun çalışma hayatına nasıl girmesi gerektiği, bu giriş sonrasında bu çalışmaya ne şekilde devam etmesi gerektiğini maddeler halinde sunmaktadır. Mills, daha sistemli düşünmeyi sağlayabilecek şeylerin neler olduğu, yaşam deneyimlerinin entelektüel yönden anlamlı denemler haline nasıl gelebileceği, yazma alışkanlığının nasıl kazanılacağı, elde etmiş olunan notların nasıl kullanılabilir hale getirileceği vb. gibi şeyleri somut bir biçimde okuyucuya vermektedir.

'*Zanaat icra etmek*' cümlesini kullanan Mills bu kavramlaştırmayı şu şekilde açıklar: Kendini klasik geleneğe bağlı sayan bir sosyal bilimci için sosyal bilim alanında çalışmak zanaat icra etmektir (Bourdieu ile benzer bir biçimde). Toplumbilimsel düşün, önemli bir ölçüde, bir perspektiften diğerine geçebilme ve bu süreç içinde toplumun total görünümünü ve içerilerini yeterince kavrayabilme yeteneğinden oluşan bir şeydir. Sosyal bilimciyi, sosyal bilim alanında çalışan bir teknisyenden ayıran da budur. Teknisyen birkaç yılda yetişebilir fakat sosyal bilimci için durum bu kadar kolay değildir.

Mills'den zanaat icra etmek isteyenlere tavsiyeler:

1. Zanaatınızın ehli olunuz. Katı ve değişmez işlem ve usullere itibar etmeyiniz. Yöntem ve teknik fetişizminden kaçınınız. Düşün zanaatının alçakgönüllü ve gösteriş düşkünü olmayan erbabını örnek alın. Düz teknisyenlerden kurulu araştırma takımlarının her yerde egemen olmasını durdurun.
2. Gevezelik ve tumturaklı konuşma düşkünlüğünü başkalarına bırakın. Kendiniz ve herkes için de açık ve düz bir dille sade bir üslupla konuşup yazmayı amaç edinin.
3. Çalışmanızın gerektirdiğine inandığınız tarihsel dönemler arası

karşılaştırmalara dayanan kurgular yapmaktan kaçınmayın. Gücünüzce sonuna kadar ciddi teoriler kurmaktan modeller geliştirmekten kaçınmayın.

4. Küçük ve dar çerçeveli ortamlar üzerinde, bunları sıra ile birer birer ele alıp çalışmakla yetinmeyin, bu ortamların içinde örgütlendiği toplumsal yapıları da inceleyin.

5. Amacınızın gerçek varlık olarak ortaya çıkmış ve bugün dünya tarihinde varolan toplumsal yapıları anlamak olduğunu biliniz. Sorunlarınızı formüle ederken, çözümlenmeye çalışırken insan ve toplum üzerine yapılmış, geliştirilmiş bütün çalışmaları, fikirleri, yöntemleri, materyalleri, perspektifleri yaratıcı bir tutumla ve saygıyla bulup, kullanın değerlendirin.

6. Çalışmanız boyunca, insanın görünümünü, insan doğasının doğuşsal yanını ve tarihin nasıl yapıldığına ilişkin anlayışınızı, tarih imajını sürekli göz önünde tutunuz.

7. İnsanı tecrit olunmuş, salt kendi başına ve kendi içinde akıl erdirilebilecek bir kesimcikmiş (fragment) gibi ele almayınız.

8. Kendinizden başka kimselerin önünüze koyacağı koşullar altında bürokratik bilimcilik anlayışının illiberal pratikçiliği ya da ahlak düşkünü liberal pratikçiliğini benimseyip ahlaki ve siyasal bağımsızlığınızı, özgürlüğünüzü yitirmeyiniz (2007, s. 368-372).

Sonuç

Sosyolojinin ne anlama geldiği, nasıl bir bilim olduğu, bu bilimsel niteliği ona nelerin sağladığı, nasıl bir disiplin olması gerektiği, çeşitli düşünürler tarafından ele alınmış konulardır. Bu noktada sosyoloji için kendi üzerine en çok düşünen disiplindir denebilir. Sosyoloji disiplininin ortaya çıkış koşulları, ortaya çıkışındaki mevcut bilimsel kabuller, bir bilim olarak sosyolojinin kendini ispat etmesi noktasında, sosyolojinin çok fazla meşgul olduğu konular olmuştur. Bir bilim olarak sosyolojinin kabul görmesinin yanı sıra sosyoloji doğası itibarıyla de böyle bir sorgulama düzleminde bulmuştur kendini. Bununla ilişkili olarak sosyoloji yolculuğunun 'hayret ve muhabbet makamı'na yerleşerek başlayacağını belirten Alver (2012, s. 15), toplumda olup biten her şeye dikkat kesilerek ve hayatın doğallığında ve akışında dersler ve okumaların; seyahat, gezi, sohbet gibi eylemlerle buluşturulabilmesinin bu hayret ve muhabbet makamının esaslarından olduğundan söz etmektedir. Sosyoloji hayatın tamamen içinde insan ilişkilerinin bilimi olması nedeniyle, hayretli ve muhabbetli bir bakış (sosyolojik bakış) kazanmak sosyologa gerekli olan en önemli niteliktir. Aynı zamanda bu hayatın içinde olma durumu insana ve topluma bakarken bir kibir kulesinden değil, onun yanı başından, gönlünden

bakmak (Alver, 2012, s. 17) zaruretini de doğurmaktadır.

Ele alınmış olan düşünürlerin (Zijderveld, Bauman, Mills, Cangızbay) ise sosyoloji için birçok konuda ortak görüşleri bulunduğunu söylemek doğru bir açıklama olacaktır. Öncelikle sosyolojinin bir sosyal bilim olarak tarihle olan ve olması gereken münasebeti, adı geçen düşünürler tarafından vurgulanmıştır. Cangızbay, sosyoloji, *tarihi toplumsal varlığı yaratan insan çabasının içine yerleştirmelidir*, aksi takdirde, toplumun yapısı olarak vücut bulan belirleyicilikler hiyerarşisinin de insan çabasıyla ayakta durduğunu yakalayamaz, vurgusunu yapmıştır. Bu konuda Mills (2007, s. 16) ise: “İnsanların kendi yaşamının anlamını kavrayabilmesi ve geleceğini görebilmesi için, bizzat kendisini de yaşadığı tarih dönemi içinde ele alması, hayatta yararlanabileceği olanakların farkına varabilmesi için ise, farklı toplumsal koşul ve konumda yaşayan diğer insanların durumlarını da görebilmesi, bilmesi gerekmektedir” açıklamasını yapmıştır.

Sosyolojinin entelektüel bir tavır olduğu ya da olması gerektiği yönünde hemen hemen bütün düşünürler görüş birliğindedir. Zijderveld'in, 'sosyoloji, temelde entelektüel olarak iğneleyici, meydan okuyucu ve hayatı dolu bir bilim dalıdır' açıklaması, Cangızbay'ın sosyologun bir meslek erbabı olmasının yanında entelektüel bir tavra da sahip olması gerektiğinin altını çizmesi bu noktada önemlidir. Sosyologun bir teknisyenden farklı bir düşünsel tahayyüle sahip olması gerektiği konusuna değinen Mills'in düşüncesi ise, Cangızbay'ın teknokratlık heveslisi toplum teorileri eleştirisi ile benzerlik taşır. Bu konuda ayrıca, Robert Lynd, modern sosyal bilimcilerin iki tipini oluşturan bir yanda bilgin, diğer yanda tekniker olmayı karakterize etmektedir. Lynd'e göre her iki tip de bilim çevresi içinde kabul ediliyor ama farklı yönlerde giden hedefleri bulunuyor: “doğrudan doğruya önemli sorulardan uzaklaşan ve hatta bazen de bakış açılarını kaybeden hocalarla; ödevlerinden başka bir şey göremeyen ve mevcut kurumsal çerçeveyi kuvvetle vurgulayan teknikerler” (Horkheimer ve Adorno, 2010, s. 23).

Zijderveld ve Cangızbay ise, sosyologun bilimini icra ederken Husserl'den ödünç aldıkları *zihinsel paranteze alma* kavramını kullanırlar. Zijderveld'in sosyoloji zanaatını icra ederken 'yabancı rolüne girme' (Mead) metodu, Bauman'ın sosyologun 'bildik olanı bilmedikleştirme' söylemiyle benzerlikler taşımaktadır. Sosyolojinin birçok bağımsız disipline ayrıldığını bunun bütüncül bir sosyolojik bakış açısını engellediğini belirten Zijderveld'in düşüncesi, Cangızbay'ın sosyolojiye bilimine *hiçbir şeyi olmayan bir sosyolojiden* başlanması gerektiğini belirtmesi noktası ile de benzerdir. Düşünürler arasında bu ve bunun gibi birçok benzer noktalar bulmak mümkün. Düşünürlerin en önemli ortak noktaları ise bir sosyoloji teorisi inşa etmeye çalışmadan toplumu olduğu gibi düşünme çabalarıdır. Sosyolojinin,

dolayısıyla da sosyolojik düşünmenin imkanı konusunda bu düşünürlerin, hem sosyoloji disiplininin hem de sosyoloğun nasıl bir yol izleyecekleri noktasında belirtmiş oldukları düşünceler önem taşımaktadır.

Sosyolojik düşünme adına Mills'in (2007, s. 15) ifadelerine yer vermek tam da bu noktada önemli görülmektedir:

“Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olanlar tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, bunların değişik ve çok sayıdaki insanın iç yaşam ve dışsal kariyerleri açısından taşıdığı anlamlar yönünden bakabilme yeteneği kazanmışlardır. Toplumbilimsel düşün yeteneğine sahip olanlar, insanların yaşadıkları gündelik hayatın keşmekeşi içinde kendi toplumsal konumları hakkında nasıl yanlış ve yanıltıcı bir bilinçsizlik içinde bulduklarını göz önünde tutmak gerektiğini bilirler. Modern toplumun çerçevesi ve iskeleti, işte bu keşmekeş içinde oluşmakta; çeşit çeşit bireylerin psikolojileri gene bu keşmekeş içinde değerlendirilmekte ve formüle edilmektedir. Bireylerin kişisel huzursuzluklarının toplumda açıkça görülen sorunlar olarak değerlendirilmesinde, kamunun içinde bulunduğu ilgisizlik ve kayıtsızlığın kaldırılıp, kamusal sorunlara karşı ilgi duymalarını sağlamakta da gene bunlardan yararlanılmaktadır”.

Sosyoloji, toplumsal olay ve olgulara etki eden bütün faktörleri ve bunlar arasındaki ilişkileri ele alarak değerlendirmesini yapar. Dolayısıyla sosyoloji disiplininin sağlamış olduğu bir tutum olarak sosyolojik düşünme, sosyal gerçekliği bütün boyutlarıyla ele alması nedeniyle diğer disiplinlerin açığına bir bakıma kapatır. Bunun yanı sıra, sosyolojik düşünme, bireyler tarafından meydana getirilmiş olan bir toplumsal problemin çözümü noktasında geniş çerçeveli bir tahayyül imkanı sağlamaktadır. Sosyolojik düşünme sayesinde insanlar Baumancı (2010) bağlamda “sağduyu”nun da ötesinde kendilerini ilgilendirmesi gereken toplumsal olay ve olgular konusunda bilinçli bir tutuma sahip olurlar, aynı zamanda sosyolojik düşünme kendi başına bir güç olarak insanlar arasındaki dayanışmanın da güçlenmesini sağlayabilen bir yeti ve bir sanattır. Bu yeti ve sanat noktasında ustalaşan bireyler ise daha az manipüle edilir konuma gelip, baskı ve dayatmalara karşı daha dayanıklı bir hal kazanabilirler. Bunun sonucunda geline nokta ise özgür düşünen, özgür davranan, özgürce bilim yapan bilim insanlarının kazanılması anlamını taşımaktadır.

Kaynaklar

- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2011), *Sosyolojik Açılımlar*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Alver, K. (2012), *Sosyoloji Okumaları Klavuzu*, Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2010), *Sosyolojik Düşünmek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cangızbay, K. (1999), *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gasset, O. (1995), *İnsan ve Herkes*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jaspers, K. (1961), *The Future of Mankind*. (Trans. E. B. Ashton), USA: The University of Chicago Press.
- Mills, C. W. (2007), *Toplumbilimsel Düşün*, Çev: Ünsal Oskay,
- Sezer, B. (2011), *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Kitabevi.
- Taylor, C. (2006), *Modern Toplumsal Tahayyüller*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zijderveld, A. (2007), *Sahnelik Toplum*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk Dış Politikası*

Emirhan KAYA**

Öz

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerden sonra iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu değişimler, AKP dönemine kadar Batıcı ve statükocu bir eksende şekillenen Türk dış politikasının bu dönemde yeni bir yönelim edindiğine dair iddiaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği fırsatların yanı sıra AKP yönetiminde elde edilen ekonomik büyüme ve görece siyasi istikrar ortamının da etkisi olmuştur. Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasıyla genişleyen imkânlarından en üst düzeyde faydalanmak istemiş ve böylece bölgesinde söz sahibi olan önemli bir güce dönüşmeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, Türk dış politikasında yaşanan bu değişimin mevcut yazında belirtildiği gibi eksen kayması boyutuna ulaşip ulaşmadığını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu noktada bir sonuca varabilmek için Charles F. Hermann'ın dış politika değişiminin boyutu ile ilgili olarak ortaya koyduğu dört aşamalı değişim tipolojisinden yararlanılmıştır. Böylelikle söz konusu değişimin eksen ya da yönelim değişiminden ziyade aslında bir program değişikliğini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eksen Kayması, Türkiye, Dış Politika, AKP, Değişim

* Bu makale, yazarın “Dış Politikada Değişim: AKP Dönemi Türk Dış Politikası” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, emirhankaya@trakya.edu.tr.

Foreign Policy Change: Turkish Foreign Policy in the AKP Era

Abstract

Turkish foreign policy began to experience significant changes with the Justice and Development Party's (JDP) coming to power after the 3 November 2002 elections. These changes have led to claims that Turkish foreign policy, which has been shaped by Turkey's Western orientation and pro-status quo stance until the JDP era, developed a new foreign policy orientation. Additionally, the opportunities brought by the end of the Cold War, the economic growth and relatively stable political atmosphere as well provided during the JDP administration was effective in bringing about this change. Turkey aimed to benefit at a maximum level from its extended opportunities by using its active and multi-dimensional foreign policy and hereby to turn into a major power having a say in its region. This study intends to discuss whether the aforementioned change has reached to the point of an "axis shift" as stated in the existing literature. Charles F. Hermann's typology identifying four graduated levels of foreign policy change was used in order to reach a conclusion at that point. Finally, it is concluded that the change in Turkish foreign policy reflected a "program change" rather than a shift of axis or an international orientation change.

Key Words: Axis Shift, Turkey, Foreign Policy, JDP, Change

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin dış politikada daha etkin olabilmek adına önemli fırsatlar yakaladığı algısı, 2002 sonrası elde edilen siyasi istikrar ve ekonomik büyümeyle birlikte daha da pekişmiştir. Bu sayede Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış politikada gerçekleştiremediği sıçramayı 2000'lerde yeni imkânlar ve yeni bir vizyon eşliğinde gerçekleştirmesi beklenmektedir. Dış politikada kendinden önceki hükümetlerden farklı bir vizyona sahip olduğunu iddia eden AKP yönetimi, aktif ve zaman zaman iddialı olarak nitelenebilecek dış politikasıyla dikkatleri Türkiye'nin üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu yüzden, İslamcı geçmişi nedeniyle iç ve dış aktörler tarafından eylemleri yakından takip edilen AKP'nin, Türkiye'nin dış politikadaki etkinliğini ne yönde sağlayacağı merak konusu olmuştur. Bu bağlamda, Türk dış politikasının yöneliminin değişip değişmediği ilgi çekici konulardan birisini oluştururken, AKP'nin Batı politikaları ile ters düşmeye başlaması ya da Ortadoğu ülkeleriyle yaklaşması bu çerçevede daha çok eleştiri ya da tavsiye niteliğinde analizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra başlayan AKP iktidarları döneminde Türk dış politikasında yaşanan değişimin Dış Politika Analizi (DPA) çalışmaları bağlamında ne ifade ettiğini ortaya çıkarmak ve bu çerçevede Türk dış politikasının uluslararası yönelimi hakkında tespitlerde bulunmaktır. Bu bağlamda cevaplandırılmaya çalışılan temel soru, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin ne boyutta gerçekleştiğidir. Bu doğrultuda, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişim sorunsallaştırılırken, “eksen kayması” tartışmaları farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alınacaktır. Böylelikle, Uluslararası İlişkiler disiplininde ve DPA çalışmalarında özel bir yer edinen “değişim” kavramının Türk dış politikasının analizi için de işlevsel bir hale getirilmesi söz konusu olacaktır.

Bu çalışmada AKP dönemi ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin bir eksen ya da uluslararası yönelim değişikliğinden ziyade aslında bir “program değişikliğini” yansıttığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin uluslararası yöneliminin ve temel dış politika hedeflerinin değişmediği vurgulanırken, asıl değişimin dış politikada yeni araçların ve yöntemlerin kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıktığı savunulmaktadır. Önceki dönemlere göre daha faal bir dış politika anlayışının benimsenmesi, çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı bağımlılığın artırılması amacıyla ticaretin öne çıkarılması ve yumuşak gücün artırılmasına önem verilmesinin bu noktada yaşanan değişimi ispatlar nitelikte olduğu öne sürülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Charles F. Hermann'ın dış politika değişimi modeli incelenecektir. Ardından, ikinci bölümde değişim konusunun Türk dış politikası ile ilgili yazında karşılığı olan eksen kayması tartışmaları ele alınacaktır. Bu kapsamda eksen kayması iddialarının ortaya çıkış sebeplerine değinilecek ve bu iddialar çerçevesinde ortaya atılan yeni kavramlara yer verilerek bu konuda oluşturulan yazın incelenmiş olacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise Türk dış politikasında yaşanan değişimin boyutu Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Teorik Çerçeve: Dış Politika Değişimi

Değişimi dış politika bağlamında tanımlayan Jerel Rosati, bu kavramı “daha mütevazı değişikliklerden dış politikanın önemli derecede yeniden yapılandırılmasına kadar uzanan geniş yelpazeli değişimi ifade eden bir dış politika olgusu” olarak ifade etmektedir¹. Bu tanımın da ortaya koyduğu üzere dış politika değişimi; dış politikaya yeniden yön verme ya da dış politikayı yeniden yapılandırma olarak nitelenebilecek büyük çaplı değişikliklerin yanı sıra küçük çaplı ayarlama ve düzenlemeleri de kapsayan bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat dış politikada değişimin, özellikle radikal değişimin sıklıkla rastlanan bir durum olmaması ve demokratik ülkelerde bu tür değişimlerin gerçekleşebilmesi için hem bürokrasinin hem de kamuoyunun bu yönde ikna edilmesi gerektiğine dair oluşan yaygın kanı,² araştırmacıların değişim konusuna mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Buna ek olarak; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler çalışmalarına egemen olan gerçekçi yaklaşımın iki blok arası ilişkilere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidine ağırlık vermesi değişim konusunun yeterli ilgiyi görememesinin sebepleri arasında gösterilmektedir.

Dış politika değişimi -yukarıda sözü edilen unsurların da etkisiyle- ancak 1970'lerde başlı başına bir araştırma konusu olarak ortaya çıkan ve 1980'li yıllarda konunun çerçevesini oluşturan çalışmaların yayınlanmasıyla ilgi görmeye başlayan görece yeni bir çalışma alanı olarak kabul edilmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ilişkilerde köklü değişimlerin yaşanması sonucu dış politikada değişimi ele alan çalışmalara olan ilgi daha da artmaya başlamıştır. Dış politikada köklü değişimlere sıklıkla rastlanmadığından, küçük ve orta ölçekli değişikliklerle birlikte “süreklilik” ve “istikrar” kavramları da bu çalışmalarda sıkça yer almıştır. Devletlerin dış politikalarını

¹ Jerel A. Rosati, “Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity and Change in U.S. Foreign Policy”, J. A. Rosati, Joe D. Hagan, Martin W. Sampson (Eds.), Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change, University of South Carolina, Columbia, 1994, s. 225'den aktaran Joakim Eidenfalk, “A window of opportunity? Australian Foreign Policy Change Towards East Timor 1998-99 and Solomon Islands 2003”, School of History and Politics, Faculty of Arts, University of Wollongong, 2009, s. 23.

² Birgül Demirtaş, “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s. 53.

ne zaman, nasıl ve niçin yeniden şekillendirme ve yapılandırma ihtiyacı duydukları sorularına cevap arayan çalışmalarda; değişime neden olan faktörler, karar alma süreçleri, değişimin türü/boyutu ve zamanlaması gibi unsurlar başlıca odak noktaları olmuştur.

Dış politika değişimi ile ilgili kuram geliştirme çabaları incelendiğinde, bu konudaki tek ciddi girişimin David Welch'e ait olduğu görülmektedir.³ Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından geliştirilen beklenti teorisinden (*prospect theory*) esinlenen Welch;⁴ insanların kaybetme ihtimali karşısında risk almaya eğilimli iken, kazanma ihtimali söz konusu olduğunda “riskten kaçınma” eğilimi gösterdiklerine dair düşünceleri dış politika değişimine uyarlamıştır. Welch, insanların riskten kaçınma eğilimlerinin kazanma isteklerine karşı ağır bastığını savunmuş ve dış politika değişimine dair iddialarını bu doğrultuda “kayıptan kaçınma kuramı” (*loss-aversion theory*) adı altında kuramsallaştırmaya çalışmıştır. Böylece, insanların kazanma ihtimali olduğu durumlarda riskten kaçınan, kayıp ihtimalinde ise riske giren tavır takındıkları gibi; devletlerin de benzer şekilde –eğer elde edilecek kazanç çok önemli boyutlarda değilse- kazanma ihtimali karşısında değişimi tercih etmezken, mevcut politikanın bedellerini ödemekten kaçınmak adına dış politikalarını değiştirme yönünde karar aldıkları sonucuna varmıştır. Bu yaklaşıma göre, değişim çoğu zaman daha büyük kayıplar verme ihtimalini de beraberinde getireceğinden, karar alıcılar ancak statükonun önemli kayıplara sebep olacağını düşündüklerinde değişim daha olası hale gelmektedir.⁵

Hermann'ın Dış Politika Değişimi Modeli

Değişimin kaynaklarını, karar alma sürecini ve değişimin boyutunu bir arada inceleyen Hermann'ın dış politika değişimi modeli; dış politikada değişimin neden, nasıl ve ne boyutta gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir. Bu modelde arka plan faktörleri; lider, bürokrasi, içeride yeniden yapılanma ve dış şoklar olmak üzere dört değişim unsurundan meydana gelmektedir.⁶ Bu dört unsurun bir ülkenin dış politikasındaki değişimin nedenlerini belirlemek üzere ortaya atılması; karar almada yetkili liderin, bürokraside bir kurum ya da çeşitli kurumlarda bulunan

³ Jonas Schneider, *The Change toward Cooperation in the George W. Bush Administration's Nuclear Nonproliferation Policy toward North Korea*, European University Studies Vol. 584, Peterlang, Frankfurt, 2010, s.15.

⁴ Belirsizlik ortamında karar alan bireylerin davranışlarını inceleyen Kahneman ve Tversky, geliştirdikleri “Beklenti Teorisi” ile insanların her zaman rasyonel karar veremedikleri sonucuna varmışlardır. İnsanların kayıptan kaçındıkları için kayıplara karşı (kazançlara oranla) daha duyarlı olduklarını öne sürmüşlerdir. Bkz. Daniel Kahneman-Amos Tversky, “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk”, *Econometrica*, Cilt 47, Sayı 2, Mart 1979, ss. 263-292.

⁵ David A. Welch, *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton, 2005, s. 8.

⁶ Hermann, (çalışmanın orijinal dilindeki haliyle) bu faktörleri *Leader Driven, Bureaucratic Advocacy, Domestic Support ve External Shocks* olarak sıralamaktadır. Bkz. Charles F. Hermann, “Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 1990, ss. 11-12.

bir grubun, siyasi olarak faal toplumsal grupların ya da uluslararası sistemde meydana gelen köklü değişikliklerin söz konusu değişimin öncülüğünü yapabilecek durumda olduklarını ortaya koymaktadır.⁷

Hermann, çalışmasının ilk bölümünde değişimin kaynaklarını bu şekilde kategorize ettikten sonra ikinci olarak, değişimin kaynakları ile değişim arasındaki aşamayı oluşturan ve değişimi kolaylaştırıcı ya da engelleyici etkiye sahip olan karar alma sürecinin işlevini açıklamaya çalışmıştır. Karar alıcıların politikalarını değiştirip değiştirmeyecekleri, değiştirmeye karar verdiklerinde ise bu değişimin ne boyutta olacağı karar alma süreci sonucunda ortaya çıkacağı için bu süreç Hermann'ın modelinde dış politika değişiminin boyutunu etkileyen bir değişken olarak ele alınmıştır. Dış aktörlerin mevcut politikaya tepkilerinin karar alma sürecinde belirleyici olabileceğinin altını çizen Hermann, çalışmasının ikinci kısmında bu sürecin yedi adımını incelemiştir.

Hermann, çalışmasının üçüncü ve son aşamasında ise, değişimin türünü ve kapsamını belirleyen ve dört aşamadan oluşan bir “değişim tipolojisi” ortaya koymuştur. Söz konusu tipolojide dört çeşit dış politika değişiminden bahseden Hermann, bunları ufak ayarlamalar, program değişiklikleri, problem/amaç değişiklikleri ve dış politika eğiliminin değişmesi/uluslararası yönelim değişikliği olarak sıralamaktadır.⁸ İlk iki sınırlı değişiklik tipinde dış politika hedefleri ve temel dış politika eğilimleri değişmediği için süreklilik ve istikrar faktörlerinin değişimle iç içe geçmiş durumda olduğu göze çarpmaktadır.⁹ Ufak ayarlamalarda bir hedef doğrultusunda gösterilen çaba ya da muhatapların sayısında artış ya da azalma görülürken; dış politikanın temel niteliklerinde, amaçlarında ya da kullanılan araçlarda herhangi bir farklılık söz konusu olmamaktadır.¹⁰ Program değişikliklerinde ise dış politikada kullanılan yöntem ya da araçlarda yapılan değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu aşamada bir hedef doğrultusunda yapılan eylemlerin, izlenen yolun değiştiği gözlenmekte; fakat hedef aynı kalmaktadır. Uluslararası bir meselenin çözümünde askeri güç kullanmak yerine diplomatik müzakere yöntemini tercih etmek program değişikliğine örnek gösterilebilir.¹¹

Üçüncü değişim türü olan problem/amaç değişikliklerinde ise dış politikanın temel hedefinin köklü değişime uğradığı görülmektedir. Hermann'a göre bu tür değişimler dış politikanın yöneldiği sorunların değişmesi ya da ortadan kalkması sonucu ortaya çıkmaktadır. Dördüncü ve en kapsamlı değişim türünde ise değişimin tek bir dış politika davranışı ile sınırlı kalmadığı, dış politikanın bütünüyle değiştiği vurgulanmaktadır. Değişimin en uç noktası olarak nitelenen bu aşamada, eksen ve yönelim değişiklikleri sonucu aktörlerin

⁷ Demirtaş, s. 54.

⁸ Hermann, s. 5.

⁹ Demirtaş, s. 54.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

uluslararası siyasetteki rolünün değiştiği gözlemlenmektedir. Hermann, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) zaman içerisinde değişen Vietnam politikasının bu dört değişim türü için de örnek oluşturabilecek nitelikte olduğunu belirtmiştir.¹²

Hermann'ın çalışması, dış politika değişiminin boyutunun dış politikada sıkça görülen ufak ayarlamalardan uluslararası yönelim değişikliğine kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alınmasını öngören bir yaklaşıma sahiptir. Bu nedenle Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi bu çalışmanın temel kuramsal çerçevesi olarak tercih edilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, bu tercihe uygun olarak, AKP dönemi Türk dış politikasına dair mevcut yazında yer alan eksen kayması tartışmaları Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Eksen Kayması Tartışmaları ve Türk Dış Politikasında Değişim

AKP politikalarının Avrupa Birliği (AB) ve ABD ile uyumlu gözüktüğü ilk iktidar döneminde Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik açılımı ve Türkiye'nin bağımsız bir bölgesel aktör olarak ön plana çıkması tartışma konusu olmasına rağmen bu tartışmalar eksen kayması iddiaları etrafında şekillenmemiştir.¹³ AKP'nin söz konusu dönemde komşularla sıfır sorun politikası ve bölgesel arabuluculuk faaliyetleri çerçevesinde Ortadoğu'ya ilgisini artırması AB ve ABD tarafından memnuniyetle karşılanırsa da bu tablo 2009 yılından itibaren değişmeye başlamıştır.¹⁴ Türkiye'de iç çevrelerde özellikle 2007 yılı itibari ile başlayan “dış ilişkilerde eksen kaymasına yol açan uygulamalar içine girildiği” şeklindeki iddialara 2009'dan itibaren Batılı çevrelerin de katılmaya başlaması bu durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵

Türk dış politikasında yaşanan değişimi konu alan çalışmalar incelendiğinde, benzer iddiaların eksen kayması dışında farklı kavramlara başvurularak da tartışıldığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan kavramlar, Türkiye'nin dış politika yöneliminin değiştiğine dair benzer çağrışımlar oluşturmaları dolayısıyla bu bölümde eksen kaymasının türevleri olarak ele alınacaktır. Bu noktada öne çıkan yaklaşımların “eksen genişlemesi”, “Ortadoğululaşma” ya da “Türk Gaulizmi” gibi kavramlar çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiştir. Söz konusu kavramlara dayanan analizler, eksen kayması gibi ciddi ve köklü değişimlerin varlığına işaret etmemelerine rağmen Türk dış politikasında kayda değer bir değişim yaşandığı

¹² Hermann, s. 6.

¹³ Bu konuda bkz. Graham E. Fuller, Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör, Mustafa Acar (Çev.), 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010; F. Stephen Larabee, Turkey as a US Security Partner, RAND, 2008, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2015.

¹⁴ Svante Cornell, “Axis Shift”, Soner Çağaptay (Ed.), Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, s. 3.

¹⁵ Erol Manisalı, Eksen Kayması, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 11.

varsayımına dayanmaları bakımından değişimle ilgili yazında önemli bir yer tutmaktadır.

Eksen kaymasından farklı bir kavramsallaştırma aracılığıyla Türk dış politikasında yaşanan değişimin türü ve boyutunu ele alan yaklaşımların ilki; Türkiye'nin son dönemde yaşadığı sürecin eksen kayması değil, bir tür “eksen genişlemesi” olduğunu tezine dayanmaktadır. Eksen kaymalarının köklü değişimler ve sonrasında oluşan kurumsal yapılarla kendisini gösterdiğine işaret edilirken, Türkiye'nin durumunu açıklamak için eksen genişlemesi kavramı tercih edilmiştir. Bu kapsamda eksen kaymasının gerçek bir tartışmadan çok yapılandırılmış bir süreç olduğunu belirten Cüneyt Gürer, gündelik siyasetin sonuçları itibarıyla ortaya çıkan bu tartışmaların kuramsal altyapıdan ve güçlü gerekçelerden yoksun olduğunu savunmaktadır.¹⁶ Gürer, yeni işbirliği arayışlarının var olan işbirliği mekanizmalarından vazgeçtiği anlamına gelmediğini vurgularken, yeni işbirliği oluşumlarının eksen genişlemesine neden olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷ Böylece eksen kavramının tek boyutlu olmadığına altı çizilmekte ve Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve siyasi eksenlerde genişleme içerisine girdiği sonucuna varılmaktadır.

Eksen kayması kavramının bir türevi olarak karşımıza çıkan “Ortadoğululaşma” kavramı ise Türk dış politikasının Batı'dan koparak Ortadoğulu bir kimlik edindiğine dair olumsuz bir çağrışım oluşturmaya rağmen, son dönem Türk dış politikasına dair yazın incelendiğinde -ironik bir biçimde- eksen kayması benzeri değişimlerin varlığını reddeden savların çıkış noktası olmuştur. Söz konusu kavram, son dönem Türk dış politikası ile ilgili çalışmalarda makalelerine sıklıkla atıfta bulunulan Burhanettin Duran ve Tarık Oğuzlu tarafından temel referans noktası olarak kullanılmıştır. Türk dış politikasında yaşanan değişimi dış politikanın ağırlık merkezinin değişmesi ve Ortadoğululaşması olarak tanımlayan Duran,¹⁸ Türk dış politikasında “Ortadoğu ve Batı algılamalarında” bir dönüşüm yaşandığını ifade ederken, Ortadoğu'nun Türkiye için “sadece güvenlik sorunlarının ve tehditlerin yoğunlaştığı bir yer olmaktan çıkmakta olduğu[nu]” vurgulamaktadır.¹⁹

Oğuzlu ise Türk dış politikasının Ortadoğululaştığını ifade etmekle birlikte bu durumu Batı'dan bir kopuş olarak nitelendirmemekte fakat Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Ortadoğu'nun giderek daha çok öne çıktığını savunmaktadır.²⁰ Bu durum, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde daha pragmatik

¹⁶ Cüneyt Gürer, “Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenini Oluşumu”, USAK, 21 Haziran 2010, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=7&cat=365365631#_VS18_NKsUa8, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2015.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Burhanettin Duran, “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?”, Ortadoğu Yılığ 2008, Derleyen: Kemal İnat-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 385.

¹⁹ Duran, s. 386.

²⁰ Tarık Oğuzlu, “Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, Turkish Studies, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s. 3.

bir yaklaşım benimsemesine ve söz konusu ilişkilerini Batılı kimliğini onaylatmada değil, küreselleşmenin zorluklarıyla baş etme noktasında bir araç olarak görmesine neden olmaktadır.²¹ Böylelikle Türkiye'nin Ortadoğu'da Avrupalı bir ülke olarak hareket etmesi aynı zamanda dış politikasının Avrupalılaşmasına neden olmaktadır. “Türk dış politikasının Ortadoğululaşması” ifadesine mesafeli yaklaşanlar da benzeri bir bakış açısıyla, Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve bazı Kafkas ülkeleriyle kurduğu ikili ilişkilerin yanı sıra Afrika ve Latin Amerika açılımları göz önüne alındığında bu kavramsallaştırmayı kullanmanın abartılı olabileceğini ileri sürmektedirler.²²

Eksen kaymasının türevleri arasında değerlendirilebilecek bir diğer kavram da Ömer Taşpınar tarafından ortaya atılan “Türk Gaulizmi” ifadesidir. Türkiye'nin Batı'ya karşı özgüven kazanması ve bağımsız hareket etme eğilimi göstermesi Türk Gaulizmi'nin temellerini oluştururken, bu kavram ile Türkiye'de yükselen milliyetçilik ve Batı karşıtlığına dikkat çekilmektedir. Taşpınar'a göre bu durum, Türkiye'nin Batı yönelimi bakımından, Ortadoğu politikasının İslamlaşmasından daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır.²³ Böylelikle, Türk dış politikasının itici gücünün milliyetçilik ve çıkarlar olduğu düşüncesinden hareketle, Türkiye'nin 1960'larda Charles de Gaulle yönetimindeki Fransa'nın yaptığı gibi nükleer güç sahibi olma arayışına girebileceği ve hatta NATO'nun askeri kanadından ayrılabilmesi gibi ihtimaller dile getirilmektedir.²⁴

Türk dış politikasının mevcut “ekseninde” bir değişim yaşandığına dair tezlerin doğruluğuna şüpheyle yaklaşarak alternatif bakış açıları sunan çalışmalar incelendiğinde ise Soğuk Savaş sonrası dünya güç dengelerinde meydana gelen değişime ya da uluslararası siyasetteki bölgeselleşme eğilimine atıfta bulunan yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, meseleye birtakım olayları ya da ikili ilişkileri temel alarak yaklaşmak yerine Türkiye'nin bölgesel rolünün altını çizmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 2003 Irak işgali sonrası yaşanan istikrarsızlıkla birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki etkisinin zayıflaması bölgede bir güç boşluğunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak, “1918'den sonra ilk kez Ortadoğu'da ekonomik ve politik bir aktör olma şansı elde [eden]”²⁵ Türkiye'nin sistemdeki değişimlere uygun bir dış politikaya yönelmesinin doğal karşılandığı görülmektedir.

²¹ Ibid, s. 17.

²² Ziya Öniş, “Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 50.

²³ Ömer Taşpınar, “Rise of Turkish Gaullism”, *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Soner Çağaptay (Ed.), The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, s. 10.

²⁴ Ibid.

²⁵ Veysel Ayhan, “Eksen Kayması mı? Sistemik Etkiler mi? : Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010, s. 33.

Eksen kayması tartışmalarına benzer bir bakış açısıyla yaklaşan İlhan Uzgel, Bush yönetimi döneminde ABD hegemonyasının gerileyişi ile birlikte orta büyüklükteki ülkelerin öne çıkmaya başladığını, bu durumun da söz konusu ülkelerin daha fazla bölgesel rol üstlenmelerine ve daha aktif dış politika izlemelerine imkân tanıdığını vurgulamaktadır.²⁶ Uzgel'e göre, Türkiye bu imkânı küresel sistemi dönüştürmek için kullanmak yerine dış politikada ağırlığını asimetrik bir biçimde Ortadoğu'ya yöneltmiştir. Eksen kayması iddiaları ise bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu'da merkez (pivot) rolü oynarken rahatsız edici bazı eylemlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır, yoksa Türkiye diğer benzeri merkez ülkelerle kıyaslandığında daha faal ya da daha özerk olmayı başaramamıştır.

Bu kapsamda örnek olarak sunulabilecek bir diğer isim olan Şaban Kardaş ise AKP dış politikasının tekil bir ideolojik kimlikle açıklanamayacağına altını çizerken, Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve dış ilişkilerindeki çeşitlenmeyi bölgeselleşme trendleri çerçevesinde ele almayı tercih etmiştir. Böylelikle bölgeselleşme sürecinin Türk dış politikasında yaşanan değişimde etkili olduğuna dikkat çeken Kardaş -eksen kayması tartışmasının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmekle birlikte- Türkiye'nin aslında eksen kayması yaşamaktan ziyade “dış ilişkilerinin çeşitlendiği ve Batı vurgusunun girilen yeni ilişkilerle giderek dengelendiği bir süreçten geçtiğini”²⁷ vurgulamıştır. Cengiz Çandar ise ABD'nin Irak Savaşı sonrası bölgedeki etkisinin azalmasını ve AB'nin bölgeye yönelik politikalarının başarısızlığını, Türkiye'nin özerk bir bölgesel güç olarak ortaya çıkışını hazırlayan gerekçeler arasında göstermektedir. Bunun yanı sıra, çok kutuplu bir dünyaya doğru gidildiğini anımsatarak eksen kayması konusunda Müslüman ülkelerle kurulan yeni bağlara değil, “Soğuk Savaş'ın sona ermesinin kaçınılmaz sonucu” ve “yeni binyılın bir olgusu” olarak dünyadaki güç merkezinin değişmesine işaret etmiştir.²⁸

Bu çerçevede, AKP dönemine özgü olmayan bölgesel vurgu ve “bölgesel güç” söyleminin, 1990'larda Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve Balkanlara yönelik politikalarıyla yakın çevresinde nüfuz alanı yaratmaya dönük girişimlerinin önemli bir unsuru olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Günümüzde ise Amerikan-sonrası bir dünyanın tartışılmaya başlanması ve Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya, Nijerya ve Endonezya gibi bölgesel güçlerin dünya siyasetinde ön plana çıkması uluslararası sistemde bölgeselleşmeye yönelik bir eğilim olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Türkiye de buna paralel

²⁶ İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasının Özerkliği”, Radikal, 2 Ekim 2011, http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk_dis_politikasinin_ozerkligi-1065190, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2015.

²⁷ Şaban Kardaş, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, Akademik Ortadoğu, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 38.

²⁸ Cengiz Çandar, “Türk Dış Politikasında 'Eksen' Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, SETA Analiz, Sayı 16, Ocak 2010, s. 11.

²⁹ Kardaş, ss. 24-25.

³⁰ Ibid, s. 25.

olarak AKP döneminde sağlanan siyasi istikrarın da etkisiyle yeniden etkin bölgesel bir politika izleme hedefine yoğunlaşmıştır. Kardaş, Türkiye'nin bir parçası olduğu bu yeni bölgeselleşme eğiliminin “söylemsel yönü ağır basan ve Batı karşıtlığı ve global ilişkilerden kopmayı savunan Soğuk Savaş yıllarının üçüncü dünya yaklaşımlarından çok farklı [olduğunu]”³¹ belirtmiştir. Böylelikle Türkiye'nin uluslararası sistemin genelinden kopmadığını ifade ederken Türkiye'nin Batıyla çıkarlarının çatışmasını da normal karşılamaktadır.³²

Eksen kaymasına karşı geliştirilen alternatif yaklaşımlar incelendiğinde, ikinci olarak, Türk dış politikasında yaşanan değişimi vizyon odaklı olarak ele alan çalışmalar dikkat çekmektedir. Ramazan Gözen, 2002 sonrası dönemde Türk dış politikasında yaşanan değişimi “vizyonda revizyon” olarak adlandırmaktadır. Devlet merkezli iç ve dış politikayı sürdürmeye dayalı geleneksel realist vizyonun Soğuk Savaş sonrası dönemde –özü itibarıyla değişmeden- şiddeti ve kapsam alanı bakımından genişlediğini, 2000'li yıllarda ise revizyona uğrayarak askeri olmayan/yumuşak güç ağırlıklı bir dış politika izlenmesine yol açtığını belirtmiştir.³³ Türkiye'de 28 Şubat sürecinde sistem dışına itilen siyasal İslamcı kadroların bir kısmının AKP çatısı altında yeniden iktidara gelmesi ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası benimsediği tek taraflı dış politika anlayışı gibi iç ve dış etkenlerin bir sonucu olarak görülen bu değişim,³⁴ klasik devletçi realist vizyondan tamamen uzaklaşılmasa da daha liberal ve yumuşak bir dış politika anlayışını getirmiştir.³⁵

Bu kapsamda Gözen, AKP'nin Kasım 2002 ve Temmuz 2007 arasını kapsayan ilk iktidar döneminde izlediği dış politikasını aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:

“28 Şubat sürecinde devletin şiddetli bir darbesine maruz kalmış olan AK Partililer [...] devletin baskıcı politikalarının önlenmesi gerektiğini fark ettiler. Bu amacı gerçekleştirmek için ise Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yönünde reformlar yapmasının yararlı olacağını gördüler. Türkiye'deki İslami kesimlerin varlığının ve etkinliğinin sağlanmasının, ancak Batılılaşma ideali çerçevesinde mümkün olabileceğini düşündüler [...] AK Parti hükümeti, bu amaca ulaşmak için iç ve özellikle dış politikasının oluşumunda genellikle devletin etkin kuvvetleriyle işbirliği ve dayanışma içinde olmuştur.”³⁶

³¹ Ibid, s. 38.

³² Ibid.

³³ Ramazan Gözen, “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, Türkiye'nin Değişen Dış Politikası, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğil, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, ss. 101-121.

³⁴ Ibid., s. 111.

³⁵ Ibid., ss. 119-120.

³⁶ Ibid., s. 115.

Böylelikle Türk dış politikasında yaşanan değişim esasında bir “vizyon değişimi” olarak nitelenirken, 1990'larda Avrasyalılılaşma yönündeki dış politika sapmalarının sona erdiği ve AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasının ironik bir biçimde “gerçek anlamda Batı değerlerine uygun bir rotaya girmeye başla[dığı]” vurgulanmaktadır.³⁷

Üçüncü olarak, Türkiye'nin dış politika eğiliminde yaşanan değişimi Batı'ya karşı izlenen stratejinin bir parçası olarak değerlendiren yaklaşımlar eksen kayması iddialarına alternatif oluşturmaktadır. Örneğin; Özlem Demirtaş Bagdonas, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik tutumunu Batı'ya karşı geleneksel olarak sürdürülen bir pazarlama stratejisinin devamı olarak ele almaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarındaki mantıksal devamlılığın göz ardı edildiğini belirten Bagdonas, Türkiye'nin Avrupa yönelimi ve Avrupa'dan dışlanma korkusunun bu anlamda büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır.³⁸ Türkiye, baskın jeopolitik söylemine bağlı olarak jeopolitik konumu, rolü ve kimliği bakımından sahip olduğu “biricikliği” pazarlayarak Batı karşısındaki ontolojik güvensizlik duygusunu yenmeye çalışmıştır.³⁹ Avrupa tarafından öteki olarak algılanma tehdidine/olasılığına karşı oluşan bu güvensizlik, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Müslüman ve Ortadoğu kimliğinden kaynaklanan farklılığını bir pazarlık unsuru olarak kullanmasına yol açmıştır. Bagdonas'a göre köprü rolünden merkez ülkeye geçilirken de aynı mantık geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede vurgulanan nokta, Türkiye'nin kararlılıkla sürdürdüğü Avrupa topluluğunun saygın bir üyesi olma hedefi çerçevesinde farklılıklarının ve biricikliğinin altını çizerek Avrupalı devletlere kendini kabul ettirme arayışında olduğudur.

Türk dış politikasında yaşanan değişimi ele alan yazında üzerinde durulan bir diğer nokta da Türkiye'nin son yıllarda Avrasyacı bir yönelim edindiğine dair iddialardır. Söz konusu iddialar, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yaşanan sorunlara paralel olarak gündeme gelmesine rağmen Avrasyacılığın medeniyetsel boyutu ve Türkiye'nin çok boyutlu dış politika yaklaşımı göz önüne alındığında daha ciddi bir şekilde tartışılmaya başlamıştır.⁴⁰ Bu durum, AB üyelik sürecini Türkiye'nin dış politika yönelimini

³⁷ Gözen bu noktada, AKP hükümeti öncülüğünde AB ile tam üyelik müzakerelerinin başlamasının Türkiye'yi Batılılaşma hedefine daha da yaklaştırdığını altını çizerken; Avrasyacılık, Turancılık ve Ümmetçilik girişimlerinden sonra AKP ile birlikte tekrar Batılılaşma noktasına gelinmesinin çok anlamlı olduğunu ifade etmiştir. *Ibid.*, s. 119.

³⁸ Özlem Demirtaş Bagdonas, “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey's Uses of Its 'Uniqueness' vis-à-vis the West/Europe”, *Turkish Journal of Politics*, Cilt 3, Sayı 2, Kiş 2012, s. 113

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2013'te katıldığı bir TV programında Türkiye'nin tıkanan AB üyelik sürecinden yakınlıkla Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) alınması yönündeki isteğini ilettiğini açıklaması Avrasyacılık tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Erdoğan'ın bu sözlerinin hem tepkisel hem de pratik boyutları bulunduğu ifade edilmektedir. AB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı çifte standarda tepki olarak Batı karşısı medeniyetsel duruşu olan Avrasyacılık yöneliminin gündeme getirilmesi tepkisel boyutu oluştururken, AB'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın Türkiye'yi farklı arayışlara itmesi de bu açıklamanın pragmatik boyutu olarak ele alınmaktadır. (Bkz. Emre Erşen, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, s. 22).

etkileyen temel değişken olarak ele alan farklı değerlendirmelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, AKP döneminin dış politika davranışları bakımından kendi içinde türdeş olmadığını öne süren Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, AKP'nin ilk yıllarında Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan dış politika aktivizminin yeni bir dalgayla devam ettiğini ve bu dönemde güçlü bir Avrupalılaşıma vurgusunun hâkim olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemin üçüncü aktivizm dalgasını temsil eden 2005 sonrası dönemde ise Avrupalılaşıma yerini yumuşak Avrasyacılık olarak adlandırılan safhaya bırakmıştır.⁴² Böylece AKP döneminde dış politika aktivizmi ve çok boyutlu yaklaşımın benimsenmesi bakımından bir devamlılık söz konusu olmasına rağmen AB'ye katılım müzakerelerinin başlangıcından itibaren belirgin bir kırılma yaşandığı gözlenmiştir. Bu kırılmayla birlikte derin Avrupalılaşıma olan bağlılığın yerini Türkiye'nin dış ilişkilerinde AB'nin merkeze alınmadığı daha gevşek bir Avrupalılaşıma anlayışı almıştır.

Hermann'ın Değişim Tipolojisi Çerçevesinde Türk Dış Politikasında Değişimin Boyutu

Türk dış politikasında yaşanan değişimin hangi kavramlar aracılığıyla ve nasıl ele alındığına dair mevcut yazının incelenmesinin ardından çalışmanın bu bölümü, söz konusu değişimin Hermann'ın değişim kuramı çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Kuramsal çerçeveyi ele alan bölümde de değinildiği üzere, Hermann'ın değişim kuramı -dış politika çıktıları bakımından- dış politika değişiminin türü ile ilgili dört aşamalı bir tipoloji ortaya koymaktadır. Türk dış politikasının yaşadığı iddia edilen eksen kaymasına benzer bir değişim, bu sınıflandırmaya göre en kapsamlı değişimi öngören “uluslararası yönelim değişikliği” olarak ifade edilmektedir. Dış politika değişiminin en uç şekli olarak nitelendirilen bu aşamada, dış politikası incelenen aktörün uluslararası meselelere karşı yöneliminin tümünden değişmesi söz konusu olmaktadır.⁴³ Ayrıca, bu aşamada değişimin tek bir olaya ya da meseleye indirgenemeyecek düzeyde olduğu ve sadece belirli aktörlere karşı geçerli olamayacağı vurgulanmaktadır.⁴⁴ Böylelikle değişime uğrayan şeyin tek bir dış politika davranışı değil tüm dış politika olduğunun altı çizilmektedir.

Hermann'ın çalışmasında, Vietnam Savaşı'nın ardından ABD'nin ekonomik gücündeki düşüşe bağlı olarak güç kullanma noktasındaki istekliliğinde ve “hegemon lider” rolünde düşüş yaşadığı ve dolayısıyla bu değişimin uluslararası yönelim değişikliği kategorisinde değerlendirilebileceğinden bahsedilmektedir. Fakat bununla birlikte, söz

⁴¹ Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, ss. 7-8.

⁴² *Ibid.*, ss. 13-16.

⁴³ Hermann, s. 5.

⁴⁴ *Ibid.*

konusu makalede böyle bir değerlendirmenin tartışılabilir nitelikte olduğunu da altı çizilmektedir.⁴⁵ Benzeri bir durumun AKP dönemi Türk dış politikası örneğinde geçerli olup olmadığını tartışan Meliha B. Altunışık ve Lenore G. Martin ise AKP'nin Ortadoğu politikalarının Batı ile büyük oranda örtüşmesi nedeniyle Türkiye için böyle bir “yönelim” değişikliğinden söz etmenin zor olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶

Ayrıca yazarlar, Hermann'ın kavramsallaştırmasına göre dış politika değişiminde bir alt düzeyi temsil eden “amaç/problem” değişikliğinden de doğrudan doğruya söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu noktada ise Türkiye'nin 1990'lı yıllardan farklı olarak bölgesel liderlik amacıyla hareket etmesine rağmen Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, İran'ın bölgedeki nüfuzunun dengelenmesi, bölgesel istikrarın ve refahın sağlanması ve Filistin meselesinin çözülmesi gibi hedefler doğrultusunda politika üretmeye devam ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁷ Böylece Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki devamlılık unsurlarının Türkiye'nin dış politika hedeflerinin değiştiğine dair bir değerlendirmeyi mümkün kılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda örnek olarak sunulan iddialardan da anlaşılacağı üzere, eksen kayması tartışmaları Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi çerçevesinde ele alındığında, bu konuda asıl belirleyici unsurun Türkiye'nin dış politika yönelimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu yönelimde herhangi bir değişim yaşanıp yaşanmadığını daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının yanı sıra uluslararası konumu ve Batı ile ilişkilerinin genel gidişatı da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişim, Ortadoğu politikaları özelinde bir değerlendirmeye tabi tutulabileceği gibi Türkiye'nin uluslararası politikadaki konumuna odaklanan daha geniş bir çerçevede de ele alınabilir.

Bu noktada öncelikle Türkiye'nin bir “Batı müttefiki” olduğu hatırlanmalıdır. Böylelikle, Türkiye'nin Batı yöneliminden ve dolayısıyla AB hedefinden ve NATO üyeliğinden vazgeçerek yeni bir ittifak ya da tamamen farklı bir rol/kimlik ekseninde dış politikasını şekillendirmeye başladığında “yönelim” değişikliği için sıralanan kriterlerin Türk dış politikası için de geçerli olacağı ortaya çıkacaktır. Hâlbuki Türkiye'nin halen bir Batı müttefiki olduğu bu duruma karşı çıkanlar tarafından dahi kabul görmektedir. Örneğin; Ali Bulaç, Türkiye'nin bu durumunu şu sözlerle özetlemektedir:

“Fransa'nın NATO askerî kanadına dönüşünde, Rasmussen'in NATO Genel Sekreteri seçilmesinde, İsrail'in OECD'ye kabul edilmesinde ve en son NATO füze kalkanı sistemine bağlı radarların Malatya'da konuşlandırılmasında açık biçimde

⁴⁵ Ibid., s. 6.

⁴⁶ Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, “Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, s. 572.

⁴⁷ Ibid., s. 571.

müşahede ettik ki Türkiye, Batıların verdiği kararlara uyuyor, Batı'nın dediğini yapıyor. Dürüst ve tutarlı olmakta zaruret var: Temel tercihi NATO ittifak üyeliği, ABD ile model ortaklık ve AB üyelik süreci olduğundan esasında başka ne beklenebilirdi ki!”⁴⁸

Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası yöneliminin değiştiği, başka bir deyişle eksen kaymasına uğradığı iddia edilecekse, geleneksel “Avrupa devletler topluluğunun saygın bir üyesi olma” hedefinin yerini alacak yeni bir itici güce dayanarak hareket etmesi ve uluslararası sistemdeki rolünün de değişmesi beklenmelidir. Benzer bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Ersel Aydınlı da kimlik konusunda ciddi kırılmalar yaşanmadıkça Türk dış politikasında bir sapma olmasının oldukça güç olduğunu ifade ederken, Türkiye'nin zaman zaman Doğu'ya yönelmesini Batı nezdinde Türkiye'nin öneminin anlaşılmasını sağlayacak reel politika çerçevesindeki açılımlar olarak değerlendirmektedir.⁴⁹

Öte yandan, Türkiye'nin ekonomik gücündeki artışa bağlı olarak “bölgesel lider” hatta “küresel güç” rolüne soyunması eksen kayması iddialarını güçlendirmekte, fakat Arap Baharı⁵⁰ sürecinde Türkiye'nin hedefleri ile kapasitesi arasında bir uyumsuzluk olduğunun ortaya çıkması ise aksi yöndeki iddiaların geçerliliğini korumasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Arap Baharı süreci ve sonrasında Libya, Mısır ve Suriye'de beklediği etkiyi oluşturamaması sonucu söz konusu ülkelerle ilişkilerinin kötüye gitmesi böyle bir rolün daha çok sorgulanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya atılan “değerli yalnızlık” iddiaları bir yandan komşularla sıfır sorun politikasının sonuna gelindiğini ima ederken diğer yandan da Türkiye'nin artık muhatapları tarafından yeterince önemsenmediği ve yalnızlaştırıldığı yönündeki eleştirileri açığa çıkarmıştır.⁵¹

Hermann'ın ortaya koyduğu dört aşamalı değişim süreci dikkatle incelendiğinde, eldeki veriler ışığında Türk dış politikasının 2002 sonrasında bir program değişikliğine tabi tutulduğunu iddia etmek mümkündür.⁵² Esas

⁴⁸Ali Buluç, “Kritiğe Muhtaç Dış Politika”, Zaman, 6 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/kritige-muhtac-dis-politika_1187311.html, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2015.

⁴⁹Ersel Aydınlı, “Türkiye'nin NATO'nun Dönüşümüne Katkıda Bulunması Gerekir”, Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Derleyen: Habibe Özdal-Osman Bahadır Dinçer-Mehmet Yegin, 2. Baskı, USAK Yayınları, Ankara, 2010, ss. 141-142.

⁵⁰Arap Baharı'nın ortaya çıkışı ve temel nedenlerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Emirhan Kaya, “Understanding the Political Economy of the Arab Spring”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2014, ss. 72-83.

⁵¹Söz konusu eleştiriler için bkz. Bülent Şener, “Dış Politikada Değerli Yalnızlık ya da Yanlış Hesabın Şam'dan Dönmesi”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 24 Eylül 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milliguvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/09/24/7226/dis-politikada-degerli-yalnizlik-ya-da-yanlis-hesabin-samdan-donmesi>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2013; Vahap Polat, *Derin Yalnızlık: AKP'nin Dış Politikası ve Elit Politikaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015. Ayrıca “değerli yalnızlık” kavramının ortaya çıkışı için bkz. Zeynep Gürçanlı, “Dış politikada Değerli Yalnızlık Dönemi”, Hürriyet, 21 Ağustos 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24553602.asp>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2015.

⁵²Hermann'ın değişim kuramını çerçevesinde AKP dönemi dış politikası ile ilgili benzer sonuçlara ulaşan diğer çalışmalar için bkz. Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, s. 571; Mesut Özcan-Ali Resul Usul, “Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes within Continuity, Is Turkey Departing from the West?”, USAK Yearbook of International Politics and Law, Cilt 4, 2011, s. 161.

amaç aynı kalmak koşuluyla yapılan eylemin kendisinin ya da yapılış biçiminin değişime uğramasını ifade eden program değişikliği, yeni dış politika aygıtlarının devreye sokularak farklı yöntemler denendiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Bu bağlamda, 1990'larda askeri ilişkilerin, bu ilişkileri temel alarak oluşturulan ittifakların ve askeri müdahalelerin Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli bir yer işgal ettiği düşünüldüğünde; Türk dış politikasının 2000'li yıllarda bir "program" değişikliği yaşadığını savunmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Zira son yıllarda aktif ve çok boyutlu dış politikanın, yumuşak gücün, ekonomik karşılıklı bağımlılığın, arabuluculuk rolünün ve diplomatik müzakerelerin en önemli dış politika araçları olarak öne çıkarılması bu noktada ciddi bir farklılaşmaya sebep olmuştur.

Bu bağlamda ilk olarak, AKP iktidarı ile birlikte önceki dönemlere göre daha aktif ve çok boyutlu bir dış politika izlenmesi ve bu politikanın bir gereği olarak Ortadoğu ile ilişkilere özel önem verilmesi son dönemde yaşanan program değişikliği çerçevesinde ele alınmalıdır. Erken Cumhuriyet döneminde çoğunlukla Avrupa'nın himayesinde varlığını sürdüren bölge ülkeleri ile ilişki kurmanın zorluğu ve daha sonra Soğuk Savaş şartlarının getirdiği sınırlılıklar göz önüne alındığında, "Ortadoğu'dan uzak durma" politikasının Türk dış politikasının ideolojik temelli bir eğilimi olmaktan ziyade faydacı bir dış politika anlayışının sonucu olduğu gözlenmektedir.⁵⁴ Ayrıca aktif ve çok yönlü dış politika girişimlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde Özal tarafından gündeme getirilmiş olması, bu değişimin temellerinin 1990'lı yıllarda atıldığını göstermektedir. Bu noktada AKP dönemini farklı kılan, Ortadoğu ülkeleri ile kurulan ilişkilerin -Özal döneminde olduğu gibi ABD ile bağları sağlamlaştırmanın bir aracı olmak yerine- zaman zaman ABD ile ilişkileri tehlikeye atacak biçimde gelişmesidir.⁵⁵ Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının 1990'lı yıllardaki değişiminin çoğunlukla Kürt meselesi etrafında şekillenmesi, yakın komşularla sınırlı olması ve güvenlik ilişkilerine odaklanması bakımından 2000'li yılların bölgeye yayılan ve güvenlik ilişkilerinin ötesine geçerek farklı dış politika konularına öncelik veren dış politika aktivizminin gerisinde kaldığının altı çizilmektedir.⁵⁶

Çok boyutlu ilişkileri bir dış politika aracı olarak kullanmaya çalışan AKP yönetimi, Türkiye'nin çok yönlü kimlik ve değerlerini de bu noktada araçsallaştırmayı başaramıştır. Cüneyt Yenigün bu durumun AKP dönemini önceki dönemlerden ayıran en büyük farklardan biri olduğunu belirtirken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

⁵³Hermann, s. 5.

⁵⁴Bu konuda bkz. Nicholas Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", Turkish Policy Quarterly, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 85-88.

⁵⁵Ibid., s. 91

⁵⁶Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, s. 570.

“2002 yılına dek Türk dış politikasında genel olarak bir 'Türk karakteri ve kimliği' kullanılmıştı. AK Parti'nin iktidarından sonra Türk dış politikasının milli, dini, Batılı ve global değerlerin ilişkide bulunulan devletlere bağlı olarak farklı şekillerde hareket ettiği görülmektedir. Örneğin Kosova, Bosna Hersek, Filistin, Malezya ve Fas gibi ülkelerle olan ilişkilerde dini; Türk Cumhuriyetleriyle ve Avrupa'daki Türk azınlıklarla olan ilişkilerde milli; Almanya, Fransa ve Avusturya ile ilişkilerinde Batılı, ABD, Rusya ve İngiltere gibi ülkelerle ilişkilerinde global kimlik ve değerlerin öne çıktığı ve bunun bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.”⁵⁷

Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliği böylece çok boyutlu ve çok kimlikli bir dış politika anlayışı kapsamında ele alındığında akıllara neden Balkanlar, Orta Asya ya da Kafkasya'da bu denli etkili olunamadığı sorusu gelmektedir. Zira Orta Asya ve Kafkaslarla ilişkilerin Rusya ile yakınlaşma ve komşularla sıfır sorun politikası lehine geri plana alınırken⁵⁸ Balkanlarda da yeteri kadar etkin olunamaması bu durumun bir göstergesi durumundadır.

Çok boyutlu dış politika anlayışının ve bu yöndeki çabaların dış politika değişimi açısından ifade ettiği anlam, bu çalışmanın temel tezini desteklemesi dolayısıyla AKP dönemi Türk dış politikası için de büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada öncelikle; bir ülkenin aynı anda farklı ülkelerle birbirine zıt gibi görünen ilişkiler kurmasının, söz konusu ülkenin dış politikadaki temel yöneliminde bir değişikliğe gitmesini gerekli kılmadığı vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye'nin dış politika yönelimi konusunda asıl odaklanılması gereken noktanın Batı ile süregelen ittifak ilişkisi olduğunun altı çizilmelidir. Davutoğlu'nun da belirttiği gibi; Türk dış politikasının eksenini hala NATO, AB ve Transatlantik sürecine yönelik olarak belirlemektedir.⁵⁹ Bu yüzden, geçmiş yılların edilgen ve tek boyutlu dış politikasına karşı bir eleştiri niteliği taşıyan aktif ve çok boyutlu dış politika anlayışı Türk dış politikasında yaşanan değişimin odağında yer almaktadır. Böylelikle değişimin yönetsel ve araçsal unsurlarının Türk dış politikasında ağır bastığı anlaşılırken; bu değişimin analizinde eksen kayması kavramı yerine “eksen genişlemesi” vb. alternatif kavramsallaştırmalara ya da –bu kavramın aslında bir uluslararası yönelim değişikliğini ifade ettiği düşüncesinden hareketle- DPA'da öne çıkan yaklaşımlara da yer verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

⁵⁷ Cüneyt Yenigün, “Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga”, Cüneyt Yenigün, Ertan Efeğil (Eds.), Türkiye'nin Değişen Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara, 2010, s. 77.

⁵⁸ Cenk Aygül, “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politikası”, Emre Toros (Ed.), Türkiye'nin Son 10 Yılı, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, s. 62

⁵⁹ “Davutoğlu Rules Out Shift From Transatlantic Axis”, 23 Mart 2009, Today's Zaman, http://www.todayszaman.com/diplomacy_davutoglu-rules-out-shift-from-transatlantic-axis_170388.html, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2015.

İkinci olarak, AKP yönetiminde ekonominin önemli bir dış politika aracı haline gelmesi Türk dış politikasında yaşanan program değişikliği çerçevesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Son dönemde Türkiye'nin bir yumuşak güç olarak bölgesinde etkili olduğunu savunan tezlerin çıkış noktalarından birini oluşturan ekonomi unsuru, komşularla sıfır sorun politikasını “ekonomik karşılıklı bağımlılık” üretmek üzere kurgulayan AKP açısından önemli bir araç olarak öne çıkmıştır. Öyle ki, Türkiye'nin bu sayede bir “ticaret devleti” haline geldiği dahi savunulur olmuştur. Türk dış politikasının son dönemdeki dönüşümünü ele almak için Richard Rosecrance tarafından üretilen ticaret devleti kavramını kullanan Kemal Kirişçi, 2009 yılında yayımlanan makalesinde, Türkiye'nin yükselen dış ticaretiyle bir ticaret devletine dönüşme sürecinde olduğunu fakat bu süreçte iç ve dış kaynaklı birtakım zorluklarla karşılaşıldığını ifade etmiştir.⁶⁰ Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda bölgesinin “zorlayıcı gücü” durumunda olan Türkiye'nin dış politikasında karşılıklı ekonomik bağımlılığı öne çıkarmasıyla birlikte yumuşak güç haline geldiği ve ticaret devletine dönüşmeye başladığı savunulmaktadır.⁶¹ Ayrıca bu durum, Türkiye'nin yumuşak gücünün artmasına paralel olarak ekonominin yanı sıra dil ve kültür gibi unsurların ön plana çıkmasına sebep olmuş ve Türkiye böylelikle, “kültür politikasını” da bir dış politika aracı olarak daha etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır.⁶²

Sonuç

Türk dış politikası ile ilgili mevcut yazın incelendiğinde, AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında gözle görülür bir değişim yaşandığına dair genel bir kabul olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu değişimin özellikle Ortadoğu politikalarında dikkat çekici bir biçimde farklılık yarattığı vurgulanmakta ve Türkiye'nin faal hatta iddialı bir dış politika anlayışına yöneldiği tartışılmaktadır. Türkiye'nin yumuşak gücünü artırma gayretleri kapsamında komşuları ve bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirmesinin yanı sıra dış politika aktivizmine ve arabuluculuk rolüne özel bir önem vermesi bu politikaları şekillendiren en önemli unsurlar olarak görülmektedir. AKP'nin ikinci iktidar dönemi ile birlikte dış politikada yaşanan değişimin ise Türkiye'yi eksen kaymasına varan bir noktaya taşıdığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin yüzünü Batı'dan çevirerek Doğu'ya döndüğü argümanını temel alan bu iddialar, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurarken AB ve İsrail ile ilişkileri belirgin bir biçimde kötüye giden Türkiye'nin dış politikasına getirilen bir eleştiri niteliği kazanmıştır. Böylece eksen kayması kavramı, AKP döneminde gerçekleşen değişimi

⁶⁰Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkish Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, ss. 33-34.

⁶¹*Ibid.*, ss. 52-53.

⁶²Bu konuda bkz. Fahri Türk, *Türk Kültür Dış Politikası*, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne, 2014.

açıklamak ve bu değişimi eleştirmek için kullanılan bir kavram olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Eksen kayması tartışmaları çerçevesinde Türkiye'nin dış politika yöneliminin sorgulanması, son yıllarda Türk dış politikası ile ilgili yapılan birçok çalışma için ilham kaynağı olduğu gibi bu çalışmanın da en önemli çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna rağmen, eksen kayması kavramının son dönem Türk dış politikasının objektif bir analizini yapmak için tek başına yeterli bir çerçeve sunmadığı göz önünde bulundurularak “değişim” kavramına odaklanılmıştır. Böylelikle Türk dış politikasında tam olarak neyin değiştiğini ve bu değişimin DPA çalışmaları açısından ne ifade ettiğini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türk dış politikasında yaşanan değişimin eksen kayması olarak nitelenmesinin nedenlerine değinildikten sonra buna karşı geliştirilen alternatif yaklaşımlar sunulmuş ve son aşamada da Hermann'a ait değişim tipolojisi kullanılarak AKP iktidarı ile birlikte gelen değişimin ne ifade ettiği tartışılmıştır. Böylelikle söz konusu değişimin boyutu hakkında daha net bir çerçeve sunulduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin uluslararası yöneliminin ve temel dış politika hedeflerinin değişmediği sonucuna varılırken, asıl değişimin dış politikada yeni araçların ve yöntemlerin kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı savunulmaktadır. Önceki dönemlere göre daha aktif bir dış politika anlayışının benimsenmesi, çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı bağımlılığın artırılması amacıyla ticaretin öne çıkarılması ve yumuşak gücün artırılmasına önem verilmesi bu noktada yaşanan değişimi ispatlar niteliktedir.

Burada altı çizilmek istenen nokta; AKP'nin 2002 yılından beri ülke ekonomisinin büyümesine paralel olarak Türkiye'yi bölgesel ve küresel anlamda daha etkin bir konuma getirmeyi hedeflediği, ancak bu hedefin tam olarak gerçekleştirilmesi durumunda Türkiye'nin farklı bir uluslararası rol edinebileceği ya da dış politikasını farklı bir hedef çerçevesinde yönlendirebileceğidir. Bir başka deyişle, Türkiye dış politikasında köklü bir değişim için ihtiyacı olan özerkliği ve gücü henüz elde edememiştir. Bu yüzden, Türkiye'nin AKP yönetiminde Ortadoğu siyasetine bağımsız olarak yön verme çabaları ve bölgesel bir lider olarak öne çıkma girişimlerine rağmen bu çabaların istenen sonuçları vermemesi Türk dış politikasında köklü bir değişim yaşandığını iddia etmenin güçlüğüne ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Altunışık, Meliha B. ve Martin, Lenore G., “Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP”, *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, ss. 569-587.
- Aydınlı, Ersel, “Türkiye'nin NATO'nun Dönüşümüne Katkıda Bulunması Gerekir”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Derleyen: Habibe Özdal-Osman Bahadır Dinçer-Mehmet Yegin, 2. Baskı, USAK Yayınları, Ankara, 2010, ss. 139-151.
- Aygül, Cenk, “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politikası”, *Türkiye'nin Son 10 Yılı*, Derleyen: Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, ss. 45-72.
- Ayhan, Veysel, “Eksen Kayması mı? Sistemik Etkiler mi? : Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010.
- Bagdonas, Özlem Demirtaş, “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey's Uses of Its 'Uniqueness' vis-à-vis the West/Europe”, *Turkish Journal of Politics*, Cilt 3, Sayı 2, Kış 2012, ss. 111-132.
- Bal, İhsan, “Türkiye Eksen Değiştirmiyor Ekseni Genişletiyor”, USAK, 10 Kasım 2009, <http://www.usak.org.tr/print.php?id=300&z=6>, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2015.
- Bulaç, Ali, “Kritiğe Muhtaç Dış Politika”, *Zaman*, 6 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/alibulac/kritige-muhtac-dis-politika_1187311.html, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2015.
- Cornell, Svante, “Axis Shift”, *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, ss. 3-6.
- Çandar, Cengiz, “Türk Dış Politikasında 'Eksen' Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010.
- Danforth, Nicholas, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 83-95.
- “Davutoğlu Rules Out Shift From Transatlantic Axis”, 23 Mart 2009, *Today's Zaman*, http://www.todayszaman.com/diplomacy_davutoglu-rules-out-shift-from-transatlantic-axis_170388.html, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2015.
- Demirtaş, Birgül, “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, ss. 51-86.
- Duran, Burhanettin, “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor mu?”, *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnatt-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 385-402.
- Eidenfalk, Joakim, *A Window of Opportunity? Australian Foreign Policy Change towards East Timor 1998-99 and Solomon Islands 2003*, (University of Wollongong, Faculty of Arts, School of History and Politics, Doktora Tezi), 2009.
- “Erdoğan: Darfur'da Soykırım Yok”, *ntvmsnbc*, 8 Kasım 2009, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25018860/>, Erişim Tarihi: 02 Nisan 2015.
- Fuller, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör, Çeviren: Mustafa Acar*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gözen, Ramazan, “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efeğül, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.
- Güranlı, Zeynep, “Dış politikada Değerli Yalnızlık Dönemi”, *Hürriyet*, 21 Ağustos 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24553602.asp>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2015.
- Gürer, Cüneyt, “Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu”, *USA K*, 21 Haziran 2010, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=7&cat=365365631#.VSI8_NKsUa8, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2015.
- Hermann, Charles F., “Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 1990, ss. 3-21.
- Kahneman, Daniel ve Tversky, Amos, “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk”, *Econometrica*, Cilt 47, Sayı 2, Mart 1979, ss. 263-292.
- Kardaş, Şaban, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, ss. 19-42.
- Kaya, Emirhan, “Understanding the Political Economy of the Arab Spring”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2014, ss. 72-83.
- Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy”, *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009.
- Manisalı, Erol, *Eksen Kayması*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Oğuzlu, Tarık, “Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from

- the West?", Turkish Studies, Cilt 9, Sayı 1, 2008, ss. 3-20.
- Öniş, Ziya, "Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", Insight Turkey, Cilt 13, Sayı 1, 2011, ss. 47-65.
- Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şuhnaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", Turkish Studies, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, ss. 7-24.
- Özcan, Mesut ve Usul, Ali Resul, "Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes within Continuity, Is Turkey Departing from the West?", USAK Yearbook of International Politics and Law, Cilt 4, 2011, ss. 159-185.
- Polat, Vahap, *Derin Yalnızlık: AKP'nin Dış Politikası ve Elit Politikaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.
- Rosati, Jerel A., Sampson III, Martin W. ve Hagan, Joe H., "The Study of Change in Foreign Policy", Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change, Derleyen: Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan ve Martin W. Sampson III, University of South Carolina Press, Columbia, 1994, ss. 3-21.
- Şener, Bülent, "Dış Politikada Değerli Yalnızlık ya da Yanlış Hesabın Şam'dan Dönmesi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 24 Eylül 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/09/24/7226/dis-politikada-degerli-yalnizlik-ya-da-yanlis-hesabin-samdan-donmesi>, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2015.
- Taşpınar, Ömer, "Rise of Turkish Gaullism", Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, ss. 10-12.
- Türk, Fahri, *Türk Kültür Dış Politikası, Paradigma Akademi Yayınları*, Edirne, 2014.
- Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", Radikal, 2 Ekim 2011, http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk_dis_politikasinin_ozerkligi-1065190, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2015.
- Welch, David A., *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton, 2005.
- Yenigün, Cüneyt, "Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga", Türkiye'nin Değişen Dış Politikası, Derleyen: Cüneyt Yenigün-Ertan Efegil, Nobel Yayınevi, Ankara 2010, ss. 63-86.

Karadeniz Bölgesinde Ahşap Tekne Yapımcılığı Ve Günümüzdeki Durumu

Mahmut DAVULCU*

*“...ala yatan kara tağları aşdum, ilerü yatan Kara Denize girdüm,
gimi yapup kömleğim çıkardum yilken kurdum, ilerü yatan denizi
deldüm kiçdüm...”*

DEDE KORKUT¹

Öz

Ağaç, insanoğlunun günlük hayatına çok farklı şekillerde girmiş olan çevreye uyumlu ve doğal bir malzemedir. Altı bini aşan farklı kullanım alanına sahip olması ağacın uygarlığımız açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Ağaç malzemeden imal edilen ürünler arasında su üstü taşıtları da -gemiler, tekneler, kayıklar- bulunmaktadır. Organik bir malzeme olarak ahşap, Endüstri Çağı öncesine ait dönemde tekne inşası amacıyla kullanılan ana yapım malzemesidir. Tekne inşa malzemelerinin çeşitlenmesi (sac, fiberglas, kompozit vb.) Endüstri devrimi sonrasına ait bir gelişmedir.

Tekne yapımcılığı denizi ve ormanı birleştiren son derece orijinal bir meslek ve kadim bir sanattır. Eski Türkçede yer alan denizcilikle ilgili bazı kelimeler Türk halklarının henüz İç Asya'da yaşarken dahi nehir ve göl gibi iç sularda denizcilik faaliyetleri yürüttüklerini göstermektedir. Ancak Türk denizciliğinin gerçek manada ortaya çıkması Anadolu'da meydana gelmiştir. Gerek Selçuklular, gerek Beylikler ve gerekse Osmanlılar döneminde askeri, ticari ve ulaşım amacıyla çeşitli tipte gemiler ve tekneler inşa edilmiş, XIX. yüzyıldan itibaren ise ahşap tekne ve gemi yapımcılığı terk edilme sürecine girmiştir. Ahşap tekne yapımcılığı günümüzde Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yer alan bazı merkezlerde az sayıda usta tarafından, özveriyle geleneksel teknik, yöntem ve malzemelerle devam ettirilmektedir. Bu merkezler arasında en canlı ve nitelik açısından dikkat çekenler Karadeniz sahillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Karadeniz kıyılarının dağlık coğrafi yapısı ticaret, yolcu ve yük taşımacılığında deniz olgusunu güçlü bir şekilde ortaya çıkartmıştır. Bunun yanında balıkçılığın en erken dönemlerden itibaren önemli bir geçim kaynağı olması bölgede deniz taşıtlarının üretimini de beraber getirmiştir. Bugün için Karadeniz kıyılarında usta-çırak ilişkisi içerisinde yürütülen, küçük ve orta ölçekte üretim yapan, üretimde ahşap malzemeyi kullanan, el emeği ve el işçiliği ile ön plana çıkan bir tekne üretimi söz konusudur. Bu meslekle uğraşan ustalar kadim dönemlerden kendilerine tevarüs eden gelenek ve bilgiyi gelecek kuşaklara aktarmak konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadır.

Makale, Karadeniz bölgesi kıyı illerinden Bartın, Kastamonu, Ordu, Sinop, Rize ve Trabzon illerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde 2009-2011 yılları arasında yürütülmüş olan “Karadeniz Bölgesi Tekne Yapımcılığı Derleme ve Tespit Projesi” kapsamında çeşitli tarihlerde yapılan saha araştırmalarında elde edilen bilgi ve veriler yardımıyla hazırlanmış olup sınırlı sayıda usta tarafından, özveriyle devam ettirmeye çalışılan ahşap tekne yapımcılığının Karadeniz kıyılarında günümüzdeki durumunu kronolojik bir perspektif içinde ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, ahşap tekne yapımcılığı, denizcilik kültürü, geleneksel meslekler, somut olmayan kültürel miras.

* Folklor Araştırmacısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Antalya, mahmut.davulcu@kulturturizm.gov.tr

¹ Ergin, 1994:111-112

WOODEN BOAT BUILDING IN BLACK SEA COAST AND IT'S SITUATION IN OUR DAYS

Abstract

Tree is a naturel and enviromentally friendly material to the nature. Tree entered into the mankind daily life in many different ways with much then 6000 different uses areas. It has such an important role in civilization reveals.

Water aboard vehicles (ships, boats...) are one of the product which maden by wood materials. Wood is an organic material which use as nain construction material used for building boats until Industrial Age. Diversicification of boat building materials (steel, fiberglass, composites... etc) development started after the Industrial Revolution.

Boatbuilding is a highlyly original profession and an ancient art which combines sea and the forest. Some of the maritime words in old Turkish show us that Turkish people were indicating maritime activities in inland waters like rivers and lake even they were living in Central Asia. However, the real development of Turkish Maritime occured in Anatolia. In Seljuk Seignories and Ottoman periods military, comercial and various types of ships and transport boats was built. After XIX. century wooden boat and ship abondonment is in the process of producing.

In Anatolia people believe that all traditional professions has pyrene. According to the tradition, because of the first ship built by Noah, Noah is the pyrene of Salors.

Today wooden boatbuilding maintained in some main places of Blacksea, Aegean and Mediterranean Regions by a few master who still uses traditional techniques, methods and materials. This traditional profession's masters called as "Usta" in Turkish. Masters built the boats with a great labor. Wooden boats are handmade and masters use simple tools and plumbs like ax, saw, rendering...

Just like in the other traditional occupations there is a master- apprentice relationship in wooden boat building and this relationship is transfered from generation to generation.

With historical process, many changes has showed in boat types. The most important reason of the changes are technology and needs. Wooden boats and ships has held an important place for many years for Antalian people who lives at the coast side in their daily lives. But today wooden boats using in two main groups, fishingboats and yachts.

Key Words: Black Sea, wooden boat building, marine culture, traditional crafts, intangible cultural heritage.

Giriş

Fernand Braudel denizin bir ulaşım ve taşıma alanı olduğunu, zenginliklerin en büyüğünün denizden geldiğini, denize sahip olanın zenginliklere de sahip olacağını yazar (Braudel, 2013:109). Deniz olgusunun siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri yanı olduğu kadar kültürel bir boyutu da bulunmaktadır. Deniz kültürü suyla insan arasında kurulan ilişkiler ve bu ilişkiler sonucu meydana getirilen -maddi ve maddi olmayan- ürünler bütünüdür. Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak kıyı ve deniz kültürünün -zannedildiğinin aksine- oldukça zengin olduğu bir coğrafyadır.

Kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan deniz, denizcilik, deniz ulaşımı, balıkçılık ve tekne yapımıcılığı Karadenizliler açısından oldukça önemli unsurlardır. Yüzyıllardır denizle yatan ve denizle kalkan bölge halkının günlük hayatında ve folklorunda² bu unsurlara ilişkin son derece özgün ve zengin bir birikim meydana gelmiştir.

Bölge halkının günlük hayatını ve maddi kültürünü derinden etkileyen bir diğer unsur ise Karadeniz Bölgesinin yoğun orman örtüsüdür. Yeşilin her tonunun karşımıza çıktığı bölgede yaşamın her aşamasında ve her anında kullanılan ahşap ürünler, Karadeniz ormanlarının kestane, ceviz, meşe vb. gibi çok çeşitli ağaçlarından meydana getirilmiştir. Bu ağaçları özelliklerine göre kullanabilme yeteneği ve bilgisi bu yörenin insanlarınca yüzlerce yıllık uygulama ve deneyim neticesinde elde edilebilmiştir. Ağaç, insanoğlunun günlük hayatına çok farklı şekillerde girmiş olan doğal bir malzemedir. Doğumunda beşik, ölümünde ise tabut olmuştur (Alptekin, 2007:33). Silah imalatında kullanılabildiği gibi yazı yazmak amacıyla kalem yapımında da faydalanılmıştır. Altı bini aşan farklı kullanım alanına sahip olması³ ağacın uygarlığımız açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Karadeniz bölgesi ahşaba dayalı sanat ve mesleklerin son derece yaygın olduğu bir coğrafyadır.

Ahşap tekne ve gemi yapımıcılığı Karadeniz kültüründe denizi ve ormanı birleştiren son derece orijinal ve kadim bir sanattır. Geleneksel teknik, yöntem ve malzemelerle devam ettirilen bu sanata dair geleneksel bilgi geçmişten günümüze usta-çırak ilişkisi içerisinde aktarılmıştır. Bu sanat, Karadeniz kıyılarında yer alan birkaç merkezde bugün de yaşatılmaktadır.

Araştırma Evreni ve Örneklem

Makale çalışması Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde 2009-2011 yılları arasında tarafımda yürütülmüş olan “Karadeniz Bölgesi Tekne Yapımıcılığı Derleme ve Tespit Projesi” kapsamında Ordu, Kastamonu, Bartın, Trabzon ve Rize illerinde

² Doğu Karadeniz bölgesinde deniz folkloru ile ilgili olarak Mirazlı Saral, Yasemin (2006), **Doğu Karadeniz Bölgesi Denizcilik Folkloru Üzerine Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

³ Bozkurt, 1982

Fotoğraf-1: Karadeniz'e açılan balıkçı teknesi (Rize İli Ardeşen İlçesi Merkez)

gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde elde edilen materyal ve veriler ışığında, ilgili literatürden de faydalanılarak kaleme alınmıştır. Projenin amacı geleneksel bir meslek olarak ahşap tekne yapımcılığının kültürel ve geleneksel boyutlarıyla tespiti, belgelenmesi, derlenmesi, arşivlenmesi ve bu sanatın örnek icracılarını kapsayan bir veri tabanı oluşturulmasıdır.

Çalışmalar ahşap tekne yapımcılığının yaşatıldığı ve temsil yeteneği olduğu düşünülen yerleşim merkezlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu merkezler Bartın İli Merkez, Bartın İli Kurucaşile İlçesi Merkez, Bartın İli Kurucaşile İlçesi Ovatekkeönü Köyü, Bartın İli Kurucaşile İlçesi Kapısıyü Köyü, Kastamonu İli İnebolu İlçesi Merkez, Kastamonu İli Cide İlçesi Merkez, Kastamonu İli Cide İlçesi Kumluca Köyü, Ordu İli Perşembe İlçesi Kışlaönü Mahallesi, Ordu İli Perşembe İlçesi Çerli Köyü, Ordu İli Perşembe İlçesi Mersin Köyü, Rize İli Çayeli İlçesi Limanköy Mahallesi, Rize İli Merkez İlçe Söğütlü Köyü, Rize İli Pazar İlçesi Balıkçı Köyü, Rize İli Ardeşen İlçesi Işıklı Köyü, Trabzon İli Sürmene İlçesi Çamburnu Beldesi, Trabzon İli Sürmene İlçesi Yeniay Beldesi'dir.

Veri Toplama ve Analiz Tekniği

Araştırma sırasında Etnografik araştırma yöntemine has gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılmış; ahşap tekne yapımcılığı ile uğraşan kaynak kişiler ile gerçekleştirilen görüşmeler video kayıt veya ses kayıt cihazı ile ya da yazarak derleme metodu ile kayıt altına alınmış, zanaata dair ürünler ile bu ürünlerin meydana getirilmesi süreci fotoğraf çekimleri ile belgelenmiştir.

Araştırmalar sonucunda elde edilen bilgi ve belgelerin mevcut literatür ve arşiv belgeleri ışığında düzenlenmesi sonucu bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Makalemizin amacı sınırlı sayıda usta tarafından, özveriyle devam ettirilmeye çalışılan geleneksel bir meslek olan ahşap tekne yapıcılığının Karadeniz kıyılarında günümüzdeki durumunu kronolojik bir perspektif içinde ortaya koymaktır. Makalenin hazırlanması amacıyla kullanılan tüm görsel ve sözlü kaynaklar AEGM Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi'nde muhafaza edilmektedir.

Çalışmanın -hazırlanma yöntemi açısından- tümüyle araştırmaya ve yerinde tespitte dayalı olması nedeniyle tamamlanmış ya da eksiksiz olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf-2: Tekne ustası Yaşar Tafralı ile derleme yapılırken (Rize İli Pazar İlçesi Balıkçı Köyü)

Karadeniz Coğrafi ve Fiziki Özellikleri

Karadeniz, Avrupa ve Asya kıtalarının birbirine yaklaştığı bir bölgede yer alan ve konumu itibarıyla Akdeniz'e bağlı olan büyük bir iç denizdir. Güneyden İstanbul Boğazı ile Marmara Denizi'ne ve kuzeyden Kerç Boğazı ile Azak Denizi'ne bağlıdır. Ortalama derinliği 1300 metre kadardır (Zaman, 2005). Rusya, Ukrayna, Türkiye, Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan'ın kıyı olduğu Karadeniz'in yüzölçümü yaklaşık 459.054 km²'dir. Doğu-batı uzunluğu yaklaşık 1.700 km. kuzey-güney genişliği ise en geniş yerinde 600, en dar yerinde ise 250 km.'dir. Sahilleri kuzey ve kuzeybatı bölümleri hariç hafif girintili olan denizin güney kıyıları boyunca Karadeniz dağları uzanır (Öztürk, 2011). Ada bakımından oldukça fakir bir denizdir. Ilıman iklim kuşağında yer alan Karadenizin suları genellikle serindir ve tuz oranı son derece düşüktür. Az tuzlu olmasının başlıca nedeni çok sayıda akarsu ile beslenmesi ve bol yağış alan bir bölge içerisinde yer almasıdır (Zaman, 2005).

Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı yaklaşık 1.695 km. olup bu uzunluk toplam kıyı çizgisinin yüzde 20'sini teşkil etmektedir. Karadeniz kıyısında 15 il bulunmakta olup kıyı kuşağının yüzölçümü takriben 103.061 km²'dir. Bölge coğrafi olarak üç bölüme ayrılır. Doğu Karadeniz Bölgesi (Gürcistan sınırından Ordu'ya kadar), Orta Karadeniz Bölgesi (Ordu ve Samsun arasındaki alan) ve Batı Karadeniz bölgesi (Sinop'tan Marmara bölgesi sınırına kadar).

Karadeniz'in Kısa Denizcilik Tarihi

Eskiçağ'da Pontus Eukseinos olarak adlandırılan Karadeniz, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra bu isimle anılmaya başlanmıştır (Tuncel, 2001:385). Bölgedeki insan yaşamına dair izler Paleolitik döneme kadar geri gitmektedir.

Fotoğraf-3: Lahit üzerinde gemi tasviri⁴ (Sinop Arkeoloji Müzesi)

Yapılan araştırmalar Karadeniz bir iç deniz olmakla birlikte en erken dönemlerden itibaren deniz yoluyla her türlü düşünce, inanç, bilgi, beceri ve teknoloji aktarımının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bölge Eskiçağlardan itibaren Ege ve Akdeniz ile yoğun bir ekonomik ilişki ve bütünlük içerisinde olmuştur.

Eskiçağlarda Karadeniz çevresinde bölgenin yerli halkları yaşamaktayken tarihsel süreç içerisinde bu coğrafyaya birçok kavim gelerek yerleşmiştir. Fenikeliler tarafından deniz ticaretine açılan bölge, sahip olduğu zenginlikler ve hammadde kaynakları (deniz ürünleri, orman ürünleri, madenler vb.) nedeniyle, Antik Çağ'da Yunan anakarasından gelen yerleşimciler tarafından kolonileştirilmiştir. Argonautlar ve Altın Post Efsanesi esasında bu olayı destansı bir karaktere büründürerek anlatan edebi bir metindir⁵. Yunan kolonizasyonunu Roma ve Bizans hâkimiyeti takip etmiştir. Ortaçağ'da Karadeniz kıyılarında bir çok İtalyan ticaret kolonisi

⁴ Müfit Ozan Özdemir Arşivi

⁵ Argonautlar Seferi Altın Post'un peşinde Karadeniz'i aşarak Kolkhis'e giden İason önderliğindeki Akhalı denizcilerin öyküsünü anlatır. Kahramanları taşıyan "Argo" (manası hızlı) gemisi Phriksos'un oğlu ünlü usta Argos tarafından Tanrıça Athena'nın gözetiminde inşa edilmiş olan ellibeş kürekli bir gemidir (Erhat, 1989:56).

oluşturulmuştur. Bölgede Türklerin görünmeye başlaması 4. yüzyılda Hun Türklerinin Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmesiyle başlamıştır. 11. yüzyıldan itibaren ise Karadeniz'in güney kıyıları Selçuklu Türklerince ele geçirilmeye başlanmıştır. Osmanlılar 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar devam eden sistematik fetihlerle Karadeniz'i bir iç deniz haline dönüştürmüşlerdir.

Karadeniz bölgesinde su üstü taşıtlarının yapımının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bu zanaatın köklerinin Eskiçağa kadar uzandığını söylemek mümkündür⁶. Karadeniz'in güneydoğu sahillerinde yer alan güvenli barınak yerleri, zengin balık kaynakları, deniz ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi ile bölgenin ormanlık yapısı (tekne yapımına uygun ağaç cinslerinin varlığı) çok eski çağlardan itibaren denizcilik faaliyetlerinin ve yerel tekne yapımıcılığının var olmasını ve gelişmesini sağlamış olmalıdır.

Antik döneme ait pek çok kayıt Karadeniz'in gerek doğu ve gerekse batı kıyılarına has denizcilik ve yerel tekne yapımıcılığına ilişkin gelenekleri ortaya koyar⁷. Ayrıca Akdeniz'le kurulan siyasi ve ticari ilişkiler Fenike, Yunan, Roma, Bizans, İtalyan kökenli gemi yapım teknik ve geleneklerinin de –bütün Karadeniz sahillerinde olduğu gibi- bu yöreye girişini ve bu yolla gelişimini mümkün kılmıştır.

Anadolu Türklerinin Karadeniz kıyılarında gemi yapımıcılığına dair ilk faaliyetleri hiç kuşkusuz Selçuklular döneminde başlamıştır. Sultan Alaaddin Keykubat Sinop'ta bir tersane kurmuş ve bir donanma inşa ettirmiştir. Sinop tersanesi Candaroğulları zamanında da kullanılmıştır. Candaroğullarından İsmail Bey'in kent Osmanlılarca ele geçirilmesinden hemen önce Sinop tersanesinde inşa ettirdiği bir geminin II. Mehmet tarafından İstanbul'a gönderilmesi ve bu geminin Osmanlı donanmasına örnek olması⁸, Candaroğullarının gemi inşası konusunda oldukça ileri bir düzeyde olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlıların Karadeniz sahillerini ele geçirmesiyle birlikte, kıyılarda yer alan tersane ve gemi yapım merkezleri Osmanlı denizciliğine hizmet etmeye başlamıştır. Karadeniz bölgesi modern zamanlara kadar Osmanlı donanması ve denizciliği için gemi inşaatı, gemici ve gemi inşa malzemesi temini açısından önemli hizmetler veren bir bölge olmuştur.

Bilindiği üzere Osmanlı döneminde başkent İstanbul'da yer alan “Tersane-i Amire” başlıca gemi yapım merkezi olarak karşımıza çıkmakla birlikte imparatorluğun birçok bölgesinde gerek askeri ve gerek sivil ihtiyaçları karşılamak amacıyla faaliyet gösteren tersane ve tezgâhlar bulunmaktaydı.

⁶ Karadeniz çevresindeki denizcilikle ilgili en eski buluntu M.Ö. 4000'li yıllara tarihlenen ve Bulgaristan sahili açıklarında bulunan balıkçı kayığı kalıntısıdır (Öztürk, 2011:59).

⁷ Örnek vermek gerekirse Amasyalı Strabon Coğrafya isimli eserinin Doğu Karadeniz'i anlattığı bölümünde (Strabon 11.2.12-13) Kolha'nın kuzeyindeki sahillerde yerleşik olan denizci kabilelerin yaşam biçimlerini ve kullandıkları tekneleri (Zehiroğlu, 1999).

⁸ Uzunçarşılı, 1988a:145-146

Resmi kayıtlar XVIII. yüzyıl başlarında Karadeniz sahillerinde kırkı aşkın resmi tezgâh bulunduğunu göstermektedir (Bostan, 2009). Sinop ve Samsun tersaneleri Karadeniz kıyısında yer alan gemi yapım tesisleri içerisinde öneminden dolayı zikredilmesi gereken merkezlerdir. Sinop tersanesi inşa edilen gemi sayısı ve çe idi açısından İstanbul ve Gelibolu tersanelerinden sonra imparatorluğun üçüncü büyük tersanesidir (Bostan, 1992:18). Sinop merkezindeki tersaneden başka Küplüağzı, Çayağzı, Çobanlar iskelesi gibi yerlerde de gemiler yapılıyordu (Ünal, 2006). Karadeniz kıyılarındaki ikinci önemli tersane Samsun tersanesi idi (Mutlu, 2008). XVII. yüzyılda Osmanlı donanmasında yaşanan kürekli gemilerden yelkenli gemilere geçiş faaliyetleri sırasında Karadeniz kıyılarındaki gemi inşa merkezlerinde kalyonlar inşa edilmeye başlanmıştır (Bostan-Baran, 2009:273).

Osmanlı döneminde Şile'den başlayarak Batum'a kadar bütün Karadeniz kasaba ve şehirlerinde gemi inşası konusunda uzmanlaşmış marangoz, burgusu, bıçkıcı, kalafatçı, oymacı, üstüpücü türünden geniş bir esnaf sınıfı teşekkül ettiği ve Karadeniz limanlarında gemi yapımı konusunda yetişmiş bir iş gücü oluştuğu anlaşılmaktadır. Her liman şehrinde en azından sandal, balıkçı tekneleri, tüccar gemileri vb yapımı söz konusu idi. Tersanelerde ise öncelikle devlete ait büyük gemiler inşa edilmekte idi. Ancak bu tersanelerde özel ve sivil gemilerin yapımı da gerçekleştirilebilmekteydi. Ve ayrıca tersane-i âmirenin muhtaç olduğu ustalar için sık sık Karadeniz sahilindeki kazalara hüküm gönderilmekte ve usta talep edilmekteydi (Ünal, 2006).

Osmanlı'nın son döneminde Karadeniz'de deniz ticareti amacıyla şehtiye, şayka, çırmık, çekdirme, pergende, melekse, çekeleve, kırlangıç, volık, martiko, çamlıca, sakoleva, brik, pulaka ve gölet gibi gemi çeşitlerinin kullanıldığı bilinmektedir (Bostan, 2011: 337). Bu teknelerin büyük ölçüde Karadeniz sahillerinde inşa edilmiş olduğunu söylemek hiç te yanlış olmayacaktır.

Osmanlılar uzun yüzyıllar boyunca Karadeniz'i bir iç deniz ticaret bölgesi olarak yönetmiştir. Bu durum 15. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Özellikle 17. yüzyılda Karadeniz ticareti yalnızca Türk denizciler tarafından ve Osmanlı tekneleriyle yapılmıştır (Bostan, 2011: 325). İmparatorluk son dönemlerinde denizcilik faaliyetleri açısından "Akdenizli" özelliğini kaybederek Karadeniz ağırlıklı bir yapıya bürünmüştür (Komatsu, 2009). Karadeniz, modern Türkiye Cumhuriyeti için de her açıdan önemli bir deniz özelliği taşımaktadır.

İşlevsel Açıdan Ahşap Tekneler

Bütün Karadeniz coğrafyasında özellikle sahil kesiminde yaşayan halkın denizle özel bir ilişkisi mevcuttur. Zira denizle iç içe kurulan bir yaşam söz

konusudur⁹. Bu ilişki halk mutfağından halk inançlarına, halk edebiyatından halk ekonomisine kadar her alanda kendisini baskın bir şekilde belli eder. Birçok ailenin denizci karakteri bugün bile ortadadır. Bu aileler için deniz ve deniz kenarı sosyal bir çevre, geçim kaynağı ve vazgeçilmez bir yaşam alanıdır. Sahil boyunca yaşayan halkın denizcilğe ilgisi ve denizcilikle ilgili çeşitli faaliyetleri ekonomik bir boyut ta taşımaktadır. Deniz ve denizcilik önemli bir üretim kaynağı olduğu gibi en önemli istihdam alanlarından birisidir de. Bölge birçok denizci, armatör ve kaptan yetiştirmiştir. Yaygın bir kara ulaşımının olmadığı (kara ulaşımı oldukça zorlu ve uzun sürmekteydi) geçmişte su üstü taşıtları en önemli ve hızlı ulaşım ve taşıma aracıdır. Uzak dağ köylerinin bile birbiriyle karayolu ile iletişim kurabildiği günümüzde dahi su üstü taşıtları ticaret, nakliyat ve ulaşım konusunda önemini (yerel ölçekte) korumaktadır. İnsan ve mal taşımacılığının bir bölümü bugün bile tekneler aracılığıyla deniz yolundan gerçekleştirilmektedir. Yer şekilleri ve doğa şartları nedeniyle ulaşım ve taşımacılık geçmişte büyük ölçüde denizden yapılmış, Bölge içi ve bölge dışı bağlantılar deniz üzerinden kurulmuştur. Bundan olayı deniz ve denizcilik önemli bir sektör olarak karşımıza çıkar. Denize ve denizcilğe ilişkin unsurlar sözlü kültürde de zengin bir biçimde kendisini göstermektedir

Karadeniz denizcilik açısından şartların çok çetin olduğu, kuvvetli akıntıların bulunduğu, şiddetli fırtınaların aniden patladığı, çalkantılı ve sisli bir denizdir. Bununla birlikte su ürünleri açısından son derece zengin bir deniz olan Karadeniz'in balık kaynakları Antik dönemden beri kullanılmaktadır. Antikçağ 'da önce Fenikeli ve sonra Yunan denizcileri Karadeniz'e soka etkenlerden birisi de balıktır. Bugün de Türkiye kıyılarında avlanan su ürünlerinin yarısından çoğu Karadeniz kaynaklı olup bunlardan en önemlisi hamsidir (Öztürk, 2011: 55). Balıkçılık ve denizcilik dün olduğu gibi bugün de Karadeniz bölgesinin en önemli uğraşlarından birisidir. Bununla birlikte özellikle Karadeniz'in güney kıyıları sınımlanacak güvenli ve korunaklı doğal limanların sayısının son derece az olduğu coğrafyadır. Denizcilerce bu amaçla kullanılan tesis ve yerler büyük ölçüde modern zamanlarda inşa edilmiştir.

Çeşitli su üstü taşıtları Karadeniz halkının günlük hayatında bugün de önemli bir yer tutmaktadır. Deniz taşıtları halk tarafından seyahat, ticaret, balıkçılık, ulaşım, eğlence vb. amaçlarla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bilhassa sahil boyundaki yerleşimlerde deniz ve deniz taşıtlarıyla kurulan iç içe yaşam bütün canlılığıyla devam ettirilmektedir.

⁹ Suyula kurulan içiçe yaşam tarzından antik dönem yazarları da bahseder. Hippokrat Karadeniz'in doğusunda Kolhis bölgesinde bulunan Phasis'te yaşayan halktan bahsederken bu halkın pazara ya da şehre giderken nadiren yürüyerek gittiklerini, genellikle tek parça ağaçtan yapılmış kanolarıyla nehirde yukarı aşağı seyahat ettiklerini söyler. Strabon bu ülkeyi gemi inşası açısından mükemmel şartlara sahip olduğunu yazmaktadır

Günümüzde Karadeniz'de Ahşap Tekne Yapımcılığı

Tekne ve gemi yapımı için son derece elverişli koşullara ve olanaklara sahip olan Karadeniz bölgesinde her dönemde ve özellikle yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla deniz taşıtlarının inşa edildiği ortadadır. Ayrıca geçmişte Osmanlı donanması için büyük ölçekli üretim de yapılmıştır.

Günümüzde ahşap tekne yapımcılığı Karadeniz kıyılarında birkaç merkezde ve aile işletmesi şeklinde devam ettirilmektedir. Bu işletmelerde ayrıca bakım-onarım gibi hizmetler de verilebilmektedir. Tekne inşa ve donanımında kullanılan malzemelerin üretimi ya da temini bölge ekonomisine katkı sağlayan bir faaliyettir. Ayrıca istihdam da sağlamaktadır. Yörede inşa edilen tekneler özellikle kıyı denizciliğine (ve kıyı balıkçılığına) uygun araçlardır. Büyük sac teknelerin ortaya çıkışı ahşap teknelerin yapımını azaltmıştır. Karadeniz sahillerinde inşa edilen tekneler bütün Türkiye sahillerinde mukavemet gücü, sağlamlığı ve güvenilirliği ile tanınmaktadır.

Tekne Yapım Atölyeleri

Karadeniz bölgesinde ahşap tekne inşasıyla uğraşan ustalar faaliyet gösterdikleri yer ve mekânları atölye, maaza¹⁰ ya da tezgah olarak adlandırmaktadır. Tekneler yakın zamanlara kadar açıkta inşa edilmekteyken günümüzde yer yer kapalı alanlarda da inşa edilebilmektedir. Atölyeler liman, barınak, çekek yerlerinde ya da yakınlarında, denize yakın mevkiilerde yer alır. Bazı atölyelerse (özellikle küçük ölçekli üretim yapanlar) ustaların evlerinin altındaki mekânlarda ya da bahçesinde karşımıza çıkar.

Fotoğraf-4: Tekne inşa atölyesi (Ordu İli Perşembe İlçesi Çerli Köyü)

¹⁰ Bartın yöresinde.

Fotoğraf-5: Tekne inşa atölyesi (Bartın İli Kurucaşile İlçesi Merkez)

Atölyeler küçük bir kapalı mekânla onun etrafında yer alan açık hacimlerden müteşekkildir. Atölyelerin kapalı mekânlarında ustalar tarafından kullanılan bütün alet, edevat muhafaza edilir, ayrıca dinlenme amaçlı olarak da kullanılır. Tekne inşası için kullanılacak olan kereste kapalı mekânın etrafında yer alır.

Tekne inşa atölyeleri genellikle küçük ölçekte tekne üretimi yapılan işletmelerdir. Faal atölye sayısı, yaşanan bir takım sorunlar nedeniyle geçmiş yıllara nazaran gittikçe gerilemektedir. Hammadde sıkıntısı ve talepteki daralma ahşap tekne yapıcılığı konusundaki en önemli sorunlardır.

Atölyeler genellikle aile işletmesi şeklindedir. Atölyelerde istihdamı gerçekleştirilen işgücü büyük ölçüde yerel kaynaklardan karşılanmaktadır ve yakın akrabaların ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte alınan siparişe göre hariçten usta ve işçi de istihdam edilebilmektedir. Tekne yapım atölyelerin sahipleri de aslında bir ustadır ve işçisiyle birlikte yan yana çalışarak emek verir, ter döker. Çalışanlara ücret olarak aylık ya da haftalık ödenir.

Piyasadaki fiyatlar düşünüldüğü zaman yörede imal edilen ahşap teknelerin maliyeti son derece düşüktür. 2011 yılı itibarıyla 8 metrelik bir sandalın maliyeti 5000 TL, 20 metrelik teknenin fiyatı ise yaklaşık 200.000 TL'dir. Beş metreye kadar olan teknelerin fiyatı metresi 1000 TL'den hesaplanmaktadır. Beş metreden sonra ise metre fiyatı artmaktadır.

Ahşap tekne konusunda müşteri profili çok çeşitlidir. Denize elverişlilik açısından beğeni gören balıkçı tekneleri genellikle Karadeniz bölgesi için inşa edilir. Gezinti tekneleri siparişleri ise Türkiye'nin her bölgesinden ve hatta yurtdışından gelebilmektedir.

Tekne Yapım Ustaları

Yüzyıllardır devam ettirilen ve nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelen tekne yapıcılığı geleneksel bir meslek (zanaat-sanat) olup bu mesleği profesyonel olarak yürüten kişiler yörede usta, kayık ustası, tekne

ustası ya da mimar olarak adlandırılmaktadır. Bu ustalar inşa ettikleri ahşap gemi ve teknelerle asırlardır Karadeniz halkına olduğu kadar Türk denizciliğine ve ekonomisine de hizmet etmişlerdir.

Geleneksel mesleklerin yapısında var olan sözlü kültür, 20. yüzyıla kadar Karadenizli usta ve mimarların büyük ölçüde anonim kalmasına neden olmuştur. Geçen yüzyıl içerisinde resmi kurumlarla kurulan ilişkiler, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve kültürel araştırmaların artması ile bu geleneğin o döneme ait temsilcilerinin isimleri kayıt altına alınabilmiştir

Tekne yapımı ile uğraşan ustalar, bu meslekte çırak olarak çalışmaya başlayıp yıllar içerisinde ustalık aşamasına ulaşan, tekne inşa sürecini başından sonuna kadar yürütme becerisine sahip, denizcilik konusunda olduğu kadar marangozluk konusunda da engin bir bilgi birikimine haiz olan kişilerdir¹¹.

Diğer geleneksel meslekler gibi tekne yapımcılığı da büyük ölçüde sözlü kültüre dayalıdır ve usta-çırak ilişkisi içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılır. Tekne yapımcılığının aynı aileler tarafından sürdürülmesi yaygın bir durumdur. Eğitim süreci yazılı materyallerden ziyade göze, kulağa ve pratiğe dayalıdır. Yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan ve geçmişten günümüze tevarüs eden “tecrübe havuzu” eğitim süreci sonucu ustadan çırağa aktarılacaktır. Bir ustanın yanına verilerek tekne yapımcılığına adım atan her genç çırak olarak adlandırılır. Çıraklığa başlama yaşı değişkendir. Çocuğun bu mesleğe hevesli olması önemli bir etkidir. Geleneksel mesleklerin ruhunda var olan “eti senin kemiği benim” anlayışı tekne yapımcılığında da karşımıza çıkar.

Bir ustanın yanına çırak olarak alınan genç uzun yıllar boyunca çalışır. Cüz'i bir ücret alan ve ustasına elinden geldiğince iyi bir şekilde hizmet etmeye çalışan çırağın en önemli kazancı elde ettiği bilgi, beceri ve deneyimdir. Usta adayı eğitimi boyunca her türlü bilgiyi önce gözlemleyerek ve sonra bizzat deneyerek ve uygulayarak öğrenir. Alet-edevatın kullanımı, ahşap malzemenin özellikleri, tekne tipleri, maliyet hesapları vb. teknik ve mesleki bilgilerin yanı sıra geleneksel bir mesleği icra eden her ustada olması gereken tevazu da ustası tarafından çırağa aktarılır. El becerisi gelişen ve gereken seviyede yetkinliğe ulaşan çırak artık usta olmaya adaydır. Bununla birlikte öğrenim süreci ve eğitim, hayat boyu devam etmektedir. Geleneksel kültürde askerlik hizmetinin yerine getirilmesi bir eşiğin aşılması ve bir olgunluk göstergesidir. Askerliğin tamamlanması tekne yapımcılığında da önemlidir, zira tekne yapımı ile uğraşan kişilerin usta olarak adlandırılması genellikle bu hizmetin yerine getirilmesinden sonra olmaktadır.

¹¹Kemal Kafalı'nın 1955 yılında yayınladığı takalarla ilgili makalede şöyle yazmaktadır: “Bu teknelerin inşaatları hiçbir metodik yola göre yapılmadığından, endaze ve işçilik resimleri kullanılmadığından netice inşaatçının karışının ebadına, keser sapının büyüklüğüne, kollarının kuvvetine ve gözünün keskinliğine göre değişir. Bu maharet, inşaatçının babadan kalma görgü ve tecrübesine müstenittir. Binaenaleyh, her tekne birbirine hiçbir vakit uymaz.”

Fotoğraf-6: Tekne yapımında çalışan ustalar (Kastamonu İli Cide İlçesi Merkez)

Fotoğraf-7: Tekne yapımcısı Mustafa Gülgeç (Bartın İli Kurucuşile İlçesi Tekkeönü Köyü)

Tekne yapım atölyelerinde haftanın yedi günü –eğer iş varsa– çalışılmaktadır. Cuma günü Cuma vaktinde çalışılmaması eski bir gelenektir. Atölyelerde sabahın ilk ışıklarıyla başlayan çalışma havanın kararmasına kadar devam etmektedir.

Her geleneksel mesleğin olduğu gibi gemiciliğin ve tekne yapımıcılığının da bir piri bulunmaktadır. Geleneğe göre ilk gemi Nuh Peygamber tarafından inşa edilmiştir. Bundan dolayı Nuh Peygamber gemicilerin piridir.

Profesyonel bir meslek olan tekne yapımıcılığı ile uğraşan ustaların en önemli geçim kaynağı bu meslekten elde ettikleri gelirdir. Bunun yanında hayvancılık ve tarımdan da gelir sağlayabilmektedirler. Tekne yapımcıları genellikle balıkçı kahvehanelerinde bir araya gelmektedir. Kahvehaneler aynı zamanda tekne inşa ettirmek isteyenlerin ustalarla buluşmasını sağlayan mekânlardır.

Tekne ustaları, geçim sıkıntısı yaşadıkları veya iş bulamadıkları

dönemlerde ya da uygun bir teklif olduğu takdirde yaşadıkları yerin dışına çıkarak mesleklerini icra etmişlerdir.

İlginç bir bilgi bazı tekne ustalarının aynı zamanda yapı ustası da olabilmesi ya da mesleğin belirli bir döneminde yapı ustalığına dönebilmesidir. Bu durumun iki ayrı meslek arasında nasıl bir etkileşim doğurduğu (inşa tekniği, terminoloji vs.) ayrı bir araştırma konusudur¹². Tekne yapımcıları ve yapı ustalarının¹³ son derece yüksek marangozluk bilgisine sahip olmaları zaman zaman bu iki mesleği de yürütebilmelerini ya da bir meslekten diğer mesleğe geçiş yapabilmelerini sağlamış olmalıdır. Hiç unutulmamalıdır ki acemioglanlığı döneminde neccarlık eğitimi alan Mimar Sinan, Van Gölü kıyısında üç tane kadırga inşa etmiştir.

Tekne yapımı, bakımı ve donatımı konusunda boyacılık ve kalafatçılık yardımcı meslekler olarak karşımıza çıkar.

Kalafatçı ağaç teknelerin kalafatlanması işlemini profesyonel anlamda gerçekleştirilen meslek erbabını ifade eder. Bu meslek bugün tarihe karışmak üzeredir. Kalafatlama ahşap teknelerin dış kaplama tahtalarının arasının zifte bulanmış ve bükülmüş pamukla doldurularak su geçirmez hale getirilmesi işlemidir. Bölgede kalafatçılık konusunda uzmanlaşmış köyler bulunmaktadır. Örneğin Rize'de Yaka ve Aspet köyleri, Bartın'da ise Balamba (Çaydüzü) köyü. Bu ve benzeri köylerde yaşayan ahali özellikle kalafatçılık mesleği üzerinde uzmanlaşmış olup ve geçim kaynağı da büyük ölçüde budur.

Ustalarca Kullanılan Alet ve Ölçüler

Yakın zamanlara kadar ustalar tekne imalatını insan gücü ve basit aletlerle gerçekleştirmişlerdir. Balta, kayıkçı keseri, ayak keseri, kara hızar, testere, rende, şakül, terazi, küştüre ustaların kullandığı başlıca el aletleridir. Bugün için atölyelerde her türlü elektrikli marangoz aleti karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte el emeği ve el aletleri önemini hala korumaktadır.

Tekne inşaatlarında metrik ölçüler kullanılır. Ancak geçmişte karış, kulaç, ayak gibi geleneksel ölçü birimleri de kullanılmıştır. Bartın yöresinde balta ve keserin aynı zamanda ölçü amacıyla da kullanıldığı tespit edilmiştir. İlginç bir şekilde bu kullanım bugün de büyük ölçüde devam etmektedir. Balta ve keser sapı, standart bir ölçü birimi olarak karşımıza çıkar, uzunluk ve

¹²Örnek vermek gerekirse armuz/armoz kelimesi bir denizcilik ve gemi inşa terimidir. Karadeniz sahillerinde tekne yapımcılığının icra edildiği bazı yerleşim yerlerinde bu kelimenin yapı ustalarının da kullanıldığı tarafımızca müşahede edilmiştir.

¹³2009 yılı içerisinde Ordu yöresinde gerçekleştirilen saha araştırmasında Perşembe İlçesi Çerli Köyünde yaşayan Osman Yavuz'un eskiden yapı ustası iken daha sonra tekne yapımcılığına döndüğü tespit edilmiştir. Aynı şekilde Kurucaşileli marangoz Hüsamettin Bilgiç'in babası Hacı Osman usta da hem bina hem de tekne ustasıdır:

“Babam çok değerli ustaydı. Babam gibi usta buralarda hiç yoktu...Zaten mimardı, mimar. Deniz veya kara mimarıydı. Birinci sınıf mimar. Hacı Osman usta. Bu Kurucaşile mıntkasının bir numaralı ustası. Bir mimar, her şeyde mimar...Yani mimar demek her işten anlar, mühendis gibi bir adam.....Hem deniz işleri, hem kara işleri...Babam Kurucaşile'nin bir tek Hacı Osman ustası, mimarı.”(Kaynak Kişi: Hüsamettin Bilgiç)

Fotoğraf-8: Tekne yapımında kullanılan aletler (Bartın İli Kurucasıle İlçesi Merkez) derinlik hesapları bu birimler üzerinden gerçekleştirilir. Örneğin sipariş verilirken kayığın büyüklüğü 8 balta boyu, 10 balta boyu gibi ölçülerle ifade edilir. Bu ölçü birimleri teknenin bütün inşa aşamalarında kullanılır.

Tekne İnşa Malzemeleri

Organik bir malzeme olan ahşap, Endüstri Çağı öncesine ait dönemde gemi ve tekne inşası amacıyla kullanılan ana yapım malzemesidir. Tekne inşa malzemelerinin çeşitlenmesi Endüstri devrimi sonrasında ait bir gelişmedir. Bugün ahşabın yanı sıra sac, alüminyum, kontrplak, ahşap lamine, fiberglas gibi malzemelerden de tekne inşaatı yapılabilmektedir. Ancak ahşap kullanımı her geçen gün azalmaktadır.

Karadeniz bölgesi gemi ve tekne inşa etmeye müsait ağaç türlerini ihtiva eden geniş ormanların bulunduğu bir coğrafyadır. Bu bölgede ağaç malzeme niteliksel olduğu kadar niceliksel açıdan da yeterlidir. Antik dönemde yaşamış olan Arrianus, Karadeniz kıyısı boyunca gemi yapmaya uygun ahşap malzemenin bol miktarda mevcut olduğunu yazmaktadır (Arslan, 2005:12).

Karadeniz sahillerinde bulunan atölyelerinde mesleklerini devam ettirmeye çalışan tekne ustaları ahşap malzeme kullanımını halen sürdürmektedir. Fiber tekneler ahşap ve sac teknelere nispeten daha ucuzdur. Sac teknelerle ahşap tekneler ise hemen hemen aynı fiyattadır. Ahşap tekne polyester, fiber ve sac teknelere göre su üzerinde daha oturaklıdır, daha az sallanır, dengeli durur. Polyester ve fiber tekneler çok hafif olduğu için su üzerinde çok sallanır. Bundan dolayı özellikle ufak teknelerde ahşap malzeme tercih edilmektedir. Ayrıca ustalarca inşa edilmekte olan yöreye has tekne tiplerine en uygun malzeme de ahşaptır.

Kestane¹⁴ ağacından elde edilen kereste yörede tekne inşası amacıyla

¹⁴ Castanea sativa

kullanılan ana malzemedir. Kestane ağacı yüksek mukavemetli ve uzun ömürlü bir ağaç olması nedeniyle ustalarca tercih edilmektedir. Kestane 25 metreye kadar uzayabilen, sert ve sıkı yapılı, esnek, boya tutan, havanın ve deniz suyunun çürütücü etkilerine dayanıklı ve az çalışan bir ağaç türüdür. Dış odunu genellikle kirlili sarı iç odunu ise sarıya çalan kahverengidir. Denizde yaşayan çeşitli mikroorganizmalara karşı oldukça dayanıklıdır¹⁵.

Her ağacın olduğu gibi kestane de bir kesim vakti bulunmaktadır. Ustalar sonbaharda kesilen kestane ağacının daha mukavemetli olduğunu yüzlerce yıllık deneyim sonucu görmüşlerdir. Buna göre ağaç Sonbahar'dan itibaren suyu çekildikten sonra kesilmelidir.

Fotoğraf-9: Kurumaya bırakılmış olan kestane kerestesi (Rize İli Pazar İlçesi Balıkçı Köyü)

Fotoğraf-10: Kurumaya bırakılmış olan kestane kerestesi (Bartın İli Kurucasıle İlçesi Merkez)

¹⁵Kestane ağacı yapısı itibariyle **tanen** maddesini oldukça yüksek oranlarda ihtiva etmektedir. Bu maddenin varlığından dolayı oyucu midye (Teredo navalis L.) saldırısına karşı büyük bir dayanıklılık gösterebilmektedir. Bu özelliği kestaneye deniz taşıtlarının inşası için elverişli bir konum kazandırmaktadır. Bu madde ayrıca ağacı çürümeye karşı da dayanıklı hale getirmektedir (Yazıcı, 1998:10, 16).

Tekne yapımı sırasında (özellikle bodoslama ve eğrilerin yapımında) doğal eğrilerden yararlanmayı bir alışkanlık haline getiren ustalar bu amaca hizmet eden en makbul ağaçların yamaçlarda yetiştiğini ifade etmektedir¹⁶. Geçmişte Rize yöresinde tekne yapımcıları için dağlardan “eğri” temin ederek pazarlarda satan kişilerden de bahsedilmektedir. Günümüzde tekne yapımcıları kestane ağacını köylülerden ya da tüccarlardan satın almaktadır¹⁷.

Dağlık alanlardaki kestane ormanlarında kesimi yapıldıktan sonra tomruk olarak ya da biçilmiş kereste halinde satın alınan ağaç bir süre bekletilir ve açık havada sertleşmesi sağlanır. Daha sonra elektrikli hızarlarla kereste haline getirilen ağaç, deniz suyu içerisinde ya da yağmur altında bekletilerek acı suyunu salması sağlanır¹⁸. Kuruması ve acı suyunu atabilmesi için kereste, kurulan eşekler üzerinde hava alacak şekilde düzgün bir şekilde diklemesine istiflenir ve birkaç ay boyunca bekletilir. Kuruyan ve acı suyunu atan ahşap malzeme kullanılmaya hazırdır. Kestane ağacına, dış kaplamanın eğimli yüzeylerinde kullanılmadan önce açık ateşte ısıtma ya da kaynar suda kaynatma yöntemiyle form kazandırılabilir.

Kestane ağacının dışında kullanılan ağaç türleri de vardır. Meşe, çam, kayın yaban kirazı vb. ağaçlar da yer yer tekne yapımında kullanılmaktadır. Meşe ağacı daha çok büyük boyutlu teknelerin yapımında karşımıza çıkar.

Tekne yapımında ahşabın dışında kullanılan bir diğer önemli materyal madeni aksamdır. Cıvata ve galvanizli çividen oluşan bu aksam, ahşap malzemenin birbirine bağlanması amacıyla kullanılmaktadır. Galvanizli çivi modernleşmenin getirdiği bir yeniliktir.

İnşa Edilen Tekne Tipleri

Tekneler deniz, göl veya akarsular üzerinde hareket etme kapasitesine sahip, çeşitli malzemelerden inşa edilmiş olabilen su üstü taşıtlardır. Tekneler esas olarak üç ana bölümden müteşekkildir: Baş taraf (pruva), orta kasara ve kış taraf (pupa). Teknelerin sağ tarafı sancak sol tarafı ise iskele olarak adlandırılır.

Tarihsel süreç içerisinde tekne tipleri pek çok değişiklik göstermiş, bazı tekne tiplerinin üretimi tamamen terk edilmiştir¹⁹. Değişim ve dönüşümün en

¹⁶ Ağaçlar için doğal bir süreç olan eğrilik hammadde olarak düşünüldüğünde bir handikap olabilmekte ve ağacın değerinin düşmesine neden olmaktadır. Oysa ahşap tekne yapımında eğri ağaçlar bilinçli olarak kullanılmakta ve tercih edilmektedir. Eğriliğin nedeni yetiştirme muhiti, arazinin eğimi, rüzgar ya da mekanik bazı etkiler olabilmektedir (Yazıcı, 1998:2,19).

¹⁷ Ahşap malzeme, satın alındığı için ağacın yetiştirme şartları (güneş gören, güneş görmeyen, yamaçlık düzlük arazi vs.) usta tarafından gözetilememektedir.

¹⁸ Ustaların acı su olarak nitelendirdikleri sıvı kestanenin bünyesinde yer alan **tanen** maddesidir. Tanen suyla çözülebilen bir maddedir (Yazıcı, 1998:18).

¹⁹ Karadeniz kıyılarında mahalli olarak inşa edilen ve kullanılan bir çok tekne tipi modern dönemde ortadan kaybolmuştur. Örneğin sığ sularda kıyılara kolaylıkla yanaşabilecek şekilde tasarlanmış olan, iki başı yüksek, kürekle hareket eden ve sahil boyunca yük taşımacılığında kullanılan ve kabak, palaşkerme, paraskalmia adlarıyla da bilinen çaparlar bugün tümüyle ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde melekse adı verilen tekneler de bugün Karadeniz’de yüzdürülmemektedir. Melekseler hakkında yapılmış olan bir çalışma: Öztürk, Temel (2009), “Karadeniz’de Kullanılan Melekse Türü Gemiler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 24 (2), 85-102. Yakın zamanlara kadar Karadeniz’in her yerinde yüzdürülen ve “taka” olarak

önemli nedeni dönemin teknolojisi ve ihtiyaçlardır.

Karadeniz kıyılarında inşa edilen teknelerin en büyük özelliği Karadeniz'in çalkantılı sularına, güçlü dalgalarına ve şiddetli fırtınalarına dirençli ve dayanıklı olmaları ile denize kolaylıkla indirilip bir o kadar kolaylıkla da karaya çekilebilmeleridir²⁰. Bununla birlikte son derece ince bir işçilikte sergilerler. Yörede geçmişten günümüze taşımacılık, askeri, ticaret, balıkçılık ve ulaşım amacıyla ahşap tekne inşaatı gerçekleştirilmiştir.

Denizcilik sektörünün getirdiği yeniliklere ayak uydurarak üretim faaliyetlerine devam etmeye çalışan Karadenizli tekne ustalarının Karadeniz sahillerinde inşa edilen tekneler kullanım alanına göre üç ana gruba ayrılabilir:

- 1-Balıkçı tekneleri (Küçük balıkçı teknesi, gırgır teknesi vb.)
- 2-Gezinti tekneleri
- 3-Kayık ve sandallar

Fotoğraf-11: Kayık (Rize İli Merkez Gündoğdu Beldesi Söğütlü Köyü)

Üretilen tekneler içerisinde balıkçı tekneleri sayısal açıdan ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Zira balıkçılık dün olduğu gibi bugün de önemli bir ekonomik faaliyet ve istihdam kaynağıdır. Bu tekneler bilhassa kıyılarda avlanmaya uygun, yakın sahil teknesi tipindedir. İnşa edilen tekneler kullanım amacına ve büyüklüğüne göre farklı formlar ve işlevler taşıyabilmekte bu da tekne mimarisinde –mekânsal anlamda- farklı ayrıntıların teşekkül etmesi neticesini vermektedir. Özellikle gezinti amaçlı tekne ve yatlarda uyuma ve dinlenme ihtiyacı için kamara(lar), tuvalet ihtiyacı için hela ve yemek ihtiyacı için mutfak mekânı bulunabilmektedir.

andlandırılan tekne tipi bugün tümüyle yok olmuştur. Takalar son derece sağlam bir şekilde inşa edilmiş olan, kolaylıkla karaya çekilip denize indirilebilen, baş kısmı baltabaş, kıç kısmı aynalı, baş tarafı yüksek orta tarafı alçak ve kıça doğru yükselen, kamaralı ya da kamarasız olabilen, tek direkli ve ambarlı teknelerdir. Önceleri yelkenle hareket eden bu tekneler daha sonra motorla hareket ettirilmiştir. Kemal Kafalı takaların Karadeniz yapısı olup en iyilerinin Sürmene, Ünye, Ayancık yanı sıra Rize'de inşa edildiğini kaydeder (Kafalı, 1955:12). Aynı şekilde Bartın yöresine has çektirme tipi gemiler de çeyrek asır önce tarihe karışmıştır. 300 tona kadar taşıma kapasitesi olan çektirmeler yük taşımak amacıyla kullanılmış olan, her türlü yükü taşımaya uygun, hem motorla hem de yelkenle seyrüsefer yapabilen, süratli, iki ucu sivri, yüksek bordalı ve geniş karınlı gemilerdir (Davulcu, 2013).

²⁰“Karadeniz'de gemileri batmak” deyiimi Karadeniz'in yıkıcı gücünü ortaya koyan yaygın bir halk ifadesidir.

Fotoğraf-12: Balıkçı tekneleri (Ordu İli Perşembe İlçesi Kışlaönü Mahallesi)

Fotoğraf-13: Gezinti amaçlı kullanılan çektirme tipi ahşap tekne (Kastamonu İli İnebolu İlçesi Merkez)

Tekneler esas olarak bir omurga, bu omurgaya sabitlenen kaburgalar ve dış sargı olmak üzere üç ana katmandan müteşekkildir. Günümüzde bu yörede inşa edilen tekneler genellikle baş ve kış şekillerine göre sınıflandırılmaktadır: Karpuz kış veya çırnık tabiri yuvarlak kışlı tekneleri, ayna kış veya yarım ayna tabiri kış şekli düz olan tekneleri, baltabaş baş bodoslaması balta gibi düz olan tekneleri, kancabaş dar ve uzun kürekle çekilen baş tarafı kancayı andıran kayıkları, iki başlı veya iki çeneli tabiri ise iki tarafı da sivri olan tekneleri ifade eder. İnşa edilen teknelerin boyu birkaç metrelik sandallardan yirmi metrelik motor-botlara kadar değişebilmektedir.

Aynı tipte de inşa edilmiş olsa farklı atölyelerde inşa edilen her tekne birbirinden farklı özellikler gösterebilmektedir. Benzer şekilde, tekne yapılan bölgeler arasında da nüans farkları karşımıza çıkmaktadır.

Yeni yapılan her tekneye bir isim verilmektedir. Bugün için yasal bir

zorunluluk olmakla birlikte denizcilerin teknelerine isim vermelerinin yaklaşık 5000 yıllık bir gelenek olduğu sanılmaktadır (Aça, 2013:5). Genellikle tekne sahibi tarafından verilen bu isimler çok çeşitli kaynaklardan gelebilmektedir. Bunlar arasında atadan gelen isimler, soyisimler, sülale isimleri, yer adları, eski kaptan ya da reislerin isimleri, tekneyi satın alanın kendi ya da çocuklarının isimleri, lakaplar vb.

Tekne İnşaatı

Modern tekneler, inşaatın başlamasından önce ayrıntılı planların çizilmesi ve kullanılacak malzemenin boyutlarının ve maliyetinin hesap edilmesi ile başlayan karmaşık bir süreç içerisinde inşa edilmektedir. Gelişen gemi inşa teknolojisi Karadeniz yöresinde yüzyıllardır devam eden geleneksel tekne yapımcılığını pek de etkilememişe benzemektedir. Zira tekne inşaatı dün olduğu gibi bugün de büyük ölçüde ustanın el ve göz hesabı ile içgüdü ve deneyimlerine dayanmaktadır. Bununla birlikte ustalar kendilerine gelen bir projeyi kullanarak tekne inşa edebilecek kapasiteye de sahiptir. Tekne inşa süresi çalışan usta sayısı ve teknenin büyüklüğüne göre birkaç hafta ile birkaç ay arasında değişebilmektedir.

Tekne inşaatı ustanın tekneyi yaptıracak olan kişi ile konuşması ve anlaşması ile başlayan karmaşık bir süreçtir. Anlaşma gerçekleşikten sonra teknenin inşasına omurganın şekillendirilerek tezgâha yerleştirilmesi ile başlanır. Omurganın dengeli ve sağlam bir zemin üzerine yerleştirilmesi inşaatın doğru yürümesi açısından önemlidir. Omurga, teknenin alt bölümünde yer alan ve baştan kıça kadar boylamasına uzanan masif bir elemandır. Teknenin dengesini sağlayan en önemli unsur omurgadır. Omurga teknenin büyüklüğüne göre tek ya da birkaç parçadan oluşabilir. Ustalar özellikle küçük teknelerin omurgasını tek parça ağaçtan yapmayı tercih eder.

Fotoğraf-14: Omurganın yapımı (Bartın İli Kurucaşile İlçesi Kapısıyü Köyü)

Fotoğraf-15: İskeleti yapılmakta olan bir tekne (Rize İli Çayeli İlçesi Limanköy Mahallesi)

Omurga ağacının tamamlanmasından sonra baş ve kık bodoslamalar hazırlanarak omurgaya sabitlenir. Bodoslama teknenin baş ve kık bölümünde yer alan omurgaya dik elemanlardır. Bodoslamalar doğal olarak eğri forma sahip olan ağaçlardan yapılır. Bodoslamaların da hazırlanmasından sonra teknenin kaburgasının yapımına başlanır. Kaburga teknenin ana yapısını meydana getiren postaların tamamını ifade eder. Eğri olarak da adlandırılan postalar omurgaya sabitlenir ve dış sargı için bir altyapı oluşturur. Postaların yerleştirilmesinden önce endaze kalıpları denilen kalıplar usta tarafından çakılacak ve bu kalıplara göre postalar ile dış sargı yapılacaktır. Posta adı verilen elemanlar tek parçadan ibaret olmayıp üç ayrı parçadan müteşekkildir. Teknelerin iskelet kısmı inşaat süresince güneşten vs. etkilenmemesi amacıyla boyanmaktadır. Bu amaçla eskiden katran sürülmüştür. Teknenin kaburgası tamamlandıktan sonra dış sargının yapımına geçilir. Sargı ağaçları yerine işkence adı verilen bir düzenekle tutturulur. Bazı bölgelerde dış sargının yapımı sırasında kaplama tahtalarının ısıtılarak yumuşatılmaktadır²². Isıtma işlemi iki şekilde yapılmıştır, birinci usul açık ateşte alazlamak) diğeri ise özel bir kazan içerisinde suyla kaynatmaktır²³. Dış sargının bitirilmesinden sonra endaze adı verilen kalıplar sökülür, iç takviyeler yerleştirilir ve güverte kaplamasının yapımına geçilir.

Teknenin ahşap aksamının bitirilmesinden sonra kalafatlanmasına sıra gelir. Kalafatlama, ahşap teknelerin sızdırmazlığını sağlamak amacıyla dış kaplamayı oluşturan tahtaların arasında kalan boşlukların ziftlenen kenevir (üstüpü) ya da ham pamuk ile doldurulmasıdır. Bu işlem sızdırmazlığın yanı sıra kaplama tahtalarının birbirilerine sıkıştırılmasını da sağlar (Kaygın-

²²Rize yöresinde bu işlem terkedilmiştir. Ustalar dış sargıda artık geniş tahta kullanılmadığı için ısıtmaya gerek olmadığını ifade etmektedir. Geniş tahta fazla armoz yaptığı için kullanılmadığı ifade edilmiştir.

²³"Sitim yapmak, sıcak suyu kaynatıyoduk kazanda böyle büyük boru, odunları yakardık onu ısıtırdık, onun içine tahtayı sokardık yumuşardı yani. İstedığımız gibi bukebiliyoduk." (Kaynak Kişi: Besim Bakır)

Aytekin, 2005:18). Ayrıca sargı ağaçlarının birbirine basınç uygulayarak yerlerinden oynamalarını da engeller.

Kalafat işlemi, inşa edilen her yeni tekneye uygulandığı gibi bakıma alınan teknelere de tatbik edilir. Kalafatlama teknenin ömrünü uzatan bir işlemdir. Kalafat tokmağı, kalafat demiri, zift çanağı ve köfteruz kalafatçılarca kullanılan aletlerdir. Günümüzde bazı atölyelerde kalafat işleminin yerini kalafat macunu almaya başlamıştır.

Fotoğraf-16: Kalafat işlemi (Ordu İli Perşembe İlçesi Kışlaönü)

Kalafatlama işleminin de tamamlanması ile ilk kat boya yapılır ve macun çekilir, daha sonra ikinci kat boya vurulur. Ayrıca su kesiminin altına kurt vurmaması için zehirli boya sürülür. Teknenin iç donanımının da hazır edilmesi ile tekne sahibine teslim edilir ve suya indirilir. Sipariş üzerine inşa edilmemiş ise satışa sunulur.

Ustalar inşa ettikleri her tekne için (iyi bakılması şartıyla) yirmi, yirmibeş yıl ömür biçmektedir. Denizde kaldığı sürece deniz suyunun, biyolojik zararlıların, güneşin, yağmurun, fırtınaların, dalgaların ve rüzgarların yıpratıcı etkilerine maruz kalan ahşap teknelere bakım yapılması zaruridir. Kalafatlı teknelerin kalafatının belirli periyotlarla yenilenmesi teknenin su yapmasını engelleyen ve ömrünü uzatan bir önlemdir. Gene teknenin her yıl kış mevsiminde karaya çekilmesi ve boyasının yenilenmesi ömrünü arttırması açısından tavsiye edilen bir durumdur.

Tekne İnşaatı İle İlgili Geleneksel Uygulama ve Ritüeller

Yüzlerce yıldır sürdürülen denizle iç içe yaşam şekli Doğu Karadeniz

bölgesinde denizcilik, balıkçılık ve gemicilikle ilgili oldukça zengin bir folklorik yapının meydana gelmesini sağlamıştır.

Bu folklorik yapı içerisinde yeni inşa edilmiş olan bir teknenin suya indirilmesi töreni önemli bir yer işgal etmektedir. Yörede yapımı tamamlanan bir deniz taşıtının suya indirilmesi “denize atmak” ya da “suya atmak” deyimleriyle ifade edilir ve bu deyimler yapımı tamamlanan bir geminin denize indirilmesi sırasında gerçekleştirilen işlemler, şenlikler, uygulamalar ve ritüeller bütünü de anlatır.

İnşa edilen gemilerin törenle denize indirilmesi Türk denizciliğinde eski bir gelenektir. XVIII. yüzyılda inşa edilen bir kalyonun denize indirilmesi merasimi Münecimbaşı'nın belirleyeceği uğurlu gün ve saatte yapılırdı. Geminin tamamlanmasına yakın bir zamanda Padişah ve devlet ricali tarafından gönderilen kumaşlarla gemi donatılır, denize indirilmeden bir gün önce ise Tersane Emimi tarafından hazırlattırılan yemek işçi ve fakirlere dağıtılırdı. Merasim günü başta Padişah olmak üzere devlet ricali alana gelerek törene katılırdı. Padişah kalyonun denize indirilmesine izin verince Şeyhülislam'ın okuduğu duanın sonrasında kalyonun baş ve kıç taraflarında kurban kesilir ve felenkler kaldırılarak gemi kızakla denize indirilirdi. Bundan sonra törene katılan devlet ricaline derecesine göre hil'at giydirilir ve ziyafet verilirdi. Geminin süslenmesi için gönderilen ve askı adı verilen kumaşlar törenden sonra geminin mühendisi, ustası, mimarı ve işçileri arasında paylaşılırdı. Geminin suya denize indirilmesinin ardından yapılan top ateşi de törenin bir parçasını oluşturmaktaydı. Kaynaklar Osmanlı döneminde inşa edilen her gemi için tören yapılıp yapılmadığı konusunda suskundur. Arşiv belgelerine göre söz konusu tören yalnızca *Donanmâ-yı Hümayûn*'a ait gemiler için söz konusu olmaktadır (Özdemir Gümüş, 2010: 17).

Teknenin suya indirilmesi büyük ölçüde insan gücüyle gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bu faaliyet imece şeklinde gerçekleştirilmektedir. Tekne yağlanan felekler ve kızaklar üzerinde ipler ve makaralar yardımıyla yavaş yavaş kaydırılarak denize indirilmekte ve yüzdürülmektedir. Teknenin suya atılması son derece dikkatli bir şekilde yürütülmesi gereken tehlikeli bir işlemdir.

İnşa edilen bir teknenin suya indirilmesi sırasında bir adak kurban kesilmesi bugün Karadeniz sahillerinde yaşatılan canlı ritüellerden birisidir. Kurban bir dua eşliğinde kesilmektedir. Kurban, bol kazanç veya teknenin yapımı sırasında kaza-belayı önlemesi amacıyla kesilmektedir. Kesilen kurbanın eti işçilere ve fakir fukaraya dağıtılmakta ya da pişirilerek yedirilmektedir. İnşa edilen geminin veya teknenin suya indirilmesi sırasında gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de ustaların bahşiş almalarıdır.

İş bitiminde tekneyi inşa eden usta ile tekneyi yaptıran kişinin helalleşmesi tekne yapıcılığında karşılaştığımız geleneksel bir uygulamadır.

Fotoğraf-17: Yeni inşa edilmiş olan gezi teknesinin suya indirilmesi (Rize İli Gündoğdu Beldesi Söğütlü Köyü-Servet Bostan Atölyesi)

Bartın yöresinde yakın zamanlara kadar devam ettirilen ve “gemi atması” olarak adlandırılan şenlikler zikredilmesi gereken bir uygulamadır. Buna göre geminin inşasının tamamlanmasından sonra teknenin suya indirilmesi amacıyla çeşitli hazırlıkların yapılmasına geçilirdi. Önce geminin altına 20x20 boyutlarında, kayın ağacından yapılan ve felenk veya felek adı verilen kalaslar dizilir ve bu kalaslar tenekelerde kaynatılan iç yağı ile yağlanırdı. Daha sonra bunların üzerine gene kayın ağacından kızak yerleştirilir, kızığın ucuna bağlı bir ağaca da üç dilli makaralar sabitlenirdi. Geminin denize indirileceği gün, halk Yalı boyunda toplanır ve törene katılırdı. Gemi suya indirilmeden önce kış bölümüne bir bayrak asılırdı. Sabah namazından sonra imamın ve katılanların duaları eşliğinde geminin baş kısmında kurbanlar kesilirdi. Gemi yapımında çalışan çıraklar kurbanın kanını teknenin bordalarına sürerdi. Gemi yaptıran kişi kanı süren çıraklara bahşiş verirdi. Gemi yapanlara bahşiş olarak verilen çeşitli kumaşlar gemiyi süslemek amacıyla sağına-soluna bağlanırdı. Kesilen kurbanlarla ise toplanan halka ve işçilere ziyafet çekilirdi. Kurban faslının atlatılmasından sonra geminin suya indirilmesine başlanırdı. Bu amaçla geminin büyüklüğüne göre değişen sayıda mandalar makaraların ucundaki tellere koşulurdu. Mandaların teli çekmeye başlamasıyla gemi yağlı felenkler üzerinde kaymaya başlardı. Gemiler “enet” adı verilen ve Bartın Çayının kenarında uygun yerlerde açılmış olan eğimli toprak ollardan suya indirilirdi. Gemi, “enet başı” adı verilen meyilli alana kadar kaydırılınca makaralar vasıtasıyla sağlam bir ağaca ya da toprağa gömülü gemi çapasına bağlanırdı. Enet başında bağlı durumda bekleyen geminin kış tarafında bulunan bağlarının makaraları, verilen “galima, galima” komutuyla boş bırakılınca gemi “süer” adı verilen bağa binmiş olur ve en

son olarak bu bağın da kesilmesiyle gemi boşta kalmış olurdu. Bu sırada daha önceden gemiye binerek geminin baş tarafına gelmiş olan tayfalar ve çocuklar verilen komutla zıplamaya başlar, oluşan sarsıntıyla gemi harekete geçerek 20 metrelik eneten kayarak suya inerdi. Bu iniş sırasında geminin mimarı baş tarafta bulunan kızaktan tutunarak suya kadar gemiyle birlikte inerdi. Gemiye inşa eden ustalar ile geminin sahibinin arkadaşları ise gemi sahibini yakalayıp suya atmaya çalışırlardı. Halk arasında bu törene katılarak geminin suya indiğini gören hamile bir kadının rahatça doğum yapacağına inanılırdı (Aliş, 1975, Toksoy,2009).

Fotoğraf-18: Tekne üzerinde yer alan nazar boncuğu (Ordu İli Perşembe İlçesi Merkez)

Fotoğraf-19: Tekne atölyesinde nazarlık (Rize İli Pazar İlçesi Balıkçı Köyü)

Türkiye'de özellikle doğum, sünnet, evlenme gibi insan hayatının önemli dönüm noktalarında, işlerin yolunda gitmesini sağlayıcı bir etkisi olduğuna inanılan ve gündelik yaşamın her alanında kullanılan nazarlıklar denizcilik ve deniz taşıtları söz konusu olduğu zaman da karşımıza çıkar. Mavi boncuk ve çeşitli dini yazılar teknelerde nazara karşı bulundurulmuş en yaygın nesnelere dir. Bu nesnelere teknenin baş kısmına ve genellikle baş bodoslamasına görünecek bir şekilde yerleştirilir.

Aynı şekilde nazar inancı ve buna bağlı olarak kullanılan nazarlıklarla tekne yapım atölyelerinde de karşılaşırız.

Sonuç

Geleneksel meslek, sanat ve zanaatlar topluma çeşitli yollardan hizmeti amaçlayan, meydana getirdiği üretim büyük ölçüde el emeğine dayalı olan, uzmanlık ve tecrübe isteyen, geçmişten günümüze geleneksel aktarım yollarıyla (usta-çırak ilişkisi ve sözlü kültür) intikal etmiş olup aynı şekilde gelecek kuşaklara aktarılmakta olan, kendisine özgü kuralları bulunan, işlevsel ve anonim bir karakter taşıyan, icra biçim ve kullanılan araç-gereçlerine dair standardizasyonun büyük ölçüde geçmişe ait olduğu, çeşitli iş, uğraş ve becerilerdir. Hızlı bir kentleşme, endüstrileşme, iç göç ve toplumsal değişimin yaşandığı ülkemizde geleneksel meslek, sanat ve zanaatlar Küreselleşmenin de etkisiyle büyük bir hızla yok olmakta ya da kullanım alanı gittikçe daralmaktadır. Bu meslek ve sanatların yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kültürel açıdan son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki “El Sanatları Geleneği” 2003 yılında imzalanan UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesinin korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını istediği beş konudan birisi olmuştur. Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesine 2006 yılında resmen taraf olan Türkiye, özellikle geleneksel el sanatlarının yaratıcılığı, çeşitliliği ve zenginliği ile dikkat çekmektedir. Türkiye coğrafyasında yaşatılan geleneksel mesleklerden birisi de ahşap tekne yapımcılığıdır. Tekne yapımcılığı denizi ve ormanı birleştiren son derece orijinal bir meslek ve kadim bir sanattır. Ahşap tekne yapımcılığının geleneksel teknik, yöntem ve malzemelerle devam ettirildiği merkezler özellikle Karadeniz sahillerinde karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz sahilleri binlerce yıldır gemi yüzdürülen, denizcilik ve gemi yapımına son derece müsait bir coğrafyadır. Karadeniz kıyılarının dağlık coğrafi yapısı ticaret, yolcu ve yük taşımacılığında deniz olgusunu güçlü bir şekilde ortaya çıkartmıştır. Bunun yanında balıkçılığın en erken dönemlerden itibaren önemli bir geçim kaynağı olması bölgede deniz taşıtlarının üretimini de beraber getirmiştir. Bugün için Karadeniz kıyılarında usta-çırak ilişkisi içerisinde yürütülen, küçük ve orta ölçekte üretim yapan, üretimde ahşap malzemeyi kullanan, el emeği ve el

işçiliği ile ön plana çıkan bir tekne üretimi söz konusudur.

Günümüzde Karadeniz coğrafyasında varlığını devam ettirmeye çalışan bir meslek olan ahşap tekne yapımıcılığı diğer geleneksel sanatlarla benzer sorunları yaşamaktadır. Bu sorunlar arasında zanaatın modern teknoloji ile başa çıkamaması, sosyal yaşamdaki değişim, hammadde teminindeki sıkıntılar, finansman ve kredi bulma vs. sayılabilir. Bununla birlikte en ciddi sorun zanaatın ve bu zanaata dair geleneğin gelecek kuşaklara aktarılamamasıdır. Zira bu meslekle uğraşan ustalar kadim dönemlerden kendilerine tevarüs eden gelenek ve bilgiyi gelecek kuşaklara aktarmak konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadır.

Bu sorunların aşılmasında kültür alanında duyarlılık gösterecek olan kuruluşlar, yeni perspektifler sağlayarak kilit roller oynayabilir. On yıllar boyunca modern üretim teknikleri karşısında gerileyen ve hayatta kalma mücadelesi veren geleneksel zanaatların çevreye ve insana duyarlı, oldukça zahmet isteyen, estetik ve benzeri olmayan üretiminin toplumca yeniden keşfi ve halk tüketiminin bir parçası olmasının sağlanması gene kurum ve kuruluşların maddi getiri gözetilmeden sağlayacakları destek ve katkılarla gerçekleştirilebilir.

Koruma çalışmaları sadece üretim süreci ve teknikleri ile sınırlı kalmamalı geleneğin, geleneksel bilgilerin ve uygulamaların da gelecek kuşaklara aktarılabilmesine dönük tedbirler Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında alınmalıdır.

Kaynaklar

- Aça, Mustafa (2013), “Trabzon Balıkçılık Kültüründe Akçaabat'ın Yeri ve Akgün Ailesi”, **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013)**, Trabzon
- Ascherson, Neal (2001), **Karadeniz**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktaş, Esen (2007), **Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı Yerleşimleri ve Yerleşim Stratejileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aliş, İ.C. (1975) “Gemi Atması”, **Bartın Gazetesi**, 2515, 2.
- Arrianus, Lucius Flavius (2005), **Arrianus'un Karadeniz Seyahatnamesi-Arriani Periplus Ponti Euxini**, (Çev: Murat Arslan), İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Arslan, Murat (2006), “Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, **Olba**, 14, 75-91.
- Ascherson, Neal (2001), **Karadeniz**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslanapa, Oktay (1974), “Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, s.146
- Aydın, Yusuf Alperen (2007), **Osmanlı Denizciliği (1700-1770)**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Aygün, Necmettin (2009), “Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”, **Karadeniz Araştırmaları**, 6 (23), 41-76.
- Aytekin, Osman (2013), “Çoruh Irmağı Üzerinde Yapılan Tarihi Kayık Taşımacılığı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6(25), 58-69.
- Balkozak, Özlem (2007), **Doğu Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Gemi Teknolojisi**, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Batmaz, Şakir (2007), “Tersâne-i Âmire'de Gemilerin Denize İndirilme Merasimi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10 (2), 157-176.
- Bekker-Nielsen, Tonnis (2005), **Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region**, Esbjerg: Aarhus University Press.
- Berkel, A. (1970), **Ağaç Malzeme Teknolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
- Beydiz, Mustafa Gürbüz (2008), **XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Osmanlı Gemi Tasvirleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Bijiskyan, P.Minas (1969), **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817 – 1819**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Bilgin, Mehmet (2010), **Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan)**, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Bill, J. (1994), “Ship Construction: Tools and Techniques”, **Cogs, Caravels and Galleons: The Sailing Ship 1000-1650**, London, 151-159.
- Boratav, Pertev Naili (1978), **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bostan, İdris (1992), **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bostan, İdris (1995), “Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu 1700-1787”, **Bellekten**, 225, 353-394.
- Bostan, İdris (1996), “Gemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.14, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bostan, İdris (2005), **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, İstanbul: Bilge Yayınları
- Bostan, İdris (2007), **Osmanlılar ve Deniz; Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bostan, İdris (2011), **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İdris-Baran, Salih (2009), **Başlangıçtan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi**, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.
- Bozkurt, A.Y. (1982), **Ahşap Teknolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
- Braudel, Fernand (Ed.) (2013), **Akdeniz. Tarih, Mekan, İnsanlar ve Miras**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bryer, A. (2010), “Trabzon İmparatorluğunda Gemicilik”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 29 (48), 167-178.
- Bursa, Pınar (2007), **Antik Çağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Casson, L. (2002), **Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler**, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Chapelle, Howard İ. (1957), “Türk Balıkçı Tekneleri”, **Balık ve Balıkçılık Dergisi**, 5 (1), 14-18.
- Çapar, Ömer (1991), “Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve**

- Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 15 (26), 303-327.
- Çoban, Hüseyin (1995), "Ağacın Suyuna Gitmek", **Bilim ve Teknik Dergisi**, 28 (333), 30-38.
- Davulcu, Mahmut (2013), "Bartın Yöresinde Ahşap Tekne Yapımcılığı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, 5 (1), 23-52.
- Deveciyan, Karekin (2006), **Türkiye'de Balık ve Balıkçılık**, (Çev:Erol Üyepazarcı), İstanbul: Aras Yayınları.
- Doğanay, Serkan (2004), "Yeniay ve Çamburnunda Geleneksel Tekne İmalatı", **Doğu Coğrafya Dergisi**, 9 (12), 101-118.
- Durgun, Orhan (1987), "Doğu Karadeniz Folklorunda Doğa, Deniz, Balık ve Balıkçılık", **Trabzon Kültür Sanat Yıllığı**, İstanbul:
- Durgun, Orhan-Peşman, Emre (2004), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Gemi İnşaatı Sanayisinin Durumu ve Olası Gelişmeler", **Gemi Mühendisliği ve Sanayimiz Sempozyumu**, 24-25 Aralık 2004, 8-15.
- Dümen, Erdoğan (1993), **Denizde Yıllar Boyu Anadolu Türkleri:1081-1922**, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Düzgüneş, Ertuğ (Ekinci, İlhan (2013), "Karadeniz'de Ayanlar ve Denizcilik", **Karadeniz Araştırmaları**, 37, 15-49.
- el-Kaşgari, Mahmud (2007), **Divanü Lugat'it Türk**, İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Erduran, Zeynep (2006), **Evlilya Çelebi Seyahatnamesine Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Ergin, Muharrem (1964), **Dede Korkut Kitabı**, Ankara: Ebru Yayınları.
- Gürçay, Lütfü (1943), **Gemicî Dili**, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Güven, Aydın (1999), **Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826)**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Halaçoğlu, Yusuf (1991), **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Işık, Adem (2001), **Antik Kaynaklarda Karadeniz**, Ankara: TTK Yayınları.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1994), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: IRCICA Yayınları
- İnalçık, Halil (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I**, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, Halil (2010), **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnandık, H. (1971), **Deniz ve Kıyı Coğrafyası**, İstanbul: Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Kafalı, Kemal (1955), "Türkiye Sularında Çalışan Hafif Tekneler: Takalar", **Gemi Mecmuası**, 1, 12-19.
- Karagöz, Hakan (1987), **Balıkçı Tekneleri ve Mukavemeti**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kaygın, Bülent-Alper Aytekin (2005), "Ahşap Tekne Konstrüksiyonu", **ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi**, 7 (7), 14-23.
- Kızıldemir, Orhan (1989), "Türklerde Deniz ve Nehir Taşımacılığı, Deniz Ticaretinin Başlangıcı ve Deniz Kuruluşlarının Tarihçesi", **Geleneksel IV. Denizcilik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları
- Komatsu, Kaori (2009), "Yakınçağ Osmanlı Denizciliği ve Karadenizliler", **Toplumsal Tarih Dergisi**, 190: 26-33.
- Kumrular, Özlem (Ed.) (2007), **Türkler ve Deniz**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kurat, Akdes Nimet (1987), **Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi, MS.1081-1096**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Mahmuzlu, Ekin (2009), **An Insitutional Analysis of The Ottoman Shipping Sector in The Black Sea Region Between 1829 and 1861: Merchants and Ships**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Merçil, Erdoğan (2000), **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mısır, Selim (2008), "Karadeniz Bölgesi Balıkçı Tekneleri", **Sümae Yunus Araştırma Bülteni**, 8 (1), 13-16.
- Mirazlı Saral, Yasemin (2006), **Doğu Karadeniz Bölgesi Denizcilik Folkloru Üzerine Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

- Nutki, Süleyman (2011), **Kamûs-i Bahrî, Deniz Sözlüğü**, (Haz: Mustafa Pultar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdaş, Harun (2000), **Anadolu'da Tekne Tipolojisi**, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özdemir Gümüş, Şenay (2010), "Osmanlı'da Gemilerin Denize İndirilmesi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(1), 15-36.
- Özdemir Gümüş, Şenay (2012), "Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Ticaret Gemisi İnşa Politikası (1783-1824)", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9, 63-77.
- Özdemir, Ünal (2006), "Kurucuşu İçerisinde Geleneksel Ahşap Tekne Yapımı", **Doğu Coğrafya Dergisi**, 11 (16), 193-210.
- Özel, Yıldırım (1992), "Hasan Mudanyalı'dan Hüseyin Çoban Usta'ya Gemi Yapımcılığı", **Bartın Gazetesi**, (3021),2.
- Öztürk, Özhan (2005), **Karadeniz: Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul: Heyamola Yayıncılık.
- Öztürk, Özhan (2011), **Pontus: Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Ankara: Genesis Kitap.
- Öztürk, Temel (2009), "Karadeniz'de Kullanılan Melekse Türü Gemiler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 24 (2), 85-102.
- Palaz Erdemir, Hatice (2011), "Eski Türklerde Su ev Su Ulaşımı", **Turkish Studies**, 6 (2), 819-836.
- Rasim, Ahmet (1930), **Türkiye Coğrafyası Sahilisi: Karadeniz Sevahili**, İstanbul: Deniz Matbaası.
- Spathari, Elsi (1995), **Sailing Through Time. The Ship in Greek Art**, Athens: Kapon Editions.
- Steffy, J.R. (1994), **Wooden Shipbuilding and the Interpretation of Shipwrecks**, College Station: Texas A&M University Press.
- Şen, Serkan (2007), **Orhun, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü**, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi.
- Şencan, Elif Evrim (2010), **Seyahatnamelere Göre XVII. Yüzyılda Karadeniz Çevresinde Günlük Hayat**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Taneri, Aydın (1981), **Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tengüz, H. (1995), **Osmanlı Bahriyesinin Mazisi**, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Tezel, Hayati (1973), **Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi**, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Tietze, Andreas (1951), "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Ağehî Kasidesi ve Tahmisleri", **Türkiyat Mecmuası**, IX, 113-138.
- Tietze, Andreas (1953), "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Niğârî, Kâtibî, Yetim" **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul: DTFC Yayınları, 501-522.
- Tietze, Andreas (1955), "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Ağehî Kasidesine Nazireler" **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul, s. 451-467.
- Tietze, Andreas - Henry & Renee Kahane (1988), **The Lingua Franca in the Levant; Turkish Nautical Terms in Italian and Greek Origin**, İstanbul: ABC Tanıtım Basımevi.
- Toksoy, L. (2009) **Amasra Tarihine Denizden Bakış**, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Tuncel, Metin (2001), "Karadeniz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.24, 385-386.
- Tuncel, Tuncay (2008), **Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Tülay, Metin (2008), "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri", **Akademik İncelemeler**, 3(2), 13-26.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984), **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (2005), "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (2006), "XVI. Yüzyılda Sinop Tersanesi için Canik Sancağından Malzeme Temini", **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Samsun: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yazıcı, Hikmet (1998), **Ahşap Tekne Yapımında Kullanılan ve Doğal Olarak Eğri Büyümüş Kestane (Castanea Sativa Mill.) Ağaçlarının Bazı Fiziksel ve Mekaniksel Özellikleri**, Yüksek Lisans Tezi, Bartın: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.
- Yıldız, Arzu (2008), "Türkiye'de Tersanelerin Tarihi ve Gemi İnşa Sanayisinin Gelişimi", **Mühendis ve Makine**, 49(578), 23-47.
- Zaloğlu, Mustafa (1988), **Gemici Dili**, Ankara: Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları.

Zaman, Mehmet (2005), "Orta ve Doğu Karadeniz'de Balıkçılık", **Doğu Coğrafya Dergisi**, 10 (13), 31-78.

Zehiroğlu, Ahmet Mican (2008), **Antik Çağlarda Doğu Karadeniz**, İstanbul:

Zengin, Mustafa (2008), "Karadeniz'de Yunus Avcılığı", **SÜMAE Yunus Araştırma Bülteni**, 8 (1), 8-12.

Zengin, Mustafa (2010), "Hamsi Avcılığının Uzun Geçmişi", **SÜMAE Yunus Araştırma Bülteni**, 10 (2), 14-17.

<http://www.kayikturkiye.com>

KTB-HALK KÜLTÜRÜ BİLGİ VE BELGE MERKEZİ				
Arşiv Yer No	Derleyen	Derleme Konusu	Derleme Yeri	Derleme Yılı
YB1989.0052	Nihal KADIOĞLU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	1989
BVB2010.0075	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	2010
BVB2010.0076	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	2010
BVB2010.0077	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	2010
BVB2010.0078	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	2010
CD2011.0064	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Bartın	2011
BVB2010.0070	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Kastamonu	2010
BVB2010.0071	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Kastamonu	2010
BVB2009.0077	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Ordu	2009
BVB2009.0078	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Ordu	2009
BVB2009.0079	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Ordu	2009
BVB2010.0012	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Trabzon	2009
BVB2010.0013	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Trabzon	2009
BVB2011.0235	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Rize	2011
BVB2011.0236	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Rize	2011
BVB2011.0237	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Rize	2011
BVB2011.0238	Mahmut DAVULCU	Ahşap tekne yapıcılığı	Rize	2011

Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak*

Adem KOÇ**

*Erkek dışı sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok
Noksanlık eksiklik senin görüşlerinde
Hacı Bektaş Veli*

Öz

Modern dönemde kadının toplumsal düzen içindeki yeri tartışılırken varoluşçu feminizm de onun/kadının ontolojik sorunlarına vurguda bulunur. Erkeğe göre kadının “öteki cinsiyet” olarak tanımlanması kabul edilmez. Ancak kadın bu duruma razıdır ve asıl problem budur. Kadını cinsel nesne olarak addetmek de onun mümin yönünü kapatmaktadır. Bu nedenle, sosyal ve dini yaşam içinde kadın-erkek eşliği/eşitliği sorgulanmaktadır.

Bu çalışmada Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde kadının yeri tespit edilmeye; onun/kadının nesne-öteki ya da özne-esas olma durumu anlaşılmasına çalışılacaktır. Konu kadın açısından ele alındığında “Güruh-ı Naci miti (Naciye ve Havva), Umay Ana'dan Fatma Ana'ya dönüşüm, Anadolu bacıları ve kadın evliyalar, dede-ocak sisteminde kadının konumu ve anabacılar, kadın-erkek birarada ibadet (ayn-i cem), miraç ve kadın, musahiplik ve ikrarda kadın” gibi hususlar, inanç sisteminin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Dede-ocak sistemi ve ayn-i cem, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin temelini oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşî ibadetlerinde kadın-erkek ayrımı yoktur, ayn-i ceme katılan herkes “can” olarak tanımlanır. Ana rahmi olarak tasavvur edilen ayn-i cem ve yeniden doğuşun sembolü ikrar, kadının dönüştürücü ve arındırıcı gücünü kodlamaktadır. Belirtilen bu konular, kadının Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde toplumsal cinsiyet rolünün ortaya konulması açısından yorumlanacaktır.

Çalışma, literatür taramasından ve alan araştırmasından derlenen verilerle desteklenecektir. Bu bağlamda, Eskişehir'deki dedeler (inanç önderleri), anabacılar (dede hanımları), saçlı bacılar (kadınlar) ile yapılan görüşmeler, ayn-i cemden gözlemler ve görseller araştırmanın güncel verilerini oluşturacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yaratılış, yeniden doğuş, toplumsal cinsiyet, Fatma Ana, ayn-i cem

* Bu çalışma Halk Kültüründe Kadın Uluslararası Sempozyumu, 13-15 Mart 2015, Harran Üniversitesi-Motif Vakfı, Şanlıurfa'da sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, ademkoc06@hotmail.com

Güruh-ı Naci's Haired Souls: Being Woman in the Alewi-Bektashi Belief System

Abstract

In the modern era, existentialist feminism emphasises on the ontological problems of the woman while her place in the social order is discussed. It is not acceptable that the female is defined as "the other sex" according to the male. However the woman consents to this situation, and this is the main problem. Assuming the woman as a sexual object clouds her identity as a worshiper as well. Therefore, the complementarity/equality of male and female within the social and religious life is questioned.

In this study, the position of woman in the Alewi-Bektashi belief system will be determined, and it is aimed to understand her position of being other/object or basis/subject. Considering the issue in terms of women, such items as "Güruh-ı Naci myth (Naciye and Eve), transformation from Mother Umay to Mother Fatma, Anatolian sisters and female saints, the position of women in the dede (religious leader) –center system and anabacı (his wife), worship (ayn-i cem) together woman and man, ascension and woman, woman in the brotherhood and confession" will help to understand the belief system. The dede (religious leader)-center system and the ayn-i cem (worship together) constitute the basis of Alewi-Bektashi belief system. There is no gender discrimination in the Alewi-Bektashi worships, everyone who participated in ayn-i cem is defined as "soul". The ceremony which is conceived as the womb, and the confession which is symbol of rebirth encode woman's purifying and transformative power. These mentioned issues will be reviewed also in terms of revelation of the gender roles of the woman in the Alewi-Bektashi belief system.

The study will be supported by data compiled from fieldwork and literature review. In this context, the interviews with dede (religious leaders), anabacı (their wives), haired souls (women), and observations and visuals from ayn-i cem (whorship together) will be the up-to-date data of the study.

Keywords: Creation, rebirth, gender, Mother Fatma, ayn-i cem

Giriş

Tarihsel süreç içinde “kadın”ın¹ konumlandırılması, aslında “erkek” ile olan mücadelesiyle eşzamanlı ve eşgüdümlü olmuştur. Ancak Simone de Beauvoir, kadını erkeğe göre tanımlamaya karşı çıkararak varoluşçu bir epistemoloji geliştirmiştir. Bu çalışmada Alevi-Bektaşî inanç sisteminde kadının konumu bu bağlamda incelenecektir.

Feminist kuramların ortak noktalarını “toplumsal cinsiyet/cinsellik, ataerkil yapı, kamusal/özel alan ayrımı/ayrıcalığı” gibi temel kavramlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda kadınlar uzun zamandır “eş/eksik etek, anne/evinin kadını, alt eleman/saçı uzun” gibi tanımlanmaktadır.

Modern feminizmi “liberal, Marksist, radikal ve sosyalist” akımlar oluşturmaktadır. Modernizmin tüm tanımlamalarını yıkan postmodernizm ise, doğal olarak bu döneme ait feminist söylemlere de karşıdır. Her ne kadar postmodernizm ile feminizmi birbiriyle bağdaştırmayan eleştiriler olsa da Simone de Beauvoir varoluşçu bir yaklaşımla postmodern feminizmde çığır açmıştır. Hem postmodern hem de feminist eleştirinin merkezî temaları arasında “rasyonel/irrasyonel, özne/nesne ve kültür/doğa” gibi ikilemler önemli yer tutmaktadır (Demir, 1997: 88).

Varoluşçu feminizm, cinsiyetler arasındaki “üstünlük, aşağılık ve eşitlik” kavramlarını yine buna bağlı geliştirilen “mutluluk” tanımını bir kenara bırakarak varoluşçu görüş açısını benimseyerek işe başlar (De Beauvoir, 1971: 28-30). Kadının toplumsal düzen içinde yeri tartışılırken Simone de Beauvoir, onun/kadının ontolojik sorunlarına vurguda bulunur. Tarihsel olmadığını iddia ettiği bir tanımlamayla kadının özsel (temel) varlığın karşısındaki özsel olmayan varlık olarak kabul edilmesine karşı çıkar. Bu tanımlama erkek yönlüdür ve erkeğin özne/mutlak varlık, kadının ise “Öteki Cins” olarak görülmesini reddeder. Ona göre, kadının kendi kendini erkeğin karşısında “Öteki Cins” olarak konumlaması, çaresizliğinin ve boyunduruk altında kalmasının da asıl sebebidir. Kadının ontolojik olarak kendini tanımlama biçimindeki kusur budur (De Beauvoir, 1971: 14), yani kendisine dayatılan bu yazgıya razı olmasıdır.

Kadının kendi varlığı dışında bir erkek varlığı içinde tanımlanması (De Beauvoir, 1971: 13) Tevrat'ta Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılan Havva'nın macerasıyla başlamaktadır.² Kadın, bu haliyle hep erkeğe bağımlı olarak tanımlanmıştır. Bu derin yarılmanın sebebi “yasa koyucular, din adamları, felsefeciler, yazarlar, bilginlerin kadının bağımlılığının yeryüzünde de çok yararlı olduğunu gösterebilmek çalışma”larında (1971: 21) yatmaktadır.

¹ “Kadınlarımız/kadınımız” ifadesini bilerek kullanmadım; çünkü bu da yine eril bir yaklaşımdır ve kadını erkeğe göre konumlandırmış oluruz.

² Tek tanrılı dinlerde kadının noksanlığı, baştan çıkarıcılığı ve cinsel nesne olarak tanımlanması bağlamında bkz. Berktaş, 2014: 94-126.

Berktaş (2014: 11), karşılaştırmalı bir çalışmayla tektanrılı üç dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) de ortak yönünü oluşturan “kadının bedeninin denetlenmesinin meşru gerekçesi”ni “kadının ikincilliğinin doğal kabul edilmesi”nde saptar. Dinlerin ve kültürlerin uzun yıllar boyunca oluşturduğu ön kabuller ve kalıp yargılar, yani toplumsal cinsiyet (gender) kadının karşı çıktığı ve mücadele etmek zorunda kaldığı tüm sorunların da merkezinde görülmektedir (Berktaş, 2014: 16-17).

Erkeği kadına bağlayan biyolojik gereksinim –cinsel arzu ile soyunu sürdürme isteği- kadına toplumsal özgürlük getirmemiştir. Bu nedenle de iki cins, dünyayı hiçbir zaman eşitlik içinde paylaşmamışlardır (De Beauvoir, 1971: 19). Bu bağlamda cinsellik üzerine oluşturulan tabular da genel olarak kadının bekâretini korumak amaçlı yapılan eylemler ve erkeğin ödülü olmaktan öteye geçememektedir (Yolcu, 2014: 198-234). Bu nedenle feminist akımların üzerinde en çok durduğu kusurlu tutum, kadının tanımlanmasında cinsel yönünün ön plana çıkarılmasıdır.

Kadının yaratılmasından itibaren oluşturulan anlatılardaki bu probleme varlığın ilk halinden yola çıkarak bir çözüm bulmak gerekmektedir. Başlangıçta varlık/öteki varlık vardır; ancak cinsiyet ayrımı yoktur. De Beauvoir (1971: 18), olması gerekeni insanî “mitsein” (birlikte varoluş)'de bulur. Kadın-erkek eşliği, iki parçanın sınıksız birbirine kenetlendiği bir temel birliktir. Toplum, iki ayrı cinse bölünmemelidir. Kadının karakterini belirleyen temel öge şudur: o, iki parçası da birbirine gerekli bir bütünlüğün içinde “Öteki” varlıktır. Kadın olmak mı, kadın doğmak mı gibi bir sorunun cevabı da “İnsan kadın doğmaz: sonradan olur.” (De Beauvoir, 1971: 257) denilebilir.

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde cinsiyet ayrımı yapılmayan kadın-erkek tanımı bu noktada çok önem kazanmaktadır: “can”. Başlangıç zamanına dönüp Alevi-Bektaşî inanç sisteminde yaratılış-türeyişle ilgili mitik anlatıya baktığımızda Havva ve Naciye üzerinden kurulan “kurtulmuş topluluk” bize kadının kutsallığını anlatmaktadır. Ayrıca varoluşsal bir tanıma doğru Hz. Fatma, Kadıncık Ana (Fatma Bacı), Hüsniye, Anşa Bacı, ayn-i cem, yeniden doğuşun sembolü ikrar ve Kırklar kült ve ritleri de Alevi- Bektaşîlik içinde kadını kutsar. Bu teolojik ve mitik arka plan günümüze kadar kadına kutsal yönlü olan bakış açısını beslemiş ve yaşatmıştır.

Güruh-ı Naci ve Mitolojik Söylem

Yaradılışın öyküsü olan mitoslar, insanların yaşamı anlamlandırmasına yardımcı olur. Din ve mit ilişkisi kesin çizgilerle ayrılmaya çalışılsa da aynı zamanda mit, dini anlatıların da anlaşılmasına katkı sağlar. Dinî ya da din dışı alanda geleneksel dünya görüşünün oluşmasına da bu şekilde hizmet eder. Türklerde evren tasarımı, tanrılar, insanlar ve hayvanların yaratılışıyla ilgili

güçlü mitoslar vardır. Altay yaratılış mitinde insanların nasıl meydana geldiği sorusunun cevabını bulabilmekteyiz. Kutsal kitaplarda da bu konuyla ilgili açıklamalar vardır. Tevrat'ta Âdem ile Havva'nın yaratılışı (Tekvin-2:5-25, Tekvin-3:1-24), Yunan mitolojisinde Pandora gibi anlatılarda cinsiyet ayrımlı bir insan yaratılışından ve ilk karı-koca ilişkisinden bahsedilir. Dünyadaki kötülüklerin kaynağı kadın olarak görülür. Mekân olarak cennetten kovulma ve ceza vardır. Kur'an-ı Kerim'de ise ilk insanın yaratılışı cinsiyet ayrımlı değil, “bir cins olarak insanın” (Gürkan 2003: 42) yaratılışı üzerinden ilerler. Allah, Âdem'i ve onun eşliğini yaratır. Kadın, kötülüklerin kaynağı olarak tanımlanmaz. Tövbe ve “cennetten düşüş” (Gürkan, 2003: 6-13) vardır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de, Havva'nın yaratılışıyla ilgili açıklama yoktur. Tefsirciler yine karşılaştırmalı çalışmalarla Tevrat'taki açıklamaya başvururlar.

Resim-1: Adem ile Havva'nın cennetten çıkışı, Falnama

Tevrat'tın anlatımıyla insanlığın ilk erkek ve kadından dolayısıyla onların çocuklarından türemesi teologlar ve antropologlar tarafından sakıncalı görülmüştür. Türeme, nasıl olduğu yorumlanamadığından ensest bir üreme olarak tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de böyle bir yaratılış ve üremeyi değil, bölük bölük insan gruplarının yaratılışını bize açıklar.³ Âdem, ilk yaratılan

³ Kur'an-ı Kerim-4/Nisa-1: Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.

Kur'an-ı Kerim-49/Hucurat-13: Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yaratık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanımız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.

insan olmakla birlikte insan türünün adıdır. Dolayısıyla farklı gruplar, ırklar, topluluklar aynı anda yaratılmış ve yayılmıştır. Radlov'un derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda da⁴ benzer bir anlatıma rastlarız:

...
Günlerden bir gün idi, Tanrı dolanıyordu,
Baktı bir ağaç gördü, göğe tırmanıyordu.
Garip bir ağaç idi, dalsız budaksız idi,
Tanrı bunu görünce kendine şöyle dedi:
“Çıplak kalmış bir ağaç, böyle dalsız budaksız,
Zevk vermiyor gözlere, görünüşü pek tatsız!”
Tanrı yine buyurdu: - “Bitsin, dokuz dalı da.
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.
Kimse bilmez Tanrı'nın, düşüncesi ne idi,
Soylar türesin diye, şöylece emir verdi:
“Dokuz kişi kılın, dokuz dalın kökünden,

Dokuz oymak türesin, dokuz kişi özünden!” (Ögel, 1998: 453) Türklerin yaratılış mitinde de böylece tek bir insan ve onun eşi olan kadından tüm insanlık türememiştir. Aynı anda birçok oymağın/ulusun yaratılışından bahsedilir. Kamların davulu (düngür) üzerinde görülen dokuz kollu ağaç-insan ve kolları altında gezinen insan topluluğu tasavvuru türeme biçimini örneklemektedir.

Destanın devamında Tanrı, ulusuna dört budaktan meyve yemelerini beş budağa dokunmamalarını emreder. Erlik, bu halka yaklaşıp nöbetçi olarak dikilen yılanı ve köpeği kandırır. Törüngai adlı erin, Eci adlı kıza gönüllü meyletmiştir. Törüngai, akıllı olduğu için yasak budaklara yaklaşmaz. Yılan, Eci'ye bir elma sunar, o da yarısını yavuklusuna sunar. Böylece tüylerle kaplı vücutları birden çıırılçılık kalır. Tanrı onların meyveden yediklerini görünce sinirlenir. Kadına doğurma ve ağrı çekme; ere de kendi yiyeceklerini bulma cezasını verir. Dokuz kız ve dokuz oğlandan da kendilerinin türemesini emreder. Mai-Tere'ye aracı olarak görevlendirir ve onları yere indirir (Ögel, 1998: 454-458).

Potanın'ın (1883: 219-220'den aktaran Harva, 2015: 93) derlediği bir Altay efsanesinde Tanrı Ülgen, topraktan eteni ve taşlardan kemiklerini yaparak ilk insanı yaratır. Bu erkeğin kaburga kemiğinden de dişiye yaratır. Onlara ruh bulmaya giderken köpeği nöbetçi bırakır. Ancak şeytan Erlik, köpeği aldatır ve onlara ruhu verir. Anohin'in (1924: 18-19'dan aktaran Harva, 2015: 94) Altaylardan derlediği bir başka anlatımda ise Ülgen genç erkek-kadınlar, orta yaşlı erkek-kadınlar ve yaşlıların da olduğu çok sayıda insan yaratır. Tanrı'nın olmadığı sırada şeytan Erlik, bu insanların bedenlerine hayat verir. Orta ve Kuzey Asya'dan derlenen diğer anlatılarda da Tanrı'nın iyilik

⁴ UnoHarva (2015: 96-98) derlediği Altay efsanesini özetleyerek Torogay ve Edyi ile insanların yaratılışını hem açıklar hem de İncil'le karşılaştırır.

üzere yarattığı insanlara kötülüğün bulaşma sebebi şeytan olarak gösterilmektedir(Harva, 2015: 90-100).Anlatıların bir başka ortak özelliği ise aynı anda birden çok insanın erkek ve dişi olarak yaratılması ve insan boylarının oluşturulmasıdır.

Yaratılış ve türeyiş bağlamında Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde oluşan nefesler ve anlatılarda çokça karşılaştığımız Güruh-ı Naci, “kurtulmuşlar topluluğu, kurtulanlar” anlamına gelmektedir. Arapçada naci, “kurtulan”; Farsçada gürûh, “topluluk” anlamında bir söz olup ikisinin terkiibiGüruh-ı Naci'dir. Hz. Peygamber'in “Ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecek; hepsi de cehennemdedir, ancak bir bölümü kurtulmuştur” buyurduğu rivayet edilmiştir. Alevi-Bektaşîler, o kurtulmuş bölümün kendileri olduğunu iddia etmişler, kendilerine “Güruh-ı Naci-Kurtulmuş bölük” adını takmışlardır (Gölpınarlı, 2004: 133). Güruh-ı Naci miti, temiz bir nesil ve kurtulmuş bölümün açıklamasını yaptığı için aynı zamanda türemeye Tevrat'ta aktarılandan farklı bir yorum getirir. Yaratılış ve türeyişle ilgili açıklama getiren bu mitik anlatı Şia-Hurufilik, Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve Pandora gibi kaynakların harmanlanmış biçimidir.

Güruh-ı Naci ile ilgili Alevi-Bektaşî kaynaklarında ve sözlü kültürde birkaç rivayet vardır. Bu rivayetlerde Âdem ile Havva'nın cennetten düşüşüyle ilgili bilgi yoktur. “*Âdem, İsm-i Azam duası okunarak yaratılır ve Tanrı'nın eliyle kafasına şekil verilir. Âdem cennette sıkılınca kaburga kemiğinden İsm-i Azam duasıyla Havva yaratılır. Onlara cinselliği öğretmesi için bir çift arslan gönderilir. Havva her seferinde çift olmak üzere 36 kez doğum yapar. Böyle 72 çocuğu olur, yani 72 millet oluşur. Havva'nın doğurganlığı bitince Âdem ile aralarındaki muhabbet azalır. Bir çekişme sırasında Âdem ile Havva birer küpe nefeslerini üfleyip kapatırlar.⁵ 40 gün beklenecettir. 39. gün Havva küpleri gizlice kontrol eder. Kendi küpünden sürüngen hayvanlar çıkar ve yeryüzüne dağılır. Âdem'in küpünde parmağını emen bir çocuk vardır. Küpü sallar ve çocuğun kolları, bacakları kırılır (Şit, kırık demektir). 40. günÂdem'in küpünden bir çocuk (Şit-Naci), Havva'nın küpünden tavşan çıkar. Âdem'in yalnızlığını gidermek için Tanrı, Cebrail aracılığıyla Naciye'yi gönderir. Havva, Naciye'yi görünce Âdem'in yanına gider ve ona verdiği çocukların hatırına başka biriyle evlenmemesi konusunda söz alır. Âdem, Naciye'yi evlat*

⁵ Âdem ile Havva'nın üstünlük yönünden aralarındaki çekişmeye benzer bir efsane de tarafımızca Giresun'un Görele ilçesine bağlı Derekuşçulu köyünde Ali Göreci'den derlenmiştir. Bu bölge Çepni yerleşimidir ve Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Güvenç Abdal'ın coğrafyasıdır. Halk, günümüzde Sünni inanıştadır. Efsane şöyledir: “Erkek ile kadın bir gün aralarında kim daha üstün yaratıldı diye çekişirler. Kadın, 'Bunu anlamak için deniz kenarına gidelim, ikimiz de sidiğimizi Karadeniz'in suyuna dökelim, bakalım ne olacak?' der. Bu teklif erkeğin hoşuna gider. Denizin kenarına geldiklerinde önce erkek, denize sidiğini döker. Beklerler, ancak sidikdenizin suyuyla karışıp gider. Hiçbir şey meydana gelmez. Bu sefer kadın, denize sidiğini döker ve beklerler. Biraz sonra suda bir kıpırdanma olur. Yüzmeye başlayan bir canlı oluşur, büyümeye başlar. Bu canlı büyüyüp “hamsi” olur. Bu nedenle kadın, erkekten üstündür. Hamsi de Karadeniz için önemli olur.” (K.10).

edinip Şit ile evlendirir. Bu şekilde 72 milletten farklı 73. bir millet doğar.” (Er, 2006: 7-10). 72'si Havva'nın 73. Naciye'nindir. Bu 73. fırka Güruh-ı Naci (Fırka-i Naci-kurtulmuşlar)'dir. 124 bin peygamber, veliler, Kırklar, Ehl-i Beyt, On İki İmamlar, On Dört Masum-u Pak, On Yedi Kemerbestler bu soydan gelmektedir. Havva hayırsız, Naciye hayırlı olarak gösterilmiştir. Tevella (kurtulmuş bölüğü sevmeye) ve teberra(kurtulmuş bölüğü sevmeyeni sevmeme) bu şekilde gelişmiştir.

Eskişehir merkezli olmak üzere Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu gibi geniş bir alana hizmet veren Pir Ahmet Ocağı dedesi Ali Gargin (K.2), Havva ile ilgili bu görüşe katılmaz. Zira Havva ile Âdem'den gelen nesli kötülemekle ikisi de kötülenmiş olacaktır. Bu mitik anlatının yanlış olduğu görüşündedir. Ona göre ilk yaratılan Havva'dır. Rahim olmadan yaratılış olamaz. Kabil, Habil'i öldürdükten sonra hanımı Naciye dul kalmıştır. Havva 72 çift çocuk doğurmuştur. Son çocuğu da Şit'tir. Yalnız kalan Naciye ile Şit evlendirilmiş ve masum bir nesil buradan türemiştir.

Güruh-ı Naci, Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde önemli bir inanış olmakla birlikte bu mitik anlatı tüm kesimde bilinmez. Önemli olan nokta “kurtulmuşlar” arasında olabilmektir. Bu nedenle soyları On İki İmamlar aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayandırılan dedeler ve onların hanımları (anabacılar) Alevi-Bektaşî inanç sisteminde kutsandır (K.7, K.8). Bu teolojik ve mitik kökenle kutsanan kadın, evliya-eren kültürle birleşerek varlığını sürdürmüştür. Hz. Peygamber'e yardımcı olan Hz. Hatice, Hz. Aişe, Hz. Fatma'dan sonra Anadolu'da gördüğümüz Bacıyan-ı Rum teşkilatı, Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde gelişen anabacı sistemi bu sürekliliğin göstergesidir.

Umay Ana'dan Fatma Ana'ya Dönüşüm: Kadın Evliya Tipi

Günümüzde erkeklerin de üstlendiği bir görev olan “kamlık” tarihsel bağlamlarda kadınlar tarafından örgütlenen ve el verme aracılığıyla yeni nesillere aktarılan bir görevdir. Anadolu'da görülen halk hekimliği ya da sağaltma ocakları halen el verme biçiminde aktarılmaya ve işlevlerini korumaya devam etmektedir.⁶ Gerek “Kamlık dini” adıyla karizmatik temsilcileri kamlardan ve Umay Ana inancından gerek Anadolu'da varlığını Aşıkpaşazade'nin tanımladığı Bacıyan-ı Rum teşkilatından (Bayram, 2002: 365-379) ve anabacılarından, gerekse ocaklar aracılığıyla ebeler ve halkhekimliği bağlamında bir “kadın evliya kültüne” rastlamaktayız.

Umay, Türk halklarının dini-mitolojik inançlarında önemli bir kültür. Tanrıça sayılmasıyla birlikte etnik kültürün kendi içinde “iye” olarak görülen

⁶ Ruhi Ersoy (2007), Anadolu'da halk hekimliği olarak tanımlanan ebelik kurumunun Türk inanç sisteminde “kadın kamlık” fenomeni bağlamında dönüşerek devam ettiğini ve el verme yöntemiyle sürekliliğini koruduğunu belirtir.

bu varlık, mitolojik sembolizm ve taşıdığı işlevlere uygun olarak “ana-ene”, “evliya” ve “melek” olarak adlandırılır (Beydili, 2004: 579). Kaşgarlı Mahmut (Atalay, 1992: 123), “son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne, çocuğun anan karnında eşi” olarak adlandırır. Kaşgarlı Mahmut'un bu açıklamadan sonra verdiği “Umayka tapınsa ogulbolur” atasözü örneğinden de aynı zamanda Umay'ın çocuk olması için yardım ettiğini, bu nedenle kadınlar tarafından uğurlu sayıldığını, çocuğu koruyan ruh olduğunu anlamaktayız.

V. Radlov'un tespitine göre “Biz başlangıçta atamız Ülgen'den türediğimiz vakit, bu iki kayın ağacı Umay ile beraber gökten inmiştir.” (Beydili, 2004: 584). Oğuz Kağan'ın eşini ağaçtan alması, Uygur Türeyiş Destanı'nda ağaçtan doğan beş çocuk bunun örneğidir.

Umay'ın doğurganlığı sağlayan ve çocuğu koruyan ruh olma özelliğinin yanında Türk kültür havzasında her türlü el işine “Benim elim değil, Umay Ana'nın eli.” sözüyle başlanır. Bebeklerin sırtında oluşan ize de “Umay eli” denildiği de olur.

Umay Ana inancının Anadolu'da Fatma Ana kültürle sürekliliğini sağladığını görebilmekteyiz. İslam inancı bağlamında kadın evliya kültüne önemli bir örnek Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'dır. Ehl-i beyt içinde yer alan Hz. Fatıma, Alevi-Bektaşî inanç sisteminde daha çok öneme sahiptir. Hz. Peygamber'in soyu Hz. Fatıma aracılığıyla devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber, düşmanları tarafından oğlu kalmadığı için küçümsendiğinde Kevser Suresi indirilmiş ve “ebter” olmadığı müjdelenmiştir. İslam âlimleri tarafından aynı zamanda Hz. Fatıma'nın da bu müjdeye nail olduğu kabul edilir: “Gökten daha önce hiç inmemiş bir melek geldi. Selam verdi. Sonra; Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin, Hz. Fatıma'nın da cennet kadınlarının efendisi olduğunu müjdeledi (Tirmizî)” (Zeren, 2012: 160). Evinde yeteri kadar yiyeceği olmadığı halde kapıya gelen misafirle yiyeceğini paylaşması, pişirdiklerinin bereketli olması ve Hz. Ali'nin yanında bir kadınla eve geldiğinde Hz. Fatıma'nın kalbini bozmayıp ocakta pişen helvayı eliyle kavurmasını anlatan rivayetler (K.7) onun şöhretini artırmıştır. Hz. Fatıma, sadakatin, bereketin ve kutsal doğumun sembolü olmuştur. Bu nedenle özellikle Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde halk hekimliği, yemek pişirme, yoğurt mayalama gibi işlerde “Benim elim değil, Fatıma Ana'nın eli!” sözü kadınlar tarafından önemsenir. Bu söz, bir başka ifadeyle tılsımlıdır.

Bu bağlamda babasız bir şekilde kutsal doğum yapan Hz. Meryem de Alevi-Bektaşî inanç sisteminde Hz. Fatıma'yla birlikte anılır ve masum kabul edilir (K.9). Anadolu'da gördüğümüz Fatma Ana otu (Meryem otu) ve el (pençe) Hz. Fatıma kültürünün devamlılığını göstermektedir. Doğumu kolaylaştırmak için doğum sırasında suya bırakılan ot genişleyeceği için

doğumun da kolay gerçekleşeceğine inanılmaktadır.

Anadolu'da bir başka dini tarikat olan Adıyaman'daki Menzil Nakşileri arasında sürdürülen önemli bir gelenek de ilk olarak Hz. Fatma'nın kendi eliyle yoğurduğu bir hamurun mayasının kurutularak daha sonra her yıl hamurun mayasının yeni bir hamur yapıp ona katılması suretiyle bu hamurun günümüze kadar ulaştırıldığı ve bu geleneğin yıldan yıla devam ettirildiği inancıdır (Öztürk, 2010: 142).

Kadın-erkek bir arada ibadetin önemli bir dayanağı olan kadın evliya ise Vilayetname'de (Gölpınarlı, 1998: 18-19, 26-27) adı Kadıncık Ana olarak geçen Fatma Bacı'dır. Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'in kızı, Ahi Evran'ın eşi olarak bilinen ve Bacıyan-ı Rum'un başındaki kadın Fatma Bacı yani Kadıncık Ana'dır. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişini toplantı halindeki erenlere yemek pişirirken o haber vermiştir. Hacı Bektaş Veli, daha sonraki yıllarda tüm emaneti gizli ilmini Fatma Bacı'ya teslim etmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Abdal Musa'nın yetişmesine de vesile olmuştur. (Bayram, 2002: 367) Alevi-Bektaşî inanç sisteminde “saçlı bacı” olarak tanımlanan kadınların “taçlı bacılar”la (erkeklerle) bir arada ibadet etmelerinin temelini burada görebilmekteyiz. Kadıncık Ana'nın erenlerle toplantı sırasında yemek pişirmesi gibi ayn-i cem sırasında kurban yemeğinin pişirilmesi, cem meydanının kenarında gerçekleştirilmektedir. Eskişehir'de nüfuz alanı geniş süreklere biri olan Garip Musa Ocağı'na ait cem evlerinde kurbanların pişirildiği ocak, ayn-i cemin yapıldığı meydanın önündedir. Dede ve rehber ocağın kenarına oturur. Yemekleri de saçlı bacılar ayn-i cem hizmeti yürütülürken pişirirler.

Resim-2: Garip Musa Ocağı'na bağlı cemevi ve Kamber Dede, Eskişehir-Odunpazarı-Yahnıkapan Köyü

Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde kutsanan diğer bazı kadın evliyalara ise Hüsniye ve Anşa Bacı'dır. İmam Cafer'in talebesi Hüsniye, Harun Reşid'in huzurunda âlimlerle ilim bakımından girdiği yarışı kazanır. Hz. Ali'nin halifeliğini ve ehl-i beyti savunan Hüsniye, cesareti nedeniyle Alevi-Bektaşîler arasında çok sevilir (Okan, 2014: 34). Tokat'ta Alevi Sıraçların önderi Veli Baba'nın vefatından sonra Anşa Bacı (anabacı) posta oturmuştur. Türbesinin kitabesinde yazdığına göre, Acısu'da Osmanlı hükümeti tarafından yargılanıp sürgüne gönderilir. Süngünden döndüğünde halk tarafından coşkuyla karşılanıp tekrar posta oturur. Hubyar Ocağı aynı zamanda Anşa Bacılılar olarak anılırlar ve bundan gurur duyarlar.

Ayn-i Cemde Kadın Erkek Eşliği Söylemi: Saçlı ve Taçlı Bacılar

Ortodoks söylemin kadınsallığı parçalara ayırması ve cinselliği önplana çıkarması tehlikeli görülmüştür. Zira her şeyden önce cinsel bir nesne olarak görülmesi kadının müminlik yönünü⁷ belirsizleştirecektir (Sabbah, 1992: 95). Kadınların ibadet eylemi dışındaki tüm eylemlerinin erkeklerin denetimine bırakılması da İslam âlimlerinin içtihatlarına bağlanır. Gazali'nin evlilik ve cinsellik açıklamaları erkek yönlüdür. Çok eşle evlilik, erkeğin cinsel isteğinin doyurulması meşru iken kadın açısından bu düşünülmez. Nefzavi'nin yaptığı gibi erotik bir söylemle omniseksüel kadın tasviri, kadının başlı başına cinsel nesne haline dönüştürülmesine hizmet etmiştir (Sabbah, 1992: 34, 161). Böylece erkeği baştan çıkararak, günahlara sürükleyen sebep, kadın olmaktadır. Modern feminist hareketlerin önemli gördükleri ve ortadan kaldırılması gereken konu tam da budur: cinsel bir nesne olan kadın görüşü.

Alevi-Bektaşîlikte “kadın/erkek eşitliği”ni güçlendiren temel, teolojik köklere dayanmaktadır (Okan, 2014: 29).⁸ Bu eşitlik “eşlik” yani “can” ile

⁷ Kur'an-ı Kerim-33/Ahzab-35: Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.

Bu ayette, “Müslüman/mümin” sıfatlarının erkekle birlikte kadın için de sıralandığı, ayrıca Allah karşısında iki cinse de eşit biçimde sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Ancak Berktaş'a göre (2014: 150) Kur'an-ı Kerim'de “Müslüman toplumun örgütlenmesine ve yönetimine ilişkin sorunlar ele alınırken kadınların söylem düzeyinde” ortadan kaybolması kadını yine ikincil duruma düşürmektedir. İslam, kadın ile erkek arasındaki cinselliğin üstünü örtmemektedir, bu bakımdan hayatla iç içe bir dindir. Berktaş, bazı yazarların İslam'da erkek kadar kadının arzusunun tatminine yer verildiği itirazlarını da haklı bulmaz; ayrıca böyle bir olgu sözkonusu olsa bile bunun kadın ile erkek iradeleri ve konuları arasında bir eşitliğe yol açmadığı görüşündedir (150).

⁸ Nimet Okan, çalışmasında Alevi-Bektaşî inanç sisteminde kadın-erkek eşitliği söylemine örnek olarak karizmatik kadın tiplerine örnekler vermiş ve bu bağlamda yapılan çalışmalara eleştiriler getirmeye çalışmıştır. Ancak temel sorunlar olarak gördüğü bir listeyi de çözümsüz olarak sonuç bölümünde vermiştir: “Alevî inanç ve pratiklerinde, cinsiyetler arası ilişkileri belirleyen ataerkil örüntülerin söylem düzeyinde görünür olmadığı; ancak dinsel inançların, ritüellerin ve kadınların yaşam anlatılarının analiziyle ataerkil örüntülerin görünürlük kazanacağı düşünülmektedir. Eşitlik söylemi çerçevesinde “idealize edilen” ile “yaşanan” arasındaki farkı tartışabilmek için, Alevî inanç ve pratikleri açısından cemde oturma düzeni

tanımlanır. Ayn-i cemlerde kadın-erkek bir arada ibadet eder. Bu birliği sağlayan sihirli sözcük “bacı”dır. Bacı cinsiyeti temsil etmez. Bu nedenle cinsiyeti vurgulamak yerine aralarındaki farkı “taç” ve “saç” sözcükleriyle karşılarlar. Sözcük seçimi ve anlamlandırma linguistik feminizmin üzerinde durduğu dil aracılığıyla “kadının ikincilleştirilmesi”nin önüne geçilmesi teziyle de örtüşmektedir. Bu ifade hiçbir canı incitmeyecek, birbirinden ayırmayacaktır. Naciye Bacı, insanın erkek-kadın biçiminde ayrılması ve kadının küçümsenmesini kabul etmez:

*Ey Erenler erler nasıl ersiniz?
Söyleyin sizinle devamız vardır.
Bacılara niçin nakıs dersiniz
Bizim de Hazreti Havva'mız vardır.*

*Bizi de halk eden Sübhan değil mi?
Arslanın dişisi arslan değil mi?
Söyleyin, makbûl-i Rahman değil mi?
Ümmü Gülsüm, Zeyneb, Leyla'mız vardır.*

*Naciye fakire, kemterbacı'dır
Muhammed Ali'ye kuldur, Naci'dir
Cümle erenlerin tacıdır,
İşte: Fâtumatüz Zehra'mız vardır (Otyan, 2007: 155)*

Can anlayışı, bu nedenle günlük yaşama da yansır. Anadolu'da kırsaldan kente doğru bir açılım gösteren Alevi-Bektaşilikte kadın hiçbir ortamda erkekten ayrılmaz. Kaç-göç uygulamasının yapılmadığı kırsalda kapıya gelen herkes mihman inancıyla karşılanır. M. Tevfik Otyan'ın (2007: 265-266) belirttiği “Vakıa en mutaassıp devirlerimizde bile bir Bektaşî evine doğrulup gelen herhangi bir yolcu, erkekleri evde olmazsa, kadınları yüzü açık ve samimi karşılarlar, ellerinden geldiği kadar ağırlarlardı. Onlarda kökleşmiş bir misafirperverlik akidesi vardı. Fakat hiçbir kötü niyet beslemezlerdi ve kimsenin kalbinden fena bir şey geçmezdi. Çünkü misafire Tanrı misafiri gözüyle bakılır. 'Mihman Ali'dir.' sözü bu düşüncenin tezahürüdür. Dedem Korkut'un ululadığı “ivüntayağı/evin dayağı”⁹ kadın tipinin benzer uygulaması Alevi-Bektaşî inanç sistemindeki “mihman” anlayışıyla da örtüşür.

Mihman anlayışında görülen kadın-erkek eşliği/eşitliğini destekleyen

çinde kadının yeri; cemdeki hiyerarşik yapı içinde ananın konumu; dede ve ananın topluluk üzerindeki iktidar biçimleri arasındaki farklılıklar; On iki Hizmetle ilgili cinsiyete dayalı rol paylaşımı ve bu rollerin nitelikleri; dede-talip ilişkisinin cinsiyetler arası ilişkilere yansıyan boyutları vb. ayrıntılara nüfuz etmek gerekmektedir. Alevilikte kadın erkek eşitliği söylemini güçlendiren önemli kadın figürlerin yaşamları üzerinden ifade edilen teolojik kökleri kadar, bu teolojik mirasın günümüz Alevi kadınının yaşamıyla ne kadar örtüştüğü de önemlidir.” (2014: 39).

⁹“Ozan ivüntayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürürçürür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyıdur hanım. Anun bebekleri yetsün. Ocağınabunçılâyın avrat gelstün.” (Ergin, 1999: 76-77).

bir başka Alevi-Bektaşilikteki tek eşlilik esasıdır. Boşanma dedenin ve taliplerin ortak görüşüyle gerçekleştirilir. Haksız yere eşini boşayan erkek “düşkün” ilan edilir ki bu durum, sosyal yaşamda soyutlanma ve yalnız bırakılma anlamına gelir. Bu bağlamda sistemin kadını koruduğu söylenebilir.

Alevi-Bektaşilikte kadını koruyan diğer bir sistem de musahipliktir. Musahiplik sistemi iki ailenin (karı-koca) birbirlerini kardeş ilan etmeleridir. Bu sistem, sadece erkeklerin anlaşmasına bağlı değildir; kadınların da kendi aralarında anlaşması gerekir. Alevi-Bektaşi inanç sistemine bağlı talipler için “musahip tutmak” olarak adlandırılan bu sistem tüm varlığını paylaşmak anlamına gelir. Sosyal ve dini pratiklerin tümünde aileler ortaktır, birbirlerine destek olurlar. Kardeş sayılan iki ailenin çocukları da kardeş sayılır. Bu nedenle iki ailenin çocukları arasında evlilik akla bile getirilmez. Musahiplik uygulaması “Ensar” ve “Muhacir”lerin birbirini kardeş ilan etmelerine dayandırılır. İnanışa göre Hz. Peygamber de Hz. Ali'yi musahip ilan etmiştir. Musahiplikte önemli bir nokta da kadın dul kaldığında bu bağın kopmasıdır. Ancak onun evlendirilmesi özendirilerek kadın sisteme tekrar dâhil edilir (K.2, K.7). Musahiplik aynı zamanda ikrarlı olmayı gerektirir. İkrar, yola-tarikata bağlılık anlamındadır. Cemlerde on iki hizmeti ikrarlı saçlı bacılar ile taçlı bacılar gerçekleştirebilirler. Ancak “düşkünlük” söylemiyle boşanmanın önüne geçilmesi, kadının evlenmeye özendirilerek -kırsalda yalnız kalan kadın hakkında çeşitli dedikoduların çıkmasının önlenmesini sağlamak amacı da olsa-“musahiplik” sistemine dâhil edilmeye çalışılması Alevi-Bektaşi inançlı kadını yine erkeğin egemenliği altına sokmaktadır, şeklinde okunabilir.

Dede-ocak sisteminin başında bulunan postnişin/dede, dedenin ulaşamadığı coğrafyada babalar (dikmeler) ataerki yapıda varlığını sürdürmektedir. Karizmatik kadın evliyaların yaşamı kadının erkekle eşitliğine vurgu yapmada hizmet etse de gerçek yaşamda ve tarikat yöneticiliğinde durum kadının lehine değildir. Alan çalışmalarında görüşülen dedelere göre, şecere ya da silsile eril soylu bir sisteme sahip olduğundan kadınların dede olması mümkün değildir. On İki İmamlar aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayanan soy esası, erkek üzerinden yürütülmektedir (K.4). Açıklanmaya çalışılan “kurtarılmış topluluk” dışından evlenme ihtimali olan bir kadının bu silsileyi bozabileceğinden “dede” görevi alması uygun görülmemektedir. Hz. Fatıma'nın Hz. Peygamber'in soyunu devam ettirmesinin sisteme örnek teşkil etmediği akla gelebilir. Bu bağlamda dede-ocak sistemi kadına ancak “anabacı” mertebesini sağlamakla yetinmektedir.

Yeniden Doğuşun Sembolü Ayn-i Cem

Yeniden doğuş, C. G. Jung'unarketip olarak adlandırdığı “ilkimge” olarak da adlandırılabilen “ilkifade”lerden biridir. Jung(2009: 20), arketiplerin

oluşumunda ortak bilinçdışını (kolektif) kaynak olarak görür ve arketiplerin bilinçdışında önceden biçimlendiğini; sonraki dönemde herhangi bir zamanda ve yerde kendiliğinden ortaya çıkabildiğini belirtir.

Yeniden doğum çok farklı şekillerde tanımlanabilmekle birlikte Jung (2009: 47-48)“ruh göçü, reenkarnasyon, diriliş (resurrectio), yeniden doğuş (renovatio) ve dönüşüm sürecine katılım” olarak sınırlar. Dönüşüm sürecine katılım, dolaylı yeniden doğuştur. Burada kastedilen, insanın gerçek ölümü yaşaması ya da yeniden doğuştan geçmesi değil, “onun dışında gerçekleşen bir dönüşüm sürecine dolaylı katılımıyla ya da tanık olması”yla gerçekleşen bir dönüşümdür. Kişi bir dönüşüm ritine katılır veya tanık olur, Tanrı'nın inayetinden payını alır. Bu, yaşamın aşkınlığı anlamına da gelir. “Salık'in kutsal bir ritekatılarak edindiği, yaşamın dönüşüm ve yenilenmeyle sonsuzca devam etmesi” (50) kutsal ritüeller aracılığıyla yaşanan deneyimdir.

Jung, arketiplerin kaynağını ortak (kolektif) bilinçdışında, Eliade ise göksel bir edimin tekrarında arar. İkisinin ortak noktası ise yeniden doğuşun kutsal ritüeller aracılığıyla gerçekleşmesidir. Eliade'a (1994: 41) göre “dindışı olan tek eylem mitsel anlamı olmayan, yani örnek modellerden yoksun eylemler”dir. Dolayısıyla belirli bir amaca yönelik her sorumlu eylem arkaik dünya için bir ritüeldir. Yani her eylemin kutsal bir boyutu ve ilk örneği vardır. Zamanın yok edilmesiyle her eylem ilkinin tekrarı (48), dahası onun kendisidir. Modern dönemde anlamsız görünen her eylemin, aslında içi boşaltılmış kutsal bir edimin tekrarı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Eliade (1994: 39), evliliğe ilişkin tüm Eski Doğu simgeciliğini göksel modellerle açıklar. Tanrı ile tanrıçanın tapınaktaki kutsal evliliği, ilahi birleşme yeryüzünün doğurganlığını sağlar. Kutsal evliliğin her taklit edilmesinde, yani her nikâh birleşmesinde dünya yeniden doğmaktadır. Alevi-Bektaşî inanç sisteminde ayn-i cemde verilen ikrarda dede aracılığıyla taliplerin (saçlı ve taçlı bacılar) nikâhları yapılmaktadır. Bu, çift yönlü bir nikâhtır: hem taliplerin kendi arasındaki nikâhının tazelenmesi hem de tarikatla olan nikâhlarının gerçekleştirilmesidir (K.2). Görgü erkânıyla da bu nikâh her yıl tazelenmektedir. Böylece, şeriat makamından tarikat makamına geçen taliplerin ikrar sırasında yapılan sorgusuyla¹⁰ helalliği alınmakta ve yeniden doğuş gerçekleştirilerek talipler arındırılmaktadır.

Günahtan arınma ve kişisel olaylardan kurtulma bağlamında “kozmozonik eylemin tekrarı yoluyla gerçekleştirilen kolektif yeniden doğuş” onu yaşayan için önemini göstermektedir. “Ayinler bir tanrısal arketipi taklit etmekte” ve zamana bağlı kalmaksızın o mitsel ana aktarılarak gerçekleşmektedir (Eliade, 1994: 81). Sonuçta Eliade'a göre (1994: 85) yeniden doğum araçlarının tümü aynı hedefe yönelmektedir. Geçmiş zaman

¹⁰Bu uygulamaya “Abdal Musa” da denir. Ayn-i ceme katılan herkes birbirinden razı olmak durumundadır. Aksi takdirde cem yürütülmez.

temizlenmektedir, yani ilk zamana sürekli dönüşle ve kozmogonik eylemin tekrarıyla tarih yok edilmektedir. Böylece kozmos ve insanın sürekli yeniden doğurulması ve geçmişin yok edilmesi ile kötülük ve günahlar ortadan kaldırılmaktadır.

Yeniden doğuşun ve dönüşümün sağlandığı ayın-i cemler, dede-ocak sistemine bağlı olarak Alevi-Bektaşiliğin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Ayn-i cemde on iki hizmet sahibi vardır, tören sırasında da on iki hizmet (On İki İmam hizmeti) yerine getirilir.¹¹ Ayn-i cem, Alevi-Bektaşî inanç sistemine göre mahşer yeridir. Burada hiçbir kimsenin birbirinden farkı yoktur, kadın-erkek cinsiyet ayırımına yer verilmez, herkes “can” olarak kabul edilir. Tarikata giriş olan “ikrar”, ıkrarı tazeleme anlamına gelen “görgü”, “mihraçlama” ve “Kırklar Semahı”(K.2, K.4, K.6)adeta ölüp dirilme/ölmeden ölme ve yeniden doğuşu simgeler.

İkrar, tarikata bağlanma anlamına gelir. Ölmeden ölme, yeniden doğuş bu uygulamayla gerçekleştirilir. Alevi-Bektaşî inanç sisteminde canların iki türlü yaşı sorulur. “Anne yaşı” gerçek doğum, “baba yaşı” ise tarikata bağlandıktan sonraki yaşlarıdır. Baba yaşı ne kadar büyük olursa talibe o kadar çok itibar edilir. Kişi annesinden doğuşunu bilemez, bu doğuş kendi isteği dışındadır. Ancak babadan (mürşitten) doğum ise kişinin kendi bilinciyle olacağı için çok değerlidir. Bu hususu Pir Ahmet Efendi Ocağı dedesi Ali Gargın şu şekilde izah eder:

*Önce doğmuşum anamdan
Sonra doğdum öz babamdan
Zar zor kurtuldum yabandan
Bütün sırlar ayan oldu*

*Uçurumlar bitti derken
Dertler başladı giderken
On varken arıfeyken
Ertesi gün bayram oldu*

¹¹Eskişehir Alevi-Bektaşî inanç yapısı üzerine yaptığımız çalışmalar sırasında Odunpazarı, Tepebaşı, Alpu, Mahmudiye, Sarıcakaya, Seyitgazi ilçelerine bağlı 42 köy ve il merkezindeki 8 mahallede 23 ocağa bağlı Alevi-Bektaşî inanç yapısına bağlı taliplerin yaşadığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma, bölgenin tamamını kapsamamakla birlikte il merkezindeki cem evinde, Avdan, Yörükçürka, Arslanbeyli köylerinde ayın-i cemlere girilmiş; Garip Musa, Pir Ahmet, Şücaeddin Veli, Kemal Sultan (Seyyid Cemal Sultan) ocaklarının dedeleri ve talipleriyle görüşmeler yapılmış, ayın-i cemler gözlemlenmiştir.

“Yol bir, süre bin bir” düsturunca uygulamada farklılıklar arz etse de Alevi-Bektaşîlik içerisinde temel ritüel olarak ayın-i cem ritüellerini görmekteyiz. Ayn-i cem ritüelleri ıkrar, görgü, dar, musahiplik ritüellerinden oluşmaktadır. Bu ayın-i cemler ise on iki hizmet (on iki imam hizmeti) üzerinden yürütülmektedir. Ayın-i cemler, Alevi-Bektaşî inanç ritüellerinin toplamıdır. Çeşitli ocaklara bağlı olarak isimleri farklılık gösterse de Eskişehir Alevi-Bektaşî inanç yapısı içinde ayın-i cemlerde görülen ritüeller şu şekilde sıralanabilir:“Eşik niyazi, küskün-dargın sorgusu (Abdal Musa), tövbe (estağfurallah), çerağ (delil), car (süpürge), Selman suyu (ibrik), el suyu, sır suyu, yürek/böğrek, seccade, görgü, ıkrar, dardan indirme, mihraçlama, kırklar semahı, tevhit, istek semahlar, hizmet bağlama ve garipler semahı, saki (şerbet), can baş lokması, ağız tatlılığı, sakka suyu, kurban, sofrası”.

*Şaşakaldım bu halime
Selam vermem o zalime
Öğrendiğim tek kelime
O da bana Rahman oldu (Ali Gargın Dede)*

Anadan doğum “şeriat”, babadan doğum “tarikat”, yabandan kurtuluş (dünyanın geçici güzelliklerinden bağını koparmak) “marifet”, sırların ayan olması ise “hakikat” makamlarına ulaşmayı ifade eder (K.2).

İkrar verecek veya musahip tutacak saçlı ve taçlı bacılar dede huzuruna gelirler. Dede onlara uzunca nasihat eder ve edeb-erkânı öğretir. Rehbersiz ikrar veremeyecekleri için kendilerine rehber seçmelerini ister (K.3, K.6). Rehber onları cem evinden dışarı çıkarır. Onlara abdest aldırıp nasihat eder. Sonra cem evinin kapısında taçlı bacının boynuna bir kement bağlar, saçlı baci da onun ardına geçerek elbisesinin eteğinden tutar. Rehber, tarikata koç kurban getirdiğini, kabul edilip edilmeyeceğini “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat erenlerine” selam vererek sorup onları dedenin huzuruna getirir. Rızalık alındıktan sonra dede onlara tarikata bağlanma anlamında tığbent/kemerbestlerini bağlar, cennetten gelen Kevser suyu niyetine tarikat dolusundan (şerbet) içirir. Oturmakta olan dedenin taçlı baci sağ, saçlı baci sol bacağına ellerini yüzlerine kapatarak niyaz ederler. Bu vaziyette iken üzerlerine çarşaf örtülür ve dede Fetih Suresi 10 ve 18. Ayetleri okur. Naat-ı Ali duasından sonra “Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali, Ya Hasan ülmücteba, Ya Hüseyin-i Kerbela, Ya Fatımatüz Zehra (bazen)” diyerek avuç içini (pençe-i ali aba) beş kez sürer. İki eli taliplerin sırtında dururken gülbenk okur ve örtü kaldırılır. Dede “Mihracınız mübarek olsun!” diyerek onları kutlar. O an ikrar için bekleyen tüm talipler benzer şekilde pençelenir. İkrar verenler toplu halde dedenin huzuruna geçerler. Okunan gülbenkin ardından tekrar “Mihracınız mübarek olsun!” denilerek ayn-i cemdeki tüm taliplerle safalaşılır. Onlar da talipleri kutlarlar (K.1, K.2, K.4, K.5).

Resim-3: İkrar, Odunpazarı, Avdan Köyü

İkrarlı canların her yıl kurban keserek ikrarını tazelemesine “görgü” denir. Hizmet sırasında ayn-i ceme katılan herkesten rızalık sorulur. Aynı zamanda eşlerin ve musahiplerin de rızalığı alınmış olur. Sonra ayn-i cemdeki herkesle safalaşılır. Görgüden geçen taliplerin tarikat nikâhları dede tarafından taçlı ve saçlı bacılara sorularak tazelenir. İkrar törenindeki pençeleme uygulaması aynı şekilde yapılır.

Resim-4: Pençe-i Al-i Aba, Odunpazarı, Yörükçirka Köyü

Mihraçlama bu uygulamalardan sonra yapılır. Okunan nefes, Hz. Peygamber'in miraca yükselmesini anlatır(K.1).Kırklar semahı¹² için dört saçlı bacı (anabacı ve rehber eşleri) semaha kalkarlar. Bu sırada dedeler de dâhil olmak üzere tüm saçlı ve taçlı bacılar dara durup onları huşu içinde izlerler, çünkü her Kırklar semahı ilkiyle aynı kutsiyete sahiptir. Kırklar ceminde saçlı bacıların da semaha durmaları nedeniyle bu semah ilk edimi temsil etmektedir.

Resim-5: Kırklar Semahı, Eskişehir Hacı Bektaş Veli Cemevi

¹²Hız. Peygamber, miraçtan dönerken kapalı bir kapıya uğrar ve özünü türab ederek bu kapıdan girer. Burası Kırkların bulunduğu mekândır. Kendisiyle birlikte kırk kişi (17 saçlı bacı, 23 taçlı bacı) olmuştur. Hız. Ali de burada liderlik yapmaktadır. Makamını Hız. Peygamber'e devreder. Kırkların kırkı da birdir. Bunu ellerini keserek Hız. Peygamber'e gösterirler. Selman-ı Farisi o sırada üzüm getirmek için dışarıdadır. Geldiğinde

İkrar, talibin miracı olarak kabul edilir; çünkü ölmeden önce ölümü tadarak mürşitten (baba) yeniden doğar. Bu, bilinçtir. İkrar verilirken örtülen örtü ana rahmini sembolize eder. Bir dişi ve erkeğin sembolik birleşmesiyle çocuğun doğumu gibi, talipler bir olarak buradan doğarlar. Anadan doğmuş gibi tertemiz kabul edilirler. Her yıl bu ritüelyeniden doğuş gerçekleştirilerek talipler ayn-i cemde herkesin rızalığını alarak sorgudan geçmiş ve temizlenmiş olurlar. Taliplere sunulan Kevser suyu da “ebter” olmayı önleyecek, kurtarılmış topluluğun soyunun devamlılığını sağlayacaktır. Kırkların bulunduğu mekânda dişil bir yapıyı ihtiva eder ve ana rahmi olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in başından düşen sarık bebeğin göbek kordonudur (K.2, K.4) ve bebeği anneye bağladığı gibi talibi tarikata bağlar. Bu nedenle ikrar ve görgü uygulamasında talibin beline bağlanır. Bu uygulamalar bütünlüğü ikrar verecek/veren her talip için her yıl tekrarlanır. Yukarıda bahsedildiği gibi her yıl gerçekleştirilen bu uygulamalarla talip yeniden doğuş sürecini tekrar tekrar yaşar ve bir arınma eylemiyle tarikata bağlılığını sürdürür.

Resim-6: Tığbent/Kemberbest bağlama-Odunpazarı, Avdan köyü

onun da eli kanamaktadır. Hz. Peygamber, verilen bir üzüm tanesi ezerek herkese suyundan tattırır. Kendisi de tattığında mest olur ve semaha kalkar. Bu sırada sarığı yere düşer ve kırk parçaya ayrılır. Her biri bir parçasını alarak bellerine bağlarlar. İkrar veren canların bellerine bağladıkları tığbent buradan kalmıştır (K.2, K.4, K.5).

Kırklar Semahı

Derilip de Hakk cemine gelenler

Bilir misin cem cümleden uludur

Kov ile gybeti diline alanlar

Bizim gibi günahkârdır delidir

...

(Koç, 2014: 75).

Hız. Fatıma'nın doğumu ve Hız. Ali ile evliliğiyle Hız. Muhammed'in ve peygamber soyunun devamının sağlanması Miraç olayıyla birleştirilir. Hız. Peygamber, Miraç'ta Cebrail'in cennetten getirdiği bir elmayı yer ve evine döndüğünde Hız. Hatice ile bir araya gelir. Hız. Hatice, Hız. Fatıma'ya hamile kalır. Hız. Hatice, ilerleyen zamanda evde yalnız kaldığında karnındaki bebekle (Fatıma ile) konuşur. Hız. Fatıma'nın kerametleri anne karnındayken başlar. Fatıma, “kesilmiş, ayrılmış” anlamındadır ve bu soydan gelenler cehennem ateşinden arındırılmıştır. Hız. Fatıma'nın hayız görmediğine ve tertemiz olduğuna inanılır. Bu nedenle Hız. Ali ve Hız. Fatıma peygamber soyunun devamını sağlamıştır. On iki imamlar ve sonra gelen dedeler bu soydan kabul edilir (K.9). Kutsal bir suyla hamile kalan Hız. Hatice ve ondan gelen Hız. Fatıma ile kutlu yol şecereye bağlanmıştır. Dedeler bu nedenle maddi ve manevi anlamda çok önemli bir statüye sahiptir.

Sonuç

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde ayn-i cem törenlerinde dişil dünyanın üretkenliği, bereketi, arındırıcılığı, merhameti yaratılışın yeniden kurgulanışıyla tekrarlanmaktadır. Sosyal yaşama da etkisi olan “can” anlayışı, bu nedenle Alevi-Bektaşî inanç sisteminin kendi içinde kadını ötekileştirmemektedir. İnsan, varoluşsal bağlamda “can” olarak tanımlanarak kadın-erkek eşliği/eşitliği sürdürülmektedir.

Ayn-i cem bir mahşer meydanı ve yeniden doğuşun sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu uygulamalar bütünlüğünde “saçlı ve taçlı bacılar”, “canlar” ölmeden önce ölüp benliklerinden sıyrılmakta ve tarikata bağlılıklarını bu şekilde sürdürmektedirler. Ana rahmi olarak sembolize edilen ikrar ve görgü uygulaması, mihraç ve Kırklar inancı ise kadın üzerinden dişil dünyanın arındırıcı ve dönüştürücü gücünü vurgulamaktadır.

Özel anlamda inançsal yapı ve kendi çevresi içinde üstün tutulan kadın, genel anlamda kendi çevresi dışında yaşanmakta olan sosyal alanda diğer inançsal yapıdaki kadınlarla ortak sorunlara sahiptirler. Dinsel bir tarikat yapılanmasına sahip olan Alevi-Bektaşî inanç sisteminin bu işleyişine ters olacağı için kadının hakları üzerinden dedelik, musahiplik, evlilik üzerinden teklif getirmek mümkün de gözükmemektedir. Kurtulmuşlar topluluğuna mürşitlik eden ve Hız. Muhammed'in de soyunu devam ettirdiğine inanılan dedeler, yine anabacılar tarafından doğurularak eril süreklilik sağlanmaktadır.

Alevi-Bektaşî inanç sisteminin insana varoluşsal bakışı, onu tanımlayışı, sevgisi, muhabbeti, paylaşımı kısacası “can” anlayışının tüm toplumumuza yayılması kadın-erkek eşliğine/eşitliğine olumlu katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- Anohin, A. V. (1924). Materialyposamanstvu u jaltajtsev (SMAE, IV, 2), Pietari.
- Atalay, B. (1992). Divanü Lügat-it Türk Tercümesi, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayram, M. (2002). "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", *Türkler*, C.6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.365-379.
- Berktaş, F. (2014). Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beydili, C. (2004). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlüğü, İstanbul: Yurt Yayınevi.
- DeBeauvoir, S. (1971). Kadın: Genç Kızlık Çağı, İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Demir, Z. (1997). Modern ve Postmodern Feminizm, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eliade, M. (1994). Ebedî Dönüş Mitosu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Er, P. (2006). Direnen Kültür: Anadolu Aleviliği, İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Ergin, M. (1997). Dede Korkut Kitabı, C.1, Ankara: TDK Yayınları.
- Ersoy, R. (2007). "Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de 'Ebelik' Kurumu'na Dönüşüm". *Türk Bilig: Türköloji Araştırmaları Dergisi*, S. 13, ss. 60-71.
- Gölpınarlı, A. (1998). Vilâyetname (Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli). Ankara: İnkılâp.
- Gölpınarlı, A. (2004). Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul: İnkılâp.
- Gürkan, S. L. (2003). "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.13, ss.1-48.
- Harva, U. (2015). Alay Panteonu, (Çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Jung, C. G. (2009). Dört Arketip, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koç, A. (Ed.). (2014). Eskişehir'in Somut Olmayan Kültürel Mirası, Eskişehir: ESOGÜ Yayınları No: 238.
- Okan, N. (2014). "Alevilikte Kadın Erkek Eşitliği söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım", *A.Ü. DTCF Antropoloji Dergisi*, S.28, ss.27-40.
- Otyan, M. T. (2007). Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul: Demos Yayınları.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitoloji, C.1, Ankara: TTK Yayınları.
- Öztürk, E. (2010). "Hz. Fatma Kültü", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.4, S.8, 2010, ss.127-144.
- Potanin, G.N. (1883). Otserkisevero-zapadnoj Mongolii, IV. Pietari.
- Sabbah, F. A. (1992). İslam'ın Bilinçaltında Kadın, (Çev. Ayşegül Erol), İstanbul: Ayrıntı.
- Yolcu, M. A. (2014). Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar, Konya: Kömen Yayınları.
- Zeren, M. (2012). İlahi Nur: Hz. Muhammed'den Hadisler, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Kaynak Kişiler

- Ali Demir Dede, 65, Seyit Cemali Sultan (Kemal Sultan) Ocağı, Avdan, 20.03.2013 tarihli görüşme (K.1)
- Ali Garkın Dede, 85, Pir Ahmet Efendi Ocağı, Avdan, 20 Nisan 2013 tarihli görüşme (K.2)
- Havva Karakan, 43, Ev Hanımı, İlkokul, Yörükçürka köyü, 17.08.2013 tarihli görüşme (K.3)
- Mehmet Demirtaş Dede, 58, Şücaeddin Veli Ocağı, Avdan, 20.04.2013 tarihli görüşme (K.4)
- Mustafa Kemal Demir Dede, 63, Afyon, Alanyurt Köyü, Seyit Cemali Sultan (Kemal Sultan) Ocağı, 09.10.2013 tarihli görüşme (K.5)
- Mehmet Konuk, 62, Çiftçi, İlkokul, Yörükçürka köyü, (Talip rehberi) 17.08.2013 tarihli görüşme (K.6)
- Vesile Gargın Anabacı, 77, Pir Ahmet Efendi Ocağı, Avdan, 20.04.2013 tarihli görüşme (K.7)
- Zehra Demirtaş Anabacı, 54, Şücaeddin Veli Ocağı, Avdan, 20.04.2013 tarihli görüşme (K.8)
- Zehra Kayacık, 85, Erzurum-Aşkale, Ev hanımı, 20.05.2012 tarihli görüşme (Üryan Hızır Ocağı talibi) (K.9)
- Ali Göreci, 68, Emekli Öğretmen, Giresun, Görele, Derekuşçulu köyü, 12.05.2009 tarihli görüşme. (K.10)

Üniversite Yönetmelikleri Çerçevesinde Kariyer Merkezlerinin Amaç ve Faaliyetleri

Mehmet Cemil ÖZDEN*

Öz

Üniversitelerin temel işlevleri, bilimsel bilgiyi üretmek ve yaymaktır. Bununla birlikte öğrenciler ve iş dünyası, üniversitelerden öğrencileri iş yaşamına hazırlamalarını beklemektedir. Bu temel amaç çerçevesinde üniversitelerde kariyer merkezleri kurulmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde üniversite kariyer merkezi faaliyetleri yaklaşık yüz yıl önce başlamışsa da Türkiye'de kariyer merkezlerinin kuruluşu son otuz yılda gerçekleşmiştir. Özellikle üniversite mezunlarının sayısındaki hızlı artışla birlikte 2000'li yıllardan sonra kurulan kariyer merkezlerinin sayısı da yükselmiştir.

Bu araştırmada 32 üniversitenin kariyer merkezlerine ilişkin yönetmelikleri içerik analizi yöntemiyle incelenerek, temel amaç ve faaliyetlerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Araştırma kapsamındaki kariyer merkezleri, üniversitelerin uygulama ve araştırma merkezi olarak kurulmuşlardır. Bulgulara göre kariyer merkezlerinin en temel amacı; üniversite öğrenci adayları, öğrencileri, mezunları ve çalışanlarının kariyer planlama ve geliştirme yetkinliklerinin iyileştirilmesini sağlamaktır.

Kariyer merkezlerinin yarısı ve fazlasında belirtilen kariyer faaliyetleri sırasıyla; yayın ve tanıtım, mezunlarla iletişim, iş olanaklarını araştırma, kariyer seminerleri, öğrenci ve işyeri bilgi bankaları, işletme gezileri, kariyer yönlendirme danışmanlığı ve staj faaliyetleri olmuştur. Kariyer günleri, kariyer araştırmaları/ çalışmaları, ilgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri, değerlendirme araçlarını uygulama, yetkinlik seminerleri, iş dünyası tanıtım toplantıları ve diğer kariyer merkezi faaliyetlerinin ise kariyer merkezlerinin %40-50'si tarafından belirtildiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Üniversite, Kariyer, Kariyer Merkezi, Kariyer Faaliyetleri

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, cemil.ozden@giresun.edu.tr

Purposes and Activities of The Career Centers Within The Framework of The University Regulations

Abstract

The primary functions of universities are to produce and disseminate scientific knowledge. However, students and business community expect from the University to prepare its students for business life. The university career centers is started to be established around of this basic purpose. While university career center activities in developed countries is started nearly a hundred years ago, the establishment of the career centers in Turkey has been realized in the past 30 years. Especially with the increase in the number of college graduates quickly after 2000 have shown an increase in the number of the career centers are established.

In this study, 32 university regulations related with career centers are examined by the method of content analysis and it is tried to identify their basic purposes and activities. The career centers within the scope of this study, are established as the application and research centers of universities. According to findings, the most basic purpose of the career centers is to ensure the improvement of career planning and development competences of student candidates, students, alumni and employees of the university. The career activities specified in half and more of the career centers have been respectively; publication and promotion, communication with alumni, searching job opportunities, career seminars, student and workplace databases, workplace visits, career guidance counselling and internship activities. Career days, career research/studies, other institutions collaborations, application of assessment tools, seminars for competency development, business introduction meetings and other career center activities are indicated by 40-50% of the career centers.

Key : University, College, Career, Career Center, Career Activities

Giriş

Üniversitelerin temel işlevleri, bilimsel bilgiyi üretmek ve yaymaktır. Bu çerçevede üniversiteler bilimsel araştırmalar yapar, bu araştırmalar sonucu üretilen bilgiyi yayın ve eğitim-öğretim yoluyla paylaşarak toplumda öncü bir rol oynar ve topluma hizmet eder. Üniversitelerin öğrencilerini iş yaşamına hazırlamak gibi bir işlevinin olup olmadığı alan yazında tartışılan konulardan biridir. Bununla birlikte gerek iş dünyasının, gerekse öğrencilerin üniversitelerden bu yönde bir beklentisi vardır. Üniversitelerin öğrenciler tarafından tercih edilebilirliğini etkileyen faktörler arasında mezuniyetten sonra iş bulma şansı önemli bir faktör haline gelmiştir. Diğer yandan yükseköğretimle ilgili mevzuatta da üniversitelere yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte kişileri yetiştirmek, diğer bir deyişle öğrencileri iş yaşamına hazırlamak gibi bir sorumluluk yüklenmiştir.

Günümüz iş dünyası, üniversite mezunlarının tam donanımlı olmasını ve bu çerçevede mezunlarda pek çok yetkinliğin bulunmasını beklemektedir. Üniversitelerin öğrencilerini sadece eğitim-öğretim etkinlikleri ile iş yaşamına hazırlamaları oldukça zordur. Bunun sonucu olarak üniversiteler, giderek iş dünyası ile daha fazla işbirliği yapmaya başlamışlardır. Öncelikle mezunlarını bir işe yerleştirme faaliyetleri ile başlayan bu çabalar, öğrencilerin iş arama becerilerini kazanmasına ve iş dünyasıyla ağ geliştirmesine destek olma faaliyetleriyle devam etmiştir. Bu eğilimlerin bir sonucu olarak da üniversitelerde kariyer merkezleri kurulmaya başlanmıştır.

Kariyer merkezlerinin ilk kurulduğu Amerika Birleşik Devletlerinde üniversitelerin öğrencilere sistematik olarak iş yaşamına hazırlanmalarında destek vermeleri 1960'lı yıllara kadar dayanır. Üniversite mezunlarının hızla arttığı bir dönemde ihtiyaç gösteren kariyer merkezleri Türkiye'de 1990'lı yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yıllarda üniversitelerde çeşitli birimlere bağlı olarak kariyer ofisleri kurulmuş, 2000'li yıllardan itibaren de özellikle devlet üniversitelerinde uygulama ve araştırma merkezi statüsünde kurulan kariyer merkezlerinin sayısı, üniversite mezun sayılarındaki artışlara paralel olarak hızla artmaya başlamıştır.

Kariyer merkezleri ve faaliyetleri ile ilgili yurtdışında birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen ülkemizde bu konuyla ilgili yapılmış araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Kariyer merkezlerinin amaç ve faaliyetlerinin araştırıldığı bu çalışmada, üniversitelerin kariyer merkezleri ile ilgili yönetmelikleri incelenmiştir. Araştırma uygulama merkezi statüsünde olmayan, dolayısıyla yönetmelikleri resmi gazetede yayınlanmayan kariyer merkezleri kapsam dışında tutulmuştur. Bununla birlikte yönetmeliği bulunan 32 kariyer merkezinin tamamının araştırmaya dahil edilmesiyle önemli bulgular elde edilmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı, üniversite yönetmelikleri ile kurulan kariyer merkezlerinin amaçlarını ve faaliyetlerini incelemek, kariyer merkezlerinin üniversiteler tarafından en fazla benimsenen amaç ve faaliyetlerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede öncelikle kariyer, üniversite ve kariyer merkezleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de kariyer merkezleri konusunda alanyazın taraması yapılmış, araştırma yöntemi belirtilerek bulgular ortaya konularak tartışılmıştır.

Alanyazın Taraması

Kariyer Kavramı

Kariyer sözcüğü günlük konuşmada birçok anlamda kullanılır. Kariyer basamakları, kariyer yapmak, kariyer geliştirmek, kariyer sahibi, kariyerinin başında gibi kullanımlarda kariyerin, iş yaşamında ilerleme veya ileri bir konumda bulunma anlamında kullanıldığını görülmektedir. Bu görüşe göre kariyer, belirli bir meslekte gelişmeyi, çalışılan organizasyon içinde hiyerarşik olarak sürekli yükselmeyi ifade eder (Woods, 1997, s.181). Kariyer başarısının, terfi ve maddi getiriler ile ölçüldüğü bu görüşe göre kariyerden söz edebilmek için çalışılan pozisyonların birbiri ile ilgili olması ve sürekli daha üst pozisyonlarda çalışılması gerekir. Kariyer kavramı kimilerine göre belirli bir konuda uzmanlık gerektiren meslek olarak algılanır. Bu görüşe göre yöneticilik, hukuk, tıp vb. alanlarındaki meslekler kariyer olarak, fazla uzmanlık gerektirmeyen meslekler ise iş olarak görülmektedir (Aytaç, 1997, s.19).

Diğer bir görüş ise kariyeri “Kişinin yaşamı boyunca edindiği işe ilişkin deneyim ve faaliyetler ile ilgili olarak algıladığı tutum ve davranışlar dizisi (Can, 1998, s.318)” şeklinde tanımlamaktadır. Kariyeri yaşam süresi boyunca birbiri ardına girilen işler olarak tanımlayan bir başka görüşe göre ise, kariyeri kişisel bir iş tarihçesi gibi ele alır (Aytaç, 1997, s.19). Kariyeri sürekli yükselme, belirli bir meslek grubu veya kişisel bakış açısı kıstası ile sınırlamayan bu görüş, iş yaşamının günümüzdeki eğilimleri ile de uyumludur.

Kariyer ile ilgili olarak başlıca üç kavram ile karşılaşmaktadır. Bunlardan kariyer planlaması bireyin “yaşamı boyunca yer alacağı işlerle ilgili görev ve pozisyonların, hedeflerin ve geleceğin planlanması (Aytaç, 1997,s.20)” olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle “bireyin yetenek ve ilgilerinin değerlendirilmesini, kariyer fırsatlarını araştırmayı, kariyer amaçlarının oluşturulmasını ve uygun gelişim aktivitelerini planlamayı içerir (Çalık ve Ereş, 2006, s.92).” Diğer bir tanıma göre kariyer planlama, “bireyin kendisini ve içinde bulunduğu çevreyi değerlendirerek, iş yaşamı ile ilgili hedefler belirlemesi ve bu hedeflere ulaştıracak faaliyetleri planlamasıdır (Erdoğan, 2003,s.15).” Kariyer planlama, kariyer kavramına bireysel bakış

açısını yansıtır.

Kariyer geliştirme ise kariyer kavramına örgütsel bakış açısını yansıtır. Kariyer yollarının ve kariyer basamaklarının geliştirilmesini içerir (Cenzo ve Robbins, 1996, s.266). Örgüt içinde çalışanların mesleki gelişimlerinin, organizasyonun hedeflerine uygun olarak yapılması için kullanılan araç ve yöntemleri ifade eder. Bu yaklaşıma göre “örgüt, çalışanlarının sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim ve yetenekleri, sunduğu gelişim fırsatlarıyla yönlendirerek insan sermayesini en uygun şekilde değerlendirmelidir (Çalık ve Ereş, 2006, s.82).” Bu kavramın içinde kariyer haritası, oryantasyon, terfi, yer değiştirme, yönetici geliştirme, yedekleme planı, değerlendirme merkezi gibi kariyer geliştirme yöntem ve uygulamaları vardır. “Örgütsel kariyer geliştirme sisteminin amacı, örgütsel ihtiyaçlar ile bireysel ihtiyaçların doğru biçimde eşleştirilmesi olarak ifade edilebilir (Erdoğmuş, 2003,s.17).”

Kariyer Yönetimi, bireyin kariyer planının, örgütün kariyer geliştirme araçları ile desteklenmesidir (Aytaç, 1997,s.20). Kariyer yönetimi kariyer kavramına bireysel ve örgütsel bakış açılarını bütünleştirir. Diğer bir deyişle kariyer yönetimi, bireysel hedeflerin ve örgütün ihtiyaçlarının uyumlaştırılması sürecidir. Bu süreçte birey ve örgüt karşı taraflarda değil, birbirlerini destekleyici roller üstlenirler ve her iki tarafa düşen sorumluluklar vardır.

Üniversite ve Kariyer Merkezleri

Yükseköğretim Kanununun 3. Maddesinde Üniversite “bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim - öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumu” olarak ifade edilmektedir.” Üniversitelerin işlevleri konusunda gerek dünyada, gerek Türkiye’de eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve toplum hizmeti olmak üzere 3 temel nokta üzerinde bir uzlaşa sağlandığı söylenebilir (Yıldız, 2014).” Nitekim Yükseköğretim Kurulu tarafından hazırlanan bir raporda da (YÖK, 2007, s.85) “yüksek öğretimin gerçekleştirilmesi gereken üç temel işlev öğretim, araştırma ve kamu hizmeti” şeklinde sıralanmıştır.

İnsanlığın ve ülkenin sorunlarına çözüm üretmek, gerekli insan gücünü yetiştirmek, her alanda örnek ve öncü olmak gibi işlevleri de (Sönmez, 1997, s.146) olmakla birlikte, üniversitelerin en temel iki işlevi bilimsel bilgiyi üretmek ve yaymaktır. Üniversiteler bu işlevleri, bilimsel araştırma/çalışmaları yaparak ve ürettiği bilgiyi yayın/egitimle yayarak gerçekleştirirler. Bu iki temel işlev, diğer işlevleri de kapsayacak genişliktedir.

Paydaşlarının üniversiteden beklentileri ise oldukça farklı olabilmektedir. İş dünyası üniversitelerden, aradıkları niteliklere uygun çalışan adayları yetiştirmelerini beklemektedir. Üniversite eğitiminin öğrencilere

yönelik başlıca iki amacı, eğitim görülen alandaki temel bilgileri vermek ve o alanda öğrencileri iş yaşamına hazırlamaktır. Üniversite öğrencilerine yönelik yapılan bir araştırmada üniversitenin öğrenciler için anlamının sosyalleşme, politikleşme ve meslek edinme olduğu görülmüştür (Sarı ve Sarı, 2014). Diğer bir araştırmada ise “öğrencilerin üniversiteden birinci öncelikle gerçekleştirmesini bekledikleri işlevler arasında ilk sırada 'mesleğe hazırlama' bulunmakta (%52,5), onu 'kişisel gelişme' (%21,7) izlemekte”dir (Şahin, Zoraloğlu ve Fırat, 2011).

Üniversitenin hedef kitlerinden biri olan liseli gençlerin üniversite algısı üzerinde yapılan bir araştırmada “üniversitenin işlevlerinde ilk sırayı, 'iş ve mesleğe hazırlama' (%38.8) ; ikinciliği, 'fikir ve düşünce özgürlüğünü temsil etme' (%23)” almaktadır (Şahin ve Yıldız, 2006). Nitekim üniversitelerin aday öğrencilere yönelik basın ilanları üzerinde yapılan bir araştırmada ise “başlıklarda sunulan vaatlerin en çok (%22) iş, istihdam ve kariyer olanaklarıyla ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu başlıklarda öğrencilere mezuniyet sonrası iş garantisi, üniversite eğitimi sırasında profesyonel deneyim kazanma ve istihdam edilme olanakları, başarılı bir kariyere sahip olma gibi vaatler sunulduğu görülmüştür(Yıldız, 2014).” Üniversite son sınıf öğrencilerinin kaygı ve umutsuzluklarını etkileyen faktörlerden en önemlisinin gelecek ve iş bulma endişesi (Dursun ve Aytaç, 2009) olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, üniversite öğrenci adaylarına sunulan vaatlerde; iş, istihdam ve kariyer olanaklarının ön plana çıkma gereçesi de anlaşılır.

Yükseköğretim ile iş yaşamı arasında sağlam ve güçlü bir işbirliğinin giderek yaygınlaşması, üniversite-sanayi işbirliğini zorunlu hale getirmiştir(Marangoz, 2008, s.141). Bunun sonucunda ülkenin kalkınmasını sağlayacak insan kaynaklarını yetiştirmek, üniversitenin önemli amaçlarından biri haline gelmiştir. Nitekim Anayasanın 130. maddesinde “milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek” yüksek öğretimin temel amacı olarak belirtilmektedir. Yüksek Öğretim Kanununun 4. maddesinde öğrencilerin “ ilgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip” olacak şekilde yetiştirilmeleri öngörülmektedir.

Üniversiteye yüklenen öğrencileri iş yaşamına hazırlama görevinin sadece çeşitli uzmanlık alanları ile ilgili derslerin öğretimiyle yerine getirilmesi oldukça zordur. Bu nedenle üniversiteler, giderek artan oranda bünyelerinde kariyer merkezleri oluşturmakta ve kariyer etkinlikleri düzenlemektedir. “Yükseköğretimdeki öğrencilerin etkili kararlar verebilmeleri için yaşantısal kariyer etkinliklerine katılma konusunda yardıma gereksinimleri vardır (Niles ve Bowlbey, 2013, s412).” Nitekim yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre,

üniversitede öğrencilerin çalışma yaşamına daha iyi hazırlanabilmeleri için öğrenci odaklı uygulamalara ihtiyaç olduğu ve bu amaçla öncelikle üniversite bünyesinde profesyonel bir kariyer merkezi oluşturulması gerektiği ortaya çıkmıştır (Kozak ve Dalkıranoglu, 2013).

Amerika Birleşik Devletlerinde Kariyer Merkezleri

Amerika Birleşik Devletlerinde kariyer merkezlerinin ilk görünümüleri 1908 yılına kadar uzanmaktadır (Lucas, 1986). Bu yıllarda temel amaç mezun öğrencileri işe yerleştirmekle sınırlıydı ve öğretim elemanlarının, çalışmakta olan eski mezun ağlarını kullanarak biçimsel olmayan bir şekilde işe yerleştirme çabalarını koordine etmeye dayanıyordu. İkinci dünya savaşı sırasında çeşitli askeri pozisyonlar uygun nitelikte adaylar için seçme ve yerleştirme faaliyetleri nedeniyle bireysel becerilerin, ilgilerin ve yeteneklerin değerlendirilmesi konusu ön plana çıktı. 1950 ve 60'lı yıllarda eğitim, bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler ile birlikte meslek danışmanlığının kariyer gelişimine dönüşmesi, kariyer merkezlerinin altyapısını hazırladı. Hummel, üniversitelerde kariyer merkezlerinin kurulmasını gerektiren gelişmeleri şöyle sıralamaktadır (aktaran Lucas, 1986):

- 1960-1970 yılları arasında üniversite mezunları sayısı ikiye katlandı ve iş piyasası doymuş hale geldi.
- 1960'lı yılların öğrencileri, eğitimi bir mesleki seçimden çok, kişisel gelişimi sağlamanın bir yolu olarak görmeye başladılar.
- Öğrenci artışının büyük çoğunluğunun sosyal bilimlerde olması iş piyasasında sorunlar yarattı.
- İnsan hakları hareketleri iş piyasasının işe alım eğilimlerini değiştirdi ve istihdamı düzenleyen yeni yasalar kabul edildi.

Bu gelişmelerin sonucunda üniversitelerdeki işe yerleştirme ofisleri; kariyer eğitimleri, kariyer danışmanlığı, konferanslar ve kariyer günleri faaliyetlerini de gerçekleştirmeye başladılar. Böylece 1960'lı yıllardan itibaren üniversitelerde bugünkü işlevlerine benzer kariyer merkezleri kurulmaya başlandı. Herr, Rayman ve Garis'e göre bu yıllarda kariyer merkezleri iş arama becerileri üzerinde yoğunlaşırken, sonraki yıllarda odak noktası öğrencilerin kendini keşfetme ve kariyer geliştirme faaliyetleri üzerine olmuştur (aktaran Galagher, 2012).

Schaub'un (2012) çalışmasına göre de 1940 ve 1950'li yıllarda kariyer merkezleri “yerleştirme yaklaşımı” ile öğrencileri mezuniyetlerinden sonra bir işe yerleştirmeye odaklanmıştır. 1960 ve 1980'li yıllarda kariyer merkezlerinin odak noktası “planlama yaklaşımı” ile öğrencilere iş arama becerilerinin öğretilmesi ve mevcut/uzun dönemli kariyer hedeflerine ulaşmasına yardım edilmesine kaymıştır. Böylece “işe yerleştirme” modelinden “rehberlik” modeline geçilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren de “ağ yaklaşımı” ile

işverenlerle öğrencileri bir araya getirecek kariyer günleri, mezun buluşmaları gibi etkinliklere ağırlık verilmiştir. Schaub, günümüzdeki kariyer merkezlerinin dört temel faaliyetini; kariyer danışmanlığı, eğitim faaliyetleri ve atölyeleri, iş/staj fırsatlarının sunulması ve mezunlar/diğer çalışanlar ile ağ geliştirilmesi olarak sıralamaktadır.

Kariyer merkezi çalışanları ile yapılan bir araştırmada katılımcılara kariyer merkezlerinin genel amacı sorulduğunda; %65'i, öğrencilere iş fırsatlarını araştırmalarına ve iş arama becerilerini öğrenmelerine destek verme (planlama yaklaşımı), %19'u öğrencilere işverenler hakkında nasıl bilgi edineceklerini ve etkileşimde bulunacaklarını öğrenmelerine destek verme (ağ yaklaşımı), %16'sının ise, mezunlarına iş bulma (yerleştirme yaklaşımı) cevabı alınmıştır (Wessel, 1998).

NACE (National Association of Colleges and Employers) tarafından 2013-2014 eğitim dönemine ilişkin yapılan bir araştırmada kariyer merkezlerinin yarısından fazlasında uygulanan hizmetler (NACE, 2014) ve Garis (2014) tarafından belirtilen temel kariyer hizmetleri Tablo-1'de yer almaktadır. Görüldüğü üzere temel kariyer hizmetlerinde bazı benzerlikler bulunsa bile iki kaynak arasında önemli farklılıklar vardır.

Tablo-1 : Kariyer Merkezlerinin Temel Hizmetleri

NACE'ye göre	Garis'e göre
<ul style="list-style-type: none">• Kariyer günleri	<ul style="list-style-type: none">• Değerleme ve bilgisayar destekli rehberlik
<ul style="list-style-type: none">• Uzmanlık alanlarına göre kariyer günleri	<ul style="list-style-type: none">• Kariyer eğitimi
<ul style="list-style-type: none">• Yerleşkede iş görüşmesi programları	<ul style="list-style-type: none">• Kariyer günleri
<ul style="list-style-type: none">• Kariyer atölyeleri	<ul style="list-style-type: none">• Kredili kariyer planlama dersi
<ul style="list-style-type: none">• İş ve çalışma programları	<ul style="list-style-type: none">• Uygulamalı eğitimler ve staj
<ul style="list-style-type: none">• Kısmi zamanlı öğrenci istihdamı	<ul style="list-style-type: none">• Randevulu bireysel kariyer danışmanlığı
<ul style="list-style-type: none">• Kariyer değerlendirme araçları	<ul style="list-style-type: none">• Doğrudan tavsiye veya danışmanlık
<ul style="list-style-type: none">• Kariyer kaynak kütüphaneleri	<ul style="list-style-type: none">• İş listeleri ve özgeçmiş yönlendirme hizmetleri
	<ul style="list-style-type: none">• Yerleşkede iş görüşmesi

Kariyer merkezleri, üniversitelerin kurumsal hedeflerine daha fazla ulaşmasında, işverenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve bireysel kariyer hedeflerini gerçekleştirme başarısı gösterecek mezunların geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir (Neil, 2013). Buna karşın üniversite kariyer merkezleri ile ilgili yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan öğrencilerin %64'ü kariyer merkezi çalışanlarına ulaşmanın çok kolay olduğunu belirtmelerine rağmen, %57'sinin kendilerine kariyer yollarının belirlenmesinde hiç yardımcı olmayacağını veya nadiren yardım olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir (Gaul; 2014).

Türkiyede Kariyer Merkezleri

ÖSYM Yükseköğretim İstatistiklerine göre Türkiye'de üniversiteler 1995 yılında 80 bin mezun verirken, yıllık üniversiteden mezun olanların sayısı 2000 yılında 127 bine, 2005 yılında 184 bine, 2010 yılında 298 bine yükselmiştir. Beşer yıllık dönemlerde, yıllık mezun sayılarındaki artış, sırasıyla %59, %45 ve %62 olmuştur. 1995 yılından 2010 yılına gelindiğinde, yıllık mezun sayısı yaklaşık dört kat artmıştır. Bu görünüm, Amerika Birleşik Devletlerinde kariyer merkezlerinin kurulmasını hızlandıran 1960-1970 dönemindeki mezun artışıyla benzerlik göstermektedir.

Türkiye'de kariyer merkezlerinin ilk görünümü Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından 1980 yılında kurulan “Mezunlara İş Bulma Bürosu”dur. Bu büro 1996 yılında yeniden yapılandırılarak “Kariyer Planlama Merkezi” adını almıştır. 1988 yılında Kariyer Merkezini ilk kuran üniversite ise, Bilkent Üniversitesi olmuştur. Bundan sonra özellikle vakıf üniversitelerinin farklı birimlerine bağlı olarak kariyer ofisleri kurulsa da, devlet üniversiteleri kariyer merkezlerini, uygulama ve araştırma merkezi statüsünde kurmaya başladılar. Bu çerçevede Resmi Gazetede yönetmeliği yayınlanarak ilk kurulunu, 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Kariyer Yönlendirme ve Bilgilendirme Merkezi olmuştur.

Kariyer merkezlerinin önemli etkinliklerinden biri olan kariyer günlerinin bir benzeri de Üniversiteler ile Türkiye İş Kurumu işbirliği ile düzenlenen istihdam fuarlarıdır. “İstihdam Fuarlarının amacı; üniversite gençlerine işgücü piyasası ile ilgili bilgiler aktarmak, tanıtmak, onları çalışma hayatına hazırlamak, mezun olma durumunda olanlara çalışabilecekleri işyerleri konusunda bilgi sağlamak ve rehberlik etmek, staj ve mezuniyet sonrası istihdam olanakları hakkında bilgilendirmektir (Fırat; 1999).” Kariyer merkezi olmayan birçok üniversitede istihdam fuarları dönemselsel de olsa önemli bir işlevi görmektedir.

Yurtdışı alanyazında kariyer merkezleri ile ilgili bir çok araştırma ve yayın olmasına rağmen ülkemizde bu konu ile ilgili yayınların sayısı oldukça sınırlıdır. Erdoğmuş (2001) tarafından yapılan bir araştırmaya göre üniversite

kariyer merkezlerinin başlıca faaliyetleri; özgeçmiş bilgi bankası, firma tanıtımı ve kariyer günleri, seminerler ve konferanslar, sektör günleri, söyleşiler ve işe yerleştirme olarak belirtilmiştir. Özden (2007, s.93-107) tarafından yapılan bir çalışmada ise kariyer merkezlerinin başlıca faaliyetleri; kariyer yönlendirme danışmanlığı, staj organizasyonu, meslek/sektör/firma veritabanı, öğrenci veritabanı, geçici/yarı zamanlı iş organizasyonu, firma gezileri, kariyer ve yetkinlik seminerleri, iş dünyası tanıtım toplantıları, web siteleri ve kariyer günleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca farklı üniversitelerin kariyer merkezi uygulama örneklerine de yer verilmiştir.

Yöntem

Amaç ve Araştırma Soruları

Bu çalışma ile esas olarak, yönetmelikleri yayınlanan üniversite kariyer merkezlerinin amaçları ve faaliyetlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca kariyer merkezlerinin kuruluş yıllarının ve adlarının dağılımı da araştırılacak diğer konular olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede bu çalışma ile aşağıdaki araştırma sorularına cevap bulmak amaçlanmıştır:

- Kariyer merkezlerinin kuruluş yıllarına ve adlarına göre dağılımı nasıl gerçekleşmiştir?
- Kariyer merkezlerinin temel amaçları nelerdir?
- Kariyer merkezlerinin faaliyetlerinin türlerine göre sıklıkları nasıl dağılmaktadır?

Araştırma Evreni ve Verilerin Toplanması

Araştırma evreni, Resmi Gazetede yayınlanmış yönetmeliği bulunan üniversite kariyer merkezleridir. Kariyer merkezi yönetmelikleri, Başbakanlık e-mevzuat sitesinde, üniversite yönetmelikleri içerisinde “kariyer” sözcüğü taranarak elde edilmiştir. Bu şekilde elde edilen 32 adet yönetmeliğin tamamı çalışmada kullanılmıştır. Söz konusu yönetmelikler, yayımlandığı Resmi Gazete ve sayıları ile birlikte, EK-1’de yer almaktadır.

Araştırma Modeli ve Yöntemi

Bu çalışma tanımlayıcı bir yaklaşımla yapılan bir tarama çalışmasıdır. Veriler üniversitelerin kariyer merkezi yönetmeliklerinin araştırma konusuna giren maddelerinin içerik analizi yöntemiyle derlenmiştir.

Kariyer merkezlerinin kuruluş yılları, adları ve amaçlarına ilişkin analizlerde, kodlama yapılmaksızın veriler doğrudan kullanılmıştır. Buna karşın birbirinden oldukça farklılık gösteren faaliyet alanları için kodlama yapılması gereksinimi doğmuştur. Yönetmeliklerin en önemli maddelerinden biri olan kariyer merkezinin faaliyet alanları başlıklı maddelerinde, bir yönetmelik hariç (Mersin Ü.) tüm yönetmeliklerde bentler halinde belirtilmiştir.

Diğer maddelere nazaran yönetmelikler arasında oldukça farklılıklar görülen bu maddenin incelenmesinde şu aşamalar uygulanmıştır: Öncelikle tüm bentler ayrı birer ifade olarak ilgili üniversite ilişkilendirilerek MS excel tablosuna aktarılmıştır. Bir fıkrada veya bentte farklı türde birden fazla faaliyet belirtilmişse, bu faaliyetler ayrı birer ifade olarak tabloya aktarılmıştır. Faaliyet alanları ile ilgili olarak bu şekilde toplam 386 ifade elde edilmiştir. Bu ifadeler sıralandığında, bazı ifadelerin tamamen aynı/çok benzer olduğu görülmüştür. Bu ifadelerin sıklıkları belirlenerek yeni bir tabloya aktarılmıştır. Bu halde bile 188 ifade yer almıştır. Bu 188 ifade incelenerek benzer olanlarından bir konu başlığı oluşturulmuş ve Tablo-2'deki gibi kodlanmıştır.

Tablo-2 : Kariyer Merkezi Faaliyet Alanlarına İlişkin Konu Başlıkları

<u>Konu Başlıkları</u>	<u>Konu Başlıkları (devam)</u>
1. Aday öğrencilere yönelik faaliyetler	2. İş dünyası tanıtım toplantıları
3. Öğrenci oryantasyonu	4. Kariyer günleri
5. Akademik personele yönelik eğitimler	6. Mezunlarla iletişim
7. Değerlendirme araçlarını uygulama	8. Öğrenci ve işyeri bilgi bankaları
9. Kariyer yönlendirme danışmanlığı	10. Kariyer araştırmaları / çalışmaları
11. Staj faaliyetleri	12. Yayın ve tanıtım
13. İş olanaklarını araştırma	14. İlgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri
15. İşletme gezileri	16. Girişimciliği geliştirme faaliyetleri
17. Kariyer seminerleri	18. Diğer faaliyetler
19. Yetkinlik seminerleri	

Kariyer merkezlerinin faaliyetleri ile ilgili tüm ifadeler Tablo-2'deki konu başlıkları baz alınarak gruplandırılmıştır. Her bir konu başlığındaki ifadeler incelenerek, bu ifadeleri kapsayacak şekilde faaliyet alanlarının tanımları yapılmıştır. Kariyer merkezlerinin faaliyet alanlarının tanımları EK-2'de yer almaktadır. Her bir konu başlığı ile ilgili faaliyet tanımlarına benzeyen ifadelerin sıklıkları ve 32 yönetmelik içerisindeki oranları (%) belirlenerek Tablo-6 oluşturulmuştur.

Araştırmanın Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları

Araştırmanın ilk güçlü yönü resmi belgelere dayanıyor olması, ikinci güçlü yönü ise yönetmeliği olan tüm kariyer merkezlerinin araştırma kapsamına alınmış olmasıdır. Buna karşın araştırmanın ilk sınırlılığı, araştırma kapsamına sadece uygulama ve araştırma merkezi statüsüne sahip, yönetmeliği bulunan kariyer merkezlerinin alınmış olmasıdır. Farklı statülerde, farklı birimlere bağlı olarak kurulan kariyer merkezleri, araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Diğer bir sınırlılık, kariyer merkezi faaliyetlerinin belirlenmesinde sadece yönetmeliklerde yer alan biçimiyle ilgilenilmiş olması, bu faaliyetlerin uygulanma durumları ile ilgilenilmemiş olmasıdır. Son olarak araştırma kapsamında kariyer merkezlerinin sadece kuruluş yılları, adları, amaçları ve faaliyetleri incelenmiştir. Yönetmeliklerde yer alan kariyer merkezlerinin organları, bu organların görevleri ve idari konular araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Kariyer Merkezlerinin Kuruluş Yılları ve Adlarına İlişkin Bulgular

Yönetmeliği resmi gazetede ilk yayınlanan kariyer merkezi, 06.02.2003 tarihi ile Erciyes Üniversitesi Kariyer Yönlendirme ve Bilgilendirme Merkezi olmuştur. Kariyer merkezlerinin kuruluş yıllarına göre dağılımı üçer yıllık dönemler itibariyle Tablo-3'te yer almaktadır.

Tablo-3 : Kariyer Merkezlerinin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımı

YILLAR	KURULAN KARIYER MERKEZİ SAYISI*	KURULAN KARIYER MERKEZİ (%)
2003-2005	3	10,0
2006-2008	4	13,3
2009-2011	5	16,7
2012-2014	18	60,0
TOPLAM	30	100,0

* 2015 yılı ilk dört ayında kurulan iki kariyer merkezi tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo-3 incelendiğinde kariyer merkezlerinin %60'ının 2012-2014 döneminde kurulduğu görülmektedir. Son dönemde kurulan 18 kariyer merkezinden 12'si ise, 2014 yılında kurulmuştur. Diğer bir deyişle kariyer merkezlerinin %40'ı son bir yıl içerisinde kurulmuştur. Bu da kariyer merkezlerinin üniversiteler için önemini giderek arttığını göstermektedir.

Kariyer merkezlerinin adlandırılmasında, üç bilgi grubu kullanılmıştır: Bunlar “üniversitenin adı”, “kariyer merkezinin adı” ve “merkezin statüsü”dür. Tablo-4, kariyer merkezi adlarına göre dağılım yer almaktadır.

Tablo-4 : Kariyer Merkezlerinin Adlarına Göre Dağılımı

KARİYER MERKEZİNİN ADI	KARİYER MERKEZİ SAYISI
Kariyer planlama	12
Kariyer geliştirme	5
Kariyer	4
Kariyer yönlendirme ve bilgilendirme	2
Gençlik ve kariyer geliştirme	1
Girişimcilik ve iş geliştirme	1
İnsan kaynakları yönetimi ve kariyer danışmanlığı	1
Kariyer danışmanlık eğitimi	1
Kariyer gelişimi	1
Kariyer planlama ve girişimcilik	1
Kariyer ve girişimcilik	1
Kariyer yönlendirme	1
Sanayi işbirliği, girişimcilik ve iş geliştirme	1
TOPLAM	32

Tablodan görüleceği üzere kariyer merkezlerinin yarısından fazlasında (%53), merkezin adı “kariyer planlama” veya “kariyer geliştirme” olarak adlandırılmıştır. Girişimcilik, iş geliştirme, gençlik, insan kaynakları, sanayi işbirliği alanlarının; kariyer merkezleri ile ilgili olmakla birlikte ayrı uzmanlık alanları olduğu düşünülmektedir. Nitekim başlığında ilgili diğer uzmanlık alanlarını kullanan kariyer merkezlerinin faaliyet alanları da oldukça çeşitlilik göstermektedir.

Merkezin statüsü olarak kariyer merkezlerinin 28’inde (%88) “uygulama ve araştırma merkezi” ifadesi kullanılmıştır. İki kariyer merkezinin altında “araştırma ve uygulama merkezi” ifadesi kullanılırken, ikisinde ise sadece “merkezi” ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadeler, üniversitenin isimleri ve tablo-4’deki adlarla birlikte kullanıldığında kariyer merkezlerinin oldukça uzun adlara sahip olduğu görülmektedir. Nitekim kariyer merkezlerinin yarısından fazlası (%53), kariyer merkezinin kısaltılmış adlarını da belirleme ihtiyacını duymuştur. Bu bağlamda kariyer merkezinin adının, sadece üniversite adı ve “kariyer merkezi” olarak ifade edilmesinin yeterli olacağı değerlendirilmektedir.

Kariyer Merkezlerinin Amaçlarına İlişkin Bulgular

Yönetmeliklerin ikinci bölümünde genel olarak “merkezin amaçları” ve “merkezin faaliyet alanları” olmak üzere iki maddeye yer verilmiştir. Bununla birlikte yönetmeliklerin ikinci bölümünün madde sayısı ve başlıklarında bazı farklılıklar da bulunmaktadır :

- İki yönetmelikte merkezin amacı maddesi bulunmayıp, “ilkeler” maddesine yer verilmiştir. (Erciyes Ü., Giresun Ü.)
- İki yönetmelikte merkezin amacı ve faaliyet alanları tek bir madde olarak belirtilmiştir. (Çukurova Ü., Ahi Evran Ü.,)
- Üç yönetmelikte merkezin amacı ve faaliyet alanları tek bir madde olarak belirtilmekle birlikte amaç ve faaliyetlere ayrı fıkralarda yer verilmiştir. (Gaziantep Ü., İstanbul Arel Ü., Turgut Özal Ü.)
- Madde başlığı olarak “merkezin faaliyet alanları” yerine bir yönetmelikte “merkezin hizmetleri” (Erciyes Ü.), bir yönetmelikte ise “hizmetleri ve faaliyet alanları “ (Giresun Ü.), bir yönetmelikte de “görev ve faaliyetleri” (Yüzüncü Yıl Ü.) maddesine yer verilmiştir.

Yönetmeliklerde yer alan “merkezin amaçları” başlıklı madde ile ilgili olarak;

- 16 yönetmelikte kariyer merkezinin amacı tek bir fıkra olarak belirtilmiştir.
- 12 yönetmelikte merkezin amacı/amaçları başlığı altında, birden fazla amaç bentler halinde belirtilmiştir.
- 4 yönetmelikte ise merkezin amacı ayrı bir madde olarak belirtilmemiştir.

Her ne kadar 16 yönetmelikte merkezin amacı tek bir fıkra olarak belirtilmiş ise de, bu fıkra içerisinde birden fazla amaca yer verilmiştir. Dolayısıyla merkezin amaçları analiz edilirken, bir fıkra içerisinde yer alsın bile farklı amaçlar ayrı ifadeler olarak incelenmiştir. Bu çerçevede üniversite yönetmeliklerin yarısından fazlasında belirtilen amaçlar tablo-5'te yer almaktadır. Amaçların sıklıkları belirlenirken, tablo-5'deki amaç ifadelerine içerik olan benzeyen amaçlar da sıklıklara dahil edilmiştir.

Tablo-5 : Kariyer Merkezlerinin Temel Amaçları ve Sıklıkları

Merkezin amaçları	Sıklık	% *
Üniversite öğrenci adayları, öğrencileri, mezunları ve çalışanlarının yetenek, bilgi, beceri, ilgi ve istekleri ile Üniversitenin ve Türkiye'nin koşul ve ihtiyaçları doğrultusunda kariyer planlama ve geliştirme yetkinliklerinin iyileştirilmesini sağlamak	25	89
Öğrenci ve mezunların iş dünyasından gelen talepler doğrultusunda istihdam edilebilme imkanlarını araştırmak	18	64
Öğrenci ve mezunlarının iş yaşamında karşılaşılabilecekleri sorunların çözümüne yönelik olarak ve kariyer alanında bilimsel çalışmalar yapmak ve yönlendirmelerde bulunmak	17	61
Faaliyetlerin sonuçlarını ve bu alandaki birikimlerini ilgili yerli ve yabancı kuruluşlara aktararak, bu kuruluşların gelişmelerine ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmak	15	54

* Yüzdeler amaç maddesi bulunan 28 yönetmeliğe göre hesaplanmıştır.

Tablo-5'ten görüleceği üzere en temel amaç, kariyer merkezlerinin %89'unda görülen üniversite öğrenci adayları, öğrencileri, mezunları ve çalışanlarının “kariyer planlama ve geliştirme yetkinliklerinin iyileştirilmesini sağlamak”tır. Diğer temel amaçlar sırasıyla, “istihdam edilebilme imkanlarını araştırmak”, “kariyer alanında bilimsel çalışmalar yapmak” ve “faaliyetlerinin sonuçlarını ve birikimlerini paylaşmak” olarak özetlenebilir.

Tablo-5'te yer almamakla birlikte “üniversitenin ve mensuplarının saygınlığını ve tercih edilebilirliğini artırmak” amacı, %21 sıklık ile geri kalan amaç maddeleri arasında en yüksek orana sahip amaç maddesi olmuştur. Bu amaç, kariyer merkezlerinin artan öneminin bir gereğesini oluşturmaktadır. Tablo-4'te yer alan amaçlar dışında; girişimcilik, iş geliştirme, gençlik, insan kaynakları, sanayi işbirliği alanlarına yönelik de amaçlar bulunmaktadır. Diğer yandan Tablo-5'te belirtilen amaçlar, daha detaylı ifadeler ile de yazılmıştır. Bu ifadeler amaçlardan çok, yönetmeliklerin bir sonraki maddesinde yer alan merkezin faaliyetleri ile daha yakından ilişkilidir. Bu ifadelere örnek olarak aşağıdaki ifadeler verilebilir:

- Bölümlerle koordineli olarak staj çalışmalarına yardımcı olmak, (Balıkesir Ü.)

- Üniversite mezunlarının kariyer gelişim süreçlerine ilişkin izleme çalışmalarını yapmak, (Hacettepe Ü.)
- Üniversite mezunları ve öğrencileri ile buluşmalar organize ederek mezunlarla sürekli iletişim halinde olmak. (Dicle Ü.)

Yönetmeliklerdeki amaç ifadelerinde dikkati çeken bir diğer husus, merkezin faaliyetlerinin hedef kitlesinin içerisinde; üniversite öğrenci adayları, öğrencileri ve mezunlarına ek olarak üniversitenin akademik ve idari çalışanlarının, hatta üniversite dışındaki kuruluş ve işletme çalışanlarının da yer aldığı görülmektedir. Kariyer merkezinin gerektiğinde üniversite içi/dışı çalışanlara destek olması mümkün ise de, hedef kitlesinin üniversite öğrenci adayları, öğrencileri ve mezunları ile sınırlı kalması, faaliyetlerini de bu hedef kitleye yönelik olarak yoğunlaştırmasında yarar görülmektedir.

Kariyer Merkezlerinin Faaliyet Alanlarına İlişkin Bulgular

Kariyer merkezlerinin Tablo-2'de yer alan konu başlıkları ve EK-2'de yer alan faaliyet tanımlarına benzeyen ifadelerin sıklıkları ve 32 yönetmelik içerisindeki oranları (%), Tablo-6'da görülmektedir.

Tablo-6 : Kariyer Merkezlerinin Faaliyet Alanlarının Sıklıkları

Merkezin faaliyet alanları	Sıklık	%
Yayın ve tanıtım	25	78
Mezunlarla iletişim	24	75
İş olanaklarını araştırma	23	72
Kariyer seminerleri	20	63
Öğrenci ve işyeri bilgi bankaları	20	63
İşletme gezileri	17	53
Kariyer yönlendirme danışmanlığı	16	50
Staj faaliyetleri	16	50
Kariyer günleri	15	47
Kariyer araştırmaları/ çalışmaları	15	47
İlgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri	15	47
Diğer faaliyetler	15	47
Değerlendirme araçlarını uygulama	14	44
Yetkinlik seminerleri	13	41
İş dünyası tanıtım toplantıları	13	41
Girişimciliği geliştirme faaliyetleri	5	16
Aday öğrencilere yönelik faaliyetler	3	9
Akademik personele yönelik eğitimler	3	9
Öğrenci oryantasyonu	1	3

Tablo-6 incelendiğinde kariyer merkezlerinin faaliyet alanlarının; işe yerleştirme, planlama ve ağ yaklaşımları ile oldukça geniş bir yelpazede yer aldığı görülmektedir. Üstelik bu faaliyetlere; iş geliştirme, gençlik, insan kaynakları, üniversite-sanayi işbirliği alanlarındaki faaliyetler dahil edilmemiştir. Yönetmelikler üzerinde yapılan incelemelerde, Tablo-6'da belirtilen 19 faaliyet alanından; en azında 4, en çoğunda 15 faaliyete yer verildiği ve ortalamasının 8,5 olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, yönetmeliklerde yukarıda belirtilen faaliyetlerden ortalama olarak yaklaşık 9 tanesine yer verilmiştir. Bu sonuç, üniversite yönetimlerinin kariyer merkezlerinden beklentileri ve kariyer merkezlerinin olanakları (personel, altyapı ve diğer kaynakları) ile ilişkilidir. Yönetmeliklerde yer alan faaliyetlerin ne kadarının uygulanabildiği ise ayrı bir araştırma konusudur.

Kariyer merkezlerinin yarısı ve daha fazlasında belirtilen kariyer faaliyetleri sırasıyla; yayın ve tanıtım, mezunlarla iletişim, iş olanaklarını araştırma, kariyer seminerleri, öğrenci ve işyeri bilgi bankaları, işletme gezileri, kariyer yönlendirme danışmanlığı ve staj faaliyetleri olmuştur. Doğrudan öğrencilere yönelik bir kariyer faaliyeti olmamakla birlikte, en üst sırada “yayın ve tanıtım” faaliyetlerinin yer almasının, ülkemizde araştırma kapsamındaki kariyer merkezlerinin yeni kurulmuş ve statülerinin “uygulama ve araştırma merkezi” olmasından kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Kariyer günleri, kariyer araştırmaları/ çalışmalarını, ilgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri, değerlendirme araçlarını uygulama, yetkinlik seminerleri, iş dünyası tanıtım toplantıları ve diğer kariyer merkezi faaliyetlerinin ise kariyer merkezlerini %40-50'si tarafından belirtildiği görülmektedir. Buna karşılık girişimciliği geliştirme faaliyetleri, aday öğrencilere yönelik faaliyetler, akademik personele yönelik eğitimler ve öğrenci oryantasyonunun diğer faaliyetlere nazaran kariyer merkezlerinin çok azında yer aldığı görülmektedir.

Diğer yandan kariyer merkezlerinin faaliyet alanlarının üniversitenin diğer birimlerinin faaliyetleri ile çakışmaması için faaliyetlerinin sınırlarının net bir şekilde çizilmesinin ve ilgili birimler ile işbirliklerinin belirlenmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede kariyer merkezinin faaliyet alanları belirlenirken üniversitenin aşağıda belirtilen mevzuatının da dikkate alınması gerekir ;

- Üniversite kuruluş kanunu ve ilgili yönetmeliklerde belirtilen akademik (özellikle fakülte yönetimleri ve bölüm başkanlıkları) ve üniversitenin idari birimlerinin (özellikle öğrenci işleri; sağlık, spor ve kültür, basın/yayın birimleri) görev alanları / görev tanımları
- Öğrenci staj yönetmeliği / yönergesi

- Akademik danışmanlık yönetmeliği / yönergesi
- Öğrenci kulüpleri/ toplulukları yönetmeliği / yönergesi
- İlgili diğer araştırma / uygulama merkezlerinin yönetmelikleri / yönergeleri (Özellikle sürekli eğitim, psikolojik danışma ve rehberlik, öğrenci gelişim merkezleri gibi).

Bu çerçevede, örneğin ;

- Öğrenci / mezun bilgi bankalarının öğrenci işleri daire başkanlıkları tarafından tutulması,
- Üniversitenin aday öğrencilere tanıtımında basın/yayın birimlerinin faaliyet göstermesi,
- Zorunlu staj organizasyonunda idari ve akademik birimler / danışmanlarının sorumluluklarının bulunması,
- Öğrenci oryantasyonunda öğrenci işleri / akademik birimlerin görev alabilmesi,
- Yetkinlik seminerlerinin verilmesinin sürekli eğitim merkezlerinin faaliyet alanında olması,
- Kariyer seminerleri, iş dünyası tanıtım toplantıları, işletme gezileri organizasyonu gibi kariyer merkezi faaliyetlerinin akademik birimler / öğrenci toplulukları tarafından da yapılabiliyor olması,

durumları karşısında, kariyer merkezi faaliyetleri ile diğer birimlerin faaliyetlerinin çakışmaması, tam tersine farklı birimler ile yapılabilecek işbirliklerin çerçevesinin belirlenmesi gerekir.

Benzer şekilde merkezin faaliyetleri ilgili diğer mevzuatın da dikkate alınması gerekir. Örneğin “iş olanaklarını araştırma” faaliyeti, iş bulmaya aracılık faaliyeti olarak değerlendirilebilir ve “özel istihdam büroları yönetmeliği” hükümlerine göre Türkiye İş Kurumu'ndan izin alınması gerekebilir. Varsa mezun derneklerinin tüzükleri, kariyer merkezinin faaliyet alanlarından “mezunlar ile iletişim” başlıklı faaliyetleri içerebilir. Dolayısıyla kariyer merkezlerinin faaliyetlerinin, ilgili diğer birimlerin faaliyetleri ile koordineli ve bütünleşik olarak değerlendirilmesinde yarar görülmektedir.

Sonuç

Üniversitelerin temel işlevleri bilimsel bilgiyi üretmek ve yaymak olmakla birlikte, öğrencilerin ve iş dünyasının üniversiteden temel beklentisi, öğrencilerin iş yaşamına hazırlanması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu amaca yönelik olarak kurulan kariyer merkezlerinin ilk görünüşleri, Amerika Birleşik Devletlerinde 1900'lü, Türkiye'de ise 1980'li yılların başlarına kadar dayanmaktadır. Kariyer merkezlerinin bugünkü görünümünü almaları Amerika Birleşik Devletlerinde 1960'lı, Türkiye'de ise 1990'lı yılların başlarında olmuştur.

Amerika Birleşik Devletlerinde kariyer merkezi faaliyetlerinde ilk önce “iş yerleştirme” yaklaşımı, daha sonra “planlama” yaklaşımı ve son olarak “ağ” yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımlara göre kariyer merkezi faaliyetlerinin odak noktasını sırasıyla, öğrencilerin mezuniyetlerinden sonra bir işe yerleştirilmesi, öğrencilere iş arama becerilerinin öğretilmesi/ kariyer hedeflerine ulaşmasına yardım edilmesi ve işverenlerle öğrencileri bir araya getirecek kariyer günleri, mezun buluşmaları gibi etkinliklerin düzenlenmesi oluşturmuştur.

Türkiye'de üniversite kariyer merkezlerinin faaliyetleri ile ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır. Üniversite yönetmelikleri ile kurulan kariyer merkezlerinin amaçlarını ve faaliyetlerini incelemek, kariyer merkezlerinin üniversiteler tarafından en fazla benimsenen amaç ve faaliyetlerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada 32 yönetmelik, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

İncelenen kariyer merkezlerinin yarısından fazlasında (%53), merkezin adı “kariyer planlama” veya “kariyer geliştirme” olarak adlandırılmıştır. Kariyer merkezlerinin en temel amacı, kariyer merkezlerinin %89'unda görülen üniversite öğrenci adayları, öğrencileri, mezunları ve çalışanlarının “kariyer planlama ve geliştirme yetkinliklerinin iyileştirilmesini sağlamak”tır. Diğer temel amaçlar sırasıyla, “istihdam edilebilme imkanlarını araştırmak”, “kariyer alanında bilimsel çalışmalar yapmak” ve “faaliyetlerinin sonuçlarını ve birikimlerini paylaşmak” olarak özetlenebilir.

Kariyer merkezlerinin faaliyet alanlarının ise; işe yerleştirme, planlama ve ağ yaklaşımları ile oldukça geniş bir yelpazede yer aldığı görülmektedir. Kariyer merkezlerinin yarısı ve daha fazlasında belirtilen kariyer faaliyetleri sırasıyla; yayın ve tanıtım, mezunlarla iletişim, iş olanaklarını araştırma, kariyer seminerleri, öğrenci ve işyeri bilgi bankaları, işletme gezileri, kariyer yönlendirme danışmanlığı ve staj faaliyetleri olmuştur. Kariyer günleri, kariyer araştırmaları/ çalışmaları, ilgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri, değerlendirme araçlarını uygulama, yetkinlik seminerleri, iş dünyası tanıtım toplantıları ve diğer kariyer merkezi faaliyetlerinin ise kariyer merkezlerini %40-50'si tarafından belirtildiği görülmektedir.

Kariyer merkezi faaliyetleri olarak elde edilen bulgular, üniversite yönetmeliklerine dayanmaktadır. Bu faaliyetlerin ne kadarının uygulandığına ilişkin, uygulama ve araştırma merkezi statüsünde kurulmamış üniversite kariyer merkezlerini de içerecek şekilde araştırılmasında yarar vardır. Diğer yandan kariyer merkezlerinin faaliyet alanlarının üniversitenin diğer birimlerinin faaliyetleri ile birlikte değerlendirilerek ilgili birimler ile yapılabilecek işbirliklerinin araştırılmasında yarar görülmektedir. Son olarak kariyer merkezlerinin organları ve bu organların görevleri bir başka araştırma konusu olarak önerilmektedir.

Ek-1: Araştırma Kapsamındaki Üniversite Yönetmelikleri

1. Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 12.07.2014 – 29058.
2. Afyon Kocatepe Üniversitesi Kariyer Danışmanlık Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 22.08.2011 – 28033.
3. Ahi Evran Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 04.03.2015 – 29285.
4. Akdeniz Üniversitesi Girişimcilik ve İş Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 16.12.2007 – 26732.
5. Ankara Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Danışmanlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi (İKDAM) Yönetmeliği, RG : 28.03.2003 – 25062.
6. Balıkesir Üniversitesi Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 19.01.2014 – 28887.
7. Bitlis Eren Üniversitesi Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 01.04.2015 – 29313.
8. Çukurova Üniversitesi Kariyer Planlama, RG : Araştırma ve Uygulama Merkezi Yönetmeliği, RG : 03.06.2006 – 26187.
9. Dicle Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 05.10.2011 – 28075.
10. Erciyes Üniversitesi Kariyer Yönlendirme ve Bilgilendirme Merkezi (Kaybimer) Yönetmeliği, RG : 06.02.2003 – 25016.
11. Erzurum Teknik Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 31.03.2014 – 28958.
12. Fırat Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 23.08.2007 – 26622.
13. Gazi Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 18.08.2010 – 27676.
14. Gaziantep Üniversitesi Kariyer Planlama ve Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 31.03.2013 – 28604.
15. Giresun Üniversitesi Kariyer Yönlendirme ve Bilgilendirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 09.08.2012 – 289379.
16. Hacettepe Üniversitesi Kariyer Gelişimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 03.03.2014 – 28930.
17. İstanbul Arel Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 06.12.2009 – 27424.
18. İstanbul Gelişim Üniversitesi Kariyer Yönlendirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 11.05.2014 – 28997.
19. İstanbul Üniversitesi Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 27.09.2012 – 28404.

20.İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 05.06.2014 – 29021.

21.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kariyer ve Girişimcilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 16.09.2013 – 28767.

22.Kastamonu Üniversitesi Gençlik ve Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 10.03.2014 – 28937.

23.Kırıkkale Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 12.09.2013 – 28763.

24.Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sanayi İşbirliği, RG : Girişimcilik ve İş Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 20.03.2012 – 28240.

25.Mersin Üniversitesi Kariyer Merkezi Yönetmeliği, RG : 21.02.2005 – 25734.

26.Namık Kemal Üniversitesi Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 08.10.2014 – 29139.

27.Selçuk Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 24.07.2006 – 26238.

28.Trakya Üniversitesi Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 31.07.2014 – 29074.

29.Turgut Özal Üniversitesi Kariyer Planlama, RG : Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 07.01.2011 – 27808.

30.Uludağ Üniversitesi Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 16.05.2014 – 29002.

31.Üsküdar Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 15.12.2014 – 29205.

32.Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, RG : 11.09.2014 – 29116.

Ek-2 : Kariyer Merkezlerinin Faaliyet Alanlarının Tanımları

1.Aday öğrencilere yönelik faaliyetler : Üniversite öğrenci adaylarına yönelik faaliyetleri (üniversite tanıtımı, tercih rehberliği vb.) yürütmek.

2.Öğrenci oryantasyonu : Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyumlarını artırmaya yönelik faaliyetlere destek olmak.

3.Akademik personele yönelik eğitimler : Öğrencilere kariyer ve iş yaşamı hakkında bilgi sunabilmeleri için akademik personele yönelik eğitimler vermek.

4.Değerlendirme araçlarını uygulama : Öğrencilerin kendilerini tanımalarına ve eğilimlerini belirlemeye yönelik, her türlü değerlendirme araçlarının(bireysel görüşmeler, kişilik testleri, yetenek testleri, ilgi / mesleki eğilim testleri vb.) uygulanmasına ilişkin faaliyetleri yürütmek.

5.Kariyer yönlendirme danışmanlığı : Öğrencilere ve mezunlara kariyer yönlendirme danışmanlığı hizmeti (uygun çalışma alanlarının ve kariyer hedeflerinin belirlenmesine, gelişim alanlarının saptanmasına, iş yaşamına hazırlanmak için eylem planının yapılmasına ve uygulanmasına destek olunması vb.) sunmak.

6.Staj faaliyetleri : Staj yerlerinin araştırılmasında ve duyurulmasında akademik birimlere ve öğrencilere destek olmak.

7.İş olanaklarını araştırma : Kuruluş / işletme taleplerine göre öğrencilere belirli süreli / yarı zamanlı, mezunlara tam zamanlı iş imkanlarını araştırmak ve iş bulmalarına destek olmak.

8.İşletme gezileri : Düzenli olarak işletme ve girişimcileri tanıma amaçlı geziler organize etmek.

9.Kariyer seminerleri : Öğrencilerin/mezunların kariyerlerini yönlendirmek amacıyla kariyer planlama, iş arama teknikleri, özgeçmiş hazırlama , mülakat teknikleri, iş alanında kariyer, girişimcilik vb. konularında eğitim/seminerler (kariyer seminerleri) düzenlemek.

10.Yetkinlik seminerleri : Öğrencilerin mesleki donanımlarını artırmak ve istihdam edilebilecekleri sektörlerde istenen nitelikleri / yetkinlikleri kazandırmak amacıyla eğitim/seminerleri (yetkinlik seminerleri) düzenlemek.

11.İş dünyası tanıtım toplantıları : Öğrenciler ve mezunlar ile değişik sektörlerden çeşitli kuruluşları ve başarılı işadamları/ meslek çalışanlarını bir araya getiren toplantılar (iş dünyası tanıtım toplantıları) düzenlemek, öğrencilerin çeşitli alanlarda iş hayatı, sektörler, iş tanımları, meslekler ve kariyer imkanları ile ilgili bilgi edinmelerini sağlamak.

12.Kariyer günleri : Öğrenciler/mezunlar ile değişik sektörlerden çeşitli kuruluşları bir araya getiren kariyer günleri adı altında etkinlikler düzenlemek, bu çerçevede kuruluş temsilcilerinin öğrenciler/mezunlar ile doğrudan irtibat kurmalarına, staj ve iş başvurusu formlarının dağıtımına/doldurulmasına imkan vermek, bu günlerde kariyer/yetkinlik seminerleri ve iş dünyası tanıtım toplantıları düzenlemek.

13.Mezunlarla iletişim : Mezunlara ilişkin veri tabanı oluşturulması, mesleki gelişimlerinin izlenmesi ve iletişim bilgilerinin güncel tutulması faaliyetlerini yürütmek; mezunların üniversite sonrası yaşamlarında da birbirleriyle işbirliği, dayanışma ve ilişki içerisinde bulunmaları için çeşitli faaliyetler düzenlemek.

14.Öğrenci ve işyeri bilgi bankaları : Merkez faaliyetlerinde kullanılmak üzere akademik birimler bazında öğrenci bilgi bankaları ile sektörler /meslekler bazında işyeri bilgi bankaları oluşturmak ve işletmek.

15.Kariyer araştırmaları/ çalışmaları : Kariyer planlama/geliştirme

ve kariyer danışmanlığı alanında araştırma, çalışma ve projeleri yürütmek/desteklemek; ulusal ve uluslararası düzeyde seminer, kongre, sempozyum, çalıştay veya konferans düzenlemek, bu tür toplantılara iştirak etmek.

16.Yayın ve tanıtım : Merkeze ilgilerini artırmak amacıyla; faaliyetleriyle ilgili konularda toplantı, konferans, sempozyum gibi organizasyonları ve değerlendirme raporu, bülten, dergi, kitap ve benzeri yayınları basılı veya elektronik ortamda yaparak öğrencileri, akademisyenleri, mezunları, ilgili kurum ve kuruluşları bilgilendirmek.

17.İlgili diğer kuruluşlarla işbirlikleri : Merkezin amaçları ve faaliyetleri doğrultusunda yurtiçinde ve yurtdışındaki üniversiteler, özel/kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmak ve ortak projeler yürütmek.

18.Girişimciliği geliştirme faaliyetleri : Mezun ve öğrencilerin girişimcilik bilincini artırmak amacıyla faaliyetler yürütmek.

19.Diğer faaliyetler : Merkezin amaçları doğrultusunda gerekli diğer faaliyetlerin önerilerini geliştirmek, yetkili organların onayına sunmak, onaylanan veya yetkinli organlar tarafından talep edilen faaliyetleri gerçekleştirmek.

Kaynaklar

- April Mc Neil, A. (2013). Co-op and Career Centres and Faculty, Collobrating to Support Graduate Students' Career Success, *ESC (English Studies in Canada)*, 39(4), December, 13-16.
- Aytaç, S. (1997). Çalışma Yaşamında Kariyer, İstanbul: Epsilon.
- Bilkent Üniversitesi, Kariyer Merkezi, Çevrimiçi: <http://kariyer.bilkent.edu.tr/hakkimizda/#biz>, (24.04.2015)
- Can, H. (1997). Yönetim ve Organizasyon, 4.B., Ankara: Siyasal.
- Canzo, D.A. ve Robbins, S.P. (1996). Human Resources Management, 5.B., Newyork: John Wiley & Sons.
- Çalık, T. ve Ereş, F. (2006). Kariyer Yönetimi: Tanımlar, Kavramlar, İlkeler, Ankara: Gazi.
- Dursun, S. ve Aytaç, S. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İşsizlik Kaygısı, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 71-84.
- Erdoğan, N. (2001). Üniversitelerdeki Kariyer Merkezlerinin Faaliyetleri Hakkında Bir Araştırma, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 131-142.
- Erdoğan, N. (2003). Kariyer Geliştirme: Kuram ve Uygulama, Ankara: Nobel.
- Fırat, Z.Y. (1999) Üniversitelerde Düzenlenen İstihdam Fuarları ve İstihdam Haftası, *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, (1)1 Sıra: 2 / No: 7 , çevrimiçi: <http://isguc.org/?p=makale&id=7&cilt=1&sayi=1&yil=1999>, (19.04.2015)
- Gaul, P. (2014). Many College Career Centers Don't Get a Passing Grade, *T+D (property of American Society for Training & Development)*, June, 24.
- Galagher, R.P. (2012). Thirty Years of the National Survey of Counselling Center Directors: A Personal Account, *Journal of College Student Psychotherapy*, 26:172-184.
- Herr, E., Rayman, J. ve Garis, W. (1993). Handbook for the college and University counselling center, Westport, CT: Greenwood Press. (Aktaran, Galagher, 2012)
- Kozak, M.A. ve Dalkıranoglu, T. (2013) Mezun Öğrencilerin Kariyer Algılamaları: Anadolu Üniversitesi Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13)1, 41-52.
- Lucas, E.B. (1986). College Career Planning and Placement Centers: Finding Their Identity, *Journal of Career Development*, Vol. (13)1, Fall, 1986, 9-17
- Marangoz, C. (2008). Çağdaş Üniversite, Ankara: Yarınlar İçin Düşünce Platformu.
- National Association of Colleges and Employers, (2014). NACE 2013-14 Career Services Benchmark Survey for Colleges and Universities, çevrimiçi: <https://www.nacweb.org/uploadedFiles/Content/staticassets/downloads/executive-summary/2013-14-career-services-benchmarks-survey-executive-summary.pdf> (20.04.2015).
- Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Kariyer Planlama Merkezi, Çevrimiçi: <http://kpm.metu.edu.tr/kpm/about-kpm/> (24.04.2015)
- ÖSYM, Yükseköğretim İstatistikleri, çevrimiçi : <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-59685/h/Tablo19596.pdf> , <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-43008/h/1ogrencisayilariozettaablopdf.pdf> , <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-43635/h/1ogrencisay.pdf> , <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-58207/h/1ogrencisayozettaulosu.pdf> (24.04.2015)
- Özden, M.C. (2007). Üniversitede Okurken Kariyer, İstanbul: Akis Kitap.
- R.L.Hummel, (1978), Placement Career College, *Journal of College Placement*, 38,42-46. (aktaran Lucas, 1986)
- Sarı E. ve Sarı, Ç.K. (2014) Öğrenciler için Üniversitenin Anlamı: Bizim Düşlediğimiz Üniversite..., *Mülkiye Dergisi*, 38(2), 35-65.
- Schaub, M. (2012), The Profession of College Career Services Delivery: What College Counselors Should Know About Career Services, *Journal of College Student Psychotherapy*, 26, 201-215.
- Sönmez, V. (1997). Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri, 3.B. Ankara: Anı.
- Spencer G.Niles, S.G. ve Harris-Bowlbey, J.A. (2013). 21.Yüzyılda Kariyer Gelişimi Müdahaleleri [Career Development Interventions In The 21St Century, 4.B.], Çev.Ed.Fidan Korkut Owen, Çev. Oya Yerin Güneri, Ankara: Nobel.
- Şahin, İ., Zoraloglu, R.Y. ve Fırat, N.Ş. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçları, Eğitsel Hedefleri, Üniversite Öğreniminden Beklentileri ve Memnuniyet Durumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(3), 429-452.
- Şahin, M. ve Yıldız, R. (2006). Liseli Gençliğin Üniversite Algılaması ve Gelecek Tasarımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 85-104.

T.C.Anayasası

Wessel, R.D. (1998). Career Centers and Career Development Professionals of the 1990s, *Journal of Career Development*, Vol.24(3), Spring, 163-177.

Woods, R.H. (1997). Human resources Management, 2.B., Michigan: Educational Institute of AHMA.

Yıldız,S. (2014) Üniversiteler Ne Vaat Ediyor? Türkiye'deki Üniversitelerin Basın İlanları Üzerine Bir İçerik Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 155-170.

Yükseköğretim Kanunu, 2547, RG: 6/11/1981-17506.

Yüksek Öğretim Kurulu, Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi, Ankara, 2007, Çevrimiçi : http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/yok_strateji_kitabi/27077070-cb13-4870-aba1-6742db37696b, (25.04.2015)

Koç Kayası Tabiat Parkı'nın Ekoturizm Olanakları Açısından Değerlendirilmesi

İbrahim SEZER*

Öz

Günümüzde ülkemizdeki koruma uygulamalarından birisi de kriterlere uygun mekânların tabiat parkı olarak ilan edilmesidir. Tabiat parkları gibi korunan doğal alanlar, son yıllarda doğaya meraklı, doğal alanları görmeyi ve gezmeyi isteyen kısacası doğa tutkunu olarak ifade edebileceğimiz insanların ilgisine mazhar olmaktadır. Bu ilginin her geçen gün artması, korunan alanların ekoturizm gibi doğaya duyarlı turizm aktivitelerine açılmasına ve kontrollü, koruma-kullanma dengesine özen gösterilerek ve taşıma kapasitesini aşmayacak şekilde insanların istifadesine sunulmasına yönelik çalışmaların artmasına neden olmaktadır. Böylelikle hem tabiat parkları gibi korunan alanlar için gerekli olan maddi kaynak yaratılmakta hem de bu tür hassas ve nadir mekânlarda yanlış amaçlı kullanımların değil ekoturizm gibi doğayı önemseyen turizm türlerinin geliştirilmesine ve bu alanların gelecek nesillere ulaştırılmasına katkı sağlanabilmektedir.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan ve inceleme sahasının da sınırları içerisinde bulunduğu Giresun ili, ekoturizm açısından değerlendirilebilecek düzeyde korunmuş doğal ortamlara sahiptir. Nitekim il sınırları içerisinde 1 C statüsünde milli park, 4 tabiat parkı, 3 tabiat anıtı, 9 doğal sit alanı, 4 avlak sahası bulunmaktadır. Bu çerçevede Giresun ilindeki barındırdığı doğal ve beşeri kaynaklarıyla dikkati çekmeye başlayan ve ekoturizm potansiyeli oldukça yüksek tabiat parklarından birisi de Dereli ilçesine bağlı Kümbet Köyü sınırları içerisinde, Koçkayası mevkiinde yer alan Koçkayası Tabiat Parkıdır. Söz konusu tabiat parkı, A Tipi Mesire yeri iken Orman ve Su İşleri Bakanlığınca 05.07.2011 tarihinden itibaren "Koç Kayası Tabiat Parkı" olarak tescil edilmiştir. Bu bağlamda sözü geçen tabiat parkı, gerekilgi çekici topoğrafyasıyla, yayla havası olarak adlandırılan tertemiz ve klimaterapi açısından uygun iklimik ortamıyla, gerek zengin bitki örtüsü ve yabani hayvan varlığıyla gereksebu çevrede bulunan başta Kümbet Yaylası olmak üzere birçok yayla ve oba yerleşmelerindeki yöresel kültürel çekiciliklerle değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizm varlığına sahiptir. Sözü geçen tabiat parkı ve yakın çevresinde, ekoturizmin özüne uygun bir şekilde yapılmak kaydıyla, bu hassas mekâna ve onun yakın çevresindeki yerel halka yarar sağlayan birçok ekoturizm aktivitesi gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tabiat Parkı, Doğa Koruma, Ekoturizm, Potansiyel.

* Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (Yrd. DoçDr). E-mail: ibrahimsezer@mynet.com.

Evaluation Of Coach Rock Natural Park With Regards To Ecotourism Opportunities

Abstract

Today, one of protection practices applied in our country is to declare areas as natural parks which comply with respective criteria. Protected natural areas such as Natural parks attract attention of people who can be defined as nature enthusiasts and who are curious about nature, who wants to travel and see natural areas in recent years. Increase of this interest and attention day by day also result in increase in opening of protected areas to tourism activities sensitive to nature such as ecotourism and submission to human use and benefit by considering protection- usage balance and not exceeding its capacity. Thus financial resources needed for protection of natural parks can be formed and it is ensured that such delicate and rare areas are transferred to next generations by developing tourism activities like eco tourism protecting nature instead of abuse of nature.

Giresun city in eastern black sea region and within borders of study area has preserved natural environment in which can be considered in terms of ecotourism. There are national park in 1C status, 4 natural parks, 3 natural monuments, 9 natural protected area, 4 hunting fields within the borders of this city. In this context one of natural parks with considerably high eco tourism potential attracting attention with natural and human resources of Giresun city is Koçkayası Natural Park located in Koçkayası area within Kümbet village area of Dereli town. While the said natural park was A type excursion are it was registered by Ministry of Forestry and Water as “Koçkayası Natural Park” as of 05.07.2011. The said natural park has eco tourism assets with its interesting topography, flatland air, clean and climathrephy suitable climatic environment, rich flora and wild fauna and local and traditional cultural assets in this area and around Kümbet flatland. Many eco tourism activities can be performed in the said natural park and in its vicinity in compliance with essence of eco tourism which also benefits to area and local people.

Keywords: Natural Park, Nature Protection, Ecotourism potential.

Giriş

YÜCEL (2005) doğa korumayı, “insan sağlığı ve yaşamın garantisi için, doğada yaşayan bitki ve hayvan türlerinin varlığını, onların yetiştirme ve yaşam ortamları ile belirli kriterler ışığında korumaya değer bulunan doğa parçalarını ve doğal elamanları korumak” biçimde tanımlamaktadır. Doğa koruma, bitki ve hayvan popülasyonlarının devamlılığı, türlerin zenginliği ile doğal ya da doğala yakın ekosistemlerin korunmasına yarar sağlamakta ve koruduğu elemanlarla da hem genetik zenginliğin korunmasına ve geliştirilmesine, hem de bilimsel çalışmaların gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Yücel ve Babuş, 2005:5). Doğa koruma; *hayvan* ve bitki popülasyonları için optimum sıklık ve genetik çeşitlilik, *biyozonözlerde (yaşam alanı)* tür çeşitliliği, organizmaların evriminde doğal şartlar ve işleyiş, *doğala yakın* ve dengeli ekosistemler, *çeşitli* komplekslerin oluşumu sonucu bütünleşen peyzajların ve peyzaj parçalarının biyolojik, jeolojik ve kültürel tarihle ilgili bilimsel çalışmalar için taşıdığı önem nedeni ile korunması gibi uzun vadeli ve geniş ölçekli hedefleri de kapsamaktadır (Mortan, 1991: 4).

İnsanlar binlerce yıldan beri yaşadıkları ekosistemi, çeşitli yollarla, bilgi ve tecrübeleri eşgüdümünde korumaya çalışmışlardır (Brown vd, 1992'den akt. Erdoğan, 2003: 255). İlkçağlardan günümüze kadar olan dönemde koruma uygulamaları ve yöntemleri değişse de genellikle asıl hedef hep aynı olmuştur. Bugünkü bilgilerimize göre tek yaşam alanı olan dünyamızın sahip olduğu ve sadece insanların değil bütün canlıların istifade ettiği kaynakların yok olmaması ve gelecek nesillere aktarılması, buradaki asıl amaçtır. İnsanlığın özellikle sanayi devriminden itibaren, doğanın bütün kaynaklarını doymak bilmeyen iştahla, kendi yaşamının altyapısını oluşturmak üzere kullanmaya başlaması ve bunun zaman zaman geri dönülmez bir şekilde doğanın yok edilmesine kadar varmasıyla, insanlığın vicdanı harekete geçmiş; yok etme ve sömürme anlayışını tepkiler artmaya, koruma sistemleri çeşitlendirilmeye ve yaygınlaştırılmaya başlamıştır.

Korumacılık veya doğa koruma kavramı kamu yaşamında; mevcut yaşam ortamlarındaki bozulmanın ya da tahribatın ileri düzeylere ulaşması, bu durumun insan ve diğer canlıların geleceklerini tehdit etmesiyle oldukça önem kazanmıştır. Günümüzde antropojen etkilerin yeryüzünde tek yönlü olarak doğal kaynaklara ve canlı yaşam ortamlarına büyük ölçüde zarar vermesiyle, dünya genelinde değişik doğa koruma uygulamaları gündeme gelmektedir (Kaplan ve Ark., 1996'dan akt Özkan vd, 2003:10). Bu bağlamda dünyada hemen her ülke kendi koşulları gereğince doğa koruma politika ve stratejilerini belirleyerek özgün doğal peyzaj karakteristiklerini koruma yönünde çalışmalar yapmaktadır. Buna ek olarak doğal ekosistemlerin ve bunların tahribinin sınır tanımaması gerçeğinden yola çıkılarak uluslararası düzeyde doğa koruma

kurumları meydana getirilerek, koruma uygulamalarının uluslararası çerçevede bir eşgüdümle etkinleştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına gayret edilmektedir (Özkan vd, 2003:10).

Dünyada doğa koruma geçmişi çok eski zamanlara dayansa da-nitekim tarihte ilk koruma kavramı, M.Ö. 252 yılında Hindistan İmparatoru Asok tarafından hayvanların, balıkların ve ormanların korunması için ferman çıkarmasıyla ortaya çıkmıştır- günümüzde kullanılan bazı kavram ve uygulamaların kökeninin 19. yüzyıl başlarına dayandığı söylenebilir. Genel olarak herkesçe kabul edilen görüşe göre; çağdaş anlamda bir korunan alanın ilk örneği ABD'de 1872'de ilan edilen Yellowstone Milli Parkıdır (Wright, R.G., 1996'dan akt. Kurdoğlu, 2007:62-63; Zafer vd, 1998: 35; Doğanay ve Zaman; 2013: 168; Somuncu, 2003:66;Kuvan, 2002:425; Erdoğan, 2003:255; Ekinci, 1991:3; Moran, 1998:20). Söz konusu milli parkın ilanını takiben çok sayıda ülke korunan alan politikalarını yasal düzlemde geliştirmek için çalışmalarına başlamıştır. Günümüzde geri kalmış, gelişmekte olan veya gelişmiş hemen her ülkede, farklı isim veya yönetim amacıyla belirlenmiş pekçok doğa koruma alanı bulunmaktadır (Kurdoğlu, 2007:60-63).

Bu çerçevede dünyada korunan alanların sayısı ve kapladıkları alan giderek artmaktadır. Dünya'da koruma alanlarının sayısı ve kapladığı alanların boyutu incelendiğinde; 2014 yılında dünyadaki korunan alan sayısının 209 000 olduğu, bunların toplam alanının 20,6 milyon km²'ye ulaştığı görülmektedir. Bunun 197 368'i karasal alanlarda, 12 076'sı denizel alanlarda bulunmaktadır. Yine korunan alanların dünya yüzölçümüne oranının, 2014 yılında 15,4'e ulaştığı görülmektedir (Erdoğan, 2003: 256-257; Anonim, 2014: 7-8). Ülkemizdeki koruma alanlarının dağılımını incelediğimizde; Türkiye'de karasal korunan alan büyüklüğünün 5 647 568 hektar olduğu, bu alanın ülke yüzölçümüne oranının % 7,24 olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak 2013 yılı itibarıyla 40 milli park, 31 tabiat koruma alanı, 184 tabiat parkı, 107 tabiat anıtı, 80 yaban hayatı geliştirme sahası, 1273 doğal sit, 16 özel çevre koruma bölgesi, 14 Ramsar alanı, 1 biyosfer alanı, 11 dünya miras alanının bulunduğu gözlenmektedir(<http://www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/korunanalan1.htm>-E.T: 12.07.2015).

Günümüzde dünyada milli parklar, tabiatı koruma alanları, tabiat anıtları, tabiat parkları, özel çevre koruma bölgeleri, yaban hayatı koruma alanları, doğal ve kültürel miras alanları, sulak alanlar, Ramsar alanları ve biyosfer alanları gibi birçok doğa koruma statüleri uygulamaya konulmuş durumdadır (Zaman ve Coşkun, 2012:118; Doğanay ve Zaman, 2013: 167). Türkiye'de de yukarıdaki koruma unsurlarına ek olarak kentsel sit, doğal sit, arkeolojik sit, tarihi sit, kırsal sit gibi koruma uygulamaları da bulunmaktadır (Doğaner, 2003: 6).Ülkemizdeki doğa koruma uygulamalarından birisi de,

kriterlere uygun mekânların tabiat parkı ilan edilmesidir. 1983 yılında çıkarılan 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nun 2. Maddesinde tabiat parkı; bitki örtüsü ve yaban hayatı özelliğine sahip, manzara bütünlüğü içinde halkın dinlenme ve eğlenmesine uygun tabiat parçaları olarak tanımlanmaktadır (Zafer vd, 1998: 37; Erdoğan, 2003:288; Mortan, 1991:43). Tabiat parkları, tabiat koruma alanlarından bazı açılardan ayrılmaktadır. Tabiat koruma alanlarından, yalnızca bilim ve eğitim amaçlı olarak yararlanılmakta iken; tabiat parklarından, bu işlevlere ek olarak dinlenme ve eğlenme amacıyla da istifade edilebilmektedir. Bu bağlamda tabiat parklarında dinlenme, konaklama, geceleme yapma tesisleri bulunmaktadır ya da yapılmalarına, belli yasal kriterlere uyulması kaydıyla müsaade edilmektedir (Doğanay ve Zaman, 2013: 242).

Dünyada ve ülkemizde son dönemlerde milli parklar, tabiat parkları, tabiat koruma alanları gibi korunan alanlara yapılan seyahatlerin artış göstermesi ve çok sayıda doğa tutkununun bu tür alanları görmeye ve gezmeye yönelik taleplerinin artmasıyla; korunan alanların kontrollü, sürdürülebilir bir şekilde, koruma-kullanma dengesine riayet edilerek, turizm başta olmak üzere çeşitli amaçlarla insanların istifadesine sunulmasına yönelik çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Bu açıdan ilk akla gelen, hiç kuşkusuz ekoturizm gibi doğa korumayı ön planda tutan turistik aktivitelerin olduğu turizm türleridir. Ekoturizm, korunan ve hassas değerlere sahip olan doğal ortamların korunmasına katkı sağladığı gibi bunlara verilen değer artmasına da zemin oluşturmaktadır. Böylelikle korunan alanların kontrollü bir şekilde insanlığın yararına sunulması sağlanmakta, tahribatın en alt ve kabul edilebilir sınırlar içerisinde olması için gerekli olan koşulların oluşmasına da destek olunmaktadır.

Tabi ki burada korunan alanlarda gerçekleştirilen her türlü turistik aktivitenin ekoturizm kapsamına girmediğini de ifade etmeliyiz. Hatta ekoturizm adı altında yapılan ve ekoturizm ilkeleriyle bağdaşmayan birçok turizm faaliyeti söz konusudur. Dolayısıyla burada ekoturizmi diğer turizm türlerinden ayırt etmek veya onlarla karıştırmamak için bazı hususların bilinmesine ihtiyaç vardır. Öncelikle ekoturizmi doğru tanımlamak gerekmektedir. Gerçi ekoturizmle ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu çerçevede Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES)'nin yaptığı ekoturizm, *çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını gözetken doğal alanlara karşı duyarlı olan bir seyahat türüdür* şeklindeki tanım, oldukça sade, net ve anlaşılır niteliktedir (Akpınar ve Bulut, 2010:1578).

Ekoturizmin farklı tanımları yapılsa da ekoturizmin karakteristik özellikleri olarak; doğa temelli olması (ziyaretçiler doğal alanlardaki doğal ve geleneksel kültür unsurlarını gözlemliyor ve anlamaya çalışıyorlar), biyolojik

çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunması, yerel toplumların refahını desteklemesi, olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin en aza indirgenmesi için aktivitelerini hem turistler hem de yerel halkın sorumluluğunda düzenlemesi, yenilenemez kaynakların minimum kullanımını gerektirmesi ve yerel mülkiyetin ve yerel topluma dönük istihdam imkanlarının üretilmesini öngörmesi gibi özellikler belirtilebilir (http://www.tursab.org.tr/dosya/1023/02nieko_1023_1889046.pdf/E.T:13.07.2015). Dolayısıyla farklı tanımları olsa da ekoturizmin üç temel belirleyici öğeyi (doğa temelli olması, kültürel olması ve kaynağın değerini bilme) içerdiği hususunda ortak kanaat bulunmaktadır (Erdoğan, 2003:103).

Her ne kadar gerçekleştirildiği saha ve kullanılan turistik kaynaklar bakımından ekoturizm, doğa temelli turizm türleri içerisinde değerlendirilse de diğer doğa temelli turizm çeşitlerinden de bazı özellikleriyle ayrılmaktadır. Doğa tabanlı turizm, pasif katılımlı iken; ekoturizm, doğal ve kültürel çevrenin iyileştirilmesine katkıda bulunulması bakımından aktif katılımı gerektirmektedir. Doğa tabanlı turizm, açık havada yapılan hoşça gidecek aktiviteleri içerirken; ekoturizm, doğal ortamda eğlenceli vakit geçirmenin ötesinde bir tecrübeyi. Doğa tabanlı turizm, sürdürülebilirlik ve eğitim unsurlarına sahip değilken; ekoturizm için bu unsurlar oldukça önemlidir (Demir ve Çevirgen; 2006: 64-65). Bu bağlamda ekoturizmde insan etkisinin en az düzeyde olduğu bozulmamış alanlara gitmek söz konusudur. Ayrıca doğa çevreyle ilgili belirli bir nedenle geziler gerçekleştirilmektedir. Ekoturizmde macera türü aktiviteler olmakla birlikte bu faaliyetler gezilerin gerçek nedenini meydana getirmemekte ve daha çok söz konusu alana erişmek işlevine sahiptir (Özgüç, 2013: 136). Sürdürülebilir turizmin bir uzantısı ve alt bölümü olarak kabul gören ekoturizm, doğa temelli turizm türleri içerisinde kendine yer bulmakla birlikte; ekoturizmin, sürdürülebilir diğer turizm türlerinden de ayrılan yönleri bulunmaktadır. Sürdürülebilir turizm, bir kıyı, bir ada, kırsal alan, dağlık bölge ya da kentsel alanlar gibi değişik bölgelerde gerçekleştirilebilirken, ekoturizm sadece doğatabanlı aktivitelerden meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra sürdürülebilir turizm, sürdürülebilirlik ilkesine uygun hareket eden diğer tüm turizm türlerini kapsarken, ekoturizm kendine özgü nitelikleri, ilkeleri, turist profili, mekanları olan bir turizm türüdür (Leung ve diğerleri, 2001'den akt. Erdoğan 2004:39; Demir ve Çevirgen, 2006:66; Kuvan, 2002: 422).

Ekoturizm her ne kadar çevre dostu ve doğal kaynakları korumayı hedeflese de doğru bir planlama ve yönetim gösterilmediği takdirde, nadir ve savunmasız doğal ve kültürel değerleri barındıran koruma alanlarında olumsuz etkilere neden olabilir (Küçük vd, 2004:137). Bu bağlamda örneklerini dünyanın pek çok yerinde gördüğümüz ekoturizmin yanlış uygulanması, bu tür

hassas mekanları geri dönülmez bir şekilde tahrip edebilmektedir. Dikkatli olunmadığı ve özen gösterilmediği takdirde, ekoturizmin kitle turizmüne dönüşmesine, kontrolsüz ve düzensiz aşırı gelişmelerin yaşanmasına, doğal alanların bozulmasına ve içerisindeki flora ve faunanın zarar görmesine, çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına, ekosistemin işleyişinde aksamalara, aşırı yapılaşma ve taşıma kapasitesinin aşılmasına neden olunabilir (Demir ve Çevirgen, 2006:69-75). Dolayısıyla ekoturizme eleştirel bakan bazı araştırmacılar da aslında ekoturizmin birçok durumda yerel halkın refahına katkı yapmadığını ve doğayı korumada istenildiği kadar başarılı olamadığını öne sürmektedirler. Onlara göre ekoturizm, daha çok katılımcıların egosunu tatmin etmeye yönelik bir aktivitedir. Bu araştırmacılar, turistlerin çoğunun amacının doğal alanlara olan etkiyi minimal düzeyde tutmak değil aksine artık günümüzde çok şey ifade eden kişisel bir imaj yaratmak olduğu, ekoturizmin artık bir statü sembolü olduğunu iddia etmektedirler (Maccannell, 2002; Weaver, 2002'den akt. Arı, 2009:2). İşte bütün bu varsayımlar ışığında, araştırma sahası olarak seçtiğimiz Koçkayası Tabiat Parkı gibi korunan alanların ekoturizm gibi sürdürülebilir turizm türlerine açılmasında oldukça dikkatli olunmalı ve ekoturizm adı altında, ekoturizmin özüyle bağdaşmayan turizm türlerine fırsat verilmemelidir.

Giresun ili de ekoturizm potansiyeli yüksek, zengin bitki örtüsüyle ve yabancı hayvan varlığıyla dikkati çeken doğa koruma alanlarına sahiptir. Bunlar içerisinde 1 C statüsünde milli park, 4 tabiat parkı, 3 tabiat anıtı bulunmaktadır (Anonim, 2012: 130). Giresun ilindeki tabiat parkları; Giresun Merkez ilçe İnişdibi Beldesi Çavlakepe mevkiindeki Ağaçaşısı Tabiat Parkı, Dereli ilçesinin Kümbet Köyü sınırları içerisindeki Koçkayası mevkinde yer alan Koçkayası Tabiat Parkı, Dereli ilçesi Alancık Köyü sınırlarında yer alan Kuzalan Şelalesi Tabiat Parkı ve inceleme sahamız olan Avluca ve Akkaya köyleri arasındaki Karadona Deresi vadisi içerisinde yer alan Yedi Değirmenler ve Mağarası Tabiat Parkıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Giresun İlindeki Tabiat Parklarının Dağılımı

Tabiat Parkının Adı	İlçesi	Konumu
Yedi Değirmenler ve Mağarası Tabiat Parkı	Espiye	Avluca ve Akkaya köyleri arasındaki Karadona Deresi'nin batı kenarında
Ağaçaşısı Tabiat Parkı	Giresun Merkez	İnişdibi Beldesi Çavlakepe mevki
Koçkayası Tabiat Parkı	Dereli	Kümbet Köyü sınırları içerisinde yer alan Koçkayası mevki
Kuzalan Şelalesi Tabiat Parkı	Dereli	Alancık köyü

Giresun ilinde, barındırdığı doğal ve beşeri kaynaklarıyla dikkati çekmeye başlayan ve ekoturizm potansiyeli oldukça yüksek tabiat parklarından birisi de Dereli ilçesine bağlı Kümbet Köyü sınırları içerisinde, Koçkayası mevkiinde yer alan Koçkayası Tabiat Parkıdır. Söz konusu tabiat parkı, A Tipi Mesire yeri iken Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca 05.07.2011 tarihinden itibaren “Koç Kayası Tabiat Parkı” olarak tescil edilmiştir (Anonim, 2012: 164). Tabiat parkı, 354 hektar alan kaplamaktadır (Anonim, 2013:104-107). Tabiat Parkının tamamı devlet mülkiyetinde olup, 350,80 hektarlık alanın 252,16 hektarı orman,98,64 hektarı mera alanıdır (Anonim, 2015). Koçkayası Tabiat Parkı, gerek doğal gerekse beşeri çekicilikler açısından değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizm potansiyeline sahiptir.Kendine has mikroklimasıyla, ladin ve kayın ağaçları başta olmak üzere geniş ve iğne yapraklı ağaçlardan oluşan zengin florasıyla, çok çeşitli kara hayvanları ve kuşlardan oluşan zengin faunasıyla, engebeli ve dağlık arazilerin oluşturduğu etkileyici topoğrafyasıyla, harikulade seyir ve manzaraya sahip ortamlarıyla dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra tabiat parkı ve yakın çevresinde yer alan başta Kümbet Yaylası olmak üzere, Koçkayası Yaylası, Göktepe Yaylası, Eranbar Yaylası, Kümbet Obası gibi birçok yayla ve oba yerleşmelerinde görülen yöresel kültürel çekicilikler de oldukça değerlidir. Nitekim bu çevrede Karadeniz yayla yaşamına ait ilgi çekici unsurları, geleneksel mimariye sahip yayla meskenleri, lezzetli yayla yemekleri, bu bölgeye özgü yöresel oyun ve müzikleri, yöresel el sanatları gibi pek çok beşeri turistik çekicilik kaynağı bulunmaktadır. Bütün bu doğal ve beşeri çekicilikleriyle Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde doğa yürüyüşü, botanik turu, jeep safari, foto safari, at safari, bisiklet safari, yaban hayatı gözlemciliği, kamp-karavan turizmi, çim kayağı, yamaç paraşütü, yayla turizmi, dağ turizmi gibi birçok ekoturizm aktivitesi gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra bu çevrede kış turizmi, kültür turizmi, sağlık turizmi gibi turizm türleri de geliştirilebilir.

Araştırmanın Amacı ve Metodu

Giresun ili Dereli ilçesine bağlı Kümbet Köyü sınırları içerisinde, Koçkayası mevkiinde yer alan Koçkayası Tabiat Parkı'nın ele alındığıaraştırmamızdaki temel amaç, söz konusu tabiat parkının ekoturizm potansiyelinin incelenmesi, doğal ve beşeri turistik kaynaklarının ekoturizm ilkelerine bağlı olarak geliştirilmesine dönük öngörülerin ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda sözü geçen tabiat parkında yer alan başta doğal güzellikler (ilgi çekici topoğrafyası, çeşitlilik düzeyi yüksek flora ve faunası) olmak üzere, çevredeki yayla ve oba yerleşmelerinde hakim olanaşantıyı yansıtan, Doğu Karadeniz yayla kültürünün nadide örneklerinin görülebileceği beşeri çekicilikler (geleneksel mimari, yöresel yemekler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik, oyunlar vb.) ve bunların ekoturizm açısından

değerlendirilmesine yönelik incelemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra tabiat parkı ve çevresinde yapılabilecek ekoturizm aktiviteleri başta olmak üzere alternatif turizm aktivitelerinin yapılabilirliği ortaya konulmuştur.

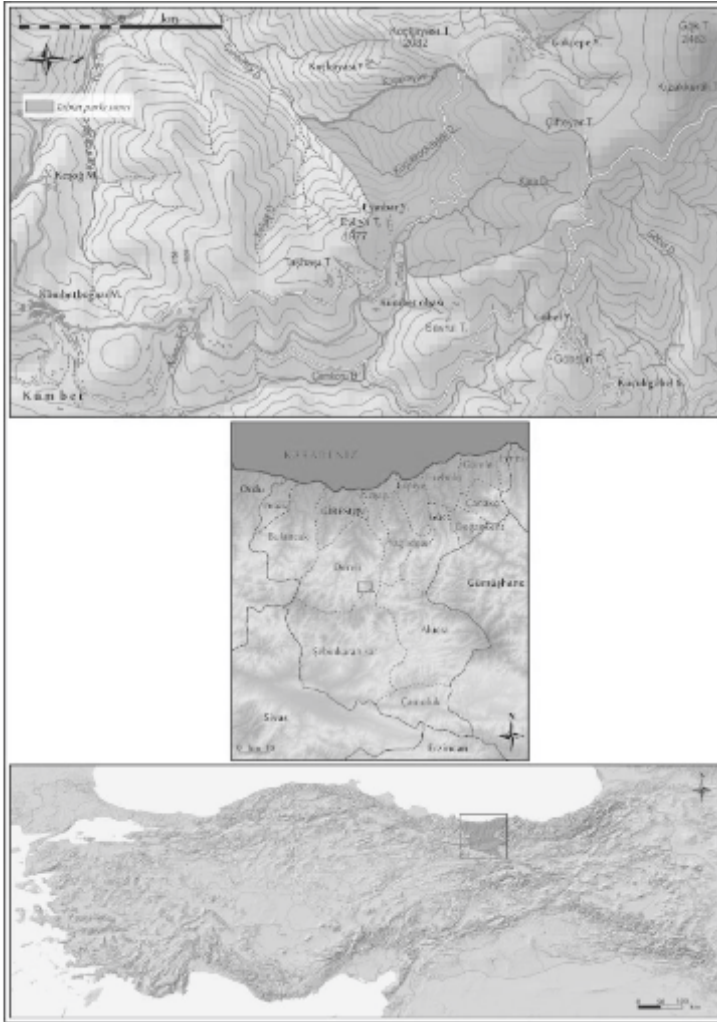
Çalışma süresince tabiat parkı ve yakın çevresindeki yayla ve obalar gezilmiş, saha etütleri yapılmış, gezi-gözlem ve mülakat metotları sıklıkla uygulanmıştır. Bu bağlamda Koçkayası Tabiat Parkı ile yakın çevresindeki yayla ve obalardaki doğal güzellikler, yayla yaşamına ait yöresel çekicilikler araştırılmıştır. Bunun yanı sıra Giresun Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü yetkilileriyle mülakatlar gerçekleştirilmiş ve ekoturizm potansiyeli ile sorunlar bizzat yerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışma, Koçkayası Tabiat Parkı'nın kaynak değerlerinin ortaya çıkarılması, geleceğe koruma-kullanma dengesi gözetilerek taşınması, ekoturizm başta olmak üzere alternatif turizm potansiyellerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi, bu kapsamda var olan ve ileride ortaya çıkması muhtemel sorunların tespiti ve çözümü açısından yararlı olacaktır.

Araştırma Sahasının Konum Özellikleri

Koçkayası Tabiat Parkı, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde yer alan, Giresun ili Dereli ilçesine bağlı Kümbet Köyü sınırları içerisinde, Koçkayası mevkiinde yer alan yer almaktadır (Fotoğraf 1). Söz konusu tabiat parkı 40°33' kuzey ile 40°34' kuzey enlemleri ve 38°27' doğu ile 38°29' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Giresun il merkezine yaklaşık 67 km, Dereli ilçe merkezine 33 km ve Kümbet Turizm Merkezi'ne 5 km mesafede yer almaktadır. Bunun yanı sıra Ordu-Giresun Hava Limanı'na 92 km uzaklıkta bulunmaktadır (Harita 1). Koçkayası Tabiat Parkı çevresinde Kümbet Köyü, Uzundere Köyü gibi yerleşmeler ile Kümbet Yaylası, Koçkayası Yaylası, Göktepe Yaylası, Eranbar Yaylası, Kümbet Obası gibi birçok oba ve yayla yerleşmeleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 1. Koçkayası Tabiat Parkı'ndan bir görünüm.

Harita 1.Koçkayası Tabiat Parkı'nın Lokasyonu

Koçkayası Tabiat Parkı'na erişim için kullanılabilecek ulaşım seçenekleri mevcuttur. Bu bağlamda erişim olanakları her geçen gün artmaktadır. Buraya Kümbet Köyü üzerinden ulaşabilmek mümkündür. Kümbet Köyü ile burası arası yaklaşık 5 km'dir. Kümbet Köyü'ne ise iki şekilde ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki Dereli, Kotana, Güdül ve Yüce köyü üzerinden olan,yaklaşık uzunluğu 60 kmolan yoldur. İkincisi ise Giresun-Erzincan, Sivas kara yoludur. Bu yol aynı zamanda Giresun- Şebinkarahisar arası ulaşımı sağlamakta, Kanlıhan mevkiinden ayrılan bir yolla, İkisü ve Uzundere köyleri üzerindenKümbet'e ulaşmaktadır. Bu yolun uzunluğu 92 km'dir. Diğer

güzergâhtan daha uzun olmasına karşın ulaşım daha kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Bu güzergah üzerinden gerçekleştirilen bağlantı daha ziyade yaylaya özel araçları ile gelenler tarafından tercih edilmektedir. Çünkü bu hat üzerinde düzenli minibüs seferleri bulunmamaktadır. Bu yol güzergâhlarının çoğunlukla Aksu deresi ve kollarının oluşturduğu vadileri takip etmesi ve dolayısıyla akarsu yatağına paralel olarak uzanması, kıvrımlı ve çok sayıda keskin virajlardan oluşmasına yol açmıştır (Zaman vd, 2007: 51; Aydınöz ve Solmaz, 2003: 62).Erişim olanakları bakımından özellikle yaz mevsiminde dikkate değer bir sorun yaşanmamakta, her gün Giresun'dan Dereli ve Kümbet'e dolmuşlar karşılıklı olarak sefer düzenlemektedir. Bununla birlikte kış mevsiminde aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü bu dönemde daha az sayıda dolmuş seferi söz konusudur. Aslında özellikle Koçkayası tesisleri nedeniyle kış turizmi açısından değerlendirilebilecek bir potansiyel söz konusu iken, kış mevsiminde ulaşımın aksaması, bu bakımdan dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır.

Doğal Çevre Özellikleri ve Turizm Etkileşimi

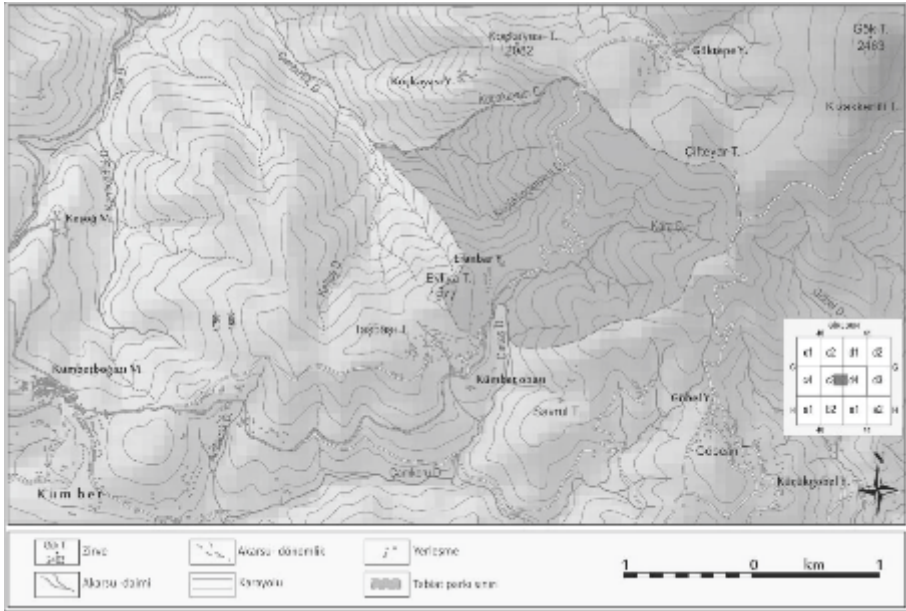
Koçkayası Tabiat Parkı, barındırdığı doğal turistik kaynaklarla değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizm potansiyeline sahiptir. Söz konusu tabiat parkı, zengin flora ve faunası, ilgi çekici topoğrafyasıyla dikkati çekmektedir. Bu bağlamda söz konusu park ve çevresinde doğa yürüyüşü, botanik turu, jeep safari, foto safari, at safari, bisiklet safari, yaban hayatı gözlemciliği, kamp-karavan turizmi, çim kayağı, yamaç paraşütü, yayla turizmi, dağ turizmi gibi birçok ekoturizm aktivitesi gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra bu çevrede kış turizmi, sağlık turizmi gibi turizm türleri de geliştirilebilir.

Jeomorfolojik Çekicilikler

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki topoğrafyayı incelediğimizde tepelik alanlar ile vadilerin oluşturduğu oldukça engebeli durum arz ettiği görülmektedir (Fotoğraf 1). Sözü edilen tabiat parkı, Evliya Tepesi (1977 m), Göbel Boğazı (2050 m), 2177 m rakımlı tepe, Çiftayar Tepesi (2280 m), Ocaktaşı Tepesi (2200 m) hattı üzerinde konumlanmakta olup, alanın en yüksek yeri tabiat parkının kuzeydoğu sınırını da meydana getiren Çiftayar Tepedir. Alan etrafında Koçkayası Tepe (2082 m), Göktepesi (2483 m), Savrul Tepesi (2000 m), Göbelin Tepesi (2040 m), Göbel Tepesi (2.220 M.) ve Taşbaşı Tepesi (1970 m) yer almaktadır (Anonim, 2013:104-107). Bu bağlamda bu çevredeki tepelik alanlar, eğimli yamaçların olduğu nispeten derin vadiler, gerçekleştirilecek özellikle doğa yürüyüşü, foto safari, manzara seyretme, yamaç paraşütü, kayak turizmi, kamp-karavan turizmi, çim kayağı gibi ekoturizm aktiviteleri için oldukça uygun ortamlara sahiptirler (Fotoğraf 2 ve Harita 2).

Fotoğraf 2. Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresi oldukça engebeli bir topoğrafyaya sahiptir.

Harita 2. Koçkayası Tabiat Parkı'nın Topoğrafyası

Hidrografik Çekicilikler

Koçkayası Tabiat Parkı ve çevresinin hidrografik durumunu incelediğimizde, daimi ve mevsimlik akarsular ve kaynak sularının varlığı dikkati çekmektedir. Bu çevrede, Aksu Deresi ile onun kollarının oluşturduğu dandritik drenaja sahip akarsular bulunmaktadır. Bu bağlamda Aksu Deresi'nin bir kolu olan Cımbırtlık Deresi dikkat çekmektedir. Söz konusu derenin,

Koçkayası Deresi ve Küçük Koçkayası Deresi gibi devamlı akan kolları ile mevsimlik olarak akan kolları bulunmaktadır. Yine bu çevredeki diğer önemli akarsu, Aksu Deresi'nin bir kolu olan Uzundere'dir. Sözü geçen derenin Çamkoru Deresi, Cintaş Deresi, Kara Dere gibi devamlı akan kolları ile mevsimlik olarak akan kolları bulunmaktadır. Bu çevredeki bir başka önemli akarsu, Aksu Deresi'nin bir kolu olan Keymana Deresidir. Sözü geçen derenin de devamlı akan kolları ile mevsimlik olarak akan kolları bulunmaktadır. Bütün bu hidrografik çekicilikler, özellikle harika enstantanelerin yakalanabildiği doğa fotoğrafçılığı ve su sesleri eşliğinde, doğayla baş başa bir şekilde yapılabilecek doğa yürüyüşü için etkinlikleri için oldukça uygun bir durum arz etmektedir. Bunun yanı sıra sportif olta balıkçılığı için de elverişli ortamlar mevcuttur.

İklim, Flora ve Fauna Özellikleri

Koçkayası Tabiat Parkı'nın da bulunduğu bu bölgede, her mevsimi yağışlı, yaz mevsimi ile kış mevsimi arasında sıcaklık farkının oldukça az olduğu; yazların nispeten serin, kışların ise ılık geçtiği tipik Karadeniz iklimi görülmektedir (Atalay, 1997:145). Bu iklimde denizel etkiler kuvvetle hissedilir ve cephesel istasyonların geçişine bağlı olarak yağış miktarı oldukça yüksektir (Koçman, 1993:77-78). Yağışlar mevsimlere nispeten düzenli dağılmıştır (Bekdemir, 2000:329). Bununla birlikte yaklaşık 1750-2300 m yükselti aralığında yer alan tabiat parkı ve yakın çevresinde, yükseltinin artmasına bağlı olarak iklim daha sertleşmekte, aylık ortalama sıcaklıklarda azalmalar görülmekte, kış mevsimi daha uzun sürmektedir.

Bu durum belki ilk bakışta bir olumsuz iklim ortamı oluşturmakla birlikte, aslında bu çevredeki yayla sahalarının da en önemli çekiciliklerinin başında gelen ve “yayla havası” olarak adlandırılan iklimik cazibenin de oluşmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresine değer katan ve insanları çeken bir diğer doğal çekicilik, buranın kendine has mikroklimatik ortamıdır. 1750-2300 m yükselti aralığında yer alan tabiat parkı ve yakın çevresinde, iklim koşulları kıyı kesimlerine göre sıcaklık, nem ve yağış bakımından bazı farklılıklar arz etmektedir. Yaz mevsiminde sıcaklık, kıyı kesimlerine oranla daha düşük değerler göstermekte yani serin hava koşulları görülmekte, kış mevsimi ise uzun sürmekte ve kar yağışlarının görüldüğü bir durum arz etmektedir.¹ Nitekim kıyı kesimlerinde yıllık sıcaklık ortalaması 14,5 C iken, bu çevrede (Kümbet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu'nun yükseltisi; 1730 m) 6 C'ye kadar düşmektedir. Koçkayası Tabiat Parkı'na en yoğun ilginin olduğu ve en fazla ziyaretçinin geldiği, mayıs-eylül

¹ Koç Kayası Tabiat Parkı ile Giresun kıyı kesimlerinin iklim durumunu karşılaştırırken; kıyı kesimleri için Giresun Meteoroloji İstasyonu'nun 1970-2013 yılları arasındaki verilerden, Koç Kayası Tabiat Parkı için de 1730 m yükseltide bulunan Kümbet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu'nun 2010-2013 yılı arasındaki verilerinden yararlanılmış; farklı zaman aralıkları olmasına rağmen, her iki nokta arasındaki iklim farklılığını göstermek için kullanılmıştır.

aylarını kapsayan 5 aylık dönemde aylık sıcaklık ortalaması 11,9 iken, bu değer kıyı kesimlerinde 20,3C olarak gerçekleşmektedir. Kış mevsimi sıcaklık ortalaması kıyı kesimlerinde 14,5 C iken, tabiat parkı çevresinde bu değer -1,7 C'ye düşmektedir (Tablo 2).

Bağıl nem değerlerine baktığımızda ise, özellikle Koçkayası Tabiat Parkı'nın en çok ziyaretçiyi ağırladığı yaz döneminde bağıl nem oranlarının yayla sahasında kıyı kesimlerine oranla biraz fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Mayıs-Eylül aylarını kapsayan 5 aylık dönemde aylık ortalama bağıl nem oranı kıyı kesiminde % 76,1 iken, Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde % 78,4 düzeyindedir. Aynı şekilde Schreiber formülü kullanılarak hesaplanan yağış miktarları bakımından tabiat parkı çevresinde, kıyı kesimlerine göre daha fazla yağış miktarının görüldüğü anlaşılmaktadır (Bayram, 2001: 18). Nitekim Giresun kıyı kesimlerinde yıllık yağış miktarı 1 254 mm iken, Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde 2 167 mm'ye yükselmektedir. Rüzgar esme hızlarına baktığımızda, kıyı kesimlerine göre tabiat parkı çevresinde rüzgar hızının arttığı görülmektedir. Nitekim Giresun kıyı kesimlerinde yıllık ortalama rüzgar esme hızı 1,2 m/sn iken, Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde 3,6 m/sn'ye yükselmektedir. Bununla birlikte rüzgar esme hızı, iklim konforu bakımından gerekli olan sınır değeri (6 m/sn) aşmamaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Giresun (1970-2012) ile Koçkayası Tabiat Parkı'nın (2010-2013) bazı iklim elemanlarının Karşılaştırılması.

İklim Elemanı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yılı k
Giresun Ort.Sic. °C	7,3	7,1	8,2	11,4	15,6	20,2	22,9	23,1	20,0	16,3	12,6	9,5	14,5
Koçkayası T.P..Ort.Sic. °C	-3,1	-3,1	-0,1	5,7	10,0	11,7	14,1	13,1	10,8	7,6	5,1	1,0	6,0
Giresun Ort.Bağ.Nem(%)	67,7	68,9	72,6	76,1	78,4	75,5	75,6	75,4	75,7	75,0	69,4	66,7	73,1
Koçkayası T.P..Ort.Bağ.Nem(%)	72,0	71,4	69,7	68,6	72,5	80,8	79,9	83,7	75,2	69,3	72,5	62,7	73,1
Giresun Ort. Yağ. (mm)	121,8	92,9	90,1	79,8	66,3	78,6	78,8	87,1	120,9	166,6	145,9	125,3	1254
Koçkayası T.P.. Ort. Yağ. (mm) ²	197,9	169	166,2	155,9	142,4	154,7	154,9	163,2	197	242,7	222	201,4	2167
Giresun Maks. Sic. °C	24,1	29,5	34,9	36,0	35,4	36,2	35,3	35,2	32,8	34,0	32,8	28,0	32,8
Koçkayası T.P..Maks. Sic. °C	7,5	8,7	15,7	21,1	23,9	28,7	33,6	28,7	27,3	23,5	15,9	15,3	20,8
Giresun Minimum. Sic. °C	-5,8	-9,8	-4,0	-1,4	6,3	6,8	12,1	12,1	4,8	4,4	0,0	-2,4	1,9
Koçkayası T.P.. Minimum. Sic. °C	-16,0	-18,	-14,1	-9,3	-2,4	3,7	5,7	6,0	1,8	-4,4	-3,6	-10,7	-5,1
Giresun Rüzgar(m/sn)	1,3	1,4	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2
Koçkayası T.P.. Rüzgar(m/sn)	5,7	4,6	5,1	4,0	3,3	2,5	2,3	2,2	2,4	3,4	2,9	5,4	3,6

Kaynak: Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Bütün bu iklimsel verilerden anlaşılacağı üzere Koçkayası Tabiat Parkı'nın bulunduğu yükseltiden dolayı kıyı kesimlerine göre yaz mevsiminde daha serin ve yağışlı, kış mevsiminde ise daha soğuk ve kar yağışlı geçen iklim ortamına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bazı olumsuzluklar (Yaz mevsiminde daha fazla yağış düşmesi ve yağış olasılığının daha fazla olması, kış mevsiminde aşırı kar yağışlarının görülmesi ve sıcaklığın oldukça düşmesi) içermekle birlikte, özellikle yaz mevsiminde kıyı kesimlerinin bunaltıcı havasından kaçıp, serinlemek ve rahatlamak isteyen insanların bu çevreye yönelmesine yol açmaktadır. Bu durum, özellikle yaz mevsiminde hem tabiat parkına hem de bu çevredeki yaylalara olan ilginin artmasına da katkı sağlamaktadır. Ayrıca kış mevsiminde kar yağışlarının görülmesi, karın uzun bir süre yerde kalması, kar kalınlığının oldukça uygun olması gibi etkenlerle kayak turizmi açısından uygun bir ortamın oluşması söz konusu olabilmektedir.

Koçkayası Tabiat Parkı'ndaki diğer bir doğal çekicilik kaynağı, zengin ve

² Ortalama yağış değerinin hesaplanmasında, meteoroloji istasyonu bulunmayan bir yöre için yağış miktarını bulmak için Schreiber formülü kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, 2001: 18). Kümbet Yaylası'nın yağış değerinin hesaplanmasında Kümbet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonunun rakımı (1730 m) göz önünde bulundurulmuştur.

çeşitli bitki formasyonlarından oluşan floristik özellikleridir. Araştırma sahasının içerisinde bulunduğu Karadeniz Bölgesi, Holarktis flora aleminin Avrupa-Sibirya flora bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu flora bölgesinde, asıl olarak yapraklı türlerden oluşan bir orman vejetasyonu hakim olup, yükseltinin artmasına bağlı olarak iğne yapraklı türler de buna dahil olmaktadır. Söz konusu flora bölgesi ülkemizde ikiye ayrılmakta, inceleme alanının içerisinde yer aldığı Ordu'nun Melet Çayının doğusundan Batum'a kadar olan saha, kolşik flora alanı olarak bilinmektedir. Kolşik kesimin floristik özellikleri ile Kafkas florası arasında büyük benzerlikler mevcuttur. Bu kesim, yağışlı ve bulutlu bir iklime sahip olup, tersiyere ait çok sayıda relik (kalıntı) bitkiler bulunmaktadır (Yaltırık ve Efe, 1989: 47-48; Atalay, 1994: 112; Atalay ve Mortan, 1995:56; Anşin, 1981: 15).

Giresun ilinin kıyı kesimlerinden Koçkayası Tabiat Parkı'nın da bulunduğu iç kesimlerdeki dağlık alanlara doğru olan kısa mesafelerde sıcaklık ve yağış miktarının değişmesine bağlı olarak birkaç bitki basamağı ortaya çıkmıştır. Nitekim kıyı kesimlerden daha yükseklere kadar uzanan (0-700 m arası yükselti aralığında) sahalarda Erinç (1945)'in "yayvan yapraklı etek ormanları" adını verdiği, tür bakımından zengin ve genellikle orman formasyonunun 0-700 m arasındaki en alt katını meydana getiren orman alanlarında günümüzde, asıl ağaç formasyonlarının yok edilmesi ve yerlerine fındık ağaçlarının dikilmesiyle oluşturulan özellikle fındık bahçelerinin yoğunlukta olduğu yoğun kültür bitkileri hakim duruma geçmiştir. Bu kültür katının üzerinde ve bazen de sahil kesimlerinden başlayarak, 1000-1250 m'lere kadar geniş yapraklı ağaçlar yaygındır. Hatta 1700 m'lere kadar olan sahalarda kayın gibi geniş yapraklı ağaçlar görülebilmektedir. Bu basamakta hem orman florası hem de ormanaltı florası oldukça zengindir. 1200-1600 m'ler arasında kayın ve ladin gibi geniş ve iğne yapraklı ağaçların oluşturduğu karışık ormanlar; 1500 m'lerden itibaren genellikle saf topluluklar halinde 2000 m'lere kadar ladin gibi iğne yapraklı ağaç türleri yayılış göstermektedir. 2000 m'nin üzerinde de dağ çayırları yer almaktadır (Sever ve Koca, 2003: 120-122; Erinç, 1945: 123,131; Atalay ve Mortan, 1995: 99; Atalay, 1994: 135-136,160-161) (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3.Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde başta ladin olmak üzere iğne yapraklı ağaç türleri, geniş yapraklı ağaç türleri, karışık ormanlar, orman gülleri gibi ormanaltı flora elemanları ve alpin çayırlar bulunmaktadır.

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde, orman ekosistemi 1500-1800 m'ler arasında yaygındır. Hakim ağaç türünü oluşturan ladin (*piceaorientalis*) ve kayın (*fagusorientalis*), topluluklar halindedir. Orman ekosistemini oluşturan ve münferit olarak yer alan diğer ağaç türleri; titrek kavak (*populustremula*), gürgen (*carpinusbetulus*), karaağaç (*ulmuscampestris*), kızılbaş (*alnusgölutinosa*), kestane (*castaneasativa*), ıhlamur (*tiliarubra*), meşe (*quercus petrea*), akçağaç (*acercappadocicum*, *acertrautvetteri*, *acerpseudoplatanus*), fındık (*corylusavellana*), Doğu Karadeniz göknarı (*abiesnordmanniana*)'dır. Çayır-mera ekosistemi 1700 m - 2050 m'ler arasında orman ekosisteminin üst tarafında bulunmaktadır. Bu ekosistemde genellikle orman gülleri (*rhododendronluteum*, *rhododendronponticum*) ve otsu bitkiler görülmektedir. Çalışma alanında IUCN kategorisine göre nadir ve nesli tehlike altında bulunan türler ile endemik türler görülmemektedir. (Anonim, 2013:106-107).Koçkayası Tabiat Parkı, bu denli zengin flora varlığıyla özellikle botanik turizmi için uygun ortamlara sahip durumdadır (Fotoğraf 2). Bu bağlamda, tabiat parkı içerisinde botanik turu yapılabilecek parkurlar tasarlanabilir ve bu parkurlar üzerindeki belli başlı bitki türlerine tanıtıcı levhalar asılabilir. Böylelikle gelen ziyaretçiler hem ağaçları görebilir hem de onlar hakkında bilgi sahibi olabilirler. Ayrıca tabiat parkında bulunan belli başlı bitki türlerinin gösterildiği broşürler hazırlanarak, ziyaretçilere verilebilir.

Koçkayası Tabiat Parkı, sadece flora bakımından değil fauna bakımından da oldukça zengindir. Bu bölgede, yapılan habitat çalışmaları ve literatür kayıtları dikkate alındığında 3 familyaya ait 4 ikiyaşamlı, 3 familyaya ait 7 sürüngen, 33 familyaya ait 90 kuş türü ve 13 familyaya ait 30 memeli türü olmak üzere, toplam olarak 131 tür hayvan türünün yayılış gösterdiği anlaşılmaktadır (Anonim, 2013:107). Koçkayası Tabiat Parkı ve çevresinde, yaban domuzu, karaca, çakal, tilki, sincap, tavşan, kaya ve ağaç sansarı, gelincik ana tür olup kurt, ayı ve su samuru gibi memeli türleri görülmektedir. Bunun yanı sıra şahin, doğan, atmaca, kerkenez, baykuş, kısmen kartal, kaya güvercini, üveyik, ağaçkakan, serçe, saka, bülbül, ardıç kuşu ve kanarya, baştan kara, iskete, kuyruk sallayan, sıvacı kuşu, guguk kuşu, ispinoz, çoban aldatan, kızkuşu, ötleğen, alakarga, karakarga, kuzgun, küçük kara karga, saksığan, çulluk, ördek, kaz, balıkçı ile bıldırcın görülmektedir (Anonim, 2015a). Bu bağlamda bu çevrede yaban hayatı gözlemciliği, kuş gözlemciliği ve foto safari yapılabilir. Bunun yanı sıra buradaki yabani hayvan türlerinin gözlemlenebilmesi ve fotoğraflanabilmesi için uygun rotalar belirlenebilir veya seyir noktaları oluşturulabilir. Ayrıca park ve yakın çevredeki yabani hayvan türleri ile bunların dikkat çekici özelliklerinin bulunduğu tanıtım broşürleri hazırlanabilir ve gelen ziyaretçilere sunulabilir.

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresi, sağlık turizmi açısından da dikkate değer bir potansiyel barındırmaktadır. Yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı gibi iklim kürleri yoluyla, insan sağlığını güçlendirici ve bazı rahatsızlıkları iyileştirici tedavinin yapılması, dinlenme, eğlenme ve tatil geçirme gibi turistik faaliyetler ile dağlar ve yaylalar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Orta yükseklikteki dağlarda, iklim kürleri için en uygun çevreler, orman örtüsü taşıyan sahalardır. Çünkü orman, havanın bağıl nem dengesini kurmakta, sıcaklık değerlerinin nispeten kararlı seyretmesini sağlamakta, rüzgârların hızını azaltarak, iklim türleri için uygun bir ortam meydana getirmektedir. Özellikle ormanların *iğne yapraklı türlerden* oluşması, ağaçların *kokulu salgılar* salgılaması ve sinir sistemi üzerine uyarıcı etkiler yapmasına katkı sağlamaktadır. Orta yükseklikteki dağlarındağ havası diye nitelenen bu özellikleri, solunum organlarının güçlenmesi, sinir sisteminin güçlenmesi ve uyarılması, kan dolaşımının düzenlenmesi, beslenme bozukluklarının düzelmesi gibi rahatsızlıklara iyileştirici etkiler yapmakta ve bireylerin sağlığını olumlu yönde desteklemektedir (Doğanay ve Zaman 2013:126-128). Tıp araştırmacılarına göre, deniz seviyesinden yükseklerde yaşam sürenlerde veya yüksekliğe uyum sağlamış olanlarda hemoglobin artışı gözlenmektedir. Bu duruma bağlı olarak kan basıncı yükselmekte ve dolayısı ile kan dolaşımı daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu olay, kas ve hücrelerin güçlenmesini olanaklı hale getirmektedir. Bu performansın

kazanılabilmesi için dağ ikliminde tercihen 1600-2000 metreler arasında en az 3 hafta, normal olarak 4-6 haftabulunulması önerilmektedir (Ülker, 1992: 7).

Bu bağlamda Koçkayası Tabiat Parkı'nın bulunduğu yükselti aralığı (1750-2300 m'ler arası), temiz havası, orman ekosistemine sahip olması, özellikle klimaterapi gibi sağlık turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çevredeki tertemiz hava, zengin flora ve fauna, sessiz ve sakin doğal ortam, insanların kentlerin kalabalık ve stres dolu ortamlarından bir nebze olsun uzaklaşmalarına ve doğayla baş başa geziler yapabilmelerine böylelikle fiziksel, zihinsel ve ruhsal açıdan daha iyi olmalarına destek olmaktadır.

Koçkayası Tabiat Parkı'nın sahip olduğu ilgi çekici topoğrafya, uygun iklimik özellikler, zengin flora ve fauna, temiz ve şifalı suları, sadece yaz mevsiminde gerçekleşen yayla turizmi açısından değil kış mevsiminde de gerçekleştirilebilen turizm etkinlikleri açısından da dikkate değer bir potansiyel taşımaktadır. Kış mevsiminde sıcaklık düşük olsa da ve kar yağışı yaşamı ve ulaşımı zaman zaman zorlaştırırsa da bu çevrenin temiz havası, karla birlikte ormanlık alanların oluşturduğu ilgi çekici manzaralar, harikulade görüntülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda yaz mevsiminde çok sayıda ziyaretçiyi ağırlayan tabiat parkına, daha az düzeyde olmakla birlikte kış mevsiminde de ziyaretçilerin ilgisi devam etmektedir. Buna ek olarak burada kayak turizmi için de uygun parkurlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çevrede kış turizminin de geliştirilmesine dönük çalışmalar devam etmektedir. Kayak tesislerinin yapılması düşünülen alan, Koçkayası Tabiat Parkı güneyinde Gökçetepe yaylası, Göktepe mevkiinden başlayarak Koçkayası Tabiat Parkında sonlanmaktadır (Anonim, 2013:137). Tabiat parkının giriş kısmının olduğu Karadere kenarından Çatalkaya (2120-2130 m) ve Çiftayar Tepesi (2280 m)'ne ulaşmak amacıyla teleferik veya telesiyej hattı yapılması planlanmaktadır (Anonim, 2015) (Harita 3). Bu çevre, harikulade kar örtüsüne sahip olması, karın uzun süre yerde kalması, kayak yapmaya uygun pistlerin bulunması, kayak yapmaya uygun iklimik özelliklerin görülmesi gibi avantajlı durumlarla kayak turizmine uygunluk arz etmektedir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Koçkayası Tesislerinin (Birun Kümbet Dağ Evi) kuzeydoğusunda bulunan Çatalkaya ve Çifteyar Tepesi'ne ulaşmak amacıyla teleferik veya telesiyej hattı yapılması planlanmaktadır.

Beşeri ve Ekonomik Çevre Özellikleri ve Turizm Etkileşimi

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde, sadece doğal turistik kaynaklar bakımından değil beşeri turistik kaynaklar bakımından da oldukça ilgi çekici unsurlar bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çevrede başta Kümbet Yaylası olmak üzere birçok yayla ve oba yerleşmelerinde görülen yöresel kültürel çekicilikler de oldukça değerlidir. Nitekim bu çevrede Karadeniz yayla yaşamına ait ilgi çekici unsurlar, geleneksel mimariye sahip yayla meskenleri, lezzetli yayla yemekleri, bu bölgeye özgü yöresel oyun ve müzikleri, yöresel el sanatları gibi pek çok beşeri turistik çekicilik bulunmaktadır.

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde bulunan ve Doğu Karadeniz yayla kültürünün hakim olduğu yayla ve oba yerleşmelerinin barındırdığı beşeri çekicilikler, dikkate değer bir turizm potansiyeline sahiptir. Bu çevredeki en dikkat çekici yerleşme, Cumhuriyet dönemine kadar mezra yerleşmesi olan, daha sonra yayla yerleşmesine ve günümüzde artık sürekli oturlan köy yerleşmesine dönüşmüş olan Kümbet yerleşmesidir. Kümbet Köyü'nün kökeni oldukça eskilere uzanmaktadır. Nitekim 1530 tarihli tahrir defterinde yerleşmenin adı geçmekte, 1903 tarihli salnamede Giresun'u Kümbete bağlayan karayolundan bahsedilmekte ve o dönemde yabancılar tarafından buralardaki bazı madenlerin işletildiği aktarılmaktadır. Çevredeki oba-yayla yerleşmelerinde ise 19. yy'dan itibaren yerleşimin olduğu aktarılmaktadır (Bayram, 2001:1,72).

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki en önemli yerleşme olan Kümbet Köyü'nün Cumhuriyet dönemindeki nüfus gelişimini incelediğimizde; köy nüfusunun 1940-1950 yıllarını kapsayan dönemde

oldukça azaldığı, 1955'ten 1980 sayım yılına kadar olan dönemde artış gösterdiği, 1985'ten 2007 yılına kadar dönemde azaldığı, 2008 yılından günümüze kadar olan dönemde ise artış ve azalışların olduğu bir seyir izlediği görülmektedir. 1935 yılından günümüze kadar olan süreçte nüfusun en düşük olduğu sayım yılının, 1950 olduğu görülmektedir. Söz konusu yılda Kümbet Köyü'nün nüfusu 221 kişiye kadar azalmıştır. Bunda 2. Dünya Savaşı'nın yansımaları önemli rol oynamıştır. Bu süreçte nüfusun, en yüksek olduğu sayım yılı 1980 yılıdır. Söz konusu yılda Kümbet Köyü'nün nüfusu 428 kişiye kadar yükselmiştir. Kümbet Yaylası ve çevresindeki yerleşmeler için merkez durumunda olan Kümbet Köyü'nün nüfusu,2014 yılı itibariyle 231 kişiden oluşmaktadır. Kümbet Köyü nüfusunun Cumhuriyet dönemindeki cinsiyet durumunu incelediğimizde, 1935 yılından 2000'li yılların başına kadar erkeklerin kadınlardan daha fazla bir oranda olduğu, 2007 yılından itibaren 2011 yılına kadar kadınların; 2012 yılından günümüze kadar olan dönemde ise erkeklerin daha yüksek oran teşkil ettiği görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Kümbet Köyü'nde Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfusun Gelişimi

Sayım Yılı	Erkek	Kadın	Toplam
1935	-	-	236
1940	202	162	364
1950	-	-	221
1960	146	135	281
1970	161	135	296
1980	219	209	428
1990	234	181	415
2000	158	139	297
2007	97	109	206
2008	126	137	263
2009	120	134	254
2010	113	126	239
2011	121	120	241
2012	119	112	231
2013	128	124	252
2014	119	112	231

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>(Erişim Tarihi:11.07.2015)

Kümbet Yaylası'nın yerleşme merkezi, Kümbet Köyü'nün 1 km batısındaki Çarşı Mahallesi'dir (Fotoğraf 5). Bunun yanı sıra Armutalan ve Keşoğ Mahallesi de bulunmaktadır. Dolayısıyla Kümbet yayla yerleşmesinin 3 mahallesi ve 10 obası bulunmaktadır (Bayram, 2001:74). Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde, Kümbet yayla yerleşmesinin yanı sıra Koçkayası Yaylası, Eranbar Yaylası, Göktepe Yaylası, Kümbet Obası, Göbel Yaylası, Sandal Obası, Taşbaşı Obası, Karanlıkatak Yaylası, Küçükgöbel Yaylası, Kurtulmuş Yaylası, Homurlu Obası Yaymurca Yaylası gibi birçok oba ve yayla yerleşmeleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 5.Kümbet Yaylası fotoğraflarında en çok kullanılan ve Kümbet Yaylası deyince akla ilk gelen, Kümbet Köyü'nün Çarşı Mahallesi'nden bir görünüm.

Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde turistik potansiyeli en yüksek ünite, Kümbet Yaylasıdır. Kümbet köy yerleşmesi ve çevresindeki oba yerleşmelerinden oluşan Kümbet Yaylası, Giresun ilinde turizm potansiyeli en yüksek yayla sahasıdır. İlgi çekici doğal güzelliklerinin yanı sıra geleneksel yayla yaşamının en güzel örneklerinin izlenebildiği yayla alanı, çevresiyle birlikte 1991 yılında (20.05.1991) 20876 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararıyla yayla turizm merkezi ilan edilmiştir (Zaman, 2007: 391).Kümbet Yaylası gibi yayla turizm merkezlerinin seçiminde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bir takım kriterler aranmakta ve bu kriterlere uygun yerler yayla turizm merkezi olarak ilan edilmektedir. Bu kriterlerinbaşlıcaları; doğal değerlere yönelik potansiyelin zengin olması, sivil mimari karakterinin olması, kent merkezine ulaşımın kolay sağlanırlması, yöre halkının sosyal yapısının turizme yakın olması, aktivitenin ekonomik olarak sürdürülebilmesi, diğer turizm çeşitleri ile entegrasyonunun sağlanabilir olmasıdır (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11532/yayla-turizmi.html-E.T:19.07.2015>). Dolayısıyla Kümbet Yaylası'nın dikkate değer bir turizm potansiyeli taşıdığı ve söz konusu kriterlere uygun bir durum arz ettiği gözlenmektedir.

Koç Kayası Tabiat Parkı'nda ve yakın çevresinde bulunanyayla ve oba yerleşmelerinde yazın nüfus artarken, kışın oldukça azalmaktadır. Nisan ayından itibaren nüfuslanmaya başlayan oba-yayla yerleşmeleri, ağustos ayında fındık hasatı nedeniyle nüfus kaybetmekte, sonra tekrar nüfuslanmakta, eylül sonundan kasıma kadar olan dönemde asıl yerleşmelere dönülmektedir (Zaman, 2007: 391). Bu çevredeki yerleşmelerde, temel geçim kaynağı hayvancılıktır.Geleneksel olarak sürdürülen bu faaliyetle yöre halkı; süt, yağ, peynir, et ve yapağı üretmekte olup, ihtiyaç fazlası ürünler çoğunlukla Kümbet Yaylası'nda haftalık kurulan pazarda satılmakta, çok az bir bölümü ise Dereli

kasabasındaki pazara götürülmektedir. Hayvansal ürünlerin yanı sıra canlı hayvan satımı da diğer bir faaliyeti meydana getirmektedir. Bu çevrede az da olsa arıcılık faaliyetleri de yapılmaktadır (Zaman vd, 2007: 46,50). Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde bulunan yayla ve oba yerleşmelerinde diğer ekonomik faaliyetler ise, bağlak veya şennik (şenlik) adı verilen, etrafı dikenli tel, ahşap çitler (çablama) veya taş duvarla çevrili bahçelerde, hayvanların kışlık yiyeceğini sağlamak için çayır yetiştiriciliği ve ile kara lahana, patates, marul, taze soğan gibi sebzelerin yetiştiriciliği gibi geçim faaliyetleridir (Zaman vd, 2007: 46,50) (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerden görünümüler.

Tabiat parkı ve çevresinde, bütün bu ekonomik faaliyetlere ek olarak son yıllarda iyice artan ve diğer faaliyetlerden her geçen gün daha da önemli hale gelmeye başlayan, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinde de önemli ilerlemeler meydana gelmektedir. Özellikle yaz döneminde gerek Giresun ilinden gerekse il dışından gelen ziyaretçilerin bu bölgeye yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir. Kümbet Yaylası olmak başta olmak üzere bu çevredeki oba ve yaylalarda yer alan beşeri turistik kaynaklar, dikkate değer bir turistik çekim potansiyeli oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çevrede Karadeniz yayla yaşamına ait ilgi çekici unsurları, geleneksel mimariye sahip yayla meskenleri, lezzetli yayla yemekleri, bu bölgeye özgü yöresel oyun ve müzikleri, yöresel el sanatları gibi pek çok beşeri turistik çekicilik kaynağı bulunmaktadır.

Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde turistik altyapısı, erişim ve alışveriş olanakları bakımından en güçlü yerleşme, Kümbet Köyü'dür. Burada bakkal, lokanta, kasap, fırın gibi farklı sektörlere ait birçok işyeri bulunmaktadır. Yaz mevsiminde işyerleri aktif halde iken, kış mevsiminde aktif olan işyeri sayısı azalmaktadır. Özellikle yayla sezonunda buralara piknik

yapmak ve gezmek için gelen turistlerin en çok uğradıkları mekanlar, et pişirilen, lokanta ile kasap işlevini birlikte yürüten işyerleridir. Ayrıca günübirlik olarak gelenlerin ihtiyaçlarını karşılayan ve yöresel süt ürünleri ile diğer ürünlerin satıldığı bakkallar ile hediyelik eşya dükkanları bulunmaktadır. Aslında söz konusu restoranlarda veya çevredeki mesire yerlerinde köfte ve et pişirme şeklinde yapılan yeme-içme faaliyeti, bu çevreye gelip de yapmadan dönme şeklinde ifade edilebilecek unsurların başında gelmektedir. Nitekim tabiat parkı ve çevresini gezmeye gelen ziyaretçiler için bu çevredeki doğal ortamda yetiştirilen hayvanlardan elde edilen leziz et ve köfteler oldukça önemli bir cazibe kaynağıdır (Fotoğraf 7). Bununla birlikte günümüzde buradaki bazı yeme-içme yerlerinde hijyen, hizmet kalitesi ve sunum gibi konularda birtakım eksikliklerin olduğu saha gözlemlerimizde dikkatimizi çekmektedir. Bu nedenle gastronomi turizmi bakımından da önem arz eden bu yayla lezzetinin, daha profesyonel düzeyde ve daha kaliteli hizmet verilebilecek restoranlarda sunulması gereklidir. Bunun yanı sıra bu çevredeki Aymaç mesire yeri gibi piknik alanlarında çöp kirliliğinin olduğu görülmektedir. Bu çevredeki turizm ve rekreasyon faaliyetleri için dezavantajlı durum oluşturan bu sorunun da çözülmesi önem arz etmektedir.

Fotoğraf 7. Tabiat Parkı çevresinde özellikle yayla sezonunda buralara piknik yapmak ve gezmek için gelen turistlerin en çok uğradıkları mekanlar; et pişirilen, lokanta ve kasap işlevini birlikte yürüten işyerleri ile bakkallar, hediyelik eşya dükkanları gibi işletmelerdir.

Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki yerleşmelerden Kümbet Köyü, toplu yerleşme tarzına sahipken, çevresindeki obalarda dağınık ve gevşek dokulu yerleşme tarzı görülmektedir. Yine Kümbet Köyü'nde daha çok çağdaş meskenler hakim iken, geleneksel meskenler genellikle çevrede oba ve yayla yerleşmelerinde görülmektedir (Fotoğraf 8). Kümbet Köyü'ndeki hakim yapı olan iki ve daha çok katlı betonarme yapılar, yaylanın doğasına uygun bir

özelliğ göstermemekte, bu yüzden Giresun Valiliği tarafından buradaki evlerin dış cephesinin ahşapla kaplandırılmasına dönük çalışmalar sürdürülmektedir. Bu çevrede özellikle obalarda yaygın olan geleneksel yayla meskenleri asıl ilgi çekiciliği oluşturan mesken modelidir. Söz konusu meskenler, yayla ortamına uyumlu, ahşap ve taşın birlikte kullanıldığı ağaç karkas mesken şekilleridir. Tabii zamana ve çağdaş gelişmelere karşı yenik düşen bu tür meskenlerin sayısı giderek azalmaktadır. Bu meskenlerin korunması, turizm faaliyetlerinin gelişmesinde önemli çekim unsurlarından olmaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu çevreye gelen ziyaretçilerin asıl görmek istedikleri mesken tipi, her yerde görebildikleri betonarme meskenler değil sıra dışı tasarımları ve ilginç görselemleriyle geleneksel yayla meskenleridir.

Fotoğraf 8. Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki yayla yerleşmelerinde (Kümbet Yaylası) görülen çağdaş ve geleneksel yayla meskenlerinden görünümeler.

Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki önemli turistik aktivitelerinden birisi de, her yıl temmuz ayının ikinci pazar günü gerçekleştirilen geleneksel *Kümbet Kültür ve Turizm Festivali (Kümbet Yayla Şenlikleri)*dir. Bununla birlikte son yıllarda Ramazan ayına rastlaması nedeniyle şenliklerin tarihleri değiştirilebilmektedir. Birincisi 1988 yılında Salon Çayırı Mesire Alanı'nda, 1990 yılından itibaren ise Ayaç mevkiinde gerçekleştirilen yayla şenliklerinin sonuncusu (25.'si) 2013 yılında 16-18 Ağustos tarihleri arasında düzenlenmiştir. Bu şenlikler esnasında çeşitli yarışmalar, spor müsabakaları düzenlenmekte, halk oyunları ve eğlence programları yapılmakta, yöresel yemekler yenilmekte ve alışverişler yapılmaktadır. Yöresel lezzetlerden tatma olanağının da bulunduğu şenlikler, hem il içinden gelen yöre halkı hem de il dışından gelen Giresunlular ve ziyaretçilerin katılımıyla coşkulu geçmektedir. 2014 yılında da coşkulu bir

şekilde yapılması planlanan şenlikler, İsrail'in Gazze Saldırısı nedeniyle iptal edilmiştir.2015 yılında 01-02 Ağustos tarihlerinde yapılması planlanan Kümbet Yayla Şenlikleri, ülkemizin bazı kesimlerinde yaşanan terör olayları nedeniyle iptal edilmiştir. Bu tür şenlikler, iyi değerlendirildiği takdirde hem yaylaların hem de Koçkayası Tabiat Parkının tanıtımı için önemli fırsatlar sunabilir.

Koç Kayası Tabiat Parkı, her geçen gün daha fazla tanınmakta ve özellikle nisan sonu - mayıs ayı başından başlayıp, aralık ayına kadar olan dönemde çok sayıda ziyaretçi tarafından gezilmektedir (Fotoğraf 9). Hatta kış mevsiminde bile az da olsa ziyaretçi çekebilmektedir. Bu bağlamda tabiat parkı, yaz mevsiminde 4000'in üzerinde konaklama yapanlar, 1000-2000 arası günübirlikçiler olmak üzere 6 bin civarında ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Kış mevsiminde ise 1000 civarında ziyaretçi,tabiat parkını gezmeye gelmektedir.Dolayısıyla tabiat parkının yıllık yaklaşık 7000 ziyaretçiye ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Tabiat parkının ziyaretçi profili incelendiğinde; ziyaretçilerin genellikle ailelerden (% 85) oluştuğu görülmektedir. İkinci sırada % 10 düzeyinde tur gruplarının (tanıdık ve benzer talepteki kişilerin bir araya gelmesi şeklinde), üçüncü sırada bireysel gezginlerin (% 5) ve diğerlerinin (% 5) olduğu anlaşılmaktadır. Ziyaretçilerin tabiat parkını ziyaret etme nedenlerinin ise; günübirlik piknik, konaklama, doğa gezileri, manzara seyir, fotoğraf çekimi, doğa eğitimi programları (çok nadir), yaban hayatı ve kuş gözlemciliği(çok nadir), yayla şenlikleri şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bu bağlamda her yıl çok sayıda ziyaretçinin gezdiği tabiat parkında, başta konaklama olmak üzere günübirlik olarak yararlanılabilen çeşitli tesisler yapılmış ve daha başka kullanımlar için de yeni tesislerin inşa edilmesi için de çalışmalar sürdürülmektedir (Anonim, 2015; Anonim,2013: 109).

Fotoğraf 9. Koç Kayası Tabiat Parkı çoğunlukla yaz mevsiminde olmak üzere kış mevsiminde de ziyaretçiler tarafından gezilmektedir.

Koç Kayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde konaklama olanakları bakımından en dikkat çeken konaklama tesisleri, tabiat parkı içerisinde inşa edilen ve Kümbet Köyü'ne 5 km mesafedeki Koç Kayası tesisleridir. Söz konusu tesislerin de bulunduğu tabiat parkının, 35 hektarlık kısmı, 2006 yılından itibaren o yıl adı Metrotem Temizlik İnşaat Gıda Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi olan ama daha sonra adını Birun Otelcilik A.Ş olarak değiştiren özel işletmeye 29 yıllığına kiralanmıştır (Anonim, 2015). Günümüzde Birun Kümbet Dağ Evi (Kümbet MountainResort) adıyla hizmet vermekte olan söz konusu tesis; 140 yatak kapasitesi ve tamamen ahşap 27 otel odası, her biri 90 m² olan dublex bungalov, 45 m²'lik 12 bungalov ile (45 ile 90 m² arasında değişen 17 bungalov tipi kütük ev) her türlü konaklama tercihinine elverişlidir (Fotoğraf 10). Birçok aktivitenin yapılabileceği şekilde turizmin hizmetine sunulmuş olan tesislerde, yayla sahalarının özgün ortamlarını ve doğal görünümünü bozmayacak tarzda inşa edilen kütük evler, 500 kişilik yazlık ve 150 kişilik kışlık restoran, çok amaçlı spor salonu, otopark, koşu-yürüyüş parkurları, oyun ve televizyon salonları, kafeterya, çocuk oyun bölümü, toplantı salonu, kapalı yüzme havuzu, Türk hamamı, sauna, masaj salonu, helikopter pisti, piknik alanı ve masaları, gününbirlik dinlenme alanları, çadır ve karavan alanları mevcuttur (Zaman, 2010: 344-345, www.kumbet.com.tr/sosyaltesis.asp-24.07.2013).

Fotoğraf 10.KoçkayasıMevkinde bulunan Birun Kümbet Dağ Evi (Kümbet MountainResort) konaklama tesisinden görünümeler.

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde konaklama olanakları bakımından değerlendirilebilecek bir diğer konaklama tesisi, Kümbet Köyü'nde bulunan Sağlık Ocağı'ndan otele dönüştürülen 20 oda ve 50 yatak kapasiteli Zirve Oteldir (Fotoğraf 11). Otelde merkezi sistem ısıtma, kablosuz internet, uydu yayınları ve 24 saat sıcak su imkanı; 150 kişi kapasiteli restoran,

40 kişilik çok amaçlı salonu ve 700 m² araç parkı mevcuttur. Ayrıca Kümbet Yaylası'na 1 km mesafede bulunan Salon Çayırı Piknik Alanı'nda her biri 5 yataklı üç dinlenme evi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak bu çevrede Kümbet Chalet Pansiyon, Kümbet Uzundere Pansiyon gibi konaklama tesisleri deyer almaktadır.

Fotoğraf 11. Sağlık Ocağı'ndan otele dönüştürülen Zirve Otel'den bir görünüm.

Koçkayası Tabiat Parkı'nın yakın çevresinde yer alan mesire alanları, hem yayla şenliklerinin düzenlendiği hem de piknik yapmak ve gezmek için gelenlerin sıklıkla tercih ettikleri mekanlardır. Bunlardan en tanınmış olan Aymaç mesire yeri, Kümbet Köyü'nün 2 km kuzeybatısında bulunmakta ve geleneksel yayla şenlikleri her yıl burada düzenlenmektedir. Burası, doğal güzellikler bakımından ladin ormanlarıyla ve orman gülleriyle çevrili durumdadır. Salon Çayırı piknik alanı ise Kümbet Yaylası'na girişte, yayla merkezine 1 km mesafede yer almaktadır. Burası 1988 yılında ilk yayla şenliklerinin düzenlendiği, kır gazinosu ve 3 dinlenme evinin bulunduğu, ilgi çekici doğal güzelliklerin bulunduğu bir mesire ve piknik alanıdır (Anonim, 2014a: 44-48). Her iki mesire alanı da özellikle yaz mevsiminde günübirlik olarak gelen piknikçilere ev sahipliği yapmaktadır (Fotoğraf 12).

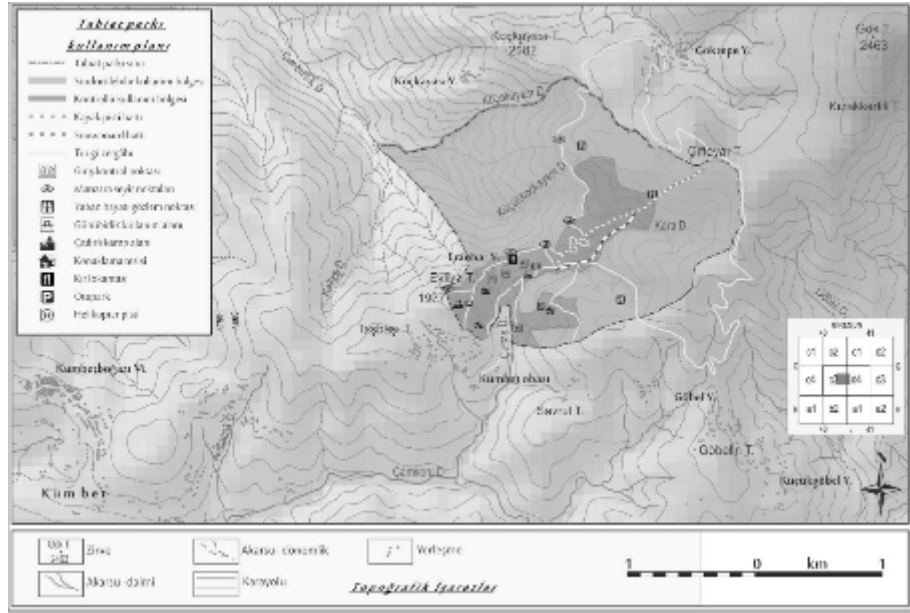

Fotoğraf 12. Kümbet Yayla Şenliklerinin ilkinin yapıldığı Salon Çayırı piknik alanı (soldaki) ile günümüzde şenliklerin yapıldığı Aymaç mesire yerinden (sağdaki) görünümeler.

Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresi, turistik açıdan değerlendirilebilecek düzeyde doğal turistik kaynaklarla ve yöresel özelliklerin ağır bastığı kültürel çekiciliklerle değerlendirilebilecek bir turizm potansiyeline sahiptir. Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde turizmin gelişmesini olumlu yönde destekleyen etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlerin en dikkat çekenleri; koruma altına alınmış olması ve koruma tedbirleriyle kaynaklarını geleceğe taşıyabilecek olması (en büyük avantajı); doğa yürüyüşü, atlı doğa yürüyüşü gibi aktivitelere uygun, dağlık ve engebeli topografyaya sahip olması; geniş ve iğne yapraklı ağaçlar, ormanaltıflora elemanları ve alpin çayırlardan oluşan zengin flora elemanlarını barındırması; yaban domuzu, karaca, çakal, tilki, sincap, tavşan gibi kara hayvanlarına ev sahipliği yapması; şahin, doğan, atmaca, kerkenez, baykuş, kısmen kartal, kaya güvercini çok sayıda kuş türünü barındırması; bu çevreye özgü iklimi ve “yayla havası” olarak bilinen, klimaterapiye uygun ortama sahip olması; başta Kümbet Yaylası olmak üzere çok sayıda oba ve yayla yerleşmesinin bulunması; yayla ve obalarda yöresel kültürel çekiciliklerin (yöresel yemekler, geleneksel meskenler, el sanatları, düğün ve eğlenceler, yöresel müzik ve oyunlar vb.) bulunması; bu çevredeki yayla ve obalarda yaylalara özgü yaşam tarzının ve yayla kültürünün sürdürülüyor olması; Kümbet Yayla Turizm Merkezi'nin bulunması; bu çevredeki Kümbet Köyü gibi yerleşmelerde özellikle günübirlikçilerin piknik yapmak için tercih ettikleri lezzet kalitesi yüksek hayvancılık ürünlerinin (et, peynir, yoğurt, ayran vb.) mevcut olması; yol kalitesinin son yıllarda oldukça iyileştirilmiş olması ve yeşil yol güzergahında bulunması; Ordu-Giresun Hava Limanı'na 92 km uzaklıkta bulunması; yaz mevsiminde *Kümbet Kültür ve Turizm Festivali'nin (Kümbet Yayla Şenlikleri)* yapılıyor olması; günübirlikçiler ve konaklama yapmak isteyen ziyaretçiler için konaklama tesisleri ve bazı turistik tesislerin bulunması; kayak turizminin geliştirilebileceği, telesije ve snowboard hatlarının inşa edilebileceği potansiyel pistlerin bulunması; bu çevrede gerçekleştirilebilecek doğa yürüyüşü, at safari, bisiklet safari, sportif olta balıkçılığı, çim kayağı, kayak turizm, kamp-karavan turizmi, yamaç paraşütü, botanik turları, doğa fotoğrafçılığı, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği gibi turizm aktivitelerine uygun ortamlara sahip olması gibi turizmin gelişmesine katkı sağlayacak birçok avantajlardır.

Koçkayası Tabiat Parkı'yla ilgili günümüzde çeşitli düzenlemelerin yapılması sürmektedir. Koçkayası Tabiat Parkı'nın planlamasında bölgeleme yapılmış, orman ve mera alanları sürdürülebilir kullanım alanı, orman toprağı ve açık sahalar kontrollü kullanım alanında kalmıştır. Planlama esnasında mevcut konaklama ve günübirlik alan planlamaya dâhil edilmiş, Eğriarbar obası kısmında ikinci bir konaklama tesis alanı oluşturulmuş, kış sporları

merkezi, çadırılı kamp alanları, tur güzergâhları, yaban hayatı gözlem noktaları ile manzara seyir noktaları plana dahil edilmiştir. Tabiat Parkının giriş kısmı Karadere kenarından Çatalkaya ve Çifteyar tepeye ulaşmak amacıyla teleferik veya telesiyej hattı yapılacaktır (Anonim, 2015) (Harita 3). Bütün bu düzenlemelerle tabiat parkı, ekoturizm gibi çeşitli kullanımlara daha elverişli hale getirilecektir.

Harita 3. Koçkayası Tabiat Parkı'nın Kullanım Planı (Giresun Doğa Koruma ve Milli Parklar Şube Müdürlüğü'nden alınarak düzenlenmiştir).

Yukarıda ifade edilen avantajlara sahip olan Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresi, başta ekoturizm ve yayla turizmi olmak üzere kış turizmi, sağlık turizmi, kültür turizmi gibi turizm türlerinin geliştirilebileceği potansiyel mekanlara sahiptir. Bu çevrede doğa yürüyüşü için elverişli güzergahlar bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Kümbet-Koçkayası-Kuzugölü Yaylası güzergahıdır. 8 km uzunluğunda asfalt ve toprak yol ile patikalardan oluşan bu güzergah, kolay kategorideki bir rotadır. Güzergahı takip ederken ladin ve göknar gibi ağaç türlerini, mera ve yayla ekosistemlerini, panoramik manzaraları gözlemlemek mümkündür. Dağcılık için Kümbet Kuşburnu Tepesi elverişlidir. Bisiklet ve foto safari için Kümbet-Koçkayası rotası izlenebilir. Kampçılık için Kümbet Salon Çayırı ve Aymaç mesire alanı gibi yerler uygundur. Kayak turizmi için Koçkayası Tabiat Parkı güneyinde Gökçetepe yaylası Göktepe mevkiinden başlayarak, Koçkayası Tabiat Parkı'nda sonlanan güzergah oldukça elverişlidir (Anonim, 2013: 78-80, 171-

174). Ayrıca yamaç paraşütü aktivitesi için de Koçkayası konaklama tesislerin yakınında elverişli ortamlar bulunmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yaptığımız saha araştırmaları neticesinde, Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinin, bu çevrede dikkati çekmeye başlayan ve ekoturizm potansiyeli oldukça yüksek tabiat parklarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerli ve hassas mekân, kendisini verilen önemin bir yansıması olarak; A Tipi Mesire yeri iken, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca 05.07.2011 tarihinden itibaren “Koç Kayası Tabiat Parkı” olarak tescil edilmiştir. Koçkayası Tabiat Parkı, gerek doğal gerekse beşeri çekicilikler açısından değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizm potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra tabiat parkı ve yakın çevresinde yer alan başta Kümbet Yaylası olmak üzere, Koçkayası Yaylası, Göktepe Yaylası, Eranbar Yaylası, Kümbet Obası gibi birçok yayla ve oba yerleşmelerinde görülen yöresel kültürel çekicilikler de oldukça değerlidir. Bu çerçevede Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresinde doğa yürüyüşü, botanik turu, jeep safari, foto safari, at safari, bisiklet safari, yaban hayatı gözlemciliği, kamp-karavan turizmi, kayak turizmi, yamaç paraşütü, yayla turizmi, dağ turizmi gibi birçok ekoturizm aktivitesi gerçekleştirilebilir. Bunlara ek olarak bu çevrede kış turizmi, kültür turizmi, sağlık turizmi gibi turizm türlerinin de geliştirilebileceği anlaşılmaktadır.

Koçkayası Tabiat Parkı'nın koruma altına alınarak tabiat parkı ilan edilmesinin üzerinden henüz 4 yıl gibi kısa sayılabilecek bir vakit geçmiştir. Bir kısmı tabiat parkının yeni olmasından kaynaklanan, hem tabiat parkının yönetilmesi hem de ekoturizm gibi çeşitli turizm aktivitelerine açılmasının önünde engel oluşturan bazı sorunlar ve dezavantajlar bulunmaktadır. Bu çevrede ekoturizm faaliyetlerinin gelişmesine engel teşkil eden unsurların başlıcaları şunlardır; tabiat parkının yönetim, planlama ve koruma gibi hususlarda gerekli altyapı ve uygulamaların tam anlamıyla gerçekleştirilmemesi, ekoturizm türlerinin geliştirilebilmesi için uygun turistik altyapı ve organizasyonların yetersiz olması; tabiat parkının korunması ve ekoturizme açılmasında görev alabilecek uzman personelin yeterli sayıda olmaması, tabiat parkında gelen ziyaretçilere, buranın doğal ve beşeri kaynaklarıyla ilgili bilgi verilebilecek ziyaretçi ve tanıtım merkezinin bulunmaması, tanıtım faaliyetleri konusunda oldukça yetersiz olunması, özellikle kış mevsiminde zaman zaman erişim problemlerinin yaşanması, ziyaretçilerin kısa süreli ve daha çok günübirlik olarak gelmesi, konaklama yapanların az olması; yabancı ziyaretçilerin ilgisinin çekilememesi, bu çevredeki yayla ve obalarda yaşayan yerel insanların tabiat parkı ve onun sahip olduğu kaynaklar konusunda yeterli bilgi ve bilince sahip olmaması; tabiat parkı ve çevresinde yaşayan yerel

insanların tabiat parkıyla ilişkilerinin olmaması ve tabiat parkının yönetim ve işleyişinde herhangi bir söz hakkına sahip olmamaları; tabiat parkının ve buradaki turizm aktivitelerinin bu çevrede yaşayan yerel halkın ekonomik ve sosyal yaşantısından dikkate değer bir katkısının olmaması gibi giderilmesi gereken dezavantajlar ve çözülmesi gereken sorunlar bulunmaktadır.

Tabi ki yukarıda ifade edilen ve tabiat parkının potansiyelinin ortaya çıkarılması ve ekoturizm gibi alternatif turizm aktivitelerine açılmasının önünde engel teşkil eden sorunların tamamına burada ayrıntısıyla yer vermek olanaklı gözükmemektedir. Bu bağlamda bunlar içerisinde en çok dikkati çeken ve önem arz edenlere değinilecektir. Koçkayası Tabiat Parkı hem kendisinde barındırdığı doğal çekicilikler hem de kendisi ve yakın çevresindeki yayla ve obalardaki beşeri çekiciliklerle değerlendirebilecek düzeyde turizm potansiyeline sahip olmakla birlikte günümüzde yukarıda ifade edilenler başta olmak üzere birtakım sorunlar nedeniyle turizm ve rekreasyonel faaliyetler açısından istenilen düzeyde değerlendirilemediği anlaşılmaktadır.

Bunlar içerisinde en dikkat çekici sorunların başında ekoturizm gibi alternatif turizm türleri ve rekreasyonel faaliyetler açısından gerekli olan yönetim, planlama, yatırım ve organizasyonlar konusunda bazı eksikliklerin bulunmasıdır. Tabiat parkında konaklama tesisleri, restoran, piknik alanları gibi bazı düzenlemeler yapılmakla birlikte, ziyaretçi ve tanıtım merkezi, gezi parkurları, yaban hayatı gözlem yerleri ile manzara seyir yerleri, kayak turizmi için gerekli olan telesiyej gibi turizm ve rekreasyonel amaçlı kullanımlara yönelik tesisleşmede henüz istenilen düzey yakalanamamıştır. Bu kapsamda kısa, orta ve uzun vadeli turizm kullanımı için planlamalara ve gerekli olan turistik altyapının tamamlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra konaklama olanaklarının artırılması ve çeşitlendirilmesi de gerekmektedir.

Tabiat Parkı ve yakın çevresinde, ekoturizm gibi alternatif turizm türleri ve rekreasyonel faaliyetler açısından dikkati çeken bir diğer sorun, özellikle kış mevsiminde zaman zaman tabiat parkına erişim konusunda sorunların yaşanması ve tabiat parkının yollarının kapanabilmesidir. Erişim olanakları bakımından özellikle yaz mevsiminde dikkate değer bir sorun yaşanmamaktadır. Bununla birlikte kış mevsimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Hatta buradaki konaklama tesislerine gelip, tekrar geri dönmek isteyen misafirlerin yolların kapanması nedeniyle birtakım sıkıntılar yaşadıkları saha etütlerimizde yaptığımız mülakatlarda tarafımıza ifade edilmiştir. Aslında özellikle Koçkayası tesisleri nedeniyle kayak turizmi açısından değerlendirilebilecek bir potansiyel söz konusu iken, kış mevsiminde ulaşımın aksaması, bu bakımdan dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Bu yüzden buradaki ulaşımın 365 gün akıcı hale getirilmesi, özellikle kış mevsiminde alternatif ulaşım araçlarının kullanılması (kayak motoru, arazi

taşıtları vb) ve erişim olanaklarının artırılarak çeşitlendirilmesi önem arz etmektedir. Buna ek olarak 2015 yılında hizmete giren Ordu-Giresun Hava Limanı'ndan da yararlanılmalı ve turistlerin erişim konusunda havalimanıyla daha kolay bu çevreye erişebileceğine yönelik bilgilendirme ve tanıtımlar yapılmalıdır.

Tabiat Parkı ve yakın çevresinde, ekoturizm gibi alternatif turizm türleri ve rekreasyonel faaliyetlerin geliştirilmesi için çözülmesi gereken bir diğer sorun, tabiat parkının yeterli ölçüde bilinmemesi yani tanıtım faaliyetlerinin istenilen düzeyde yapılamamasıdır. Koçkayası Tabiat Parkı ve yakın çevresi, daha önce ifade ettiğimiz gibi değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizm gibi alternatif turizm aktiviteleri için potansiyel taşımaktadır. Bu durumun Giresun halkı tarafından bile yeterince bilinmemesi, tabiat parkına olan ilginin az olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle tabiat parkının daha etkili şekilde tanıtılması oldukça önemlidir. Bunun için yazılı ve görsel medyadan etkili bir şekilde istifade edilmeli, özellikle yayla şenlikleri sırasında daha etkili tanıtım yapılması için stantlar kurulmalı, birkaç dilde (örneğin İngilizcenin yanı sıra Arapça, Rusça ve Gürcüce gibi) tabiat parkının doğal ve beşeri çekiciliklerinin aktarıldığı tanıtım kitapçıkları ve broşürler hazırlanmalı; tanıtıcı belgesel filmleri çekilerek, CD'ler halinde gelen ziyaretçilere verilmeli; tabiat parkını ve burada yapılan turizm aktivitelerini tanıtıcı internet siteleritasarlanmalı ve çeşitli gezi organizasyonları yapılmalıdır.

Tabiat Parkı ve yakın çevresindeki uzun vadede çözülmesi gereken önemli bir sorun da yerel halk ile tabiat parkı arasında ilişkinin istenilen düzeyde olmamasıdır. Bu bağlamda bu çevrede yaşayan yerel halkın tabiat parkı, onun sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklar, burada yapılabilecek turistik aktiviteler gibi birçok konuda yeterince bilgilendirilmediği veya haberdar edilmediği anlaşılmaktadır. Tabiat parkı ve yakın çevresindeki insanların tabiat parkını benimsemesi, sahiplenmesi, tabiat parkının sahip olduğu değerli unsurları koruması, sürdürülebilir ve katılımlı kaynak yönetimi için oldukça önemlidir. Bu bağlamda tabiat parkının işletilmesi, yönetilmesi, planlanmasında bu çevredeki yerel halkın da bizzat katkısının olması, aktif görev alması, meydana gelen gelişmelerden haberdar edilmesi önem arz etmektedir. Örneğin tabiat parkı ve yakın çevresindeki turizm ve rekreasyonel faaliyetlerden yerel halkın da ekonomik ve sosyal anlamda yararlanması için yöresel ürünlerin olduğu stantlar açılabilir, rehberlik konusunda yerel insanlardan destek alınabilir ve ağırlama konularında ev pansiyonculuğu gibi uygulamalar geliştirilebilir.

Sonuç olarak Giresun ilindeki dört tabiat parkından biri olarak değerli ve hassas bir koruma alanı olarak ifade edebileceğimiz Koçkayası Tabiat Parkı'nın, değerlendirilebilecek düzeyde ekoturizmpotansiyeline sahip olduğu

anlaşılmaktadır. Bu hassas doğal mekanda özellikle doğaya duyarlı ekoturizm gibi turizm aktivitelerinin geliştirilmesiyle, hem tabiat parkının korunması ve geleceğe emin bir şekilde ulaştırılması için gerekli olan maddi olanaklar elde edilebilecek hem de tabiat parkına verilen önem daha da artacaktır. Dolayısıyla asıl hedef parkın varlığının korunması ve en düşük düzeyde zarar görmesi olduğu için, geliştirilecek turizm türlerinin ve gerçekleştirilecek turistik aktivitelerin bu amaca uygun bir şekilde olması, kısa vadeli ve gelişigüzel planlamaların değil; uzun vadeli, üzerinde yoğun ve titiz çalışmaların yapıldığı, yerel halkın dahil edildiği, koruma-kullanma dengesinin gözetildiği planlama ve uygulamaların olması gerekmektedir. Bu durum sadece inceleme alanımız için değil, Giresun ilindeki korunan diğer hassas mekanlar için önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Akpınar, E., Bulut, Y., (2010),** “Ülkemizde Alternatif Turizm Bir Dalı Olan Ekoturizm Çeşitlerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Uygulama Alanları”, *III. Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi (20-22 Mayıs 2010)* Cilt: IV Sayfa: 1575-1594, Artvin.
- Anonim (2012),** 2011 Yılı *Giresun İl Çevre Durum Raporu*, Giresun Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim, (2013),** *Giresun İli Doğa Turizmi Master Planı (2013-2023)*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı 12 Bölge Müdürlüğü Giresun Şube Müdürlüğü, [http://bolge12.ormansu.gov.tr/ErişimTarihi: 16.09.2013](http://bolge12.ormansu.gov.tr/ErişimTarihi:16.09.2013).
- Anonim, (2014),** Protected Planet Report 2014, Tracking Progress Towards Global Targets For Protected Areas IUCN, Erişim Adresi: http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/?18786/Protected-Planet-Report-2014 (Son Erişim Tarihi: 29.06.2015).
- Anonim, (2014a),** *Giresun Gezi Rehberi*, Giresun Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim, (2015),** *Koçkayası Tabiat Parkı Gelişme Planı ve Kış Sporları Merkezi ile İlgili Bilgi Notları*, Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğü, Giresun Şube Müdürlüğü, Giresun.
- Anonim, (2015a),** Giresun İkisü Devlet Avlağı Ön Etüt Raporu (Tescil bekleyen Avlaklar), (Erişim Adresi: <http://giresun.ormansu.gov.tr/Giresun/Files/01%20Et%C3%Bct/Giresun%20%C4%B0kisu%20Devlet%20Avla%C4%9F%C4%B1%20%C3%96n%20Et%C3%Bct%20Raporu.pdf>) (Son Erişim Tarihi: 29.06.2015).
- Anşin, A., (1981),** “Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil ve İç Kesimlerinde Yayılan Ana Vegetasyon Tipleri”, *KTÜ Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, s. 15-64, Trabzon.
- Arı, Y., (2009),** “Eko turizm mi ego turizm mi? Kazdağı (Balıkesir) Örneği”, *Ankara Üniversitesi, DTCE, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu* (16-17 Ekim 2008), s.1-10, Ankara.
- Atalay, İ., (1994),** *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniv. Basımevi Bornova, İzmir.
- Atalay, İ., (1997),** *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Atalay, İ. ve Mortan, K., (2007),** *Türkiye Bölgesel Coğrafyası (Resimli ve Haritalı)*, İnkılap Kitabevi, İzmir.
- Aydınözü, D. ve Solmaz, F., (2003),** “Doğu Karadeniz Bölümü Yaylacılık Faaliyetlerine Bir Örnek: Giresun Kümbet Yaylası”, *Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, s. 55-69, Ankara.
- Bekdemir, Ü., (2000),** *Giresun Kent Coğrafyası* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv Sos. Bil. Enst., Erzurum.
- Bayram, N., (2001),** *Turizm Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Kümbet Yaylası* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Enst., Erzurum.
- Demir, C. ve Çevirgen, A., (2006),** *Ekoturizm Yönetimi*, Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara.
- Doğanay, H. ve Zaman, S., (2013),** *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Pegem Akademi, Erzurum.
- Doğaner, S., (2003),** “Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması”, *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003)*, s.1-8, İzmir.
- Ekinci, G., (1991),** *Türkiye Milli Parkları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enst., İstanbul.
- Erdoğan, N., (2003),** *Çevre ve (Eko) Turizm*, Erk Yayınevi, Ankara.
- Erdoğan, N., (2004),** Ekoturizm ve Tur Operatörleri: İlkeler ve Faaliyetlerin Değerlendirilmesi, *II. Uluslararası Turizm ve Çevre Sempozyumu (10-11 Mayıs 2004)*, s. 3-10, İzmir.
- Erinç, S., (1945),** Kuzey Anadolu Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landsaft Şeritleri, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 7-8, s. 119-140, İstanbul.
- Koçman, A., (1993),** *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 72, İzmir.
- Kurdoğlu, O., (2007),** “Dünyada Doğayı Koruma Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Boyutu”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8 (1), s. 59-76.
- Kuvan, Y., (2002),** Korunan Alan – Turizm İlişkilerinde Yönelik Kavramsal İrdeleme, *First Tourism Congress of Mediterranean Countries (17-21 Nisan 2002)* Antalya / Turkey.
- Küçük, M., Arpa Yenilmez, N. ve Özmen, S., (2004),** “Türkiye’de Doğa Koruma Çalışmaları, Kaynak Değerlerini Etkileyen Faktörler ve Ekoturizm”, *İkinci Uluslararası Turizm, Çevre ve Kültür Sempozyumu* (10-11 Mayıs 2004), İzmir, s. 127-142.
- Moran, G., (1998),** “Aydın Dilek Yarımadası – Büyük Menderes Deltası Milli Parkı: Sorunlar ve

- Ekolojik Turizm”, *Büyük Menderes Havzası, III. Tarım ve Çevre Sempozyumu*(2-4 Eylül 1998), Söke/Aydın.
- Mortan, M., (1991),***Türkiye’de Doğa Koruma Çalışmalarının Büyük Menderes Deltası Örneği İle Uygulama Olanakları ve Sınırları Üzerinde Araştırmalar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ege Üniv. Fen Bilimleri Enst., İzmir.
- Özgüç, N., (2013),***Turizm Coğrafyası (Özellikler ve Bölgeler)*, Çantay Kitabevi İstanbul.
- Özkan, B.-Güney, A.-Koçman, A.- Türkyılmaz, B.Z.-Kaplan, A.-Hepcan, Ş., (2003),** “Ülkemizde Doğal Sit Uygulamalarına Yönelik Yaklaşımlar”, *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003)*, s.9-16, İzmir.
- Sever, R. ve Koca, H., (2003),** “Giresun Ormanları ve Başlıca Sorunlar”, *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun Sempozyum Bildirileri*, s. 117-128, Giresun.
- Somuncu, M. (2003),** Türkiye’de Koruma Altındaki Dağlarda Turizm/Rekrasyon ve Çevre Etkileşimi: Aladağlar ve Kaçkar Dağları Milli Parkı Örnekleri, *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu(16-18 Nisan 2003)*, s.65-72, İzmir.
- Ülker, İ., (1992),***Dağ Turizmi (Planlama Yöntemleri, Yüksek Dağlarımız ve Kayak Merkezleri)*, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Yaltrık, F. ve Efe, A., (1989),***Otsu Bitkiler Sistematiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul Üniv. Yayın no: 3568, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayın no: 3, İstanbul.
- Yücel M. ve Babuş, D., (2005),** “Doğa Korumanın Tarihçesi ve Türkiye’deki Gelişmeler”, *Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü DOA Dergisi (Journal Of Doa)* Sayı: 11 Sayfa: 151 – 175.
- Zafer, B., Gencer, G. ve Güney A., (1998),** “Söke ve Çevresinin Doğa Koruma Alanları Bakımından Değerlendirilmesi”,*Büyük Menderes Havzası, III. Tarım ve Çevre Sempozyumu (2-4 Eylül 1998), Bildiriler Kitabı*, s.35-42, Söke/Aydın.
- Zaman, M., (2007),***Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Yaylalar ve Yaylacılık*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 960, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 105, Araştırma Serisi No: 75, Erzurum.
- Zaman M., Şahin, İ.F., Bayram, N., (2007),** “Doğu Karadeniz’de Alternatif Bir Turizm Merkezi: Kümbet Yaylası”,*Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 17, s. 33-65. Konya.
- Zaman, M., (2010),***Doğu Karadeniz Kıyı Dağlarında Dağ ve Yayla Turizmi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 977, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 134, Araştırma Serisi No: 110, Erzurum.
- Zaman, S. ve Coşkun, O., (2012),** “Milli Parklarda Kaynak Değer Kullanımı İçin Bir öneri: Nene Hatun Tarihi Milli Parkı”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Cilt:16, Sayı, 3, s. 117-134, Erzurum.
- <http://www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/korunanalan1.htm>(Son Erişim Tarihi: 12.07.2015).
- http://www.tursab.org.tr/dosya/1023/02nieko_1023_1889046.pdf(Son Erişim Tarihi : 13.07.2015).
- <http://www.tuik.gov.tr>(Son Erişim Tarihi:11.07.2015).
- www.kumbet.com.tr/sosyaltesis.asp(Son Erişim Tarihi: 24.07.2013).
- <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11532/yayla-turizmi.html>(Son Erişim Tarihi: 19.07.2015).

Polisiye Roman Bağlamında Necip Fazıl'ın Meşum Yakut'u

Yunus AYATA*

Öz

Türünün ilk örneği Edgar Allan Poe tarafından *Morgue Sokağı Cinayeti* ile verilen polisiye roman çok okunmasına rağmen edebiyatın üvey evladı olarak kabul edilmiştir. Edebiyatımıza çeviri yoluyla giren polisiye roman, Türk okuru tarafından ilgiyle karşılanmış, Peyami Safa ve Kemal Tahir gibi yazarlarımız bu türde eserler vermiştir. Ancak biyografilerinde görünmesini istemedikleri için olsa gerek bu tür eserlerinde takma ad kullanmışlardır. Hatta bazı ediplerimiz ise polisiye roman yazmış olmalarına rağmen bu eserlerinden kendileri de bahsetmemeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan birisi de Necip Fazıl'dır. *Aynadaki Yalan* ve *Kafa Kâğıdı* adlı romanların yazarı olan Necip Fazıl, bu eserlerini tekrar bastırılmışsa da, 1928'de Arap harfleriyle yayımladığı *Meşum Yakut* adlı eserini yeniden yayımlamadığı gibi bu eserin adını dahi anmayacaktır. Bu makalede polisiye roman kavramı ve tarihçesinden bahsedilerek Necip Fazıl'ın söz konusu eseri, Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* adlı eserinden yola çıkılarak oluşturulan polisiye roman kurgusu çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Polisiye roman, Necip Fazıl, Edgar Allan Poe, *Morgue Sokağı Cinayeti*,

Meşum Yakut By Necip Fazıl In The Context Of Detective Novel

Abstract

Although it is widely read, the detective novel which was pioneered with *The Murders in the Rue Morgue* by Edgar Allan Poe has been neglected by the literature field. The detective novel was introduced to our literature with translation, it was been welcomed warmly by the readers and some writers such as Peyami Safa and Kemal Tahir wrote in this style. But they wrote under pseudonyms because they did not want it to be seen in their biographies. Moreover some scholars wrote detective novels, even though they didn't mention about it. One of them was Necip Fazıl. The writer of the novels *Aynadaki Yalan* ve *Kafa Kâğıdı* republished them, however he neither republished *Meşum Yakut* which was published in Arabic letters in 1928 nor mentioned its name. In his article, in addition to the concept of detective novel and its history, the novel of Necip Fazıl is evaluated in line with the fiction of detective novel by starting with the *Murders in the Rue Morgue* by Edgar Allan Poe.

Key Words: detective novel, Necip Fazıl, Edgar Allan Poe, *The Murders in the Rue Morgue*

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü SİVAS
yunusayata@gmail.com

Giriş

Polisiye roman, ilk çıktığı dönemden günümüze kadar birçok değişim geçirmekle birlikte ilk önceleri mystery literatür (gizem edebiyatı) başlığı altında toplanan türler arasında gösterilmiş; daha sonra suspense (şüphe, gerilim) ve crime/criminal (suç) gibi adlarla anılmaya başlanmıştır (Kakıncı 1995: 18-19; Gezer 2006: 1).

Türün ilk örneği olarak kabul edilen Edgar Allan Poe'nun ABD'de yayımlanan *Morgue Sokağı Cinayeti* (1841) adlı eserinden itibaren polisiye roman türü giderek artan bir ilgiyle yaygınlaşmıştır. Edebiyatımıza da başlangıçta çeviri yoluyla giren polisiye roman, okuyucunun büyük ilgisi sonucunda birçok yazarın söz konusu türe yönelmesini sağlamıştır. Polisiye roman, estetik roman geleneğinden ziyade popüler roman çizgisinde gelişimini sürdürmüştür. Bu yüzden olsa gerek bu türden romanlar yazıldığı dönemde büyük ilgi görmesine rağmen genellikle eleştirmenlerin iltifatına mazhar olamamışlardır. Bu nedenle yazarlar, eserlerinin kendi adlarıyla anılmasını istemediklerinden olsa gerek, genellikle müstear isim kullanmayı tercih etmişlerdir. *Meşum Yakut* (1928) adlı polisiye romanı kaleme alan Necip Fazıl ise müstear isim yerine “*Nâkili Necip Fazıl*” ifadesini tercih ederek sanki eserin kendine ait olup olmadığı hususunda muğlâklık yaratmak istemiştir. Yazarın eserini sonraki yıllarda tekrar bastırmaması ve ismini zikretmemiş olması da bu kanıyı kuvvetlendirmektedir. Zehra Bilgegil ise “*Necip Fazıl'ın Bilinmeyen Bir Romanı*” adlı yazısında yazarın söz konusu eserini dostu Peyami Safa'yı bu türden eserler yazmaktan vazgeçirmek amacıyla, polisiye roman tertip etmenin basit bir şey olduğunu göstermek için yazmış olabileceğini belirtmektedir (Bilgegil 1991: 10).

Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* adlı eserini daha doğru değerlendirmek için polisiye roman türünün nasıl tanımlandığına, Batı'daki gelişim seyrine, edebiyatımıza giriş sürecine ve türün ilk örneği olarak kabul edilen Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* adlı romanının kurgusuna bakmak faydalı olacaktır. Bu bilgiler ışığında *Meşum Yakut* adlı romanın daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

Polisiye Romanın Tanımı

Renkli-Resimli-Ansiklopedik Büyük Sözlük'te “konuları polisiye ilgilendiren olaylardan (hırsızlık, cinayet, kaçakçılık, casusluk vb.) oluşan roman türü” (1987: 1726) olarak tanımlanan polisiye roman, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Gerilim/Polisiye Filmleri* adlı eserde, bu roman türünün eskiden adının cinaî romanlar olarak bilindiği, daha sonra batılılaşmamıza örneklik teşkil etsin diye polisiye romanlara dönüştüğü ifade edilmekte ve “*Bir suçun, çokluk da bir cinayetin kimin eliyle (ve nasıl)*

işlendiğini bulma odağı çerçevesinde gelişen romanlardır”(Kakinç 1995: 21) şeklinde tanımlanmaktadır.

Başlangıcından bu yana çeşitli isimlerle anılan bu eserler, günümüzde yaygın olarak polisiye roman kavramıyla karşılanmaktadır. Polisiye roman, “*zekice planlanmış bir cinayet ve bu cinayetin nasıl işlendiğini çözmeye, katili-okuyucuyla birlikte- bulmaya çalışan bir dedektif veya polis etrafında şekillenen roman türü olarak*” da tanımlanabilir. Polisiye romanlarda çözülmesi gereken esrarlı bir olay her zaman hareket noktasıdır. Çoğu zaman bir cinayete ilgili olan “*bu esrarı akıl ve mantık yürüterek ortadan kaldıracak, cinayeti kimin ve nasıl işlediğini bulacak bir dedektife veya bu rolü üstlenen bir kişiye (polis, komiser vb.) ihtiyaç vardır. Dedektif, topladığı deliller sayesinde katili mutlaka ortaya*” çıkarır. “*Tanımlardan da yola çıkarak polisiye romanın üç temel öğeden oluştuğu*” söylenebilir. “*Bunlar cinayet (suç), cinayeti işleyen katil ve cinayeti çözmeye çalışan dedektif/polistir*” (Gezer 2006: 2-3).

Erol Üyepazarcı'ya göre “*toplumsal olgu*” (Üyepazarcı 2008: 25) olarak kabul edilen polisiye romanın tanımlanması ve sınırlanması konusunda farklı görüşler hâkimdir. Kategorilere ayrılması konusunda dahi bazı problemlere sahip olan polisiye roman bazı eleştirmenlerce “*Çoğu zaman bir cinayete ilgili esrarın polis veya dedektif tarafından aydınlatıldığı hikâye*” (Enginün 1990: 255), “*Ana tema olarak 'muamma içeren suç'un öyküsünü anlatan edebi yapıtlar*” (Üyepazarcı 2008: 27) ve “*genel olarak 'suç'un, 'suçlu'nun ve onu suça iten saiklerin araştırılması etrafında dönen bir tür*” (Çelenk 2005: 1) şeklinde tanımlanmaktadır. W.H. Auden, polisiye romanı “*bir cinayet sonrasında, gerçek katil dışındaki tüm şüphelilerin elenmesi ve katilin yakalanması öyküsü*” olarak nitelemektedir (Bayram 2004: 6). Nurullah Çetin ise başlıca unsurları suç, suçlu, kurban, suçun ve suçlunun peşindeki kişi ve çözüm olan polisiye romanı “*suç romanı*” şeklinde adlandırmanın daha doğru olacağını söylemektedir (Çetin 2006: 227-231).

“Polisiye en basit tanımıyla, birbiriyle ilintisiz gibi görünen ve hatta çoğu birbiriyle çelişen olgular arasında seçim yapmak ve onları anlamlı bir bütünlüğe erdirmektir. Yani felsefi yöntemlerin bir kurgu içinde yoğunlaştırılıp sınanması. Yoğun bir felsefi alt metin içeren bu tür, içerdiği merak ve sağaltım duyguları nedeniyle geniş halk kitlelerinin büyük ilgisini çekmiş, bu yüzden de ağır edebiyat sularından uzun bir müddet sürgün edilmiştir.” (Algan 2006: 1)

Polis romanı, cinayet romanı, cinai roman ve dedektiflik romanı gibi isimlerle anılan polisiye roman, isimlendirmedeki çeşitlilik dolayısıyla “*belirgin bir gizem ögesinin hâkim olduğu ama gerçek anlamda suç içermeyen örneklerin 'suç romanı' başlığı altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği gibi*” (Çelenk 2005: 1) tanımlamaya dair bir karmaşayı da içinde barındırmaktadır.

Görüldüğü üzere polisiye için farklı tanımlar önerilse de temel unsurlar

suç ve muamma olmaktadır. Polisiye romanlarda farklı şekillerde yer alan “suç” unsuruna yazarların yaklaşımı da bu yoldadır. “Bazıları suçun failinin mutlaka bulunması ve cezalandırılmasını amaçlarken, bazıları suça ve suçluya çok farklı yaklaşacak, hatta sempatik suçlu kahramanlar yaratarak (...) farklı çözümler bulacaktır” (Üyepazarcı 2008: 26). Bu unsur aynı zamanda polisiye romanın yazıldığı çağdan birebir etkilenmesini ve onu çok iyi yansıtmasını da sağlamaktadır (Ümit 2005: 46).

Bir diğer unsur olan muamma ise “söz konusu bilinmezliğin hem gerçekleşmiş bir suç ile birlikte oluşması hem de öykünün kurgusundaki okuyucuyu şaşırtan, heyecanlandıran 'yönlendirici motif' özelliğini” gösteren bir unsur olarak “suçu kimin işlediği, nasıl işlediği sorusunda yoğunlaşabileceği gibi, suçun neden işlendiği ya da suç işleyenin suçu işledikten sonra nasıl davranacağı sorusunda da yoğunlaşabilir” (Üyepazarcı 2008: 27).

Polisiye roman kurgusu için bu iki temel özellik bağlamında gerekli olan diğer unsurlar “zekice planlanmış bir cinayet ve bu cinayetin nasıl işlendiğini çözmeye, katili –okuyucuyla birlikte- bulmaya çalışan bir dedektif veya polis” (Gezer 2006: 2) şeklinde sıralanabilir.

Muamma, gerilim ve macera romanları gibi türlerle ilişkisi olan polisiye roman en başta suç edebiyatının bir alt türüdür (Atalay 2012: 107).

Willard Huntington Wright, Robert Knox, Raymond Chandler, Erol Üyepazarcı ve Berna Moran polisiye romanın özelliklerini belirlemeye çalışmışlardır.

Türkiye'de polisiye edebiyat üzerine ciddi araştırmalarda bulunan Erol Üyepazarcı polisiye roman yazmanın on kuralını şöyle belirlemiştir:

1. Gizem yoksa olmaz.
2. Suç asla itiraf edilmez: Dedektifin çözümü sonucunda bulunur.
3. Cinayet şart değildir: Suçun kapsamı oldukça farklıdır ve suç cinayet olmayabilir.
4. Katili boş verebilirsiniz: Katili incelemek polisyeyi klasik katil kim polisyeleri ile sınırlamak anlamına gelmektedir.
5. Sıra dışı olaylara ihtiyacınız yok.
6. Bunu asla yapma!: Klişeleşmiş trüklere yer verilmemesi gereklidir.
7. Suçlu siz olmayın: Olayı çözümlenmede dedektif ile okuyucu eşit şartlara sahip olmalıdır.
8. Suçlu kurban rolleri değişebilir.
9. Dedektif mi? Onu da boş verebilirsiniz: Polisiye roman için mutlaka bir dedektife ihtiyaç yoktur.
10. Dostoyevski'ye ayıp etmeyin: İyi polisiye iyi edebiyattır. (Üyepazarcı 2013)

Türün konvansiyonlarını Edgar Allan Poe'nun eserinden yola çıkarak Berna Moran altı maddede toplar:

1. Çözülmesi olanaksız gibi görülen bir cinayet.
2. Aleyhine gözüken kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli.
3. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi.
4. Parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif.
5. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu.
6. İnanırcılığı sağlam görülmeyen kanıtların dikkate alınmaması gerektiği aksiyonu. (Moran 1994: 107)

Erol Üyepazarcı ise Poe ve ardından gelenlerin geliştirdiği şablona göre geleneksel polisiye öykünün yedi aşamalı bir sırayı izleyerek kurgulandığını belirtir. Ona göre bu aşamalar şöyle sıralanabilir:

1. Problemin ortaya konulması
2. İlk çözümler
3. Olayların düğümlenmesi
4. Karışıklık dönemi
5. İlk çözüm pırıltılarının gözükmesi
6. Çözüm
7. Açıklama (Üyepazarcı 2008: 51)

Batı'da Polisiye Roman

Polisiye romanın tarihinin Batı'da Edgar Allan Poe'nun ABD'de yayımlanan *Morgue Sokağı Cinayeti* (1841) adlı eseri ile başladığı genelde kabul edilmektedir. Aynı şekilde daha eskilere gidildiğinde *İncil*'de, eski Hind-İran efsanelerinde ve Yunan mitolojisinde muamma ve cinayetle ilgili öğelere de rastlamak mümkündür. Bununla birlikte içlerinde suç ve bu suç araştırma dair gelişmelerin bulunduğu Yunan tragedyalı, kutsal metinlerdeki Habil ile Kabil hikâyesi ve Shakespeare'in *Hamlet* ve *Macbeth* gibi eserlerinin de polisiye olup olmama meselesi hâlâ tartışılmaktadır. Ahmet Ümit'e göre *Kral Oidipus* ile ilk polisiye metni kaleme alan Yunan tragedya yazarı Sophokles'tir. Ümit, bu eserin kurgusunun polisiye romana uygun olduğunu ifade eder (Ümit 2005: 45). Bu tartışmalar polisiyenin geçmişinin daha gerilere gitmesini sağlamak yolunda önemlidir. “*Voltaire'in ipuçlarından yola çıkarak, tümevarımcı bir yöntemle problemleri çözen kahramanı*” Zadiğ, halk hikâyeleri ve bilmeceler, iyi haydutlar hakkındaki popüler edebiyat ürünleri polisiyenin kaynağı niteliğindedir (Çelenk 2005: 3).

Polisiye romanın ortaya çıkışında birbiriyle bağlantılı üç temel olgu bulunmaktadır. En başta Batı toplumunun suça ve suçluya karşı yaklaşımındaki değişimden söz edilebilir. Batıda başlangıçta “*soylu haydut*”lar vardır. Devlet ile haydutlar arasında kalan halkın tercihi ise mücadele ve müzakere yolları

daha açık ve zahmetsiz olduğu için hayduttan yana olmuştur. Ancak sanayileşmenin ve ardından şehirleşmenin başlamasıyla bu durum değişiklik göstermiştir. Köyden kente göçün artmasıyla birlikte şehirli burjuvalar için bir güvenlik sorunu başlamıştır. Bu durum o zamana kadar çok da işlevsel olmayan kolluk kuvvetlerinin işlerliğini artırmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında orta sınıfların ve aydınların büyük çoğunluğunun esas olarak polise düşman olduğu bilinmekte; “*polis kuvveti, bireysel haklara ve özgürlüklere el uzatmaya niyetli, zorunlu bir bela olarak görül(mekteydi)*” (Mandel 1996: 31). Bunun yanı sıra gazetelerin üzerindeki baskının ortadan kalkarak basın özgür hâle gelmesi ve yayın organlarında cinayet, suç, suçlu kavramları ile ilgili haber ve yazıların kaleme alınışı suça karşı merakı perçinlemiştir. En son olarak bilimsel/teknolojik gelişmelerde yaşanan artışın da bu süreci destekleyici ve hazırlayıcı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim polisiye romana hazırlık niteliğindeki ilk örneklerin tefrika şeklinde sunulduğu da bu sürecin bir sonucudur.

Toplumu derinden etkileyen olaylar bir şekilde edebiyat içinde yer bulurlar. Polisiye romanın ortaya çıkmasında da bu tür olayların etkisi büyük olmuştur. Polisiyenin ortaya çıkması için, suçun toplumda yalnızca var olması yetmez. Suçun yaygın olması ve geniş kitleleri meşgul etmesi de gerekir. Batı'da basın özgürlüğünün artmasıyla birlikte, sokaklarda işlenen suçlar da artık herkes tarafından öğrenilmeye başlanır. İngiltere'de 1811'de gerçekleşen ve halk arasında büyük yankılar uyandıran, toplumu derinden etkileyen bir cinayet olayı üzerine Thomas De Quincey (1785-1859), *Güzel Sanatlardan Biri Sayılan Cinayet Üzerine* adlı üç bölümden oluşan bir makale yazar. De Quincey, cinayet ve estetik arasında bağlantı kurduğu bu makalesinde cinayeti, güzel sanatların bir şubesi olarak değerlendirir. Ayrıca, cinayeti, felsefe ve estetikle ilişkilendirerek hem Kantçı düşüncenin hem de idealist düşüncenin karanlık tarafını gösterir. De Quincey 1827 yılında ilk bölümünü yayımladığı bu denemesinde, gerçekte, “*amatörler ve meraklılar*” arasında cinayetten zevk alınması ve dedektif romanları hakkında kafa yorulması konusunda ısrar ederek Edgar Allan Poe, Emile Gaboriau ve Sir Arthur Conan Doyle'a yol açar. De Quincey bu denemesinden önce, 1818-1819'da *Westmoreland Gazete*'nin editörü olduğu yıllarda sütunlarını cinayetler ve cinayet davalarıyla ilgili hikâyelerle doldurarak, popüler gazetecilikle cinayet hakkında yazı yazmak arasında bağlantı kurar (Mandel 1996: 24-25). Benzer şekilde, Fransız ve İngiliz polisiye romanının başarılı örneklerinin kaynağı da bir biyografiye dayandırılır. Suçu konu edinen önemli eserler üzerinde etkili olmuş bu biyografi, kötü şöhretli bir Fransız suçlusuyken, yine bir Fransız polis teşkilatı olan *Sureté*'nin başına getirilen François Vidocq (1775-1857) tarafından yazılmıştır. Vidocq'un suçluları yakalama yöntemi ile onun, kanundan

kaçarken kullandığı yöntemler birbirinin aynıdır. Çok okunan bu biyografi pek çok yazarı etkilenmiştir. Balzac (1799-1850), *Goriot Baba*(1835)'daki Vautrin karakterini Vidocq tesiriyle oluşturmuştur. Hugo(1802-1885)'nun *Sefiller*(1862)'i Vidocq'un hikâyesidir. Yine aynı şekilde, Edgar Allan Poe, dedektif Dupin'in kişiliğini yaratırken Vidocq'tan ilham almıştır (Çamcı 2006: 21).

Edgar Allan Poe (1809-1849), Emile Gaboriau (1832-1873), William Wilkie Collins (1824-1889), Sir Arthur Conan Doyle (1859-1930), R. Austin Freeman (1862-1943), Mary Roberts Rinehart (1876-1958), Maurice Leblanc (1864-1941), Gaston Leroux (1868-1927), Marcel Allain (1885-1969) ve Pierre Souvestre (1874-1913) ilk önemli polisiye roman yazarlarıdır (Moran 1994: 106; Mandel 1997: 53; Atalay 2012: 114).

Polisiye roman türünün ilk örneği olarak kabul edilen Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* adlı romanının ardından, Emile Gaboriau *Lerouge Olayı*(1863) adlı romanıyla türün ikinci önemli ismi olarak Fransa'da ortaya çıkar. Emile Gaboriau, popüler romanın bazı belirgin özelliklerini koruyarak soruşturmayı esas almış ve böylelikle polis romanlarında Fransız tarzını başlatmıştır. İngiltere'de ise Wilkie Collins *Aytaşı*(*The Moonstone*) (1868) adlı eseri ile polisiye romanın önde gelen isimlerindedir (İper 2009: 17).

Polisiye edebiyatı en fazla etkileyen isim ise Arthur Conan Doyle tarafından oluşturulan Sherlock Holmes olmuştur (Üyepazarcı 2008: 65). Sherlock Holmes'ün bir grup hayranı tarafından 1934 yılında Christopher Morley'in önderliğinde "*Baker Street Irregulars*" adlı bir kulüp kurulmuştur. Bu kulübün üç ayda bir çıkan *Baker Street Journal*adlı bir de yayın organı vardır. Bu kulüpte yıl içinde yapılan çeşitli toplantılarda Holmes öyküleri tartışılmakta ve öykülerin yeni yorumları yapılmaktadır. Dünyada hâlen aktif olan 257 Sherlock Holmes kulübü bulunmaktadır.

XX. yüzyılın ilk yıllarında Fransız iki yazar eserleriyle polisiye romanın kurucuları arasında yer almıştır. Bunların ilki Maurice Leblanc'dır. Leblanc'ın kahramanı Arsène Lupin, Holmes'ten sonra polisiye romanların en popüler kahramanıdır. İkinci yazar ise *Sarı Odanın Esrarı* (1912) adlı kitabı ile Gaston Leroux'dur (İper 2009:18).

Sorun-roman ya da muamma-roman adı verilen tarz iki dünya savaşı arasında altın çağını yaşayacaktır. Bu tarz, İngiltere'deki ilk gelişme aşamasının ardından gelişimini ABD'de güçlü bir biçimde sürdürür. Artık romanda iki öykü söz konusudur: Birinci öykü cinayetin öyküsüdür, ikinci öykü ise kahramanların eylemde bulunmadıkları ve sadece olanları öğrendikleri soruşturma öyküsüdür. Soruşturma öyküsünün cinayetin işlenmesinden sonra soruşturmayı yürüten dedektiften ve suçlunun ortaya çıkartılmasından oluşan

değişmez bir düzeni vardır. Bu tarz romanın izlediği yöntemin tipik örneği Agatha Christie'nin (1890-1976) *Şark Ekspresinde Cinayet* (1934) romanındaki polis hafiyesi Hercule Poirot'nun kullandığı bir giriş, cinayet zanlılarının sorguya çekildiği soruşturma ve suçlunun ortaya çıkartılması yöntemidir. Bu tarz romanların başlıca ustaları arasında Anthony Berkeley (1893-1971), Lord Peter Wimsey (1890-1973), Dorothy Sayers (1893-1957), Earl D. Biggers (1884-1933), S.S. Van Dine (1888-1939) ve Georges Simenon (1903-1989) isimleri sayılabilir (İper 2009: 18).

Türk Edebiyatında Polisiye Roman

Edebiyatımıza çeviri romanlar aracılığıyla girmeye başlayan polisiye roman türünün bizde ilk örnekleri Tanzimat Döneminde görülür. İlk defa Ponson du Terrail'in *Paris Faciaları* (1881) isimli romanı Ahmet Münif tarafından tercüme edilmiştir. Hemen ardından ise Ahmet Mithat Efendi tarafından *Esrar-ı Cinâyât* (1884) isimli polisiye roman kaleme alınmış ve *Tercümân-ı Hakikat*'te 1883 yılında tefrika edildikten sonra da kitap hâlinde basılmıştır. Ahmet Mithat'ın bu eserini takip eden *Hayret* (1885), *Haydut Montari* (1885) ve *Müşahedat* (1891) romanları da polisiye niteliktedir (Akpınar 2012:15). 1900'lere kadar aralarında Hüseyin Rahmi (1864-1944), Süleyman Nazif (1870-1927), Ahmet Rasim (1864-1932) gibi önemli yazarların da olduğu çevirmenler tarafından yüzlerce polisiye çevirisi yapılmıştır (Akpınar 2012:15).

Ahmet Mithat'tan sonra ilk teşebbüs *Cani mi Masum mu?* (1901) ile ilk Arsène Lupin çevirmeni Fazıl Necip'ten (1863-1932) gelir. Yazar daha sonra üç ciltlik *Dehşetler İçinde* (1909) adlı bir polisiye daha yayımlar. Polisiye roman asıl şöhretine ise Sir Arthur Conan Doyle'dan *Sherlock Holmes*, Maurice Leblanc'tan Arsène Lupin ve Frank Morrison Spillane (Mickey Spillane)'den (1918-2006) *Mike Hammer* çevirileri ile kavuşacaktır. Okurun bu kitaplara gösterdiği yoğun ilgi ve ortaya çıkan ticari başarı, Türk yazarların yönünü polisiye romana çevirir. Popüler polisiye romanlar, -özellikle- 1950 sonrasında, bugün bile erişilmesi güç satış rakamlarına ulaşır.

1922-1928 yılları arasında Cinayet Koleksiyonu başlığıyla kesintisiz altı yıl yayımına devam eden Hüseyin Nadir'in doğunun Arsène Lupin'i olarak tanıttığı Fakabasmaz Zihni adlı bir kahramanın maceralarını anlattığı dizi büyük bir başarı kazanır (Gezer 2006:35).

Bizde romanın başlangıcı ile eş zamanlı olmasına rağmen polisiyenin kabul görmüş bir tür olmayışı Zehra Çelenk'e göre aslında bir polisiye roman geleneğinin var olmayışı, yerlilik konusunda karmaşa yaşanmasına sebep olan tercüme ile başlayan kimi eserlerin telif olarak devam etmesi ile bir sürekliliğin sağlanamamış olmasıdır (Çelenk 2005: 2).

Esrar-ı Cinâyât ilk ürün olmasına rağmen kurgusal başarısı yönüyle de önemlidir. Eser, İstanbul'da işlenen iki farklı cinayet ve arasındaki bağlantıların Beyoğlu Mutasarrıflığı müstantiklerinden Osman Sabri tarafından çözümlenmesinden meydana gelir. Baştan sona kadar başarılı bir kurguyla ilerleyen eserde muammanın çözümünün bir mektupla yapılmış olması eserin aksayan yönüdür.

Ahmet Mithat'ın ardından bu türde eser veren bir diğer isim Fazlı Necip olmuştur. Arséne Lupin polisiyelerini tercüme ederek işe başlayan yazar, ilk kez 1901 yılında Selanik'te çıkan *Asır* gazetesinde “Şık” adlı polisiye öyküsünü yayımlamışsa da bu alanda pek başarılı olamamıştır.

II. Meşrutiyet'le birlikte hız kazanan polisiye yayıncılığına kadar Ahmet Mithat ve Fazlı Necip tarafından açılan yolda melodram ağırlıklı polisiyeler hâkimdir. II. Meşrutiyet'ten sonra ise Erol Üyepazarcı'nın “*onparalık öyküler*” adıyla tanımladığı nitelik bakımından sorgulanabilecek polisiye türde öyküler ağırlık kazanır. 1928'de Latin harflerinin kabulünün ardından da bu durumun değişmediği görülmektedir. 1928-1950 arasında eser veren popüler roman yazarları ise polisiye kurguyu eserlerinin arasına katmışlardır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar yazarların ve edebiyat bilimcilerin polisiye romana yaklaşımı genel itibariyle olumsuzdur. Neredeyse kendi ismiyle polisiye roman türünde eser veren yazarımız bulunmamaktadır. Yazarlar çoğunlukla para kazanmak amacıyla yazdıkları bu eserleri takma adlarla yayımlamaktadırlar.

1940'lı yıllarda İngilizceden çeviri diye ilan edilen ancak kitabın üzerine yazarın adı yazılmayan yerli üretim olduğundan kuşku edilen bir seri kitabın çevirmeni olarak H. Münir, Kamuran Günseli, Faik Berken ve Cemal Mahir'in isimleri anılmalıdır.

1954-1960 arasında ise, Erol Üyepazarcı'ya göre, dünyada eşine az rastlanılır bir durum yaşanmaktadır. Başta Kemal Tahir olmak üzere Afif Yesari ve birçok yazar tarafından Mike (Mayk) Hammer polisiyeleri kaleme alınmıştır. Kemal Tahir 1950'li yıllarda Mike Hammer (Mickey Spillane) çevirileri yapmış ve daha sonra çevirileri bırakıp F.M. İkinci takma adıyla telif Mike Hammer romanları yazmıştır. Bunların ardından kendi kahramanı Sam Krasmer'i yaratarak oldukça başarılı eserler ortaya koymuştur. Afif Yesari ise Kemal Tahir'in bıraktığı Mike Hammer serisine Muzaffer Ulukaya takma adıyla devam etmiş, yüze yakın eser vermiştir. Yine bu yıllarda Ümit Deniz yarattığı gazeteci Murat Davman tiplmesiyle ünlenmiştir. Takma adlarla polisiye roman yazarlar kervanına Aziz Nesin de katılmış ve Nuruhayat takma adıyla *Düğümlü Mendil* (1955) adlı bir polisiye roman yazmıştır. Bunların dışında Refik Halit Karay, Cevat Fehmi Başkurt, Esat Mahmut Karakurt, Aydın Arıt ve Sezai Solelli türü zenginleştirmişlerdir (Üyepazarcı 2008).

1960-1990 yılları arasında da siyasi tansiyonun yükselmesi ile birlikte polisiye romanda bir azalma gözlenmiştir. Bu dönemde Ümit Deniz tarafından kaleme alınan Murat Davman tiplmesi dikkate değerdir. Ayrıca Umran Nazif'in *Aşk Üçgeni* (1962) hikâyesi ile Erhan Bener'in *Kedi ve Ölüm* (1961) ile *Loş Ayna* (1961) adlı romanlarında da polisiye roman kalıpları kullanılmıştır (Gezer 2006: 36-37).

80'li yıllardaki Erhan Bener'in *Sisli Yaz* (1984), Çetin Altan'ın *Rıza Bey'in Polisiye Öyküleri* (1985) Pınar Kür'ün *Bir Cinayet Romanı* (1989), Ümit Kıvanç'ın *Bekle Dedim Gölgeye* (1989), Mehmet Eroğlu'nun *Issızlığın Ortasında* (1984), *Geç Kalmış Ölü* (1984) ve *Yarım Kalan Yürüyüş* (1986) romanları da siyasi polisiyenin ilk örnekleridir (Gezer 2006: 37).

1990'larda edebiyatımızda polisiye roman atılım yapmıştır. Bu yıllarda başta Ahmet Ümit olmak üzere Osman Aysu, Ümit Kıvanç, Engin Geçtan ve Celil Oker gibi yazarlar polisiye türde eserler kaleme almışlardır (Üyepazarcı 2008: 135).

2000'li yıllarda ise polisiye roman 1930-1950 yılları arasında olduğu gibi altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde onlarca polisiye roman kaleme alınmıştır.

Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* Adlı Romanı ve Polisiye Roman Kurgusu

Hiç şüphesiz Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* adlı romanı, polisiye roman türünün ortaya çıkmasını sağlayan ve bu türün kurgusunu oluşturan en önemli eserdir. Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* adlı eserini değerlendirmeye geçmeden önce bu esere daha yakından bakmakta fayda vardır.

Morgue Sokağı Cinayeti'nde öykü, anlatıcı ile C. Auguste Dupin'in Paris'te tanışmasıyla başlar. Dupin, iyi bir aileden gelmesine rağmen yaşadığı talihsizlikler nedeniyle yoksulluğa düşmüş ama tutumluluğu sayesinde rahatça yaşamını sürdüren, okumayı araştırmayı seven, nazik biridir. Anlatıcı da bir kitapsever olduğu için kısa zamanda dost olurlar. Dostluklarını ilerleten ikili ortaklaşa bir ev tutup dayayıp döşeyip birlikte kalmaya karar verirler. Issız bir semtte ev tutan ve misafir kabul etmeyen bu kafadarlar gündüzleri pencereleri tamamen kapatıp mum ışığında akşama kadar okuyarak, yazarak ve sohbet ederek geçirirken; geceleri ise kol kola Paris sokaklarında gezerek heyecan ararlar.

Anlatıcı, Dupin'in sesinin ve davranışının geceleri değiştiğini, analitik zekâsının ön plana çıktığını düşünmektedir. Bir gece anlatıcı ile arkadaşı Paris sokaklarını konuşmadan arşınlarken Dupin, birdenbire anlatıcının o anda zihninden geçenleri okur; ikilemde kaldığı noktada müdahale eder. Bu duruma

çok şaşırın anlatıcı, bunu nasıl yaptığını sorar. Dupin de son on beş dakika boyunca caddelerde gördüklerinin anlatıcısının zihninde ve beden hareketlerinde yaptığı değişikliklerden yola çıkarak böyle bir tahminde bulunduğunu söyler.

Bu olaydan kısa bir süre sonra gazetelerde “*Sıra Dışı Cinayetler*” başlığıyla bir haber yayınlanır. Habere göre Morgue Sokağı'nda Madam L'Espanaye ile kızı yaşadıkları apartmanın dördüncü katında öldürülmüştür. Cinayet anında daireden çılgıklar gelmiştir. Dışarıdan çılgıkları duyanlar hemen binanın dördüncü katına koşmuş ama kapı kilitli olduğu için daireye girememişlerdir. Daha sonra bir levye yardımıyla kapıyı açmış, içeriye girmiş ve odaların darmadağınık olduğunu görmüşlerdir. Sandalyenin üzerinde kanlı bir ustura, yerde kökünden sökülmüş kanlı saç bukleleri, ziynet eşyaları, paralar, tahvil kâğıtları vs. vardır. Ayrıca şöminenin içinde bol miktarda kurum bulunmaktadır. İçeri girenler önce evde yaşayanlardan kimseyi bulamazlar. Baca deliğini kontrol ettiklerinde birinci cesedi bulurlar. Çünkü Madam L'Espanaye'nin kızı baş aşağı bacaya sokulmuş vaziyette öldürülmüştür. Boğazında ve vücudunun birçok yerinde derin yara izleri ile tırnak izleri vardır. Görünüşüne bakılınca boğularak öldürüldüğü izlenimi vermektedir. Aramaya devam edenler binanın arkasındaki küçük, taş döşeli avluya baktıklarında ikinci cesedi görürler. Madam L'Espanaye'nin boğazı kesilerek öldürülmüştür. Bu gizemli cinayetlere ait hiçbir ipucu bulunamaz. Polis çaresizdir.

Ertesi gün cinayete ilgili çeşitli kişiler sorgulanır. Özellikle Madam L'Espanaye ile kızının çılgıkları sırasında yukarıya yardıma koşanların ifadelerine başvurulur. Ancak ifadeler küçük ayrıntılar dışında birbirine çok yakındır. Madam ve kızının kendi hâlinde yaşamaları, zararsız ve iyi insanlar olmaları, düşmanlarının olmaması, hizmetçilerinin olmaması, ekonomik durumlarının iyi olması ve kadınların çılgıkları arasında yabancılara ait olduğu zannedilen iki sestem kalın olanının Fransızca konuşması ortak olan noktalarıdır. İfadelerde birbirinden farklı olan tek yön ise yabancılara ait olduğu zannedilen iki sestem tiz olanının hangi dilde konuştuğu konusundadır. İfade veren her kişi tiz sesin bilmediği bir dilde olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, ifade veren bir Fransız'a göre tiz sesli kişi İspanyolca, İngiliz'e göre tiz sesin sahibi Almanca, İspanyol asıllı bir şahide göre tiz sesin sahibi Fransızca veya İngilizce konuşmaktadır. Sesleri duyan Fransız asıllı bir şekerçiye göre tiz sesin sahibi Rusça konuşmaktadır.

Bu ifadelerden başka polisin elinde cinayetin çözümüne dair hiçbir izin olmaması herkesi şaşırtmıştır. Üstelik cinayet sırasında çılgıkları duyan ve yardıma koşanların apartman merdiveninde kimseyle karşılaşmamaları, bu merdivenin haricinde apartmandan çıkılacak başka gizli ve açık herhangi bir merdivenin olmayışı, Madam L'Espanaye'nin dairesinin kapısının kilitli oluşu,

dairedeki ziynet eşyalarına ve paralara dokunulmaması, dairenin dördüncü kat olması nedeniyle binanın arka tarafından kaçmanın imkânsızlığı gibi sebepler cinayetin gizemini iyice artırmaktadır. Tanıkların tekrar tekrar ifadelerine başvurulmasına rağmen hiçbir şey bulunamaz. Buna rağmen Adolphe Le Bon adlı biri tutuklanır.

Dupin, gazetelerden okuduğu bu olayla ilgilenmeye başlar. Dupin'e göre Fransız polisi çalışkan ve gayretlidir ama olaya yaklaşımı yanlıştır. Fransız polisi olay ile ilgili gerçekleri derin bir kuyuda aramaktadır. Oysa gerçekler dağ zirvesindedir. Dupin'in bu olayla ciddi olarak ilgilenmesinin sebebi, cinayet zanlısı olarak tutuklanan Le Bon'un bir zamanlar kendisine yardım etmiş olmasıdır ve ona borcunu ödemesi gerekmektedir. Dupin, öncelikle cinayet mahallini incelemeye gider. İncelemeye binanın arkasından başlar. Daha sonra izin belgelerini jandarmaya gösterip anlatıcıyla beraber cinayetin işlendiği daireye girerler. Daireyi akşama kadar inceleyen Dupin, eve giderken daha çok denizcilerin okuduğu günlük gazetelerden birinin yazıhanesine uğrar. Ertesi gün öğlene kadar cinayete ilgili hiçbir şey konuşmaz. Ertesi gün öğleyin Dupin, anlatıcıya bir misafirin geleceğini, bu kişinin cinayeti işlemediğini fakat cinayete bağlantılı olabileceğini, gerekirse hazır bulunan silahları kullanmasını tavsiye eder. Daha sonra cinayete ilgili düşüncelerini, tahminlerini anlatmaya başlar:

Ona göre kızını öldürüp bacaya sokacak ve kemiklerini kıracak kadar güçlü olmayan Madam L'Españe kızını, kızı da annesini öldürmüş olamazdı. Aynı şekilde kızı da annesinin boğazını kesip kendi vücudunda kırıklar oluşturup derin yaralar açamazdı. O zaman cinayeti işleyen biri ya da birileri olmalıydı. Eğer cinayeti işleyen birileri varsa bunlar tanıklara görünmeden ön kapıdan çıkamazlardı. Katil ya da katillerin kaçabileceği tek nokta binanın arka tarafındaki pencerelerdi. Bunlar da polise göre çiviyle sabitlenmiş olduğundan buradan binaya girmek veya çıkmak imkânsızdı. Dupin ise yan odadaki pencerenin çivisinin kırık olduğunu ve sadece yaylı bir mekanizmayla tutturulduğunu, polisin bunu fark edemediğini düşünmektedir. Katil bu pencereden girmiş ve işini bitirdikten sonra bu pencereden tekrar çıkmış olabilirdi. Fransız polisinin ikinci gözden kaçırdığı nokta ise katilin pencere yoluyla aşağıya inebileceği ihtimalidir. Polise göre pencerenin panjuru ile onun aşağısındaki paratonere uzanmak ve oradan aşağıya inmek imkânsızdır. Çünkü pencere ile paratoner arasındaki mesafe çok uzundur. Ancak Dupin'e göre pencerenin panjuru bir metreden uzun olduğu için buradan paratonere uzanmak ve oradan da aşağı inmek imkânsız değildir. Ama bu işi yapabilmek için çok çevik olmak gerekmektedir. Sonuç itibariyle katil veya katiller binanın arka penceresinden girip yine buradan çıkmış olabilir. Bunların dışında madamın kızının bacaya sokulması bir katilin gücünün çok ötesindedir. Ayrıca

madam ile kızının bütün kemiklerinin kırık olması ve saçlarının derilerinden bukleler hâlinde koparılması insanüstü bir güç gerektirir. Yine polisin fark edemediği ve madamın avucundaki sarımsı kahverengi kıllar insana ait değildirler. Dupin, cinayetin Doğu Hint Adalarında yaşayan sarımsı kahverengi bir orangutan tarafından işlendiğini düşünmektedir. Madamın elindeki kıllar bu iddiasını doğrulamaktadır. Bu hayvanların devasa cüseyye, muazzam kuvvete ve çevikliğe, vahşi bir saldırganlık ve mükemmel taklitçilik yeteneğine sahip oldukları bilinmektedir. Cinayet gecesi tanıkların duydukları ve Fransızca konuştuğu konusunda müttefik oldukları kalın ses muhtemelen orangutanın sahibine, tanıkların her birinin farklı dil olarak algıladıkları tiz ses ise orangutana aittir.

Dupin, bir gün önce cinayet mahallini ziyaretten sonra gemicilerin çok okuduğu bir gazete yazıhanesine uğramış ve *“Boulegne ormanında, çok iri, koyu renk Borneo tipi bir orangutan yakalanmıştır. Sahibi (Malta limanlarına bağlı gemilerden birinde tayfa olduğu biliniyor) gelip hayvanı alabilir; iyice tanımlanması ve yakalanması ile bakılması için yapılan giderleri ödemesi şarttır.”* (Poe 2007: 57) şeklinde bir ilanı yayımlanmak üzere bırakmıştır. Dupin'in tahminine göre orangutanın sahibi bir denizcidir ve satılınca çok para eden bu hayvanı gazetede mesajı okur okumaz almak için gelecektir. Üstelik bu hayvanın cinayet işleyeceği de kimsenin aklına gelmeyeceğinden hayvanın sahibi kuşku duymayacaktır. Dupin'in tahmini doğru çıkar. Bir denizci kapıyı tıkladığı içeri girer. Orangutan için geldiğini söyleyen denizci başlangıçta tedirgin davranışlar sergiler. Dupin, denizciyi rahatlatmak amacıyla birkaç cümle söyledikten sonra cinayete ilgili bildiklerini anlatmasını ister ve tabancasını masanın üstüne bırakır. Ayrıca Morgue Sokağı'ndaki cinayete ilgili denizcinin herhangi bir kabahati olmadığını çok iyi bildiğini söyleyerek muhatabının rahat konuşmasına zemin hazırlar. Denizci kaçamayacağını anladığı için olan biteni baştan itibaren anlatır: Orangutanı Hint takımalarına yaptıkları bir sefer sırasında bir arkadaşıyla yakaladıklarını, arkadaşı ölünce orangutanın kendisine kaldığını, onu zar zor Paris'e getirip satıncaya kadar evinde saklamaya çalıştığını, bir gece eve geldiğinde yatak odasında orangutanın elinde ustura ile tıraş olmaya çalışırken gördüğünü, onu yakalamak istediği anda hayvanın fırlayıp sokağa çıktığını, onu Morgue Sokağı'na kadar takip ettiğini, orangutanın bu sokakta bir apartmanın dördüncü katına çıktığını, onu yakalamak için kendisinin de peşinden gittiğini ancak dairenin penceresine ulaştığında orangutanın iki kadını da öldürdüğünü görünce panikleyip evine gittiğini anlatır.

Orangutan sahibi tarafından yakalanır. Suçsuz olan Le Bon ise serbest bırakılır. Dupin sayesinde olay bu şekilde aydınlanmıştır.

Roman polisiye romanın konvansiyonları bakımından şu şekilde

değerlendirilebilir:

1. Dedektifin Tanıtılması: Eserde anlatıcı olayları anlatmaya başlamadan önce hikâyenin dedektifi diyebileceğimiz C. Auguste Dupin'i çeşitli yönleriyle özellikle de analitik zekâsıyla ön plana çıkartır. Anlatıcı, Dupin'in sesinin ve davranışının geceleri değiştiğini, analitik zekâsının en üst düzeye çıktığını düşünmektedir. Örneğin bir gece anlatıcı ile arkadaşı Paris sokaklarını konuşmadan arşınlarken Dupin, birdenbire anlatıcının o anda zihninden geçenleri okumuş ve ikilemede kaldığı noktada müdahale ederek anlatıcıyı çok şaşırtmıştır.

2. Suçun işlenmesi ve ipuçları: Hikâye, bir gece Morgue Sokağı'ndaki bir apartmanın dördüncü katında yaşayan yaşlı ve dul bir kadın ile kızının öldürülmesini anlatır. Cinayetle ilgili doğru düzgün bir ipucu yoktur. Sadece cinayet işlenirken çılgınlıklar duyulmuştur. Çılgınlıkları duyan komşular daireye çıkmışlar ama kapı kapalı olduğu için içeri girememişlerdir. Katilin içeriye nasıl girdiği ve nasıl çıktığı bilinmemektedir. Olayla ilgili çılgınlıkları duyup yardıma koşan komşuların haricinde ne bir görgü tanığı ne de elde somut bir delil vardır. Cinayet sırasında Madam L'Espanaye ile kızının sesi dışında tanıkların ortak düşüncesine göre biri Fransızca diğerinin hangi dilde olduğu belli olmayan konuşmaları duyulmuştur. Ayrıca katil ya da katiller Madam L'Espanaye ile kızının nakit parasına ve değerli eşyalarına dokunmamışlardır.

3. Çözülmesi olanaksız görülen bir cinayet: Cinayetle ilgili eldeki veriler olayı aydınlatmak şöyle dursun büsbütün içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Çünkü katil ya da katillere ait elde somut bir delil yoktur. Cinayet sırasında Madam L'Espanaye'nin dairesi içeriden kilitli olduğu için hiçbir görgü tanığı yoktur. Ayrıca katilin içeriye nereden girdiği ve kimseye görünmeden nereden çıktığı bilinmemektedir. Bütün bu muammalar cinayeti çözümü imkânsız bir hâle sokmuştur.

4. Aleyhine gözüken kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli: Hikâyedecinayet zanlısı olarak Le Bon adlı bir günahsız tutuklanı. Ancak bu zavallının hangi deliller ışığında tutuklandığı eserde söylenmez. Le Bon'un bir zamanlar Dupin'e unutamayacağı bir yardımı dokunmuştur. Dupin de suçsuz yere tutuklanan bu eski dostunu kurtararak ona olan vefa borcunu ödemek istemiştir.

5. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi: Eserde dedektif rolünde karşımıza çıkan Dupin, cinayet mahalline polislerden sonra gitmiş olmasına rağmen polislerin göremediği ve cinayeti ortaya çıkaracak pek çok delil bulmuştur. Dupin'e göre Fransız polisi çalışkan ve gayretlidir ama olaya yaklaşımı yanlıştır. Yine Dupin'e göre Fransız polisi olayla ilgili gerçekleri derin bir kuyuda aramaktadır. Oysa gerçekler dağ zirvesindedir. Bu sebeple Fransız polisinin cinayet soruşturmasındaki

çalışmaları beceriksizcedir.

6.Parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif: Hikâyedeki parlak zekâlı dedektif C. Auguste Dupin'dir. Dupin, yukarıda da belirtildiği üzerebu cinayet olayına suçsuz yere tutuklanan eski dostu Le Bon'u kurtarmak ve ona vefa borcunu ödemek için karışmıştır. Ayrıca Fransız polisinin cinayet soruşturmasını beceriksizce yürütmesi, gözlerinin önündeki delilleri görememesi Dupin'in bu olayla ilgilenmesine vesile olmuştur. Zaten anlatıcı tarafından bu hikâyenin başından sonuna kadar Dupin'in analitik zekâsı ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu cinayeti çözen Dupin'in aklıdır.

7. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu: *Morgue Sokağı Cinayeti*'nde olayı ve çözümünü okura anlatan bizzat ilahî karakterli kahraman anlatıcıdır. Eserdeki kişileri, olayları özellikle hikâyede dedektif rolünü üstlenen Dupin ile tanışmalarını, dostluklarını, bu cinayete ilgili düşüncelerini vs. hep bu anlatıcıdan öğreniriz. Adını vermeyen anlatıcı okuyucuya bir yandan hikâyeyi diğer yandan da cinayetin çözümünü aktarır.

Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* Adlı Eseri ve Polisiye Roman Kurgusu

Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* adlı eseri 1928 yılında Latin harflerine geçilmeden hemen önce basılmıştır. Kanaat Kitaphanesi tarafından yayımlanan 136 sayfalık bu eser, İstanbul'da Amedî Matbaası'nda basılmış bir polisiye romandır.

1920'li yıllarda Peyami Safa ile tanışan Necip Fazıl, bohem hayatını en yoğun yaşadığı 1928-1929 yıllarında Peyami Safa ve onun annesi ile birlikte kalmaktadır. Popüler polisiye romanlar furyası basın âlemini kapladığı sıralarda Peyami Safa, Server Bedi takma adıyla Türk polisiye edebiyatının en çok bilinen kahramanı olan Cingöz Recai'yi yaratmıştır. Peyami Safa'nın Cingöz Recai tiplemesi oldukça tutmuş; o, takma adla yazdığı bu eserlerle maişetini temin etmeye başlamıştır. Türe olan rağbet –biraz da maişet kaygısı – Necip Fazıl'ı polisiye roman yazmaya sevk etmiş olmalıdır.¹ Anlaşılan o ki bu eser çok fazla ilgi görmemiştir. Necip Fazıl, bu gençlik tecrübesini bir daha yayımlatmadığı gibi ölene kadar da adını anmamıştır. Dolayısıyla bu kitap kütüphanelerin tozlu raflarında unutulmaya mahkûm olmuştur.²

¹ Zehra Bilgegil ise "*Necip Fazıl'ın Bilinmeyen Bir Romani*" adlı yazısında Necip Fazıl'ın söz konusu eserini dostu Peyami Safa'yı bu tür eserler yazmaktan vazgeçirmek için polisiye roman tertip etmenin basit bir şey olduğunu göstermek amacıyla yazmış olabileceğini belirtir (Bilgegil 1991: 10).

² *Meşum Yakut*'a iki kütüphanenin katalogunda rastlamak mümkündür. Bunlar Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi M. Seyfettin Özege Nadir Eserler Salonu ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığıdır. M. Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda 13323 sıra nosu ile (Özege 1975: 114) ve *Seyfettin ÖzegeBağış Kitapları Kataloğu*'nda 9201 sıra nosu ile (Bayram ve Çöğenli 1980: 65) kayıtlı eser ne yazık ki uzun müddet dikkatlerden kaçmıştır. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesine M. Seyfettin Özege tarafından bağışlanan bu kitap yerinde yoktur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığındaki Sel/802 sıra nosu ile kayıtlı kitabın ise 39-42. sayfaları eksiktir. Biz elimizdeki fotokopi metnini Büyük Doğu Yayınlarından temin ettik. Kendilerine teşekkür ederiz.

Necip Fazıl, Erol Üyepazarcı'nın da ifade ettiği gibi, eserinde, türün kurgusu en zor olan “*kapalı oda muamması*” (closed room mystery) tarzını kullanmıştır (Üyepazarcı 2009: 23). Bu tür hikâyeler yazarı mantık dışı gelişmeleri kurgulamaya sürükleyebilir. Bunun sonucunda da hikâyeye okur nezdinde inandırıcılığını kaybeder. Necip Fazıl eserinin neredeyse sonuna kadar “*kapalı oda muamması*”nı başarıyla uygulamıştır. Ancak eser zorlama bir çözümlemeyle bitmiş; olaylar, hipnozla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çözümlemenin okura inandırıcı geldiğini söylemek mümkün değildir.

Romanda olay, Gazanferpaşazade Muhlis Bey'in Çifte Havuzlar'daki köşkünde cereyan eden bir cinayet etrafında toplanır. Roman, Çifte Havuzlar'daki köşkte Muhlis Bey ile arkadaşı kösele fabrikatörü Sebati Bey arasında geçen bir sohbetle başlar. Sohbet sırasında Muhlis Bey, uzun süredir görüşemediği Sebati Bey'e başından geçenleri nakleder. Muhlis Bey, aslında zengin bir ailenin çocuğudur. Ailesi onu eğitimi için yurt dışına göndermiştir. Okul arkadaşı olan Sebati Bey ile Muhlis Bey Avrupa'da eğlenceli bir hayat geçirmiş ancak Muhlis Bey, babasının işlerinin bozulması nedeniyle yurda dönmüştür. Babasından kalan az miktardaki parayı da kısa zamanda tüketen Muhlis Bey, dört beş yıl sefalet içinde yaşamıştır. Daha sonra uzaktan bir akrabalarının aracılığı ile Mısırlı Saadet isimli kendinden yaşça büyük dul bir kadınla evlenmiştir. Saadet Hanım'ın Nigar isminde bir de kızı vardır. Muhlis Bey ilk zamanlar muazzam bir serveti olan Saadet Hanım'la mutlu bir hayat sürer.

Saadet Hanım'ın atalarından kalma uğursuz olduğuna inanılan yakut taşlı bir yüzüğü vardır. Rivayete göre bu yüzük, Mısır firavunlarından birine ait olup dedeleri vasıtasıyla Saadet Hanım'a intikal etmiştir. Bu yüzüğe sahip olan kişinin başından felaketin hiç eksik olmadığına inanılmaktadır. Gerçekten yüzüğe sahip olan Saadet Hanım'ın ailesinin başına da bir sürü felaket gelmiştir. Bu efsaneyi duyana kadar Muhlis Bey hâlinden son derece memnundur. Efsaneyi duyduktan sonra aklına parlak bir fikir gelir. Bu efsaneden yararlanarak Saadet Hanım'ın tüm parasını elinden almak isteyen Muhlis Bey, önce Saadet Hanım'ı kaçırtarak Yeşilköy'de bir mahzene kapatır ve işkence ettirir. Sonra köşkün mahzeninde yangın çıkartarak herkesi Saadet Hanım'ın bu yangında öldüğüne inandırır. Bu iddiasını kanıtlamak için konağa bir insan iskeleti koyar ve bu iskeletin parmağına da uğursuz olduğuna inanılan yakut taşlı yüzüğü takar. Bu sebeple bu feci hadise halk tarafından cinayet olarak algılanmaz. Romandaki asıl merak edilen cinayet Saadet Hanım'ın ölümünden aylar sonra kızı Nigar'ın öldürülmesidir. Nigar bir gece odasında boğazı kesilerek öldürülür. Herkes cinayet gecesi bir çığlık ile uyanır. Nigar'ın odasına koşan ev ahalişi Nigar'ın boğazının kesilerek öldürüldüğünü, onu öldüren kişinin kanlı terliklerinin izlerini görürler. İzler Nigar'ın musiki hocası

Mürüvvet'in kapısına kadar gitmektedir. Ayrıca bu kapının önünde bir de kanlı bıçak bulunur. Bütün bunlar katilin Mürüvvet olduğunu göstermektedir. Mürüvvet'in odasına giren ev ahalisi onun yatağında baygın olduğunu görürler. Onu odasına kilitleyip polis çağırırlar. Polisler konağa gelip Nigar'ı ve onun öldürüldüğü odayı incelerler. Sonra sıra Mürüvvet'i sorgulamaya gelir. Ancak Mürüvvet kilitli olduğu odadan gizemli bir şekilde kaybolur. Polis müdüriyeti cinayet masası amirlerinden Avnullah Bey bu olaylara bir anlam veremez. Çünkü Nigar'ın odası da öldürüldüğü gece kilitlidir. Buna rağmen kapı kırılmamış, kilitlerle oynanmamıştır. *“Katil nereden Nigar'ın odasına girmiştir?”* Bu soruya ilaveten birinci derecede katil zanlısı olan Mürüvvet, *“Neden bunca yıldır beraber büyüdüğü ve iyiliklerini gördüğü Nigar'ı öldürsün ve öldürdükten sonra kanlı terlikleri ile kendi odasına gitsin? Neden cinayet aletini yatak odasının kapısının önüne bırakarak odasına girsin ve gizemli bir şekilde kaybolsun?”* soruları akla gelir. Bütün bu muammalar Avnullah Bey'in önüne dağ gibi yığılır. Avnullah Bey çaresizlikten Mürüvvet'i katil ilan eder. Cinayetten sonraki gün Mürüvvet, İstanbul sokaklarında çıldırması olarak bulunur ve bir tımarhaneye kapatılır.

Olayı gazetelerden takip eden özel dedektif Remzi Çetinkaya ve avukat arkadaşı Talat Bey bu olayı farklı açılardan incelemeye çalışırlar. Çetinkaya öncelikle cinayetin işlendiği köşkte inceleme yapar. Nigar'ın kapısının arkadan kilitli olmasına rağmen cinayet gecesi katilin içeriye nasıl girdiği, maktulün öldürülüş pozisyonu, kanlı terlik izleri, cinayet aletinin katil zannedilen kişinin yattığı odanın kapısında olması ve bunlara ilaveten katil zanlısının ortadan kaybolması bu cinayetin muammalarıdır. Bütün bu bilinmezleri yan yana getirip düşünen Çetinkaya, köşkteki odalarda gizli geçitlerin olması gerektiği sonucuna ulaşır. Bu düşünceyle cinayetin işlendiği odanın duvarlarını inceleyen Çetinkaya, duvardaki ahşap bölmelerde gizli bir geçit bulur. Demek ki katil Nigar'ın odasına gizli geçitten girmiştir. Sonra baygın hâldeki Mürüvvet'in de bu gizli geçitten kaçmış ya da kaçırılmış olması ihtimalini akla getirir. Çetinkaya, Mürüvvet'in cinayeti işlemediğini ama cinayetten sonra Nigar'ın cesedini görmesi üzerine şok geçirerek çıldırması olabileceğini düşünmektedir. Köşkteki incelemesini bitirdikten sonra Mürüvvet'i ziyarete giden Çetinkaya, cinayet gecesini hatırlatarak onun söylediklerini kaydeder; onun Yeşilköy, kırmızı taksi ve Saadet Hanım gibi belli belirsiz söylediği kelimelerden cinayet gecesi kaçırılan Mürüvvet'in kırmızı bir taksi ile Yeşilköy'e götürüldüğü ve orada gördüğü şey yüzünden aklını kaçırdığı sonucunu çıkarır. Çetinkaya, bu önemli bilgilerden yola çıkarak o gece bahsi geçen kırmızı taksiyi bulmaya çalışır; çünkü o, taksiciden alacağı bilgilerle katil ya da katilleri bulacağına inanmaktadır. Talat Bey'i evine gönderen

³ Çetinkaya dedektifin soyadı değil, sıfatıdır.

Çetinkaya, o gece ortadan kaybolur. Ertesi gün arkadaşını evinde bulamayan Talat Bey telaşlanır. Bunu tahmin eden Çetinkaya, Talat Bey'i arayarak takip edileceği için saklandığını, katil ya da katillerin kendisini bulamadıkları için en yakın arkadaşı olan Talat Bey'i takip ederek kendisine ulaşmaya çalışacaklarını söyler. Bu yüzden kendisini takip edenleri Salkımsöğüt'teki bir pansiyona yönlendirmesini söyler. Talat Bey, Çetinkaya'nın evinden çıkar ve Salkımsöğüt'teki pansiyona doğru gider. Tıpkı Çetinkaya'nın dediği gibi kendisini bir adam takip etmektedir. Adam, Talat Bey'i pansiyonun karşısına kadar takip etmiş ve Talat Bey içeri girince onu yolun karşısından izlemeye devam etmiştir. Talat Bey pansiyondan çıkınca takipçi pansiyona girmiş ve Talat Bey'in kiraladığı odanın yanındaki odayı kiralamış ve onlar hakkında pansiyoncu kadından bilgi alarak çıkmıştır. Kılık değiştiren Çetinkaya pansiyondan çıkan takipçiyi izler ve onun Yeşilköy'e gittiğini öğrenir. Bundan sonra iş kırmızı taksiyi bularak taksiciden bu katil ya da katillerin yerini tam olarak öğrenmeye kalmıştır. Polis teşkilatı, Çetinkaya ve Talat Bey İstanbul'un çeşitli yerlerinde kırmızı taksiyi aramaya başlarlar. O gün akşama kadar arayıp bir şey bulamayan Talat Bey tam umidi kesip polis merkezine dönecekken birden Taksim'de kırmızı taksiyi görüp durdurur. Taksiye atlayıp Sirkeci'ye gitmesini söyler. Araç trafik ışıklarında yavaşlayınca taksiye biri daha biner ki bu Çetinkaya'dan başkası değildir. O da yaptığı araştırmalar neticesinde o gece Mürüvvet'i götüren taksinin bu taksi olduğunu öğrenmiştir. Taksiciyi karakola götüren Çetinkaya sorgulamaya başlar. Taksici, o gece bir adam ile sevgilisini Yeşilköy'deki istasyona kadar götürmüştür. Taksicinin tarif ettiği adam o gün Talat Bey'i pansiyona kadar takip eden adamın eşkâline tıpatıp uymaktadır. Çetinkaya, taksicinin yanına iki polis vererek hazırda beklemelerini söyler. Çetinkaya, Avnullah Bey ve Talat Bey de pansiyona gideceklerdir. Avnullah Bey ve Talat Bey daha önce Talat Bey tarafından kiralanan odadaki dolaba girip bekleyeceklerdir. Katil, Çetinkaya'yı öldürmek için yandaki odaya gelecek ve geceyi bekleyecektir. Çetinkaya odaya gelip yattıktan sonra gizlice gelip onu öldürmeye çalışacak ve o sırada dolapta hazır bekleyen Avnullah Bey ve Talat Bey katili yakalayacaklardır. Tahmin ettikleri gibi adam gelmiş ve Çetinkaya'nın odasına bağlantısı olan ara kapıyı inceleyerek odasına geçmiş ve Çetinkaya'yı beklemeye başlamıştır. Katil, gece odasına gelerek yatağına yatan Çetinkaya'yı öldürmeye teşebbüs ettiği anda ekip tarafından yakalanmış ve daha önceden hazırda bekleyen araca bindirilerek karakola götürülmüştür. Karakolda sorgulanan ve adının Hüsrev Rıza olduğunu söyleyen adam doğruca Yeşilköy'deki adrese götürülür. Elleri bağlandıktan sonra bir polis gözetimine verilir. Bu arada Çetinkaya, Avnullah Bey ve Talat Bey de mahzeni bulurlar. Mahzendeki Saadet Hanım'ı ve ona işkence eden Uşak Ali'yi yakalarlar. Saadet Hanım'ı tedavi ettirdikten sonra sıra cinayetin gerçek katillerini açıklamaya

gelmiştir. Köşke giden Çetinkaya, Avnullah Bey ve Talat Bey kendilerini heyecanla bekleyen Muhlis Bey ve Sebati Bey tarafından karşılanırlar. Çetinkaya, katilin Sebati Bey olduğunu söyler. Muhlis Bey, Sebati Bey'i hipnoz ederek üvey kızını ona öldürtmüştür. Bu iddiasını orada Sebati Bey'i tekrar hipnoz ederek kanıtlar. Sıra Saadet Hanım'a gelmiştir. Herkesin öldüğünü zannettiği Saadet Hanım birden ortaya çıkıp tüm yaşananları anlatınca Muhlis Bey sonunun geldiğini anlayarak son bir çaba ile kaçmak ister. Ama Çetinkaya ondan önce davranarak Muhlis Bey'i kelepçeler.

Özetlenen vakadan da anlaşılacağı üzere romanın kurgusunda birtakım mantıksal zayıflıklar göze çarpmaktadır. Her şeyden önce yazarın vakayı hipnoz unsuruyla açıklaması roman açısından bir zafiyet teşkil etmektedir. Bunun yanında romanın başında Saadet Hanım'ın yanarak öldüğü iddia edilen mekânda bir iskelet bulunması ve onun da parmağında “meşum” olarak adlandırılan yakut taşlı yüzüğün bulunması da romandaki inandırıcılık unsurunu zayıflatmaktadır. Çünkü bahsi geçen mekâna yangın öncesi konan iskeletin ateşin tesiriyle kül olması ya da en azından yüzüğün parmakta kalamayacak şekilde tahrip olması gerekmez miydi? Yine romanın sonunda anlaşıldığı üzere Sebati Bey hipnoz tesiriyle Nigar'ı öldürmüştür. Katil zanlısı olarak göstermek amacıyla odası Nigar'ınkinin karşısında köşkün üçüncü katında olan Mürüvvet'e kanlı terlikleri giydirmesi sırasında, olayın tesiriyle olsa gerek, Mürüvvet'in çılgılık atması akabinde Sebati Bey'in de köşkün alt katından Muhlis Beyle birlikte çılgılığın duyulduğu kata çıkması hadisesinde de bir tutarsızlık vardır. Ayrıca bu hadise sırasında Sebati Bey'in maruz kaldığı hipnoz “*Nerede ve nasıl bozulmuştur ya da mahiyeti nedir?*” vb soru ve sorunların romanda cevap bulmaması eksiklik olarak görülmelidir. Necip Fazıl'ın bu romanından hiç bahsetmemesinde zikredilenlerin payı olsa gerekir.

Romanın zayıf noktalarından biri olarak da düşünülen hipnoz mevzuuyla yazar edebiyatımızda bir sorunsal yaratmıştır. Sebati Bey'in hipnoz tesirinde cinayet işlediği belirtilerek olaydan mesul tutulmaması, bırakın romanın vakasının geçtiği 1928 yılını bugün için bile hukuken kolay çözümlenebilecek ya da kanaat belirtilebilecek bir mesele değildir.

Meşum Yakut'un kurgusu ise şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Dedektifin Tanıtılması: *Meşum Yakut*'un dedektifi Remzi Çetinkaya, avukat ve aynı zamanda anlatıcı konumundaki Talat Bey tarafından şu şekilde tanıtılır. “*Remzi Çetinkaya, iki üç seneden beri tıpkı Avrupa'da kaldığı gibi hususi ve amatör polis hafiyeliği ve bu yüzden kazandığı şerefli muvaffakiyetlerle o kadar büyük bir şöhret elde etmişti ki onu İstanbul ve Türkiye'nin en küçük çocuğundan en ihtiyarına kadar tanımayan yoktu*” (Necip Fazıl 1928: 25). Polis tarafından çözülemeyen Nigar'ın cinayeti bu sebeple Çetinkaya'ya havale edilmiştir. Çünkü hem odanın dışarıya kapalı

olması hem de ortada delilin bulunmaması cinayetin polis tarafından çözümlenmesini imkânsız hâle getirmektedir. Bunun için zeki bir dedektife ihtiyaç vardır: O da Çetinkaya'dan başkası değildir.

2. Suçun işlenmesi ve ipuçları: *Meşum Yakut*'taki temel suç Mısırlı Saadet Hanım'ın kızı Nigar'ın öldürülmesidir. Muhlis Bey'in konağında kalan herkes cinayet gecesi bir çılgılık ile uyanır. Nigar'ın odasına koşan ev ahalisi Nigar'ın boğazının kesilerek öldürüldüğünü ve onu öldüren kişinin kanlı terliklerinin izlerini görürler. Kanlı terlik izleri Nigar'ın musiki hocası Mürüvvet'in kapısına kadar gitmektedir. Ayrıca bu kapının önünde bir de kanlı bıçak bulurlar. Bütün bunlar katilin Mürüvvet olduğunu göstermektedir. Mürüvvet, cinayet aletinin üzerinde bulunması, terlik ve ayaklarının kan içinde olması sebebiyle polis nazarında şüpheli olarak görülmüş ve tutuklanmıştır. Herkes aynı fikirde iken Çetinkaya, Mürüvvet'in şüpheli olduğunu düşünmemektedir.

3. Çözülmesi olanaksız görülen bir cinayet: Polisin sonuca ulaşamayacak olması Çetinkaya'nın araştırmaya müdahil olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında Çetinkaya gelene kadar delillerin farkında olunmaması ve masum olan Mürüvvet'in tutuklanması polisin beceriksizliğini gözler önüne serer. Ayrıca cinayet araştırmasının Çetinkaya tarafından yürütülmesi esnasında polisin bulduğunu sandığı deliller ve Çetinkaya'nın her zaman bir adım önde oluşu da bu durumu ispat eder niteliktedir.

4. Aleyhine gözükten kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli: Polis teşkilatı cinayetin failini şüphe götürmez bir şekilde yakaladığını düşünmektedir. Onlara göre katil Mürüvvet'tir. Çünkü Nigar'ın öldürüldüğü gece cinayet mahallinde Nigar'a ait olduğu iddia edilen kanlı terlik izlerine ve cinayet aleti olan bıçağa onun yatak odasının kapısının önünde rastlanmıştır. Bütün deliller aleyhine olmasına rağmen çıldırdığı ya da çıldırtıldığı için Mürüvvet hapse atılacağına tımarhaneye gönderilmiştir.

5. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi: Polis teşkilatı bu olayı çözme konusunda beceriksizce davranmış ve ön yargılı bir tutum izlemiştir. Polis müdüriyeti cinayet masası amirlerinden Avnullah Bey cinayetle ilgili herkesin görebileceği basit aldatmacalara inanmış, cinayet mahallini derinlemesine incelememiş ve hiçbir şeyden haberi olmayan zavallı Mürüvvet'i katil ilan etmiştir. Mürüvvet de çıldırdığı için dosya kapanma aşamasına gelmiştir. Burada Remzi Çetinkaya hem dikkatli hem de herkesten farklı bir bakış açısına sahip olması sebebiyle önem arz etmektedir.

6. Parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif: Remzi Çetinkaya gazeteden öğrendiği olayı incelemeye karar vermiştir. İlk olarak cinayet mahalline giden Çetinkaya, Polis müdüriyeti cinayet masası amirlerinden Avnullah Bey'in göremediği ve kendince cinayetin bilinmeyen noktalarını tespit etmekle işe

başlamıştır. Çetinkaya'ya göre Nigar'ın kapısının yattığı zamanlarda arkadan kilitli olmasına rağmen cinayet gecesi katilin kapıya dokunmadan içeriye nasıl girdiği, maktulün öldürülüş pozisyonu, kanlı terlik izleri, cinayet aletinin katil zannedilen kişinin yattığı odanın kapısında olması ve bunlara ilaveten katil zanlısının ortadan kaybolması bu cinayetin muammalarıdır. Bütün bu bilinmezleri yan yana getirip düşünen Çetinkaya, köşkteki odalarda gizli geçitlerin olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Aksi hâlde katil kilitli bir odaya kapıyı kırmadan ya da kilidi açmadan giremeyeceği gibi kilitli odadan da birdenbire ortadan kaybolamaz. Bu mantıkla cinayetin işlendiği odanın duvarlarını inceleyen Çetinkaya, duvardaki ahşap bölmelerde gizli bir geçit bulur ve katilin Nigar'ın odasına gizli geçitten girdiği sonucuna ulaşır. Sonra baygın hâldeki Mürüvvet de ya bu gizli geçitten kaçmış ya da kaçırılmıştır. Bu gizli geçitte bulduğu kol düğmesi Çetinkaya'yı katil Sebati Bey'e; daha sonra Çetinkaya'yı öldürmek için takip eden Hüsrev Rıza ise Uşak Ali ve Saadet Hanım'a götürmüştür. Bütün bulduğu sonuçları üst üste koyan Çetinkaya, Muhlis Bey'e ulaşmış ve neticede onu tutuklatmıştır. Çetinkaya'yı tüm şüphelerin Mürüvvet'te toplanmasına sebep olan deliller ile bir kol düğmesinin Sebati Bey tarafından odaya bırakılması ve diğer kol düğmesinin aşçının çekmecesinde bulunması, soruşturmanın yanlış yönlendirilmesini amaçlayan katil tarafından bırakıldığı sonucuna götürmüştür.

7. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu:

Meşum Yakut'ta olayları okura aktarma vazifesi Çetinkaya'nın arkadaşı ve hayranı olan Avukat Talat Bey tarafından yerine getirilir. Talat Bey hem olayları anlatan hem de arkadaşı Çetinkaya ile olayların şekillenmesinde rol alan kahramanlardan biridir. Yani eser kahraman-anlatıcının bakış açısıyla aktarılır. Talat Bey, Nigar'ın öldürülmesinden sonra olaylara dâhil olmuş ve cinayet çözülmünceye kadar arkadaşı Çetinkaya ile cinayeti çözümlenmeye çalışmıştır. Olayların gördüğü kadarını anlatmış, cinayetle ilgili ipuçlarını bilme konusunda okuyucuyla kendi seviyesini eşit tutmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.

Sonuç

Polisiye türünün ilk örneği Edgar Allan Poe tarafından *Morgue Sokağı Cinayeti* adlı eser ile verilmiştir. Polisiye romanının geleneksel biçimi de ilk olarak Poe ve onun takipçileri tarafından ortaya konulmuştur. Daha sonra Poe ve takipçilerinin ortaya koyduğu polisiye hikâyelerin kurgusu farklı araştırmacılar tarafından geliştirilerek yeni eklemeler yapılmıştır. Bu çalışmada ise Poe'nin takipçilerinin ve Berna Moran'ın belirlediği polisiye hikâye kurgusuna ait unsurlar birleştirilerek bu unsurlar yedi başlık altında toplanmıştır. Belirlenen polisiye hikâye ya da roman unsurları; 1.Dedektifin

tanıtılması, 2.Suçun işlenmesi ve ipuçları, 3.Çözülmesi olanaksız görülen bir cinayet, 4.Aleyhine gözüken kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli, 5. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi, 6.Parlak zekâli ve yetenekli bir dedektif, 7. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu şeklinde sıralanabilir.Bu özellikler, Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* ve Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* adlı eserleri üzerlerinde uygulanılmaya çalışılmış ve bu eserlerin polisiye romanın kurgusuna uygun olarak kaleme alındığı görülmüştür.

Sonuç olarak; Peyami Safa'dan Nazım Hikmet'e, Aziz Nesin'den Kemal Tahir'e, Peride Celal'den Hüseyin Rahmi Gürpınar'a, Halide Edip Adivar'dan Cevat Fehmi Başkut'a, Esat Mahmut Karakurt'tan Refik Halit Karay'a uzanan pek çok ünlü yazar polisiye roman yazmıştır. Bu kervana Necip Fazıl'ın da katılması şaşırtıcı değildir.

Erol Üyepazarcı'nın da belirttiği gibi (2009: 23), Necip Fazıl'ın polisiye roman türünde tam anlamıyla başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa eserin başlangıç ve gelişim kısımlarında tutarlılığın, sonuç kısmında ise tutarsızlıkların hâkim olduğu söylenebilir. Öykünün özellikle son kısmında mantıklı kurgunun zayıf olduğu ve yazarın okuyucuyu gerçekçi olmayan çözümlerle aldattığı görülmektedir. Suçlunun kim olduğu hakkında okuyucuyu yönlendirmeler ise ortalamanın üstündedir. Necip Fazıl'ın *Meşum Yakut* adlı eserinde, muhtemelen örnek aldığı, Peyami Safa'nın Server Bedi takma adıyla yazdığı polisiye öykülerinin seviyesini tutturamadığı görülmektedir. Bunda da kurgusu çok zor olan “*kapalı oda muamması*” türüyle işe başlamasının önemli rol oynadığı söylenebilir. Belki daha basit kurgulu başka bir polisiye roman kaleme alsaydı daha başarılı olabileceği düşünülebilirdi. Yine de romandaki diyalogların ve kahramanların tasvirlerinin yazarın üslubunu yansıttığı düşünülünce Necip Fazıl meraklıları için ilgi çekici olabilir. Burada asıl dikkat çekici olan Necip Fazıl'ın bu polisiye romanından ölene kadar hiç söz etmemiş olmasıdır. Eser, Latin harflerine aktarılarak baskısı yapılırsa okuyucular tarafından ilgiyle okunacaktır.

Kaynaklar

- Akpınar 2012:** Soner AKPINAR. "Mickey Spillane ve Kemal Tahir'in 'Mike Hammer' Serilerinin Biçimsel Karşılaştırılması", *TÜBAR*, Sayı 31, Niğde, Bahar 2012: 13-30.
- Algan 2006:** Meryem ALGAN. "Doğulu Sherlock Holmes", *Kitap Zamanı*, 6 Mart 2006. [http://kitapzamani.zaman.com.tr/kitapzamani/newsDetail_getNewsById.action?newsId=67] Erişim Zamanı: 20 Mart 2015.
- Atalay 2012:** Selin ATALAY. *Polisiye Romanlarda Cinsiyetçilik: Eleştirel Feminist Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012.
- Bayram 2004:** Elif Güliz BAYRAM. *Türkiye'de Polisiye Roman: Osman Aysu Romanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
- Bayram ve Çöğenli 1980.** Ali Bayram ve M. Sadi Çöğenli. *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, 3-4, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, Erzurum, 1980.
- Bilgegil 1991:** Zehra Bilgegil. "Necip Fazıl'ın Bilinmeyen Bir Romanı". *Dergâh Dergisi*, Sayı 20, Ekim 1991: 10.
- Çamcı 2006:** Canan ÇAMCI, *Ahmet Mithat'ın Polisiye Romanları*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Çelenk 2005:** Zehra ÇELENK. "Esrâr-ı Cinâyât'tan Çoksatarlığın Esrarlarına: Ülkemizde Yazarın ve Romanın Polisiye Macerası". *Pasaj Edebiyat Eleştiri Dergisi*, Sayı 2, Eylül-Aralık 2005: 159-182. [http://www.cinairoman.com/?p=1217] Erişim Zamanı: 10 Nisan 2015.
- Çetin 2006:** Nurullah ÇETİN. *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap, Ankara, 2006.
- Enginün 1990:** İnci ENGINÜN. "Polisiye Roman". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi - Devirler/İsimler/Eserler/Terimler-*, 7, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990: 255-256.
- Gezer 2006:** Habibe GEZER. *Türk Edebiyatında Polisiye Roman ve Ahmet Ümit'in Polisiye Roman Kurguları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- İper 2009:** Hande Özelçi İPER, *Lorenzo Silva'nın Polisiye Romanlarında Olayların Çözümlemesinde Yardımcı Karakterin Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları, İspanyol Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Kakıncı 1995:** T. KAKIŇÇ, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Gerilim/Polisiye Filmleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Mandel 1996:** Ernest MANDEL, *Hoş Cinayet: Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi*, (Çev. N. Saraçoğlu), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Moran 1994:** Berna MORAN. "Bir Cinayet Romanı ve Postmodern Polisiye", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994: 105-117.
- Necip Fazıl 1928:** Necip Fazıl[KISAKÜREK], *Meşum Yakut*, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1928.
- Özege 1975:** M. Seyfettin ÖZEĞE. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 3, İstanbul, 1975.
- Poe 2007:** Edgar Allan POE. *Morgue Sokağı Cinayeti*, (Çev. Memet Fuat), Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Renkli-Resimli-Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Arkin Kitabevi, 10, İstanbul 1987: 1726.
- Ümit 2005:** Ahmet Ümit. "Polisiye Romanın Kalbine Yolculuk", *Picus*, Sayı 22, 2005: 45-47.
- Üyepazarcı 2008:** Erol ÜYEPAZARCI. *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, I, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Üyepazarcı 2009:** Erol ÜYEPAZARCI. "Türk Polisiye Roman Tarihinde İlginç Bir Keşif: Necip Fazıl Kısakürek'in Polisiye Romanı Meşum Yakut", *Virgül*, Sayı: 128, Mayıs-Haziran 2008: 22-23.
- Üyepazarcı 2013:** Erol ÜYEPAZARCI. "Polisiye yazmanın ipuçları", *Akşam gazetesi*, 14 Temmuz 2013. http://www.aksam.com.tr/pazar/polisiye-yazmanin-ipuclari/haber-225484 Erişim Zamanı: 15 Mart 2015.

Türkiye'de Vergi ile Yoksulluk Arasındaki İlişkilere Kuramsal Yaklaşım

Mehmet DURKAYA*

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de vergiler ile yoksulluk arasındaki ilişkiler kuramsal yönden analiz edilmiştir. İçerik olarak çok boyutlu bir kavram olan yoksulluk, önlenebilirlik açısından kamu kesimine önemli görevler yüklemektedir. Özellikle ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve işsizlik üzerindeki etkileri bakımından vergiler, yoksulluk karşıtı maliye politikaları olarak uygulanabilmektedir. Türkiye'nin vergi sistemi içinde dolaylı vergilerin ağırlıklı yer alması, gelir yerine harcamaları vergilendirmekte ve vergilendirmede ödeme gücü ilkesini anlamsızlaştırmaktadır. Bununla birlikte gelir, kar ve sermaye kazancı üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının düşük olması, vergilemede adalet ilkesi ile örtüşmemektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliklerin ve yoksulluk sorununun çözümü, kamunun vergi odaklı bir yaklaşımı tercih etmesi ile sağlanabilir. Buna göre gelir, servet ve lüks tüketimin vergilendirilmesi, vergi yapısının dolaysız vergiler yönünde dönüştürülmesi, negatif gelir vergisi ve kapsamlı vergileme uygulamaları öne çıkan bazı seçeneklerdir. Ayrıca, yatırımları ve ekonomik büyümeyi artırıcı vergi politikaları yanında alt ve orta gelir grupları üzerindeki vergi yükünün azaltılması yoksulluk karşıtı politikaların gücünü artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Vergi, Gelir Dağılımı, Vergi Yüğü. Dolaylı Vergi.

A Theoretical Approach to the Relationship Between Poverty and Tax in Turkey

Abstract

In this study, the relationship between poverty and tax in Turkey is theoretically analyzed. A multidimensional concept, poverty imposes crucial duties on the public sector for its prevention. Due to their effects on particularly economic growth, income distribution and unemployment, taxes are applied as anti-poverty fiscal policies. The fact that indirect taxes form a large portion of the tax system in Turkey, tax burden is imposed on expenditures rather than income, and thus it makes the ability to pay principal in taxation meaningless. In addition, the share of the taxes collected from income, profit and capital gains in total tax revenues is low, which does not coincide with the equity principle in taxation. The solution to the issue of poverty and unfair in income distribution can only be achieved by the public preference of a tax-focused approach. Accordingly, taxation of profit, income and luxury consumption, the transformation of the tax structure in the direction of indirect taxes, negative income tax and comprehensive taxation practices can be a number of outstanding options. Moreover, reducing the tax burden on lower and middle income groups besides tax policies which enhance investments and economic growth will be able to boost the power of the anti-poverty policies.

Keywords: Poverty, Tax, Income Distribution, Tax Burden, Indirect Tax.

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F İktisat Bölümü, mehmet.durkaya@giresun.edu.tr

Giriş

Yoksulluk karşıtı uygulamalar, ülkelerin öncelikli hedefleri arasında yer almakta ve kamu politikalarına yön vermektedir. Özellikle son dönemlerde sosyal refah devleti uygulamaları yoksulluğun azaltılması için kamuya gelir odaklı yeni görevler yüklemektedir. Kamu ekonomisi ve maliye politikası bağlamında üstlenilen görevler ekonomik büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, bütçe dengesi, dışsallıklar, yatırım, tasarruf, gelir ve kaynak dağılımı gibi çok farklı açılardan yürütülmektedir. Bu sürecin temel araçlarından birisi olarak görülen vergiler, kamu hizmetlerinin sunulabilmesi için gerekli fonları sağlama yanında kamu harcamalarının ana finansman kaynağını da oluşturmaktadır. Bu kapsamlı boyut, belirlenen ekonomik ve sosyal amaçlar ile vergi türleri ve yapılarının uyumluluğu konusundaki tartışmaları devam ettirmekte olup, optimal vergileme kavramıyla da yakından ilişkilidir.

Günümüzde, kamu harcamalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde giderek artması vergi gelirlerini de uyarmaktadır. Alt ve üst yapı yatırımları, savunma, eğitim, sağlık ve transfer harcamaları gibi farklı harcama türlerinin finansmanına hangi kişilerin ortak edileceği ve bu ortaklığın vergi adaleti ile uyumunun nasıl sağlanacağı konusu, ülkelerde vergisel reformları gündemde tutmaktadır. Kuşkusuz, hükümetlerin vergileri yoksulluk karşıtı bir politika aracı olarak kullanıp kullanmama yönündeki politik tercihleri de sürecin önemli bir parçasıdır.

Yoksulluk sadece ekonomik anlamda değil, sosyal, siyasal ve kültürel boyutları da içeren çok yönlü bir olgu olup, ekonomik kalkınmanın odağında yer almaktadır. Ülkelerin farklı yapısal özellikleri ile açıklanan yoksulluk, çoğu zaman düşük ekonomik büyüme, gelir dağılımı adaletsizlikleri, enflasyon, bütçe açıkları, ekonomik krizler, borçlanma, işsizlik, tasarruf eksikliği, beşeri ve fiziksel sermaye birikiminin yetersizliği ile demografik unsurlar yönünden tartışılmakta ve kamu politikalarından beklentilerle ilişkilendirilmektedir. Özellikle, kamunun harcama ve gelir yönlü politikalarla yoksullukla mücadelede etkin olup olmadığı, sorunun iktisat politikası bağlamında analiz edilmesinin önemini artırmaktadır. Kamu ekonomisinin temel araçlarından birisi olan vergilerin gelir dağılımını iyileştirici ve yoksulluğu önleyici bir araç olarak kullanılması ise, kamunun tercihi yanında vergilerin türü ve özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Maliye politikasının gelir odaklı uygulamaları bağlamında, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, çoğu zaman doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilerin tercih edilmesi yoksulluk karşıtı vergi politikalarının etkilerini zayıflatmaktadır.

Kavramsal Çerçeve ve Türkiye'de Yoksulluk

Genel olarak bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılayamaması olarak ifade edilen yoksulluk, bireylerin çoğu zaman farklı içeriklerle açıklanan

optimal yaşam olanaklarına erişememesi olarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta gıda, sağlık, barınma ve giyim gibi yaşamsal alanlardaki yetersizlikleri kapsayan tanımlar, temel ihtiyaçların bireysel ve toplumsal düzeyde farklı sınıflandırmalarla açıklanması nedeniyle anlam genişlemesine uğramıştır. Toplumun ortalama refah düzeyinin gerisinde kalınması yönündeki yaklaşımlarla literatürde birden fazla doğru tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Dünya Bankası (1990) raporuna göre yoksulluk, minimum yaşam standartlarına erişebilmedeki yetersizlik olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, temel gıda ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde gelire sahip olmama ile ilişkili olup, günlük 1 dolardan az geliri olanları nitelendirmekte ve bireylerin ihtiyaç duyduğu minimum kaloriyi esas almaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda kısıtlı yaşam biçimi olarak öne çıkan yoksulluk tanımlamalarında gıda ve sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması ön sıralarda yer almaktadır. Gündoğan (2008), açlık, eğitimsizlik, barınacak evin olmaması, hastalık ve tedavi olamama, işsizlik, temiz su yokluğu nedeniyle çocukların ölümü, gelecek endişesi ile yaşamak, umutsuzluk, eşitsizlik, özgür olamamak ve siyasal yaşama katılamamak yönlerinden yoksulluğu tanımlamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre bireylerin kabusu olarak değerlendirilen yoksulluk, sağlık koşullarındaki yetersizlikler, çalışma kapasitesinin azalması, düşük verimlilik ve hayat beklentisinin kısılması şeklinde açıklanmaktadır (ILO, 2003, s.1). Bu tanımlama, çalışma gücündeki yetersizlikler üzerinden yoksulluğa işsizlik odaklı bir yaklaşım getirmektedir.

Kavramsal anlamda genellikle mutlak ve görelî yoksulluk sınıflandırmaları üzerinden yoksulluk analizleri yapılmaktadır. Mutlak yoksulluk, fiziksel olarak yaşamı sürdürebilmek için minimum gereksinimlerin altında kalınması olarak değerlendirilmekte, genellikle gelir ve kalori gibi miktar ölçümleri üzerinden tanımlanmaktadır. Görelî yoksulluk ise, ulusal ortalamanın belirli bir kısmı altındaki tüketim veya gelir düzeyine bağlı olup, gelir eşitsizlikleri üzerinden analizlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır (Hulme ve diğerleri, 2001, s. 8). Bir başka ifade ile mutlak yoksulluk, hane halkı veya bireylerin fiziksel anlamda yaşamlarının devamlılığı için ihtiyaç duyulan minimum tüketim seviyesidir. Bu bağlamda gıda ve gıda dışı bileşenler dikkate alınarak bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekir. Asgari refah düzeyine ulaşamayanların sayısının toplam nüfusa oranı, mutlak yoksulluk oranı olarak kullanılmaktadır. Bireylerin, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında kalması durumu ise görelî yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Toplumun genel düzeyine göre, harcama ve gelirleri belli bir eşik değerin altında bulunanlar görelî yoksul olarak nitelendirilmektedir.

(TÜİK, 2008, s.33-37). Mutlak yoksulluk, yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda, temiz içme suyu, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlara ulaşamama yönünden genel, tam ve kesin bir yoksulluk tanımını içermektedir. Göreli yoksulluk ise, bireyin diğer bireylerle refah yönünden karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu yönüyle göreli yoksulluk, ortalama yaşam standartları bakımından kişinin toplumdaki yerinin belirlenmesine aracılık etmekte, gelir, servet ve refah dağılımındaki eşitsizliklerle ilişkilendirilmekte ve nispi bir değerlendirme içermektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu (1997), yoksulluk kavramına insani yoksulluk tanımlaması kapsamında genişletici özellikler kazandırmıştır. Buna göre yoksulluk, fırsat, tercih ve seçeneklerin yokluğu ve genişlememesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, sağlıklı, üretken, yenilik sunan ve makul bir hayat standardına sahip olmama, özgür olmama, toplum içinde statü ve itibar kaybı, kendine güveni olmama, başkaları tarafından saygı duyulmama ve uzun olmayan bir yaşam süresi olarak açıklanmaktadır. UNDP İnsani Gelişme Raporu (1997)'na göre, insani yoksulluk ölçümlerinde gelişmekte olan ülkeler bakımından üç ana göstergenin yer aldığı İnsani Yoksulluk İndeksi (HPI) kullanılmaktadır. Bu kriterlerden birincisi, nüfus yüzdesi olarak 40 yaşın altında ortalama hayat beklentisi ile ilişkili olan yaşam süresidir. İkincisi, okur-yazar olmayan yetişkinlerin oranını gösteren eğitimle ilgili iken, üçüncüsü ise yaşam standardı göstergesini içermektedir. Yaşam standardı kriterine göre, sağlık hizmetlerine ve temiz içme suyuna erişemeyen nüfusun oranı ile 5 yaş altı yeterli beslenemeyen çocukların oranı dikkate alınmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), farklı ekonomik ve sosyal değişkenler üzerinden insani gelişim endeksi (HDI) aracılığı ile ülkeler düzeyinde kalkınmanın içerik ve boyutlarını açıklamaktadır. İnsani gelişim endeksi, beklenen yaşam süresi, eğitim düzeyi ve satın alma gücü paritesine göre kişi başı reel gelir olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır (UNDP, 1997, s.14). Gelir, eğitim ve sağlıklı yaşam süresine göre oluşturulan endeks değerlerinin Türkiye'deki gelişimi tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin İnsani Gelişim Endeksi Göstergeleri

Yıllar	1990	1998	2000	2005	2007	2010	2012	2013
Endeks Değeri	0.751	0.732	0.742	0.775	0.806	0.679	0.722	0.759
Ülke Sayısı	130	174	173	177	182	169	186	187
Sıralama	72	85	85	84	79	83	90	69
İnsani Gelişim Derecesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek

Kaynak: UNDP, Human Development Report (1990, 2000, 2002, 2007/2008, 2009, 2010, 2013, 2014)

Türkiye, insani gelişim endeksi değerleri bakımından 2007 öncesi yıllarda orta, 2007 yılı sonrası yıllarda ise yüksek dereceye sahiptir. UNDP insani gelişim raporlarında 2007 öncesi yıllarda ülkeler yüksek, orta ve düşük, 2007 sonrasında ise çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişim yönlerinden sınıflandırılmaktadır. Bu olgu, Türkiye gibi daha önceden orta düzeyde yer alan birçok ülkeyi yüksek insani gelişime sahip ülkeler kategorisine dahil etmiştir. 2007 yılında yüksek insani gelişime sahip ülkeler içinde yer almasına karşılık orta düzey insani gelişime sahip ülkelere daha yakın bulunmaktadır. Yüksek insani gelişim endeksine sahip 45 ülke arasında 41. Sırada yer alan Türkiye, benzer biçimde 2010 yılında ise 83. sırada yüksek insani gelişime sahip ülkeler grubunda yer almasına rağmen, gerisinde sadece 2 ülke bulunmakta ve orta düzey insani gelişime sahip ülkelere daha yakın bulunmaktadır. İnsani gelişim göstergeleri sıralamasında istikrarsız bir yapıya sahip olan Türkiye, 2013 yılında 187 ülke içinde 69. sırada yer almış ve söz konusu yıllar içinde en iyi sıralamaya sahip olmuştur. Fakat çok yüksek insani gelişime sahip olan ülkelerle karşılaştırıldığında, refah ve yoksulluk yönünden yetersizlikler varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de yoksulluğun içerik ve boyutları, farklı yıllar bakımından yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları üzerinden tablo 2 ile analiz edilmektedir.

Tablo 2. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (%)

TÜRKİYE	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı	3.04	2.39	2.49	1.55	1.41	0.52	0.47	0.22	0.21	0.14	0.06	0.06
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı	30.30	23.75	20.89	16.36	13.33	8.41	6.83	4.35	3.66	2.79	2.27	2.06
KENT												
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı	2.37	1.54	1.23	0.97	0.24	0.09	0.19	0.04	0.04	0.02	0.02	0.02
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı	24.62	18.31	13.51	10.05	6.13	4.40	3.07	0.96	0.97	0.94	0.60	0.64
KIR												
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı	4.06	3.71	4.51	2.49	3.36	1.49	1.11	0.63	0.57	0.42	0.14	0.13
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı	38.82	32.18	32.62	26.59	25.35	17.59	15.33	11.92	9.61	6.83	5.88	5.13

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Cari satın alma gücü paritesine göre, Türkiye'de kişi başı günlük harcaması 2.15 doların altında kalan fert oranı 2002 yılında % 3.04 iken yıllara göre genel bir azalış eğilimi göstererek (2004 yılı dışında) 2013 yılında % 0.06 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu durum, yoksulluk sınırının 4.3 dolar alınması durumunda da benzer bir gelişme içermektedir. 2002 yılında 4.3 doların altında kalan fert oranı %30.3 iken yıllara göre azalarak 2013 yılında %2.06 seviyesine gerilemiştir. Kent ve kır ayırımına yer verildiğinde de yoksulluk oranında yıllara göre (bazı yıllar dışında) önemli düzeyde azalış görülmektedir. 2002 yılında 2.15 dolar sınırına göre %2.37 olan kent fert yoksulluk oranının 2013

değeri %0.02'dir. İlgili dönemde sadece 2008 yılında artış gösteren oran sürekli bir azalış eğilimine sahiptir. Yoksulluk sınırının 4.3 dolar alınması durumunda ise, 2002 yılı değeri %24.62 iken 2010 ve 2013 yılları dışında sürekli bir azalış eğilimindedir ve 2013 yılı değeri %0.64 olarak gerçekleşmiştir. Kır ayırımına göre ise, 4.3 dolar sınırı bakımından 2002 yılında %38.82 olan fert yoksulluk oranı yaklaşık 8 kat azalarak 2013 yılında %5.13 değerindedir. Kent ve kır karşılaştırması yönünden kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riskinin kentlerde yaşayanlara göre daha fazla olduğu da görülmektedir.

Bu analiz, Türkiye'de ilgili dönemde yoksulluk karşıtı uygulamaların önemli düzeyde olumlu sonuçlara ulaştığını doğrulamakla birlikte, farklı yoksulluk sınırı yöntemlerine göre farklı sonuçlar da oluşabilmektedir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin %40, %50, %60 ve %70'i kullanılarak da farklı yoksulluk sınırları hesaplanabilmektedir. Toplumun genel düzeyine bağlı olarak belirlenmiş bir eşik değerinin altında gelir ve harcamaya sahip bireylerin görece yoksul olarak nitelendirilmesi yoksulluk tanımlamasına ayrı bir içerik kazandırmaktadır. Bu olgu, tablo 3 ile ortaya koyulmaktadır. Yoksulluk sınırı olarak eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin %50'si dikkate alındığında, 2013 yılında Türkiye'de nüfusun %15'i yoksulluk riski altındadır. Yoksulluğun derecesinin belirlenmesinde kullanılan ve küçük değerlerde olmasının tercih edildiği, 100 değerine yaklaşması durumunda ise yoksulluk şiddetinin arttığını gösteren yoksulluk açığına göre de analizler yapılmaktadır. Türkiye'de, 2006-2013 döneminde ortalama yoksulluk oranının yaklaşık %17 düzeyinde olduğu görülmektedir. Kent ve kır ayırımına göre değerlendirildiğinde kent için ortalama %15 ve kır için ise %16 seviyelerinde yoksulluk oranının gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye'de yoksullukla mücadele uygulamalarının sürdürülmesi gerektiğini doğrulamaktadır.

Tablo 3. Gelire Dayalı Görelî Yoksulluk Sınırına Göre Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı

	Yoksulluk Oranı (%)			Yoksulluk Açığı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
2006	18.6	17.0	18.3	31.7	29.3	28.4
2007	16.3	14.7	15.1	26.4	24.4	24.2
2008	16.7	15.2	14.2	25.6	24.0	23.9
2009	17.1	15.4	16.1	28.0	25.5	24.7
2010	16.9	14.3	16.6	26.6	24.1	21.3
2011	16.1	13.9	15.7	26.3	25.3	25.2
2012	16.3	13.8	16.3	26.9	24.7	25.6
2013	15.0	13.6	14.3	26.0	22.9	22.4

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk

Vergilerin yoksulluk üzerinde oluşturduğu etkiler, öncelikle ekonomik büyüme üzerinden açıklanmaktadır. Refah artışının temeli olan büyüme, çoğu zaman, fiziksel ve beşeri sermaye birikimi yanında yeniliklere yol açan teknolojik gelişme ile ilişkilidir. Sermaye birikimi ve yenilikler, girdi verimliliğindeki artış üzerinden büyümeye pozitif yansımaktadır. Vergilerin ise büyüme sürecindeki rolü iki yönlüdür. Birincisi, vergilerdeki artışın hem fiziksel ve beşeri sermaye hem de araştırma-geliştirme (AR-GE) yatırımlarını engelleyerek büyümeyi olumsuz etkilemesidir. İkincisi ise, vergilerin altyapı, eğitim ve sağlık gibi verimlilik artırıcı kamu harcamalarını finanse eden bir araç olmasının büyüme üzerinde yaptığı dolaylı pozitif etkilerden oluşmaktadır (Myles, 2009: 5). Ancak, Cashin (1995), Engen ve Skinner (1996), Fölster Henrekson (1997), çalışmalarında da görüldüğü gibi, vergilerin büyümeyi negatif etkilediği yönündeki sonuçlar daha yaygındır. Bununla birlikte Gale ve Samwick (2014), tüm vergi değişikliklerinin büyüme üzerinde aynı etkileri göstermeyeceği bulgusunu elde etmişlerdir. Kneller ve diğerleri (1999), gelir, emlak ve servet üzerinden alınan bozucu vergilerin büyümeyi azalttığı, bozucu olmayan tüketim vergilerinin ise azaltmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Helms (1985), vergilerin transfer ödemelerinde kullanılması durumunda büyümeyi önemli derecede olumsuz, eğitim, yol, halk sağlığı ve güvenliği gibi alanlarda kullanılması durumunda ise olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Klasik yaklaşımda vergilerin, bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalara ve bozucu etkilere neden olmaması gerektiği bir başka ifade ile tarafsızlığı öne çıkarılmaktadır (Ulusoy, 2007: 45). Keynesyen yaklaşım ise vergileri, toplam talebin belirleyicilerinden birisi olarak görmektedir. Ekonomilerde eksik istihdam dengesinin varlığını önceleyen Keynesyen düşünce, vergi oranlarının azaltılması sonucunda toplam talep artışının tam istihdam dengesine ulaşmada etkili olabileceğini ifade etmektedir (Bocutoğlu, 2005, 59). Bu yönüyle uygulanan genişletici maliye politikasına üretim ve istihdamı artırıcı bir rol yüklenmektedir. Neoklasik yaklaşıma göre, vergiler gibi kamu politikaları araçlarında meydana gelen değişmeler, büyüme üzerinde sadece geçici etkiler oluştururken, içsel büyüme teorisi ise, büyüme üzerinde vergilerin etkili olduğunu öne sürmektedir (Haq Padda ve Akram, 2009, s. 961). Büyümenin emek ve sermaye birikimine bağlı olduğu neoklasik çerçevede vergiler, toplam faktör verimliliği üzerinde etkili değildir (Lee ve Gordon, 2005, s.1028). Bu yaklaşıma göre uzun dönem büyüme hızı, ekonomik birimlerin kararlarından bağımsız ve dışsal olarak belirlenen aktif nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeye dayandırılmaktadır. Teknolojik gelişmenin dışsallığını reddeden içsel büyüme teorisi ise, hükümet politikalarının uzun dönem büyüme hızını etkileme gücüne yer vermektedir. Bu güç, üretim ve yatırımların oluşturduğu pozitif dışsallıklar, beşeri sermaye, altyapı ve istikrar

gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, AR-GE, eğitim, finansal kalkınma, dışa açıklık ve verimli kamu harcamalarını destekler nitelikte kamunun müdahale sınırları belirlenmektedir (Kar ve Taban, 2003, s.149-152). Bu bağlamda uzun dönem büyüme oranı, vergileme, hukukun ve kamu düzeninin sürdürülmesi, fikri mülkiyet haklarının korunması, altyapı hizmetlerinin sağlanması, uluslar arası ticaretin, finansal piyasaların ve diğer ekonomik alanların düzenlenmesi konularında hükümetin uygulamalarına bağlıdır (Barro, 1996, s.8). Bu uygulamaların büyüme sürecini pozitif veya negatif yönde etkileme olasılığı ise kamunun önceliklerine ve tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyümenin, gelir ve refah artışına neden olması, bireylerin tüketim olanaklarının ve tercihlerinin genişlemesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak, gelir dağılımı eşitsizliklerinin derin olduğu ekonomilerde ekonomik büyüme herkes için refah artışı anlamı taşımamaktadır. Tüketim olanakları, tercihlerin ve seçeneklerin hangi toplumsal gruplar lehine değiştiğinin açıklanmasının ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Refah ekonomisi yönünden bireysel faydaların toplamından oluşan Bentham'cı sosyal refah fonksiyonuna göre, gelirin veya GSYİH'nın artırılması öncelenmekte, bireylerden hangisinin faydasının artırılarak toplam refahın artırıldığına ise önem verilmemektedir. Rawls yaklaşımında en kötü durumdaki kişinin refahının artırılması ön planda yer almakta ve her yeni dağılım ile en düşük olanın faydası yükseltilmelidir. Bentham yaklaşımında sosyal refah artışı için yeniden dağıtımla faydası artırılan bireyin toplumdaki en yoksul birey olması gerekli değilken, Rawls yaklaşımında toplumun faydası en düşük olan bireyi lehinde yeniden dağıtım politikaları anlamlı görülmektedir (Savaşan, 2013, s.115-121). Bir başka ifade ile Rawls yaklaşımı, zenginlerden toplumun en yoksul kesimlerine gelir aktarımını önermektedir.

Ayrıca kalkınma sürecine bağlı olarak gelir dağılımı eşitsizliklerinin de farklılaşabileceği Kuznets (1955), ters U hipotezine göre açıklanmaktadır. Ekonomik gelişmenin başlangıç aşamalarında gelir dağılımında adaletsizlikler düşük düzeyde iken kalkınma sürecine girilmesi ile birlikte gelir dağılımındaki adaletsizlikler de artmaktadır. Yüksek gelişme düzeyine ve kalkınmanın sınırlarına erişildiğinde ise gelir dağılımı adaleti yeniden düzelmektedir. Bu yaklaşıma göre, kalkınmanın başlangıç aşamalarında tarım sektörünün hakim niteliğinden dolayı gelirler düşük ortalamaya sahip olup, gelir adaletsizlikleri de düşük düzeyde kalmaktadır. Dağıtılabilecek gelirin düşük ve yoksulluğun etkili olduğu bu aşamadan sonra sanayileşme ve modern sektörlerin ortaya çıkması ile birlikte, tarım sektöründen sanayi sektörüne emek transferleri sonucunda ücretlerin ve gelirlerin artması gelir eşitsizliklerini de ortaya çıkarmaktadır (Kanbur ve Squire, 1999, s.14).

Vergi Yapısı ve Yoksulluk

Vergiler, kamu gelirini artırmak, belirli faaliyetleri teşvik etmek veya caydırmak, piyasa başarısızlıklarını gidermek, gelir dağılımını düzenlemek ve eşitsizlikleri azaltmak gibi farklı amaçlar yönünden kullanılmaktadır. Vergi sistemi de, ülkelerin önceliklerinin, politik ve ideolojik seçeneklerinin önemli bir yansıtıcısıdır (Prasad, 2008, s.6). Vergiler, özel kesim kararlarındaki bozucu ve saptırıcı yönleri ile genel ekonomik performans üzerinde etkiler oluşturmaktadır. Hükümetler, büyüme sürecindeki negatif sonuçları minimize etmek ve arzu edilen kamusal mal ve hizmet düzeyini sürdürebilmek için vergi yapılarında değişikliğe yönelmektedir (Arnold, 2008, s.5). Bu süreç, optimal vergilemeyi de kapsamaktadır. Optimal vergilemenin standart teorisi, vergi sisteminin, toplumdaki bireylerin refahına bağlı olan sosyal refah fonksiyonunu maksimize etmesini önermektedir (Mankiw ve diğerleri, 2009, s.3). Üretimde ve ticari alandaki yüksek ve bozucu etkiler içeren vergilerin vergi kaçırma ve vergiden kaçınmayı özendirilmesi, hükümetleri ekonomik istikrar açısından çoğu zaman vergi reformlarına zorlamaktadır. Bu reform girişimleri, büyüme fiyat istikrarı, bütçe dengesi ve işsizlik gibi temel makroekonomik hedeflere erişebilme yönünde olmakla birlikte vergilerin yoksulluk yönünden etkileri genellikle dikkate alınmamaktadır.

Yoksulluğun, vergi reformlarında ihmal edilmesi olası iki nedene dayandırılmaktadır. Birincisi, mal fiyatlarını etkileyen bazı dolaylı vergileri ödeyen yoksulların doğrudan ödedikleri vergilerin az olması nedeniyle vergilerin yoksulları kısıtlı düzeyde etkilemesidir. İkincisi ise, kamu sosyal harcamalarının vergilere göre yoksulluğu azaltmada daha etkin olduğu yönündeki yaklaşımlardır (Gemmell ve Morrissey, 2005, s.132). Vergi yoksulluk etkileşimi de genellikle dolaysız ve dolaylı vergiler üzerinden tartışılmaktadır.

Dolaysız vergiler gelir, kurumlar ve emlak vergisi gibi bireylerin ve kurumların gelir ve servetleri üzerinden alınan vergileri, dolaylı vergiler ise katma değer vergisi (KDV) ve özel tüketim vergisi (ÖTV) gibi harcamalar üzerinden alınan vergileri nitelendirmektedir. Dolaysız vergiler, kolaylıkla yansıtılamayan, mükellefinin ve tahsil zamanının belli ve vergi kaçırma olasılığına sahip vergiler iken, dolaylı vergiler ise kolaylıkla yansıtılabilen, yükümlüsü belli olmayan, tahsil miktarının ve zamanının kestirilemediği ve vergi kaçırma olasılığının dolaysız vergilere göre daha az olduğu vergilerdir (Ay ve Talaşlı, 2008, s.137).

Hükümetler gelir ve sermaye üzerindeki vergi yükünü azaltmak ve ekonomik büyümeyi artırmak için gelişmekte olan ekonomilerde dolaylı vergilere yönelmektedir. Yüksek vergiler, net sermaye stokundaki artışı veya yatırımları baskı altına almaktadır. Sermaye kazançlarının ve bireysel gelirlerin vergilendirilmesi verimliği olumsuz yönde etkileyerek büyümeye zarar

vermektedir. Bu yaklaşım, büyüme anlamında kabul görse de adaletsiz gelir dağılımına sahip ekonomilerde büyümenin finansörlerinin düşük gelirli kesimlerden oluşacağı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Wołowiec ve diğerleri (2014), dolaylı vergilerdeki artışın sonuçlarını, enflasyon, reel gelir azalışı, toplam talep daralması ve düşük büyüme hızı olarak değerlendirmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin vergi sistemi, çoğunlukla dolaylı vergiler üzerine kuruludur. Bireylerin gelirlerinin değil, mal ve hizmet satın almak için yaptıkları harcamaların vergilendirildiği dolaylı vergiler, literatürde bazı nedenlerle karşılık bulmaktadır. Mintz (2003), tahsil edilmesindeki kolaylık ve ekonomik büyüme hedefleri ile uyumlu olması bakımından dolaylı vergilerin avantajlarını öne çıkarmaktadır. Prasad (2008), gelişmekte olan ekonomilerde dolaysız vergilerden çok dolaylı vergilere yönelişi dört temel nedene bağlamaktadır. Birincisi, bu ülkelerin gelir seviyesinin düşük olması nedeniyle vergi matrahının da nispi olarak küçük kalmasıdır. Dolayısıyla da kamu gelirlerinin en kolay yolu dolaylı vergilere yönelmektir. İkincisi, gelişmekte olan ülkelerde vergi toplamada etkinliğin zayıf kalmasıdır. Üçüncüsü, vergi kaçırmanın boyutlarının yüksek olması, dördüncüsü ise, gelişmekte olan ekonomilerde geniş bir kayıt dışı sektörün varlığından dolayı gelir vergisi ödenmesindeki zorluklardır.

Musgrave ve Musgrave (1989), genel bir tüketim vergisinin gelir vergisine göre, emek arzı üzerinde daha az olumsuz etkiler oluşturarak, bireylerin şimdiki ve gelecekteki tüketim seçimlerini yönlendirmede kısıtlı etkiler içerdiğini öne sürmektedir. Ayrıca tüketim vergisi, milli gelirden tasarruflara ayrılan payın artmasına, sermaye birikimine ve ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Esmaeel (2013), yüksek gelirliileri daha fazla düşük gelirliileri ise daha hafif vergilendirdiği için dolaysız vergileri adil bir vergilendirme sistemi olarak değerlendirmektedir. Vergi ödeyenlerin vergiden kaçınmaları olasılığını ise bu sistemin olumsuz yönü olarak açıklamaktadır. Özellikle yüksek gelir gruplarının gelirlerini tam ve eksiksiz açıklamak istememeleri bu süreçte belirleyici olarak gösterilmektedir. Dolaylı vergiler ise dışsallık probleminin çözümünde bir avantaj olarak görülmektedir. Dolaylı vergilerdeki artışların, fiyatları yükseltip tüketimi azaltıcı etkisine bağlı olarak negatif dışsallıkların azaltılması mümkün olabilecektir. Ayrıca, dolaylı vergiler hükümetlere maliye politikasının kullanımında daha fazla kontrol gücü sağlamaktadır. Bu vergilerin her bireyin satın alımlarında aynı oranda uygulanmasının ortaya çıkardığı eşitsizlik ise olumsuz yön olarak değerlendirilmektedir.

Vergi adaleti bakımından dolaysız vergiler, yükümlünün mali gücünü doğrudan vergilendirmesi, gelir ve servet arttıkça artan oranlı tarifelere geçilebilmesi, gelirin niteliği ve kaynağına göre farklı vergilendirmeye uyum sağlaması gibi yönlerden dolaylı vergilere göre daha adil görülmektedir.

Dolaylı vergiler ise anonim nitelikli olup, ödeme gücü ilkesi ile uyumsuzdur. Gelire göre tersine artan oranlı niteliğe sahip bu vergilerde, yükümlünün vergi ödeme gücü arttıkça ödediği dolaylı vergi tutarı nispi olarak azalmaktadır (Edizdoğan, 2004, s.266). Yoksullar, zenginlere göre gelirlerinin daha büyük bir oranını mal ve hizmet tüketimlerine harcama eğiliminde oldukları için dolaylı vergiler azalan oranlı özelliğe sahiptir. Bu vergilerin artan oranlılığa dönüştürülmesinde uygulanabilir bir yöntem, mal ve hizmet tüketimi üzerindeki vergilerin yoksul ve zenginlere göre farklı oranlarda uygulanmasıdır (Prasad, 2008, s.8). Vergi sistemi içinde dolaylı vergilerin ağırlıklı olması, tasarruf eğiliminin düşük tüketim eğiliminin ise yüksek olduğu düşük gelirli olumsuz etkilemektedir. Gelir ve servet düzeyine bakılmaksızın ücretli, işsiz, zengin ve yoksulları da kapsayan dolaylı vergiler, vergilemenin ödeme gücü ilkesinin ihmal edilmesine, her bireyin aynı oranda vergilendirilmesine ve gelir dağılımında adaletsizliklerin artmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, yoksulların mal ve hizmet sepetinde yer alan ve temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin düşük, zenginlerin tüketim sepetinde yer alan lüks tüketim mallarının ise yüksek oranda vergilendirilmesi vergi adaleti ve yoksulluk karşıtı uygulamalar bakımından öne çıkmaktadır. Karanfil ve Özkaya (2013), Türkiye'de dolaylı vergiler, sosyal harcamalar ve fakirlik arasındaki ilişkileri 1975-2005 dönemi açısından analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, fakir nüfus oranının artarak 2005 yılında %17,6'ya ulaştığı ve ilgili dönemde dolaylı vergilerdeki artışın fakirliği azaltıcı politikaların önünde bir engel oluşturduğu yönünde bulgular içermektedir.

Türkiye'de vergi gelirlerinin tüketim odaklı dolaylı vergilere yönelmesi, gelir dağılımı ve yoksulluk sorunlarının önemli bir parçası olarak gösterilebilir. Tablo 4'e göre Türkiye'de, 1980 yılında vergi gelirleri içinde %62.8 olan dolaysız vergilerin payı 2012 yılında %33.2'ye gerilemiştir. Aynı yıllar için dolaylı vergilerin payı ise %37.2'den %66,8'e yükselmiş ve 2005 yılından sonraki yıllarda sürekli olarak %60'ın üzerinde kalmıştır.

Dolaylı vergilerde ortaya çıkan artış, bir ikame ilişkisi oluşturarak, gelir, kar ve sermaye üzerindeki vergi yükünün azalması olarak yorumlanabilir. Tablo 5'e göre, Türkiye'de gelir, kar ve sermaye kazançları üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1990 yılında yaklaşık olarak %33'den 2012 yılında %22'ye gerilemiştir. Aynı yıllara ait OECD ortalaması ise %37 ve %34'tür. 2013 yılında ise, Türkiye'de %20'ye düşen oran, ABD, Kanada, İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde sırasıyla, %48, %47, %36 ve %31'dir. Bu sonuçlar, gelişmiş ülkelerin daha çok gelir, kar ve sermaye kazançlarını, gelişmekte olan ülkelerin ise harcamaları vergilendirdikleri yönündeki yaklaşımları doğrulamaktadır.

Tablo 4. Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler
1980	37.2	62.8
1990	47.9	52.1
2000	59.1	40.9
2005	69.4	30.6
2006	68.5	31.5
2007	66.1	33.9
2008	64.9	35.1
2009	64.5	35.5
2010	68.4	31.6
2011	67.7	32.3
2012	66.8	33.2

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 5. OECD Ülkelerinde Gelir, Kar ve Sermaye Kazançları Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

Yıl	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Avustralya	57.118	55.361	58.051	58.941	56.837	59.104	58.123	..
Avusturya	25.531	26.291	28.41	28.31	28.273	28.886	29.242	29.476
Belçika	36.903	38.08	38.541	36.558	34.297	34.817	34.668	35.5
Kanada	48.562	46.437	50.052	47.027	46.628	47.096	47.164	47.085
Şili	23.237	25.228	23.306	36.251	38.421	40.069	38.979	35.834
Çek Cumhuriyeti	..	24.99	22.79	24.32	20.199	20.309	20.481	20.64
Danimarka	60.12	61.747	60.293	61.306	61.193	60.974	61.898	63.144
Estonya	..	29.966	24.931	22.819	19.85	19.998	20.901	22.749
Finlandiya	39.24	36.146	43.102	38.219	35.516	35.449	34.247	34.745
Fransa	16.057	16.283	24.927	23.535	21.92	22.749	23.675	24.212
Almanya	32.381	30.269	30.148	28.184	28.571	29.461	30.44	31.022
Yunanistan	19.898	22.26	26.843	25.286	22.127	21.599	24.297	22.998
Macaristan	..	20.954	24.266	23.633	20.398	16.513	17.138	16.513
İzlanda	29.675	34.131	39.863	43.17	44.36	45.538	45.213	46.119
İrlanda	38.028	40.36	43.744	40.263	39.754	40.209	41.651	41.431
İsrail	..	34.983	39.642	33.896	29.55	30.219	30.808	31.72
İtalya	36.477	35.291	33.177	31.562	32.857	32.274	32.824	33.374
Japonya	50.206	38.272	34.82	33.805	30.219	30.155	31.067	..
Kore	32.751	30.126	28.801	29.231	28.198	30.264	29.888	29.318
Lüksemburg	39.352	39.324	36.082	34.407	36.541	35.789	35.318	35.264
Meksika	27.097	24.887	27.256	24.111	27.809	27.299	26.343	..
Hollanda	32.263	26.4	25.324	27.87	27.853	26.844	25.292	..
Yeni Zelanda	59.591	61.255	60.005	62.972	53.704	53.596	55.456	55.322
Norveç	35.217	35.108	44.996	49.207	47.108	48.607	48.216	45.535
Polonya	..	30.591	20.885	19.473	20.355	20.237	20.649	..
Portekiz	25.668	26.262	29.764	25.438	26.933	28.447	27.249	32.587
Slovak Cumhuriyeti	..	25.588	20.528	17.863	17.843	17.964	18.447	18.026
Slovenya	..	16.667	18.492	21.518	20.23	19.964	18.956	17.834
İspanya	30.641	29.208	28.473	29.434	28.261	28.974	29.896	29.509
İsveç	41.642	39.268	40.877	39.128	35.606	34.98	34.25	34.684
İsviçre	47.199	43.523	44.19	44.995	46.112	46.378	45.619	45.618
Türkiye	33.465	28.317	29.53	21.812	21.3	20.988	21.838	20.22
İngiltere	39.313	36.918	39.028	38.395	37.507	36.692	35.622	35.592
ABD	45.956	46.034	50.484	46.643	42.935	46.554	47.874	47.592
OECD Ortalama	37.17	34.015	35.048	34.399	33.214	33.5	33.639	..

Kaynak: OECD, Revenue Statistics, 1965-2013

Vergi Yükü ve Yoksulluk

Makro açıdan kamu kesimi büyüklüğünün ölçülmesinde de kullanılan vergi yükü, toplam vergi gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payını göstermesi yanında, devletin kaynakların ne kadarını özel ekonomiden kamuya aktardığının da bir kriteridir (Kirmanoğlu, 2013: 41). Ödenen vergi ile doğru, ödeme gücü ile ters orantılı fonksiyonel ilişkiye göre değişen vergi yükü, genellikle, belirli bir dönemde devlet ve diğer kamu tüzel kişilerine yapılan ödemeler ile ödemeleri yapan yükümlülerin gelirleri arasındaki ilişkileri açıklar (Edizdoğan, 2004: 189). Buna göre, ödenen vergideki artış vergi yükünü artırırken, ödeme gücündeki artış ise vergi yükünü azaltmaktadır. Verginin bir yük olarak ifade edilmesi vergi ödeyenlerin gelirlerinde meydana gelen azalışla ilgili olup, bireylerin satın alma güçlerini, reel gelirini, tüketim harcamalarını, istihdam kararlarını ve refah düzeyini olumsuz yönde etkilemesine dayandırılmaktadır. Ekonomik büyüme, kayıt dışı ekonomi, sektör büyüklükleri, dışa açıklık, vergi yönetimi, kaynak ve gelir dağılımı gibi unsurlarla yakından ilişkili olan vergi yükünün, toplumun farklı kesimlerine nasıl yayılacağı yoksulluk olgusu ile birlikte değerlendirilebilir. Vergi yükü ile yoksulluk ilişkisinde, bireyin ödediği toplam vergilerin bireyin toplam gelirin oranını gösteren kişisel vergi yükünün analizi daha gerçekçi sonuçlar ortaya koyabilir.

Vergi yükünün yoksulluk ile ilişkilendirilmesi, artan kamu harcamalarına bağlı olarak kamusal finansmanın zorunluluğu üzerinden açıklanabilir. Buna göre kamu harcamalarındaki artışlar vergilerin temel belirleyicisi olmakla birlikte, maliye politikasının ekonomik hedeflere uyum sağlaması açısından da vergi yükü bir araç olarak kabul edilmektedir. Ancak, vergi yükü-yoksulluk ilişkisinde, vergi yükünün toplumun hangi kesimleri üzerine dağıldığının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Yüce (2002), bu sorunun giderilmesinde bireylerin geliri, serveti ve harcamalarına bağlı olarak gücü oranında vergi ödemesi gerektiğini öneren ödeme gücü ilkesinin çözümleyici olduğunu öne çıkarmaktadır.

En az geçim indirimi, artan oranlı tarifeler, indirim, istisna ve muafiyetler gibi unsurların dolaysız vergi uygulamalarında yer alması, ödeme gücü arasında ilişki kurulabilmesini ve vergi adaleti bakımından daha etkin sonuçlar oluşmasını sağlamaktadır. Dolaylı vergilerde ise, vergi uygulanan mal ve hizmetlerin tüketici bütçesi içindeki payı, yüksek gelirlilere göre, düşük gelirlilerde daha fazla olmakta, gerçek vergi yüküne ise düşük ve sabit gelirliler katlanmaktadır (Armağan, 2007, s.239).

Düşük gelirli grupların tüketim eğiliminin yüksek olması nedeniyle, dolaylı vergilerin egemen olduğu bir vergi yapısı bu kesimleri daha yoksul konuma getirmektedir.

Tablo 6. OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

Yıl	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Avustralya	28.1	28.2	30.4	29.9	29.5	29.6	27	25.8	25.6	26.3	27.3	..
Avusturya	39.4	41	42.1	40.8	40.4	40.5	41.4	41	40.9	41	41.7	42.5
Belçika	41.2	42.8	43.8	43.4	43	42.4	42.9	42	42.4	42.9	44	44.6
Kanada	35.3	34.9	34.9	32.3	32.6	32.3	31.6	31.4	30.5	30.4	30.7	30.6
Şili	17	18.4	18.8	20.7	22	22.8	21.4	17.2	19.5	21.2	21.4	20.2
Çek Cumhuriyeti	..	34.9	32.5	34.5	34.1	34.3	33.5	32.4	32.5	33.4	33.8	34.1
Danimarka	45.8	48	48.1	49.5	48.1	47.7	46.6	46.4	46.5	46.6	47.2	48.6
Estonya	..	36.2	30.9	30.4	30.4	31.1	31.3	34.9	33.2	31.9	32.1	31.8
Finlandiya	42.9	44.5	45.8	42.1	42.2	41.5	41.2	40.9	40.8	42	42.8	44
Fransa	41	41.9	43.1	42.8	43.1	42.4	42.2	41.3	41.6	42.9	44	45
Almanya	34.8	36.2	36.3	33.9	34.5	34.9	35.3	36.1	35	35.7	36.5	36.7
Yunanistan	25	27.6	33.1	31.3	30.4	30.9	31.2	29.6	31.1	32.5	33.7	33.5
Macaristan	..	41	38.7	36.8	36.7	39.6	39.5	39	37.6	36.9	38.5	38.9
İzlanda	30.1	30.4	36.2	39.4	40.4	38.7	35.1	32	33.3	34.5	35.3	35.5
İrlanda	32.4	31.8	30.9	29.5	31	30.4	28.6	27	26.8	26.7	27.3	28.3
İsrail	..	35.2	35.6	34.3	34.7	34.7	32.1	29.8	30.6	30.9	29.6	30.5
İtalya	36.4	38.6	40.6	39.1	40.6	41.7	41.5	41.9	41.5	41.4	42.7	42.6
Japonya	28.5	26.4	26.6	27.3	28.1	28.5	28.5	27	27.6	28.6	29.5	..
Kore	18.5	19	21.5	22.5	23.6	24.8	24.6	23.6	23.2	24	24.8	24.3
Lüksemburg	33.9	35.3	37.2	38.2	36.5	37.2	37.2	39	38	37.5	38.5	39.3
Meksika	15.5	14.9	16.5	17.7	17.9	17.6	20.7	17.2	18.5	19.5	19.6	19.7
Hollanda	40.4	39	36.8	36.4	36.7	36.3	36.6	35.4	36.1	35.9	36.3	..
Yeni Zelanda	36.5	35.8	32.9	36.4	35.7	34.5	33.5	31	31	31.4	33	32.1
Norveç	41	40.9	42.6	43.2	43.5	42.9	42.1	42	42.6	42.7	42.3	40.8
Polonya	..	36.1	32.7	32.9	33.8	34.5	34.2	31.3	31.3	31.8	32.1	..
Portekiz	26.5	28.9	30.6	30.2	30.7	31.3	31.3	29.5	30	32	31.2	33.4
Slovak Cumhuriyeti	..	39.6	33.6	30.8	28.8	28.8	28.7	28.4	27.7	28.3	28.1	29.6
Slovenya	..	38.4	36.6	38	37.6	37.1	36.4	36.2	36.7	36.3	36.5	36.8
İspanya	31.6	31.3	33.4	35.2	36	36.4	32.2	29.8	31.4	31.2	32.1	32.6
İsveç	49.5	45.6	49	46.6	45.9	44.9	43.9	44	43.1	42.3	42.3	42.8
İsviçre	23.6	25.5	27.6	26.5	26.4	26.1	26.7	27.1	26.5	27	26.9	27.1
Türkiye	14.9	16.8	24.2	24.3	24.5	24.1	24.2	24.6	26.2	27.8	27.6	29.3
İngiltere	33.9	32.1	34.7	33.8	34.4	34.1	34	32.3	32.8	33.6	33	32.9
ABD	26.3	26.7	28.4	26.1	26.8	26.9	25.4	23.3	23.7	24	24.4	25.4
OECD Ortalama	32.2	33.6	34.3	34	34.1	34.2	33.6	32.7	32.8	33.3	33.7	34.1

Kaynak: OECD, Revenue Statistics, 1965-2013

Tablo 6'ya göre, Türkiye'de 1990 yılında 14.9 olan vergi yükü, tüm yıllarda OECD ortalamasının altında değerler almış ve 2013 yılında %29.3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de vergi yükünün düşüklüğü, kapsamlı vergileme yaklaşımından uzaklaşmalar, kayıt dışılık, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Ancak, Türkiye'de gelir, kar ve sermaye kazançlarından ziyade harcamaların vergilendirilmesi vergi yükünün düşüklüğünü değil, toplumun hangi kesimleri üzerine yüklediğini sorgulatmaktadır. Tablo 7, bu ayırımın belirlenmesinde bir araç olarak görülebilir.

Tablo 7. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Eşi Çalışmayan İki Çocuklu Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükü (%)

Ülkeler	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Yunanistan	40.7	42.5	43.7	42.4	41.8	41.6	40.4	44.2	43.9	44.5
Fransa	41.3	42.2	42.4	42.5	42.5	42.7	42.9	43.0	43.1	41.6
Belçika	42.6	40.3	40.3	40.3	40.6	40.4	41.2	41.4	41.3	41.0
Avusturya	35.2	36.3	37.0	37.7	38.2	36.0	36.4	37.3	37.9	38.4
İtalya	35.2	36.3	37.0	37.7	38.2	36.0	36.4	37.3	37.9	38.4
Finlandiya	40.3	38.0	37.9	38.2	38.4	37.2	37.1	37.2	37.4	38.1
İsveç	44.3	42.6	41.6	39.4	39.2	37.7	37.2	37.4	37.6	37.7
Türkiye	40.4	42.8	42.7	42.7	38.7	36.0	36.6	37.0	37.2	37.4
İspanya	32.3	33.4	33.6	32.9	32.0	32.4	34.0	34.3	34.7	34.8
Macaristan	43.9	40.6	41.1	44.0	43.9	43.2	36.7	33.0	34.2	34.1
Almanya	35.3	35.4	35.8	35.5	35.1	33.5	32.6	33.8	34.0	33.8
Estonya	32.8	30.7	27.3	29.5	26.8	29.8	31.0	31.8	32.4	32.3
Norveç	28.4	29.6	30.0	30.5	30.8	30.6	30.7	31.2	31.1	31.2
Hollanda	29.9	29.7	29.1	29.6	30.3	29.7	30.8	31.1	32.3	30.8
Polonya	33.3	37.1	37.4	32.4	28.4	28.4	28.4	28.4	29.6	29.8
ABD	20.6	17.4	17.8	18.5	17.0	17.2	18.2	18.3	18.7	20.3
Meksika	12.4	14.7	15.0	15.9	15.1	15.3	15.5	18.7	19.0	19.2
Kore	15.7	16.2	16.8	17.5	17.8	17.1	17.8	18.0	18.5	19.0
Kanada	23.1	21.2	21.5	19.7	19.0	16.6	17.7	18.1	18.4	18.7
İsviçre	11.7	11.4	11.0	11.4	9.2	10.1	10.3	10.3	9.9	9.5
Şili	6.1	6.1	6.1	6.1	6.2	6.2	6.3	7.0	7.0	7.0
OECD Ortalaması	27.7	26.9	26.4	26.3	25.7	25.0	25.2	25.8	26.1	26.4

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2014.

Tablo 7'ye göre, eşi çalışmayan ve iki çocuklu ücretliler üzerindeki vergi yükü Türkiye'de 2000 yılında %40.4 iken, 2013 yılında %37.4'e düşmüştür. 2007-2009 döneminde azalış yönünde olan ücretliler üzerindeki vergi yükü, 2000 yılı ile 2013 yılı karşılaştırıldığında sadece %3'lük bir azalış göstermesine rağmen, 2009 yılından sonra sürekli bir artış yönünde olduğu da görülmektedir. Sadece 2013 verileri ile değerlendirildiğinde OECD ülkeleri içinde Türkiye, ücretliler üzerindeki vergi yükü bakımından 8. sırada yer almakta ve OECD ortalamasının da oldukça üzerinde bir orana sahip bulunmaktadır.

Vergi, İstihdam ve Yoksulluk

Yoksulluk sorununun merkezinde iş olanaklarından yoksunluk ve çalışmama yer almaktadır. Bu nedenle yoksulluğun en büyük maliyeti gerçekte işsizlere yüklenmektedir. Vandenberg (2006)'e göre bireylerin çalışması, temel ihtiyacı olan gıda maddelerinin üretilmesi yanında ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri satın alabilmeleri için gerekli parasal geliri sağlamaktadır.

Devlet vergiler vasıtasıyla eğitim, sağlık, temiz sular gibi yoksulluk önleyici alanlara fon aktararak sosyal ve beşeri sermaye oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bu uygulama, bireylerin beşeri sermaye niteliklerini

yükselterek çalışma ve iş olanaklarına ulaşma fırsatlarını artırabilecektir. Vergilerin istihdamı pozitif etkileyebilmesi yanında, Alesina ve Perotti (1997), Nickell (1997), Daveri ve Tabellini (2000), çalışmalarında öne çıktığı gibi vergilerin işsizliği artırdığı yönünde genel bir yaklaşım bulunmaktadır. Buna göre, vergilerin işsizlik vasıtasıyla yoksulluğu etkilemesi iki farklı yönden değerlendirilmektedir. Birincisi, vergilerin istihdamı artırıcı amaçlar bakımından kullanımıdır. Bu kapsamda, yatırımları ve büyümeyi teşvik edici vergi uygulamaları ile beşeri sermaye donanımını güçlendirici vergisel avantajlardan söz edilmektedir. İkincisi ise emek üzerindeki vergilerin çalışma ve boş zaman kararlarını etkilemesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, işgücü üzerindeki vergilerin etkileri emek talep ve arzı yönünden incelenebilir.

İşgücü vergileri, öncelikle emek maliyetini artırıcı özelliğindedir. Rekabetçi olmayan işgücü piyasasında emek maliyetindeki artışlar iki etkiye sahiptir. Birincisi, emek talebini azaltarak işsizliğe neden olmasıdır. İkincisi ise, firmaların emek yerine sermayeyi ikame ederek sermayenin marjinal ürününün azalmasıdır. Bu olgu uzun dönemde yatırımların ve dolayısıyla büyümenin azalması anlamına gelmektedir (Daveri ve Tabellini, 2000, s.50). Emek talebindeki azalışlar ve işsizlik, ücret azalışı ve kayıt dışı istihdam yönünde sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Verginin sosyal refah kaybı ve yoksulluk oluşturması anlamına gelen bu süreç üretim kayıpları yanında işçilerin reel ücret gelirlerini de azaltarak tüketim harcamalarını düşürebilmekte ve vergi kaması etkisi oluşturabilmektedir.

Emek arzı üzerinde oluşabilecek olası sonuçlar ise gelir ve ikame etkileri ile açıklanmaktadır. Bireylerin çalışma ve boş zaman arasındaki seçimlerini etkileme gücüne sahip olan vergiler, çalışma yönündeki tercihleri artırıcı ve azaltıcı olabilmektedir. Emek arzının vergilendirilmesi nedeniyle reel geliri azalan bireylerin refah kaybını telafi etmek için daha fazla çalışması gelir etkisi, vergi yükünden dolayı daha az çalışarak boş zamanı tercih etmesi ise ikame etkisi ile açıklanmaktadır.

Vergiler, çalışma güdüsünü olumsuz yönde etkileyerek çalışma saatlerini ve işgücüne katılımı azaltabilir. Aynı zamanda, iş ve mesleki seçimlerde veya beceri, eğitim ve öğretim edinimlerinde önyargılar oluşturabilir. Emek arzı üzerindeki ağır vergilendirme, istihdam edilenlerin çalışma arzularını kırarak beşeri sermayenin etkin kullanımını bozucu ve sapırtıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir (Mashkoor ve diğerleri, 2010, s.1283).

İstihdam olanakları, eğitim, bilgi, birikim, beceri, yetenek, verimlilik, uzmanlık ve dışa açılma gibi alanlarda emek gücünün gösterebileceği niteliklerle oluşmaktadır. Bu anlamda işgücü talebi, çoğu zaman beşeri sermaye yapısı tarafından belirlenmekte ve emek gelirleri de bu çerçevede biçimlenmektedir. Buna göre, yüksek beşeri sermaye gücüne sahip olanlar

daha yüksek gelir elde etme fırsatına ve ücret pazarlık güçlerine sahip olurken vasıfsız işgücü kesimi ise düşük ücretlerden çalışmaya razı olmakta, yoksulluk etkilerini daha yoğun yaşamaktadırlar. Vasıfsız işgücü piyasasında asgari ücret düzeyi temel belirleyici iken vasıflı işgücü piyasasında ise yüksek ücretler geçerli olabilmektedir. Yüksek ücretlerin verimlilik artışına neden olması, işten ayrılmanın fırsat maliyetini yükseltmesinden dolayı çalışma kayıplarının yaşanmayacağı ve en donanımlı işgücünün istihdamına fırsat vermesi gibi nedenlerle etkin ücret teorisi bağlamında uygulamalar kabul görmektedir.

Eğitim düzeyindeki artışların yoksulluğu azaltıcı etkileri, vergilendirme ile eğitim fırsatları arasındaki ilişkileri de içermektedir. Zenginler eğitim ve sağlık gibi alanlara daha fazla kaynak ayırarak aile bireylerinin beşeri sermaye donanımını artırmakta, daha yüksek gelir sağlayan iş alanlarında istihdam edilmesine olanak sağlamaktadır. Yoksullar ise bu alanlara yetersiz kaynak ayırma zorunluluğundan dolayı ya işsiz, ya da düşük ücretle işgücü piyasasında yer almaktadır. Sonuçta eğitim ve sağlık alanındaki kısır döngü yoksullar için aşağıdaki gibi işlemektedir.

Yoksulluk → Yetersiz eğitim alma → Düşük verimlilik → Düşük gelir → Yoksulluk

Yoksulluk → Yetersiz beslenme → Sağlıksız bir vücut ve çalışma gücünün azalması → Düşük verimlilik → Düşük gelir → Yoksulluk (Berber, 2011, s.285).

Bu süreçte, işgücünün niteliklerinin artırılmasında eğitim harcamaları ve yatırımları üzerindeki vergi yükünün azaltılması ile yoksulların eğitim finansmanı gibi uygulamalar vergilerden beklenen etkilerdir. Türkiye'de işgücünün eğitim düzeyi tablo 8 ile ortaya koyulmaktadır.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İşgücü, İstihdam, İşsiz, İşgücüne Katılma ve İşsizlik Oranı

Eğitim Düzeyi	İşgücü (000)		İstihdam (000)		İşsiz (000)		İşgücüne Katılma Oranı (%)		İşsizlik Oranı (%)	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Okur-yazar Olmayanlar	1164	1167	1119	1110	45	57	19.7	20.1	3.9	4.9
Lisealtı Eğitimliler	15640	15932	14277	14450	1363	1482	47.6	48	8.7	9.3
Lise	2846	2963	2512	2609	335	355	51.9	53.1	11.8	12
Mesleki veya Teknik Lise	2692	2820	2420	2524	272	296	64.6	65.1	10.1	10.5
Yükseköğretim	4996	5388	4493	4831	503	557	79.1	80.1	10.1	10.3

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Türkiye'de eğitim düzeyine göre işgücü ve istihdam yapısı incelendiğinde ağırlıklı grubun lise altı eğitilmişler olduğu görülmektedir. Bu olgu, beşeri sermaye gücündeki yetersizliklere ve eğitim düzeylerine göre ücret farklılıklarının ve dolayısıyla yoksulluğun açıklanmasında önemli bir gösterge olarak kullanılabilir.

Tablo 9. Türkiye'de İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (Bin kişi)

	Toplam	Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	İşveren veya kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2011	24110	14876	5931	3303
2012	24821	15619	5933	3268
2013	25524	16353	5955	3217

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

İstihdam edilenlerin 2011 yılında yaklaşık %62'si ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Bu oran 2012 yılında %63 ve 2013 yılında %64'tür. İşveren veya kendi hesabına çalışanların oranı ise 2011- 2013 döneminde yaklaşık % 23- %25 aralığındadır. Türkiye'de istihdam edilenlerin yaklaşık üçte ikisi ücretli, maaşlı veya yevmiyeli kesimden oluşmaktadır. Yoksulluk karşıtı vergi politikaları, özellikle dar ve orta gelirli kesim olarak nitelendirilen bu grupların gelir düzeylerini kapsayıcı uygulamalara (emek geliri vergi indirimi gibi) yer vermelidir.

Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Kamu politikaları, birincil ve ikincil gelir dağılımı vasıtasıyla gelir dağılımını etkilemektedir. Birincil gelir dağılımı devlet müdahalesi olmaksızın piyasa sürecine bağlı olarak gerçekleşirken, ikincil gelir dağılımı devletin piyasada oluşan gelir dağılımını vergiler, sübvansiyonlar ve harcamalar gibi bazı araçlarla değiştirmesi sonucunda oluşmakta ve daha adil dağılım açısından gelirin yeniden dağıtılmasını içermektedir (Kirmanoğlu, 2013, s.210-211). Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artması, genellikle düşük gelir düzeyine sahip bireylerin yoksulluklarının artması olarak yorumlanmaktadır. İkincil gelir dağılımı uygulamaları ile gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılarak sosyal refahın maksimize edilmesi devletin öncelikli görevleri arasında gösterilmektedir.

Vergilemede gelir, tüketim ve servet düzeyinin belirlediği ödeme gücü ilkesi, gelir dağılımı sorununun çözümlenmesinde belirgin bir role sahip olup kişilerin ekonomik güçlerine bağlı olarak vergilendirilmesini önermektedir. Bununla birlikte aynı düzeyde gelir elde edenlerin eşit, farklı gelir düzeyindeki vergi mükelleflerinin ise farklı vergi ödemeleri gerektiğini öne süren vergilemede yatay ve dikey eşitlik ilkeleri vergi adaleti bakımından öne sürülmektedir. Sermaye kazançlarının emek gelirlerine göre daha ağır vergilendirilmesine izin veren ayırma ilkesi de bu süreçte tartışılmaktadır.

Emek gelirlerinin elde edilmesinin zorluğu ile emek gelirinin sürekli olmayışı ve elde edenlerin yetenekleri ile sınırlı olması ayırma ilkesini savunanların yaklaşımlarıdır. Tasarrufları azaltıcı etkilere sahip olması ve yatırımcıların riskten kaçınmalarına neden olabileceği yönündeki yaklaşımlar ise olumsuz görüşlerdir (Şener, 2008, s.218-229). Türkiye'de dolaylı vergilerin ağırlıklı olması, vergilemede adalet ve gelir dağılımı yönünden olumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır. Gelir yerine harcamaların vergilendirilmesi, gelir düzeyi farklılıklarının dikkate alınmaması ve ödeme gücü ilkesine yer verilmemesi yanında vergi muafiyet ve istisnaları gibi uygulamalarla yatay ve dikey eşitlikten sapmalar, yoksullukla mücadelede vergi politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.

Musgrave (1959), vergilerin kaynak dağılımı, gelir dağılımı ve istikrar fonksiyonlarını öne çıkarmaktadır. Kaynak dağılımı rolü, piyasa mekanizmasının sağlayamadığı kamusal malların sunulmasını içermektedir. Gelir dağılımı rolü ile yüksek gelirlilerden düşük gelirlilere yapılacak transferlerle gelir dağılımındaki adaletsizliklerin önlenebileceği savunulmaktadır. Vergilerden beklenen istikrar sağlama fonksiyonu ise ekonomik dalgalanma dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre vergiler, tüketim ve ekonomik faaliyetlerde meydana gelen olası olumsuzlukları önleyici ve düzenleyici olabilmektedir.

Türkiye'de gelir dağılımındaki adaletsizlikler yoksulluğun önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Gelir eşitsizliklerindeki artışlar ekonomik, sosyal ve beşeri anlamda oluşan farkların giderek büyümesine neden olmaktadır. Düşük gelirli grupların tüketim eğiliminin, yüksek gelir gruplarının ise tasarruf eğiliminin yüksek olması, düşük gelirlilerin aleyhine bir kısır döngünün de başlangıcını oluşturmaktadır. Sadece gıda ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılama çabası içinde olan alt gelir grupları, düşük olan gelirlerini sadece bu alanlarda kullanarak eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye gelişimine aracılık eden diğer alanlarda yetersizlikler yaşamaktadır. Düşük tasarruflar nedeniyle reel ve finansal varlık yatırımlarına da yönelemeyen alt gelir grupları sürekli bir yoksulluk sürecine maruz kalmaktadırlar. Bu süreçte devletten beklenen, artan oranlı tarifelerle çok kazananın çok, az kazananın az vergi alınması suretiyle döngünün kırılmasıdır.

Artan oranlı vergilemenin daha fazla gelir eşitliğine, azalan oranlı vergilemenin ise gelir eşitsizliğine yol açtığı varsayılmaktadır (Clark ve Lawson, 2008, s.24). Ancak hangi tür vergilerin gelir dağılımındaki eşitsizlikleri önlemede bir araç olacağı konusu genellikle ülkelerin gelişmişlik seviyeleri yönünden tartışılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde gelir ve refah dağılımını etkilemede öncelik kişisel gelir vergisine verilmiş iken, gelişmekte olan ülkelerde bu tür vergilerin gelir dağılımındaki adaleti sağlamada kısıtlı

düzeyde etkili olacağı öne sürülmektedir. Bird ve Zolt (2005), gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımında adalet açısından kişisel gelir vergisinin yetersizliklerini üç yönden açıklamaktadır. Birincisi, bu ülkelerde kişisel gelir vergisinin yeterli düzeyde kapsamlı ve artan oranlı olmadığı ve vergi sistemi içerisindeki payının düşük olmasıdır. İkincisi, kişisel gelir vergisi sisteminin maliyetsiz olmadığı aksine yönetsel, uyumluluk, ekonomik etkinlik ve siyasi maliyetlerinin yanında fırsat maliyetlerinin de olmasıdır. Bu vergi sisteminin kötü dizayn edilmesi ve iyi yönetilmemesi sonucunda maliyetlerinin diğer vergilerin maliyetlerini aşabileceğidir. Üçüncüsü ise, kişisel gelir vergisinin etkisizliğinden dolayı, ülkelerin gelir eşitsizliklerini ve yoksulluğu azaltmak için mali sistemi kullanmak istemeleri ile ilişkili olan alternatif yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerin vergi yapısının tüketim vergilerinin egemenliğine bağlı olması, tüketim vergilerinin gelir dağılımını etkilemede kişisel gelir vergilerine göre çok daha büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Bir ekonomide gelirin adil dağılıp dağılmadığı, değeri 0 ile 1 arasında değişebilen Gini katsayısı üzerinden analiz edilmektedir. Katsayının 0'a yaklaşması daha adaletli, 1'e yaklaşması ise adaletsiz bir gelir dağılımını ortaya koymaktadır. Tablo 10, Türkiye'de yıllara göre gelir dağılımının yapısını ortaya koymaktadır. 1994 yılında en düşük (en fakir) %20'lik grup gelirden %4.9 pay alırken en yüksek (en zengin) gelir grubu ise %54.9 pay almaktadır. Gelirin yaklaşık %55'i %20'lik en üst gelir grubunda toplanırken geriye kalan %80'lik grup toplam gelirden sadece %45 pay almaktadır. En zengin %20'lik grup ile en yoksul %20'lik grup arasında 11.2 kat gelir farkı bulunmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliklerinin çok belirgin olduğu bu yapı 0.49 olan Gini Katsayısı ile desteklenmektedir. 2002 yılında 0.44'e gerileyen ve 1994 yılına göre daha adil gelir dağılımına işaret eden Gini katsayısı, 2002 yılı sonrası dönemde dalgalı bir seyir göstermiş, 2005 yılı dışında 0.428 ile 0.40 aralığında değerler almıştır. En yoksul kesim ile en zengin kesim arasındaki gelir farklılıkları yönünden ise, 2002 yılında 9.43 kat olan fark, 2013 yılında 6.85 kata kadar gerilemiş fakat yıllara göre istikrarlı bir düşüş göstermemiş, 2002-2013 dönemi ortalama 7.48 kat gelir farkı oluşmuştur. Hem Gini katsayısında önemli bir düşüşün olmaması hem de en yoksul ile en zengin grup arasındaki gelir farklarının önemli ölçüde devam etmesi, yoksulluk ve gelir dağılımı sorunlarının sürekliliğini göstermektedir.

Tablo 10. Türkiye'de % 20'lik Gruplar İtibari ile Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Dağılımı (%) ve Gini Katsayıları

Yıllar	1.%20	2.%20	3.%20	4.%20	5.%20	Gini Katsayısı		
						Türkiye	Kent	Kır
1994	4.9	8.6	12.6	19.0	54.9	0.492	0.51	0.41
2002	5.3	9.8	14.0	20.8	50.0	0.44	0.44	0.41
2003	6.0	10.3	14.5	20.9	48.3	0.42	0.42	0.39
2004	6.0	10.7	15.2	21.9	46.2	0.40	0.39	0.37
2005	6.1	11.1	15.8	22.6	44.4	0.38	0.37	0.38
2006	5.8	10.5	15.2	22.1	46.5	0.428	0.415	0.406
2007	6.4	10.9	15.4	21.8	45.5	0.406	0.394	0.375
2008	6.4	10.9	15.4	22.0	45.3	0.405	0.395	0.378
2009	6.2	10.7	15.3	21.9	46.0	0.415	0.405	0.380
2010	6.5	11.1	15.6	21.9	44.9	0.402	0.389	0.379
2011	6.5	11.0	15.5	21.9	45.2	0.404	0.394	0.385
2012	6.5	11.0	15.6	22.0	45.0	0.402	0.391	0.377
2013	6.6	10.9	15.4	21.8	45.2	0.400	0.392	0.365

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Daha adil bir gelir dağılımı açısından zengin kesimin daha çok vergilendirilmesi ve buradan elde edilen kaynakların transferlerle yoksul kesime aktarılması gereklidir. Hükümetler gelir dağılımı açısından artan oranlı kişisel gelir vergisini öncelemek istemelerine karşın uygulamada katma değer vergisi gibi düz oranlı vergiler tercih edilmektedir (Gordon ve Li, 2009: 855).

Sonuç ve Değerlendirme

Yoksulluk olgusu, uygulanan iktisat politikalarının merkezinde yer almaktadır. Maliye politikası bağlamında vergilerin yoksulluğu önlemede bir araç olarak kullanılabilmesi, ekonomik büyüme, vergi yapısı, vergi yükü, gelir dağılımı ve istihdam sorunları ile yakından ilişkilidir. Büyüme teşvik eden, gelir dağılımında adaleti sağlayan ve işsizliği azaltıcı etkiler içeren vergi politikalarının yoksulluk yanlısı olduğu öne sürülmektedir.

Türkiye'de vergi sisteminin azalan oranlı dolaylı vergiler ağırlıklı olması yoksullukla mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Dolaylı vergilerin, bireylerin gelirleri yerine harcamalarını vergilendirmesi, vergilemede ödeme gücü ilkesi ile uyumsuz olması, yoksul ve zenginler için aynı oranda uygulanması yoksulluk önleyici vergilemenin kısıtları olarak değerlendirilebilir. Gelir, kar ve sermaye kazancından ziyade harcamaların vergilendirilmesi tüketim eğiliminin yüksek olduğu alt ve orta gelir grupları aleyhine gelir dağılımını bozucu etkiler içeren sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ödeme gücünü önceleyen

bir vergi sistemi vergi adaletini sağlamada, gelir dağılımını düzenlemede ve yoksullukla mücadelede etkinlik bakımından önemli görülmektedir. Servet ve lüks tüketim unsurlarının vergilendirilmesi başta olmak üzere, düşük gelirli grupların tüketim harcamaları içinde büyük paya sahip mal ve hizmetlerin dolaylı vergi uygulamalarında düşük oranlarda vergilendirilmesi, gelir dağılımı adaletsizliklerini azaltmada ve yoksulluğu önlemede temel faktörlerdir. Ayrıca dolaylı vergilerin yansıtılabilirlik özelliği vergi yükünün genellikle düşük gelirli kesimler üzerinde kalması yönünde sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Vergi temelli gelir dağılımı politikalarında bu olgunun da uygulamalara dahil edilmesi gerekli görülmektedir. Ayrıca ücretliler üzerindeki vergi yükünün yüksekliği ise bir başka zorlaştırıcı faktör olarak gösterilebilir. Bu kapsamda ücretli, maaşlı veya yevmiyeli kesimin Türkiye'de istihdam edilenlerin yaklaşık üçte ikisini oluşturması nedeniyle, emek geliri vergi indirimleri belirleyici bir seçenek sunmaktadır. Gelirin hangi kaynaklardan sağlandığının önemini ortaya koyması ve ödeme gücünü öne çıkarması yönünden ayırma ilkesi, yoksullukla mücadelede uygulanabilirlik özelliğine sahiptir. Emek ve sermaye gelirleri elde edenlerin farklı vergilendirilmesini öneren bu ilke, üretim faktör gelirlerinin elde edilme sürecini ve zorluk derecelerini dikkate alarak adil bir vergilemeyi içermektedir.

Belirli bir gelir düzeyinin altında gelir elde edenlere devlet tarafından yapılan ödemeleri kapsayan negatif gelir vergisi, gelir dağılımında adalet ve yoksullukla mücadele uygulamaları arasında yer almaktadır. Yoksulluk sınırının altında gelir elde edenlere yönelik mali destekleri içeren bu uygulama ile devlet bir tür vergi ödeyen konumuna gelmektedir.

Yoksulluk karşıtı uygulamalar bakımından diğer bir yöntem de, hem kamu gelirlerini artırıcı hem de gelir dağılımında adaleti sağlayıcı yönleri ile savunulan kapsamlı vergileme yaklaşımıdır. Vergi matrahının, istisna ve muafiyet gibi nedenlerle küçülmesini önleyici bu uygulamaya göre daha düşük vergi oranlarında da vergi gelirleri artabilecek, vergi tabanı genişleyebilecek ve bütün gelir unsurları vergilendirilebilecektir. Ayrıca, kayıt dışılığın önlenmesi, vergi sisteminin vergi kaçırma ve vergiden kaçınmayı engelleyici olması vergi gelirlerinin artırılabilmesi yönünden önemlidir. Ekonomik büyüme ve istihdam odaklı bir vergi sisteminin varlığı da yoksullukla mücadele bakımından öne çıkmaktadır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin yoksulları avantajlı konuma getirmesi (yoksul yanlısı büyüme) onların beşeri sermaye niteliklerini geliştirebilecek eğitim ve sağlık gibi alanlarda vergisel avantajların sunulması istihdam olanaklarını genişletici ve gelir düzeylerini artırıcı politika seçenekleri olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Alesina, A. ve Perotti, R. (1997). The Welfare State and Competitiveness. *The American Economic Review*, 87 (5), 921-939.
- Armağan, R. (2007). Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 227-252.
- Arnold, J. (2008). Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries. *Economics Department Working Papers*, 643, 1-28.
- Ay, H. M. ve Talaşlı, E. (2008). Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki. *Maliye Dergisi*, 154, 135-155.
- Barro, R. J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. *NBER Working Paper*, 5698, 1-118.
- Berber, M. (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Derya Kitabevi, 4. Baskı, Trabzon.
- Bird, R. M. ve Zolt, E. M. (2005). Redistribution Via Taxation: The Limited Role of the Personal Income Tax in Developing Countries. *52 UCLA Law Review*, 1627-1695.
- Bocutoğlu, E. (2005). Karşılaştırmalı Makro İktisat. Derya Kitabevi, 2. Baskı, Trabzon.
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, (www.bumko.gov.tr)
- Cashin, P. (1995). Government Spending, Taxes and Economic Growth, *IMF Staff Papers*, 42(2), 237-269.
- Clark, R. J. ve Lawson, R. A. (2008). The Impact of Economic Growth, Tax Policy and Economic Freedom on Income Inequality. *The Journal of Private Enterprise*, 24(1), 23-31.
- Daveri, F. ve Tabellini, G. (2000). Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries. *Economic Policy*, 15 (30), 49-104.
- Edizdoğan, N. (2004). Kamu Maliyesi. Ekin Kitabevi, 8. Baskı, Bursa.
- Engen, E. M. ve Skinner, J. (1996). Taxation and Economic Growth, *NBER Working Paper Series*, 5826, 1-47.
- Esmacel, E. S. (2013). The Impact of Direct-Indirect Taxation on Consumer. *IOSR Journal of Engineering (IOSRJEN)*, 3(6), 8-13.
- Fölster, S. ve Henrekson, M. (1997). Growth and the Public Sector: A Critique of the Critics, *IUI Working Paper Series*, 492, 1-25.
- Gale, W. G. ve Samwick, A. A. (2014). Effects of Income Tax Changes on Economic Growth. *The Brookings Institution*, 1-15
- Gemmell, N. ve Morrissey, O. (2005). Distribution and Poverty Impacts of Tax Structure Reform in Developing Countries: How Little We Know. *Development Policy Review*, 23 (2), 131-144.
- Gordon, R. ve Li, W. (2009). Tax Structures in Developing Countries: Many Puzzles and a Possible Explanation. *Journal of Public Economics*, 93, 855-866.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *Asodosya*, Ankara Sanayi Odası, Ocak-Şubat, 42-56.
- Haq Padda, I. ve Akram, N. (2009). The Impact of Tax Policies on Economic Growth: Evidence from South-Asian Economies. *The Pakistan Development Review*, 48(4), 961-971.
- Helms, J. L. (1985). The Effect of State and Local Taxes on Economic Growth: A Time Series-Cross Section Approach. *The Review of Economics and Statistics*, 67 (4), 574-582.
- Hulme, D., Moore, K., ve Shepherd, A. (2001). Chronic Poverty: Meanings and Analytical Frameworks. *Chronic Poverty Research Centre Working Paper*, 2, 1-41.
- ILO (2003). Working Out of Poverty. International Labour Conference, Geneva.
- Kanbur, R. ve Squire L. (1999). The Evolution of Thinking about Poverty: Exploring the Interactions. *Cornell University Department of Agricultural Resource and Managerial Economics Working Papers*, 99-24, 1-60.
- Karanfil, F. ve Özkaya, A. (2013). Indirect Taxes, Social Expenditures and Poverty: What Linkage?. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 337-350.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kirmanoglu, H. (2013). Kamu Ekonomisi Analizi. Beta Basım Yayın ve Dağıtım, 4. Baskı, İstanbul.
- Kneller, R., Bleaney, M. F. ve Gemmell, N. (1999). Fiscal Policy and Growth: Evidence from OECD Countries. *Journal of Public Economics*, 74, 171-190.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.

- Lee, Y. ve Gordon, R. H. (2005). Tax Structure and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 89, 1027-1043.
- Mankiw, G. N., Weinzierl, M. ve Yagan, D. (2009). Optimal Taxation in Theory and Practice. *NBER Working Paper*, 15071, 1-34.
- Mashkoo, M., Yahya, S. ve Ali, A. S. (2010). Tax Revenue and Economic Growth: An Empirical Analysis for Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 10(11), 1283-1289.
- Mintz, J. (2003). Growth and Taxes: Some Implications for Developing Economies. In J. Martinez-Vazquez and J. Alm (eds), *Public Finance in Developing and Transition Countries: Essays in Honour of Richard Bird*. Cheltenham: Edward Elgar. 205-231.
- Musgrave, R. A. ve Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*, McGraw-Hill, New York.
- Musgrave, R. A. (1959). *The Theory of Public Finance*. McGraw-Hill, New York.
- Myles, G. D. (2009). Economic Growth and the Role of Taxation-Theory. *OECD Economics Department Working Papers*, 713, 1-59.
- Nickell, S. (1997). Unemployment and Labour Market Rigidities: Europe versus North America. *Journal of Economic Perspectives*, 11 (3), 55-74.
- OECD, (1965-2013), Revenue Statistics.
- OECD, (2014). Taxing Wages.
- Prasad, N. (2008). Policies for Redistribution: The Use of Taxes and Social Transfers. *Discussion Paper Series*, 194, International Institute for Labour Studies, Geneva, 1-31.
- Savaşan, F. (2013). *Kamu Ekonomisi*. 2. Baskı, Kitap Matbaacılık, İstanbul.
- Şener, O. (2008). *Kamu Ekonomisi*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 10. Baskı, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (www.tuik.gov.tr).
- TÜİK (2008), Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı. Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 6, No: 3186, Ankara.
- Ulusoy, A. (2007). *Maliye Politikası*. 5. Baskı, Eflatun Matbaası.
- UNDP, (1990, 2000, 2002, 2007/2008, 2009, 2010, 2013, 2014). *Human Development Report*.
- UNDP, (1997). *Human Development Report*.
- Vandenberg, P. (2006). Poverty Reduction Through Small Enterprises. *SEED Working Paper*, 75, 1-60.
- Wołowiec, T, Skica, T. ve Gercheva, G. (2014). Income Taxes, Public Fiscal Policy and Economic Growth. *Financial Internet Quarterly e-Finance*, 10(3), 52-64.
- World Bank, (1990). *World Development Report*. Washington.
- Yüce, M. (2002). Türkiye'de Gelir Dağılımı Bozukluğunun İzlenen Kamu Gelir ve Harcama Politikaları ile Bağlantısı. *Bilig Dergisi*, Güz, 23, 1-38.

Türkmenistan'da Pazar Yapısı ve Pazarlama Bileşenleri Açısından Türkmenistan Pazarının İrdelenmesi

Recep ÇİÇEK*
Güçgeldi BASHIMOV**

Öz

Türkmenistan bir Orta Asya ülkesi olup dünyada en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer almaktadır. Türkmenistan 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmasıyla beraber merkezi planlama sisteminden serbest piyasa sistemine doğru geçiş süreci başlamıştır. Ülke hükümeti belirlenen hedeflere ulaşmak için ekonomide özel sektörün payını arttırarak, devletin ekonomiye müdahalesini ise giderek azaltmaktadır. Son yıllarda Türkmen pazarı dünya ekonomilerinin dikkatini kendi üzerine çekmektedir. Bu çalışmada hızla gelişen Türkmenistan pazar yapısı pazarlama bileşenleri açısından ele alınarak irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hedef Pazar, Pazarlama karması, Türkmenistan

Market Structure In Turkmenistan and Evaluation of Turkmenistan Market In Terms of The Marketing Mix

Abstract

Turkmenistan, a Central Asian country and it is one of the fastest growing economies in the World. Turkmenistan became independent in 1991, the transition from central planning system to a free market system is still continoing. To achieve the goals set The government increasing the share of private sector in the economy state and intervention in the economy is gradually decreasing. In recent years, Turkmen market is attracting the attention of World economies. This study rapidly evolving Turkmenistan market structure were examined In Terms of The Marketing Mix.

Key Words: Target Market, Marketing mix, Turkmenistan

* Doç. Dr. Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, NİĞDE, e-posta: rcicek51@gmail.com

** Niğde Üniversitesi SBE İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi, NİĞDE

Giriş

Türkmenistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın güneyinde yer almaktadır. Hazar Denizi kıyısında yer almakta olup kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeybatısında Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan ile komşudur. 488,000 km'lik yüzölçümü ile bağımsız devletler topluluğunun en büyük dördüncü devletidir (Çalış, 2005). Türkmenistan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlık ile beraber ülkede ekonominin büyük ölçüde devlet kontrolü altında olması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha yavaş ilerlemesi sonucu izleyen ilk on yıl içerisinde ülkede ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde gerek sanayi üretimindeki ve gerekse tarımsal üretimdeki düşüşler nedeniyle ülke ekonomik krizin eşğine gelmiştir. Ancak son dönemde yabancı sermayeye verilen önemin artması ve doğal gaz, petrokimya ve tekstil ürünlerinin ihracatındaki artışlar sonucu ülke ekonomisi istikrarlı bir döneme girmiştir.

Türkmenistan, merkezi planlama sürecinden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde adım adım ilerleyerek günümüzde en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer almaktadır. Ülke hükümeti belirlenen hedeflere ulaşmak için ekonomide özel sektörün payını arttırarak devletin ekonomiye müdahalesini ise giderek azaltmaktadır. Son yıllarda Türkmen pazarı dünya ekonomilerinin dikkatini kendi üzerine çekmektedir. Bu çalışmada hızla gelişen Türkmenistan pazar yapısı pazarlama bileşenleri açısından ele alınarak irdelenmiştir.

Türkmenistan'da Ekonomik Yapı

SSCB döneminde Türkmenistan'ın ekonomik yapısı bu döneminin ekonomik ihtisaslaşma politikaları gereğince işlenmemiş tarım ürünleri ve pamuk üretimi ile elde edilen hammaddelerin Rusya'ya aktarılması üzerine şekillendirilmiştir. Ekonominin hammadde üretimi üzerinde yoğunlaşması ve bu hammaddelerin başka Cumhuriyetlerdeki sanayilerde kullanılması Türkmen ekonomisindeki diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Türkmenistan, SSCB döneminin en az gelişmiş ve fert başına milli geliri en düşük cumhuriyetlerden biri haline gelmiştir (Anonim, 2008).

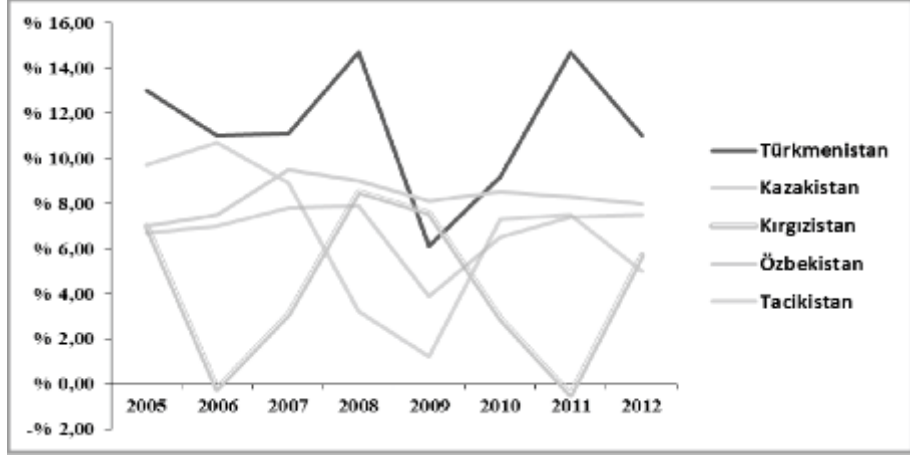
Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber devlet egemenliği ve ekonomik bağımsızlık Türkmenistan'ın dünya pazarına girişini kolaylaştırmaktaydı (Jumayev, 2012). Ancak Türkmen hükümeti politik ve sosyo-ekonomik değişimler karşısında mevcut ekonomik yapısını koruyarak devletin ekonomideki rolünün aynen devam ettirilmesine karar vermiştir. Ülkede devletin sıkıyönetimi altında karma ekonomik yapı oluşturulmuş ve özelleştirme süreci aşamalı olarak yürütülmüştür. Ülkenin bağımsızlığına

kavuşmasıyla beraber ekonomik krizin belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Doğalgaz, petrol ve elektrik üretimindeki düşüşler GSYİH'nın önemli düzeyde gerilemesine neden olmuştur (Dankov, 2013). Ancak 1992 ve 1993 yıllarında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç edilmesine başlanmasıyla, ülke ekonomisinde ve dış ticaret dengesinde önemli iyileşmeler gözlenmiş (Çalış, 2005), fakat eski Sovyetler Birliği devletlerinin borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve dolayısıyla ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türkmenistan en büyük müşterisi olan Ukrayna ve Gürcistan'a gaz sevkiyatını düşürmüş ve hatta 1997'de tamamıyla durdurmuştur. Bunların sonucunda, ülkede GSYİH oranı 1993–1995 yıllarında %30, 1996'da %3, 1997'de ise %26 azalmıştır (Baycaun, 2001). Türkmenistan, 1991 yılından bu tarafa gelinen süreç içerisinde tüm güç koşullara rağmen 1999 yılını %16 ve 2000 yılını ise %8'lik büyüme oranı ile geride bırakmıştır (Çalış, 2005).

Türkmenistan ekonomisi 2000 yılından itibaren oldukça hızlı büyümeye başlamıştır. Türkmenistan diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha az reformist bir ülkedir, ama doğalgaz ihracatındaki artışlar, inşaat sektörünün büyümesi ve tekstil sektörüne yönelik Türk yatırımlarının artmasıyla beraber ülke ekonomisi hızla büyümüştür (Dowling ve Wignaraja, 2006). Türkmenistan ekonomisi 2000-2011 döneminde ortalama yıllık %8.7 oranında bir büyüme hızı göstermiş (Anonim, 2013a) ve 2011 yılında %14.7 oranında bir büyüme ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında yer aldı (Anonim, 2012a). Şekil 1'de 2005–2012 yıllarına ait Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkelerinin reel GSYİH'nın büyüme oranları gösterilmektedir. Buna göre Türkmenistan diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında en yüksek büyüme oranına sahip ülkedir. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel iktisadi kriz Türkmenistan ekonomisini dış talepteki daralmaya bağlı olarak olumsuz etkilemiştir. Ülkenin GSYİH'sı küresel ekonomik krizin etkisi ile 2008 yılında %10.5 ve 2009 yılında %6.1'e gerilemiştir (Solak ve Sarıdoğan, 2011). 2010 yılından sonra ülke ekonomisi tekrar yükselişe geçmiş ve GSYİH'nın reel büyüme hızı %10'u geçmiştir. Ekonominin bu denli hızlı artışında hidrokarbon kaynaklarının etkin kullanılması ve kamu kesimi yatırımlarındaki artış etkili olmuştur (Anonim, 2012a). Özellikle İran ve Çin pazarına ihraç edilen doğalgaz miktarındaki artışa bağlı olarak ülkenin enerji sektöründe hızlı bir büyüme kaydedilmiştir. Bununla beraber devletin gerçekleştirdiği toplam alt yapı yatırımında da %23.2 oranında bir artış olmuştur (Anonim, 2012b).

Günümüzde pamuk üretimi de Türkmen ekonomisi açısından hidrokarbon sektöründen sonra ikinci derece öneme sahiptir (Bendini, 2013). Türkmenistan pamuk üretim miktarı ile dünyada ilk ona girmektedir (Fedorenko, 2013). Günümüzde tekstil sektörü ülkenin ikinci büyük sanayi

sektörünü oluşturmaktadır. Üretilen pamuğun %40'ı tekstil fabrikalarında işlenmektedir (Kamenev, 2002).

Şekil 1. Orta Asya Ülkelerinde GSYİH'nın Büyüme Hızı (Kaynak: IMF, 2013)

Genel olarak ülkenin ekonomik yapısı enerji, tekstil, inşaat ve gıda sanayisi üzerine şekillenmiştir. Günümüzde ülke gelirlerinin büyük bir kısmını doğalgaz ihracatından sağlanan gelirler oluşturmaktadır. Ülke ihracatının %52,9'unu doğalgaz, %31,3'ünü petrol ve petrol ürünleri, %5,2'sini pamuk ve tekstil ürünleri, %10,6'sını diğer ürünler oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın ithal ettiği ürünler arasında ise gıda ürünleri, makine, elektronik eşyalar, metal ve kimyasal ürünler bulunmaktadır. Günümüzde Türkmenistan başta İran, Rusya, Türkiye ve Çin olmak üzere 108 ülkeye ihracat gerçekleştirmektedir (Jumayev, 2012). Özellikle Çin ile olan ticari ilişkileri hızlı bir şekilde gelişme göstermektedir. Türkmenistan 2009 yılında Çin'e doğalgaz ihracat etmeye başlamış ve Çin'e ihraç edilen doğalgaz miktarı giderek artmaktadır. Enerji sektörü ile beraber telekomünikasyon sektöründe de iki ülke arasında ticari ortaklıklar yürütülmektedir. İki ülke arasındaki ikili ticaret hacmi 2012 yılında, bir önceki yıla göre neredeyse iki katına çıkarak 10 milyar 370 milyon dolara ulaştı (Anonim, 2013b).

Tablo 1: Türkmenistan'ın dış ticaret değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat
2000	2 506	1 786
2001	2 700	2 250
2002	2 850	2 120
2003	3 632	2 512
2004	3 870	3 320
2005	4 944	2 947
2006	7 156	2 560
2007	8 932	3 619
2008	11 945	5 600
2009	5 000	6 800
2010	6 500	5 600

Kaynak: WTO, 2011.

Türkmenistan hükümeti ülke ekonomisinin enerji sektörüne bağımlılığını azaltmak için diğer sektörlerde de büyüyerek ekonomiyi çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Hükümet Ulusal Sosyo-Ekonomik Kalkınma Programı kapsamında tarım, gıda işleme, tekstil, inşaat ve turizm gibi sektörleri geliştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Özellikle turizm sektörüne verilen önem giderek artmaktadır. Bunun en iyi örneği ise 2007 yılında hayata geçirilen Avaza Milli Turizm Bölgesi projesidir. Günümüzde Avaza Milli Turizm Bölgesi yabancı yatırımcılar için cazip fırsatlar sunmaktadır.

Türkmenistan'da Pazar Yapısının Pazarlama Bileşenleri Açısından İncelenmesi Ürün

Ürün, bir istek veya ihtiyacı tatmin etmek üzere, dikkat çekmesi, kullanılması veya tüketilmesi için pazara sunulan herhangi bir şeydir (Kotler ve diğer, 1999). Başka bir tanıma göre ise ürün, belirli bir isteği ve ihtiyacı karşılama ve doyurma özelliği bulunan ve bir değişime konu olan her şeydir (Odabaşı, 1996).

Türkmenistan pazarı incelendiğinde en çok BDT ülkeleri, Türk ve İran menşeli ürünlerin tercih edildiği görülmektedir. Türkmenistan'ın Rusya ve Ekonomik İşbirliği Örgütü ülkeleri ile yapmış olduğu bazı anlaşmalar gereği söz konusu ülkelere ithal edilen ürünlerin birçoğunda daha düşük oranda gümrük vergisi uygulanmaktadır. Bu nedenle ülke pazarında özellikle Rus, İran, Türk menşeli ürünler ağırlıktadır. Ancak günümüzde gerek Türkmenistan'da gerekse diğer Orta Asya ülkelerinde Çin mallarına olan talep giderek artmaktadır. Orta Asya insanların daha düşük yaşam standardına sahip olmaları ve Çin mallarının diğer Rus, Türk, İran ve Avrupa mallarına

nazaran oldukça ucuz olması nedeniyle Çin malları büyük rağbet görmektedir (Peyrouse, 2007).

Fiyat

Fiyat, bir ürün veya hizmetin değişimdeki değeridir (Odabaşı, 1996). Tüketiciler için fiyat, parasal gelirlerini harcayarak ihtiyaçları olan mal ve hizmetleri elde etme olanaklarını belirler. Üreticiler için fiyat, ellerindeki mal ve hizmetleri satabilme veya bunları başkalarından satın alabilme olanakları belirler (Uraz, 1978). Fiyatı diğer pazarlama karması elemanlarından ayıran en önemli özelliği ise, gelir ile ilgili olmasıdır. Diğer pazarlama karması elemanları işletmelere maliyet yüklerken, fiyat işletmelerin gelir elde etmelerinde önemli bir unsur olarak rol oynar (Rogers, 1996; Aktaran: Çağlar ve Kılıç, 2008). Tüketiciler açısından fiyat, bir değer ifadesidir. Bu değer satın alma gücüdür (Çağlar ve Kılıç, 2008).

Türkmenistan'ın bağımsızlığına kavuşması sonucu devletin ürünler üzerindeki kontrolü kaldırılmış ve ürün fiyatları arz ve talebe göre belirlenmeye başlanmıştır. Günümüzde Türkmen tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde fiyatın oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ülke genelinde tüketicilerin satın alma gücünün zayıf olması nedeniyle Avrupa menşeli ürünler pahalı gelmekte ve tüketiciler daha çok fiyatı düşük olan Rus, İran ve Çin mallarını tercih etmektedirler.

Dağıtım

Dağıtım işlevi iki boyutta ele alınır. Bunlardan birincisi dağıtım kanallarıdır ve ürünlerin mülkiyetlerinin üreticiden tüketiciye geçinceye kadar izlene yolları içerir. İkinci boyut ise ürünün fiziksel hareketi ile ilgilidir ve taşıma, depolama, stok yönetimi ve sipariş alma gibi faaliyetleri kapsar (Odabaşı, 1996). Dağıtım kanalı; üretici ile toptancıların, perakendecilerin ve tüketicilerin karşılıklı ilişki kurdukları ve bir malın üreticiden tüketiciye doğru hareketinde izlediği yol olmaktadır (Şimşek, 2007). Dağıtım kanalı ayrıca pazarlama kanalları veya piyasa kanalları olarak da tarif edilmektedir (Szopa ve Pekala, 2012). Dağıtım kanalı, ürünün pazara akışını sağlamak için üretici ve tüketici arasındaki gerekli ilişki sayısını azaltma görevini görür (Odabaşı, 1996). Dağıtım kanalı bazı durumlarda (mamulün veya hizmetin özelliklerine göre) çok kısa, bazı durumlarda da oldukça uzun ve karmaşık olabilmektedir (Uraz, 1978). Dağıtım kanalında yer alan aracı kuruluşlar çok değişik yapıdadırlar ve farklı görevleri yerine getirirler. Aracı kuruluşların en yaygın olanı ve bilineni toptancı ve perakendeci kuruluşlardır (Odabaşı, 1996).

Türkmenistan pazarı incelendiğinde toptancı ve perakendecilerin dağıtım kanalında önemli rol oynadığı görülmektedir. Dağıtım kanalında önemli rol oynayan toptancılar yurtdışından ithal ettikleri veya yerel üreticiden temin ettikleri ürünleri perakendecilere satmaktadırlar. Ülke genelinde

organize perakende işletmeler olarak nitelendirilen hipermarketler, süpermarketler ve zincir mağazalar yeterli düzeyde gelişme gösterememiştir. Mevcut perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir kısmı geleneksel perakende işletmeler niteliğinde olup daha çok geleneksel pazarlarda faaliyet göstermektedirler.

Günümüzde Türkmenistan'da fiziksel dağıtım kanalı olarak en çok karayolu tercih edilmektedir. Türkmenistan ile Türkiye arasındaki karayolu ile yapılan taşımalarda daha çok Gürbulak (Türkiye çıkış gümrüğü)-Bazargan (İran giriş)-Lütüabat (İran çıkış)-Artık ve Gudrolim (Türkmenistan giriş) güzergâhı kullanılmaktadır. Karayolu taşımacılığı yanında demiryolu taşımacılığı da her geçen gün önem kazanmaktadır. Türkiye'den Türkmenistan'a demir yoluyla yapılan taşıma Van-Tebriz-Tahran-Seraks güzergâhından yapılmaktadır (Konca, 2011). Ayrıca Tejen (Türkmenistan)-Seraks (Türkmenistan)-Meşhed (İran) güzergâhı da demiryolu taşımacılığı açısından çok önem arz etmektedir. Bununla beraber 2007 yılında temeli atılan Uzen (Kazakistan) – Gızılgaya-Bereket-Etrek (Türkmenistan) – Gürgen (İran) demiryolunun da Kazakistan-Türkmenistan kısmı faaliyete geçmiş olup İran kısmının da bitmesi beklenmektedir. Ayrıca bu sene içerisinde Türkmenistan – Afganistan – Tacikistan demiryolu projesinin de temeli atılmıştır.

Ülkede denizyolu taşımacılığı da önemli bir yere sahiptir. Bu yıl içerisinde Türkmenbaşı Uluslararası Deniz Limanları projesinin temeli atılmıştır. Söz konusu projenin tamamlanmasıyla beraber Kars-Tiflis-Bakü demiryolunun da projeye entegre edilmesiyle tüm Avrupa'dan Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yapılacak taşımacılık hizmetleri bu limandan geçecek ve böylece Türkmenistan Asya'da önemli bir transit merkezi haline gelecek (www.gazeteport.com.tr).

Tutundurma

Tutundurma, pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan pazarlama değişkenlerinden biridir. Pazarlamanın temelinde “değişim” yer alır. Bu değişimin gerçekleşmesini sağlayan ve kolaylaştıran en önemli unsur ise tutundurmadır. Tutundurma değişime konu olan taraflar arasında gerekli iletişimin kurulmasına yardımcı olur. Tutundurmanın temel amacı, bireylerin istenilen mesajı kabul etmelerini sağlamak ya da bu mesaj olumlu cevap vermeleri konusunda onları ikna etmektir. Bu anlamda tutundurma, tüketicileri bir ürün, hizmet, marka ya da işletmenin varlığından haberdar etmek, o ürüne, hizmete, marka ya da işletmeye karşı olumlu bir davranış göstermeye özendirme amacıyla yapılan bilinçli, programlı ve koordineli faaliyetler bütününden oluşan bir iletişim süreci olarak tanımlanabilir. Dört temel tutundurma aracı bulunmaktadır. Bunlar: Kişisel

satış, Reklam, Satış geliştirme ve Halkla ilişkilerdir (Çağlar ve Kılıç, 2008).

Türkmenistan pazarında faaliyette bulunan gerek yerli, gerekse yabancı şirketlerin tanıtım kampanyalarını yöneten az sayıda reklam firması mevcuttur. Türkmenistan Ulusal Televizyon ve Radyo işletmesi, ülkede iş yapan hem yerleşik hem de yerleşik olmayan işletmeler için reklamcılık hizmetleri sağlamaktadır. Ticari reklamların verilebileceği 7 televizyon kanalı vardır. Ayrıca ülkedeki günlük satışı en yüksek olan gazeteler Rusça yayın yapan “Tarafsız Türkmenistan” ve Türkmençe yayın yapan “Türkmenistan” gazeteleridir (Hojamuradov, 2003). Ayrıca ülkede reklam verilebilecek özel gazeteler ve online hizmet veren reklam ajansları da mevcuttur.

İşletmelerin tanıtım faaliyetleri içerisinde ticaret fuarlarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Ticaret fuarları diyalog, şeffaflık ve saygıya dayalı bir ticaret ortaklığı sunmaktadır. Günümüzde ticaret fuarları işletmelere kendi ürünlerini potansiyel alıcılara gösterme ve tanıtmaya olanağını sunmaktadır (Situma, 2012). Türkmenistan'da da yıl boyu çeşitli ticaret fuarları gerçekleştirilmektedir. Yabancı şirketlerin Türkmen pazarına girişinde bu fuarların önemli rolü bulunmaktadır. Türkmenistan'da yapılacak ticaret fuarları ile ilgili bilgileri Türkmenistan Ticaret ve Sanayi Odası'ndan temin edilebilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkmenistan'ın mevcut pazar yapısı pazarlama bileşenleri açısından incelenmeye çalışılmıştır. Türkmenistan bağımsızlığını kazanmasıyla beraber diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha az bir reformist tavrı sergileyerek serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli mesafe kat edememiştir. Bunun sonucunda ülke ilk on yılını ekonomik krizlerle mücadele ederek geçirmiştir. 2000 yılından itibaren doğalgaz ve petrokimya ürünleri dış ticaretindeki artışlara bağlı olarak ülke ekonomik anlamda büyümeye başlamıştır. Türkmenistan günümüzde en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer almaktadır.

Türkmen pazarı incelendiğinde tüketicilerin satın alma gücünün düşük olması nedeniyle ürün veya hizmet satın alımında daha çok fiyatı düşük olanları tercih etmektedirler. Bu nedenle ülkede fiyat açısından daha uygun olan Çin, İran ve Rus menşeli ürünleri tercih etmektedirler. Ancak Türkmen tüketicileri Batı menşeli ürünlere de açıktırlar. Son yıllarda özellikle büyük kentlerdeki tüketicilerin gelir seviyesinin artması ve eskiye göre daha bilinçli davranmaları sonucu ürün veya hizmet satın alımında kaliteye de önem vermektedirler.

Türkmen pazarına ilişkin dağıtım kanallarında ithalatçı toptancıların ve perakendecilerin rolü büyüktür. Ancak ülkenin perakende sektörü henüz tam anlamıyla modern bir yapıya kavuşmuş değildir. Ülkede ürünlerin fiziksel

dağıtımında karayolu ve demiryolu taşımacılığı en çok tercih edilen ulaşım yöntemleridir. Türkmen hükümeti tarafından temeli atılan demiryolu projelerinin faaliyete geçmesiyle beraber Türkmenistan gelecekte Orta Asya'nın lojistik üssü konumuna geleceği beklenmektedir.

Kaynaklar

- Anonim. (2008). Türkmenistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- Anonim. (2012a). Transition Report, European Bank for Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr12.pdf> [Erişim tarihi: 23.12.2013]
- Anonim. (2012b). Asian Development Outlook 2012. Confronting Rising Inequality in Asia, Asian Development Bank, Philippines.
- Anonim. (2013a). World Development Indicators, The World Bank, <http://databank.worldbank.org/data/download/WDI-2013-ebook.pdf> [Erişim tarihi: 21.12.2013]
- Anonim. (2013b). Türkmenistan'la Enerji Ortaklığı, <http://turkish.cri.cn/757/2013/09/06/1s151853.htm> [Erişim tarihi: 20.12.2013]
- Baycaun, S. (2001). 10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış, Avrasya Dosyası, 7 (2), <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/017-038%20SAULE.pdf> [Erişim tarihi: 19.12.2013]
- Bendini, R. (2013). Turkmenistan: Selected Trade and Economic Issues, European Parliament Directorate-General for External Policies, Policy Briefing, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/JOIN/2013/491503/EXP O-INTA_SP\(2013\)491503_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/JOIN/2013/491503/EXP O-INTA_SP(2013)491503_EN.pdf) [Erişim tarihi: 20.12.2013]
- Çağlar, İ. ve Kılıç, S. (2008). Pazarlama, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çalış, A. (2005). Türkmenistan Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Dankov, A.G. (2013). Economic Development of Turkmenistan in First Years of Independence, *Bulletin of the Tomsk State University*, (in Russian), No: 374, 88-93
- Dowling, M. ve Wignaraja, G. (2006). Central Asia's Economy: Mapping Future Prospects to 2015, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Sweden.
- Fedorenko, V. (2013). The New Silk Road Initiatives in Central Asia, Rethink Paper No: 10, Rethink Institute, USA.
- Hojamradov, Ö. (2005). *Türkmenistan-Türkiye Dış Ticareti ve Türkmenistan Dış Ticaretinin Finansman Yöntemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jumayev, I. (2012). Foreign Trade of Turkmenistan: Trends, Problems and Prospects, Institute of Public Policy and Administration Working Paper No: 11, University of Central Asia, Bishkek.
- Kamenev, S. (2002). Turkmenistan's Economy Today, (in Russian), Central Asia and the Caucasus.
- Konca, K.A. (2011). Türkmenistan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. ve Wong, V. (1999). Principles of Marketing, (Second European Edition ed.), Upper Sadle River: Prentice Hall Inc.
- Odabaşı, Y. (1996). Dağıtım, içinde Şan Öz-Alp (ed.) Genel İşletme, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 931.
- Peyrouse, S. (2007). The Economic Aspects of the Chinese-Central Asia Rapprochement, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Sweden.
- Rogers, L. (1996). Ülke ve Yöntemleriyle Pazarlama, 2. Baskı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Situma, S.P. (2012). The Effectiveness of Trade Shows and Exhibitions as Organizational Marketing Tool (Analysis of Selected Companies in Mombasa), *International Journal of Business and Social Science*, 3 (22), 219-230
- Solak, F. ve Sarıdoğan, E. (2011). Küresel İktisadi Krizin Türk Cumhuriyetleri'ne Etkileri, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30 (1), 93-115
- Szopa, P. ve Pekala, W. (2012). Distribution Channels and Their Roles in the Enterprise, *Polish Journal of Management Studies*, 6, 143-151
- Şimşek, M.Ş. (2007). İşletme Bilimlerine Giriş, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 14. Baskı, Konya: Yelken Basım Yayım.
- Uraz, Ç. (1978). Temel Pazarlama Bilgileri, Ankara: Kalite Matbaası.
- <http://www.gazeteport.com.tr/haber> (2013), [Erişim tarihi: 22.12.2013]

Kültürel Zenginliklerimizin Posta Pullarıyla Tanıtılmasına Dair Bir Çalışma; Pul Sanatçısı Pınar Olgaç'ın “Türk Kadın Başlıkları”

H. Nurgül BEGİÇ*
Gülüzar ÇELEBİLİK**

Öz

Pul, posta gönderilerinde posta ücretinin ödendiğini göstermek amacı ile kullanılan ön yüzünde çeşitli resim, şekil veya motiflerin basılı olduğu, arka yüzü yapışkanlı, genellikle kare ve dikdörtgen şekillerinde hazırlanmış değerli kâğıt etiketlerdir. Posta pullarının kullanılmaya başlaması Dünya'da ve Türkiye'de iletişimde bir devrim yaratmakla birlikte ortaya çıkışlarından bu yana hem koleksiyonerlerin ilgi duyduğu bir hobi, hem de önemli bir yatırım aracı haline gelmiştir. Pullar alışlagelen kare veya dikdörtgen şekillerin dışında daire, üçgen, beşgen veya sekizgen şekillerde, kenarları düz ve dantelli olarak basılmışlardır. İletişim aracı rolü üstlenen ve posta gönderi ücretlerinin karşılığı olan para yerine de geçen pul aynı zamanda birçok görevi de üstlenmektedir. En önemlisi de üzerinde taşıdığı grafik unsurlar ile ülkesinin ve toplumunun kültürel yansıması ve tanıtım aracı olarak üstlendiği roldür. Pul tasarımı, görsel bir iletişim sanatıdır. Pul tasarımının birinci işlevi de, bir mesaj iletmektir.

Makalede iletişim ve tanıtım aracı olan pulun tarihi gelişimi yazılı kaynaklar ışığında incelenecek, pul sanatçısı Pınar Olgaç'ın Anadolu'nun çeşitli yörelerine ait geleneksel kadın başlıklarını konu edinen koleksiyonu; grafik tasarım ve görsel estetik açıdan tanıtılacaktır. Sanatçının gelenekseli koruma ve geleceğe taşıma adına belge niteliği taşıyan tasarımlarının meydana geliş süreci sanatçı ile yapılacak görüşme ile değerlendirilecektir.

Makalenin amacı, Türk kadınının sanat, estetik ve yaşam tarzının göstergesi olan yöresel başlıkların, bir kültür-iletişim aracı olan posta pullarında kullanıldığının vurgulanması ve pul sanatçısı Pınar Olgaç'ın özellikle geleneksel kadın başlıklarını ele aldığı pul tasarımlarının tanıtılmasıdır. Çeşitli yörelere ait kadın başlıkları ve kıyafetler görsel materyallerle desteklenerek koleksiyona ait pulların üzerinde incelenecek, folklorik ve sanatsal özellikleri açıklanmaya çalışılacaktır. İletişim aracı olan posta pullarının küçük boyutlarının dışında bir ülkenin tanıtım aracı olarak evrensel bir boyutunun bulunduğuunun ayrıca kültür ve sanat tarihine ait görsel imgeleri üzerinde taşıması ile büyük anlamlar taşıdığıının önemini vurgulamaktır.

Anahtar kelimeler: posta pulu, geleneksel kadın başlıkları, pul sanatı, Pınar Olgaç

* Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Ün. Güzel Sanatlar Fakültesi. Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü. begicnurgul@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Ün. Milas Meslek Yüksek Okulu. glzr.altun@gmail.com

A Study On Introducing Our Cultural Wealths Through Postage Stamps; Stamp Artist Pınar Olgaç's "turkish Women Headdresses"

Abstract

A postage stamp, is a valuable and generally square or rectangle shaped label which is used to show that postage is paid, and has various pictures, figures and motifs on the front and a sticky back. In addition to the revolution that the appearance of the post stamp lead in the world and in Turkey, the stamp has also been a hobby that the collectors show interest to and an investment tool since then. Apart from the usual square and rectangle shapes, the stamps has been pressed in round, triangle, pentagon or octagon shapes. The stamp which plays a part as a communication tool and is used as the replacement for the money -the payment of postage- has also many tasks. The most important of these tasks is its role as an advertisement tool and as a cultural reflection of its country through the graphics on it. Postage stamp design is a visual communication art and the first function of the postage stamp design is to transmit a message. In this article, historical development of the postage stamp which is an advertisement tool will be analysed in the light of written sources and the "traditional women headdresses in some regions of Anatolia" themed collection of the stamp artist Pınar Olgaç will be introduced in terms of graphic design and visual aesthetic. Formation process of the designs of the artist, which have documental values for the sake of preserving the traditional and carrying it to the future will be reviewed through an interview with the artist. The aim of the article is to emphasise that the local headdresses which are the sign of art, aesthetic and life style of the Turkish women has been used on the postage stamps which are the culture-communication tools, and is to introduce the stamp designs of the stamp artist Pınar Olgaç, in which she especially deals with traditional women headdresses. Women headdresses and clothes specific to various regions will be analysed on the stamps belonging to the collection, supported by visual materials; and their folkloric and artistic features will be explained. Moreover it will be emphasised that the postage stamps, apart from their small dimensions, have a universal dimension as the advertisement tool of a country and they also have great meanings in terms of having some visual images on them belonging to the culture and art history.

Key words: postage stamp, traditional women headdresses, stamp art, Pınar Olgaç

Giriş

Haberleşmeye olan ihtiyacın insanlık tarihi ile birlikte başladığı söylenebilir. Aynı yaşayan insanların birbirlerine mesaj göndermeleri her dönemde geliştirdikleri ve çeşitlendirdikleri iletişim araçları ile olmuştur. “Bu bağlamda posta hizmetlerinin kesin olarak ne zaman başladığı ile ilgili bilgiler mevcut olmamakla birlikte; Romalılar, Persler, Venedikliler ve Osmanlıların, posta hizmetleri açısından kendi dönemlerinde hüküm süren çağdaş diğer devletlerden daha ileri seviyede oldukları bilinmektedir” (Düzenli ve Kavuran, 2004:190; Yazıcı, 2010:321). Önceleri kralların görevlendirdiği kişiler tarafından yapılan bu görevi dünyada ilk posta hizmetinin başlangıcı olarak değerlendirmek gerekir. “Tevrat'a göre; Postayı ilk olarak Asuri hükümdarları kullanmışlardır. Dünyada, en eski postacı olarak bilinen ise, Doğu Roma İmparatoru Flavie Valens'in postacısı olan Zenon'dur” (Akoba, 1963:11). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere ilk posta hizmetleri devletlerin resmî haberleşmelerini sağlama amacına yöneliktir.

17. yüzyıldan itibaren toplumsal hayatın gelişmesine paralel olarak posta hizmetlerine duyulan ihtiyacın giderek artması ve yaşanan gelişmeler sonucu, İngiltere'den başlamak üzere posta hizmetlerinin devlet kontrolü altında gerçekleştirilmesi uygulamasına geçilmiştir. İngiliz Posta Ofisi, Hill' in önerilerinden yola çıkarak, günümüzde “Black Penny” ismiyle anılan ve üzerinde Kraliçe Victoria'nın portresinin bulunduğu dünyanın ilk posta pulunu, 06.05.1840 tarihinde dantelsiz olarak basmıştır (Thompson, 1995; Frewer, 2002). Bu gelişmeler etkisini diğer ülkelerde de hissettirmiş, 1850'lerden özellikle de 1870'lerden sonra, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'daki bütün ülkelerde, Mısır, İran ve Osmanlı imparatorluğunda, hükümet kontrolünde ulusal posta sistemleri kurulmuş ve devlet tekelinde posta pulları basılmaya başlanmıştır (Frewer, 2002; Yazıcı 2010:323). Pul tarihsel süreçte devletler tarafından haberleşme hizmeti görmek üzere çeşitli ebatlarda ve değerlerde çıkarılmıştır.

“Pul, ön yüzeyi çeşitli renklerle basılmış resim, şekil ve motiflerden oluşan arka yüzeyi özel bir zamkla kaplı, etrafında dantel denilen tırnakları olan bazen dantelsiz de olabilen genellikle dikdörtgen, kare, yuvarlak az da olsa üçgen bazen de değişik şekillerde ve farklı ebatlarda olan postada para yerine sürümü bulunan değerli bir kağıttır” (Evren Pul Evi, 1984:6). Başka bir tanımda, “Pul Posta İşletmeleri aracılığı ile gönderilen mektup, davetiye ve paketlerin üzerlerine yapıştırılan, posta hizmetlerinin karşılığında alınan ücrettir (Say, 1987:17-18). Her ne kadar bu tanımlarda gördüğü işlev ve görsel özellikleri ön plana çıkarılmışsa da bugün taşıdığı değerler daha çoktur. Pul zaman içerisindeki gelişmelerle ülkelerin sanat ve kültürlerini dünyaya tanıtmaya işlevini üstlenmiştir. Ulaştıkları ülke insanlarına basıldıkları ülkelerin sanat ve kültürlerinden mesajlar veren özelliklerini kazanmışlardır.

Türkiye'de posta pulunun kullanılmasından önceki döneme prefilatelik dönem denir. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan 1840 yılı sonuna kadar birinci dönem, 1840 yılı sonundan 13 Ocak 1863 tarihine kadar ikinci dönem ve ecnebi postaları, olmak üzere üçe ayrılarak incelenmektedir (Düzenli ve Kavuran, 2004:193). İlk Posta Teşkilatı Tanzimat Fermanı ile yaşanan gelişmelerin sonucu olarak Osmanlı Devletinin tüm halkının ve yabancıların posta ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla Nezaret olarak 23 Ekim 1840 tarihinde kurulmuştur. İlk Postahane ise İstanbul'da Yeni Camii avlusunda Postahane-i Amire adı ile açılmıştır (<http://www.ptt.gov.tr/>). Önceleri posta hizmetleri karşılığı mühür kullanılmıştır.

"Türkiye'de 13 Ocak 1864 tarihinde ilk posta pulunun çıkarılışından sonraki dönem filatelik dönem adı ile anılır. Bu dönem tuğralı pullarla başlamıştır...1865'te bu pulların biçimi tuğra çıkarılarak değiştirilmiş, dikine bir oval zemin üzerine ay yıldız yerleştirilmiştir. Ayrıca pulun üzerinde 'Posta-i Devlet-i Osmaniye' yazısına yer verilmiştir. 1876'da yapılan bir değişiklikte de bu yazı, ay formunun ortasına yerleştirilmiş ve ay formu kaldırılmıştır. 1892'de pulun çevresi Türk motifleriyle süslenmiş ve ortaya Osmanlı arması yerleştirilmiştir...1913'e kadar çıkarılan Türk pullarında resim kullanılmadığı saptanmaktadır. İslam dinine bağlı olarak resim yasağının olması pullarda kendini göstermiş olup pulların resimsiz olmasına neden olmuştur...1917 yılında Edirne'nin düşman işgalinden kurtuluşunun anısına Edirne'deki Selimiye camii'nin resmiyle süslenerek Londra'da bastırılan pul aynı zamanda ilk resimli posta puludur" (Düzenli ve Kavuran, 2004:194-196). Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile diğer kurum ve hizmetlerde olduğu gibi posta kurumu ve hizmetlerinde de büyük gelişmeler olmuştur. Anadolu'nun en küçük yerleşim birimlerine kadar şubeler açılmış ve özel posta hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. Bu bağlamda pulun kullanım alanları genişlemiş ve iletişim işlevi dışında başka özellikler kazanmıştır.

Türk giyim-kuşam kültürünün Türk tarihi ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Orta Asya'da M.Ö. birinci binli yıllardan itibaren İskit, Hun, Göktürk, Uygur, Büyük Selçuklu ve göçle birlikte Anadolu topraklarında Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerini kapsayan 3.000 yıllık kesintisiz süreçtir. Giyim kuşam kültürü içinde değerlendirilen "Baş süsleme sanatı Orta Asya'ya özgü göçebe yaşayan toplumların giyim kuşamlarının bir parçası olarak gelişmiş ve 11. Yüzyıldan itibaren batıya göç eden Türkler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır" (Özder, 1999:304). Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlara bağlı olarak Türk giyim-kuşamı da yaşadığı döneme uygun şekil almıştır. "Osmanlı dönemine kadar birbirini takip ederek birikimleri ile gelen beş dönemin etkileri, Osmanlı döneminde gelişme göstererek birçok değişik başlık çeşidini bir arada görebilecek şekilde zenginleşmiştir" (Özder, 1999:305).

Pullar boyutları bakımından küçük, ancak taşıdığı değerler yönüyle zengin objelerdir. Pul haberleşmedeki işlevinin yanında tanıtım, hobi, propaganda, eğitim, kültür ve sanat taşıyıcısıdır. Dünyadaki sanat ve kültürleri birbirine yaklaştıran elçidir. Pul basıldığı dönem ve yere ait mesajlar içeren tarihsel bir kaynaktır. Kısacası pul sanattır, kültürdür. Pul basıldığı ülkenin sanat anlayışını, kültürel özelliklerini, sosyal yaşamını, üzerinde taşıyan bir grafik tasarım ürünüdür. Aynı zamanda bir mesajı, bir konuyu, bir şahsı, bir olay ya da hizmeti de tanıtır. Bunun için, pul, aynı zamanda adını taşıdığı ülkenin sembolü ve yansımasıdır.

Pul Sanatçısı Pınar Olgaç ve Çalışmaları

Pınar Olgaç Ankara'da doğdu. 1973 yılında Kız Teknik Yüksek Öğrenim Okulu Resim Bölümü'nden mezun oldu. İtalya'da "Accademia Della Moda"da eğitim gördü. Moda Tasarımcısı diploması aldı. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi'nde çalıştı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden "Sanatta Yeterlilik" ünvanı aldı. 1996 yılında emekli oldu. İstanbul'da özel bir firmada tasarımcı olarak çalıştı. Moda tasarımı, stil ve imaj dersleri verdi. Firmalara danışmanlık yaptı. PTT Genel Müdürlüğü'nün "Pul Ressamlığı"nı yaptı. Pulları PTT Genel Müdürlüğü Pul Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu'nun kısa metrajlı belgesel filmlerinin kostüm tasarımlarını yaptı. İtalya'da düzenlenen "Avrupanın En Güzel Gelinliği" yarışmasında tasarımı ile birincilik ödülünü aldı. Alanı ile ilgili on kitabı ve çizimleri vardır. Son kitabı olan "Moda Tasarımı ve İmaj" 2014 yılında yayımlanmıştır. 2012 yılından itibaren Atılım Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Resim 1. Pınar Olgaç.

Resim 2. Pınar Olgaç atölye çalışmasında

Almış olduğu resim alanındaki eğitim ile grafik tasarım çalışmalarına yönelen sanatçı PTT Genel Müdürlüğü'nün talebi ile kültürümüzün önemli zenginliklerinden biri olan giyim-kuşam alanında geleneksel kadın kıyafetlerini ve başlıklarını posta pulları üzerine aktarmıştır. Kendisi ile yapılan mülakatta; Pul çalışmasına 1997 yılında Atatürk çiçekleri ile başladım. Tematik konuların çalışılmasında ve konu belgesel nitelik taşıyorsa, yapılan çalışmanın öncelikle iyi araştırılması gerekir. Yapılan her çalışma için 3-4 kaynak belirlenir. Bu kaynaklardan yola çıkarak ve sanatçının estetik görüşleriyle çalışılır. Çalışmada konunun özelliğine göre pul ebadının iki misli büyüklükte üzerindeki yazı ve rakam yerleri düşünülerek hazırlanır. Çalışmalarımın arasında padişah kaftanları, müzik aletleri, Dünya çerçeve günü pulları, I. Bursa Uluslararası Lale Festivali için Laleler serisi, Atatürk evleri, şifalı bitkiler, Yörükler ve Yaylalar, İllerimiz (Türkiye İlleri Serisi) bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye-Macaristan iş birliği ile yapılan kültür varlıklarımız serisi için hazırladığım pul Macaristan posta idaresi tarafından kullanılmaktadır. Çalışmalarımın uluslararası boyuta taşınması bana ayrıca mutluluk vermektedir. PTT Genel Müdürlüğü tarafından pul ressamı olarak teşekkür ödülü almaktan da onur duymaktayım.”

Giyim-kuşam alanındaki çalışmalarını “Türk Kadın Başlıkları” ve “Türk Kadın Kıyafetleri” olmak üzere iki bölümde toplamak mümkündür. Anma Pulları Serisi olarak çıkarılan pulların “Türk Kadın Başlıkları” tarih sırası ve temalarına göre;

Pul üzerine aktardığı “Türk Kadın Başlıkları Konulu Anma Serisi” çalışmaları;

Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından “Türk Kadın Başlıkları Konulu Anma Serisi” olarak basılan pullar 1997 ile 2001 yılları arasında beş yıl süreyle dörderli olarak basılmıştır. Beş seri halinde basılan pullar Pul Sanatçısı Pınar Olgaç tarafından tasarlanmıştır. Türk kültürünün zenginliklerinden kadın başlıkları Anadolu'nun birçok yöresinde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Aynı yörede giyilen farklı başlıklarla kadının medeni durumunu da yansıtan başlıklar geleneksel değerlerimizin önemli bir bölümünü oluşturur. 19.11.1997 tarihinde satışa sunulan Çanakkale, Bursa, Gaziantep, Isparta, 24.11.1998 tarihinde satışa sunulan Ankara (Gelin Başlığı), Afyon (Dinar Genç Kız Başlığı), Muğla (Bodrum Gelin Başlığı) ve Muş (Genç Kız Başlığı) yöresi, 24.11.1999 tarihinde satışa sunulan Manisa (Yunt Dağı), Niğde, Antalya, Amasya (Merzifon) yöresi, 05.07.2000 tarihinde satışa sunulan Çorum (Gelin Başlığı), Trabzon (Gelin Başlığı), Tunceli (Gelin Başlığı) ve İzmir (Gelin Başlığı) yöresi, 16.04.2001 tarihinde satışa sunulan Mersin (Silifke), Aydın, Hakkari ve Sivas yöreleri olmak üzere her seride dört geleneksel gelin başı

olmak üzere toplam yirmi geleneksel Türk kadın başlığını posta pullarına aktarmıştır. 19.11.1997 ve 16.04.2001 tarihlerinde basılan serilerden 600.000'er, diğer iki seriden ise 602.000'er adet basılmıştır.

Resim 3. Çorum yöresi gelin başlığı

Resim 4. İzmir yöresi gelin başlığı

Resim 5. Aydın yöresi kadın başlığı

Resim 6. Hakkari yöresi kadın başlığı

Resim 7. Silifke yöresi kadın başlığı

Resim 8. Trabzon yöresi gelin başlığı

Resim 9. Sivas yöresi kadın başlığı

Resim 10. Tunceli yöresi kadın başlığı

Resim 11. Gaziantep yöresi kadın başlığı

Resim 12. Isparta yöresi kadın başlığı

Resim 13. Bursa yöresi kadın başlığı

Resim 14. Çanakkale yöresi kadın başlığı

Resim 15. Ankara, Afyon, Muğla, Muş yöresi kadın başlıkları

Resim 16. Niğde, Antalya, Manisa, Amasya yöresi kadın başlıkları

Yazılı haberleşme alanında 1997-2001 yılları arasında basılarak satışa sunulan pullar, Geleneksel Türk Kadın Başlıkları'nın hem ulusal hem de uluslararası boyutta tanıtılmasında önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. İlginin pul aracılığıyla bir taraftan pul koleksiyonerlerinin koleksiyonlarında yer alması, diğer taraftan mektup zarfları yoluyla ulaştığı her yerde insanların dikkatini çekerek geleneksel Türk giyim-kuşam kültürü hakkında görsel mesaj vermesi açısından önemli bir kültür hizmetini yerine getirmiştir.

Sonuç

Posta pulları yazılı iletişim alanında gördükleri işlev dışında üzerinde taşıdıkları grafik unsurlar ile ülkelerin kültürel zenginliklerini yansıtılmaları ve tanıtım aracı olarak üstlendikleri rol ile öne çıkmaktadırlar. Taşıdığı bu anlamlar nedeniyle pul tasarımı, görsel bir iletişim sanatıdır. Pul tasarımının birinci işlevi de, bir mesaj iletmektir. Bu bağlamda pul sanatçısı Pınar Olgaç Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü aracılığı ile 1997-2001 yılları arasında Türk kültürünün zenginliklerinden olan giyim-kuşam alanında Geleneksel Türk Kadın Başlıkları'nı pul üzerine aktararak yurt içinde ve dışında bilinirliğinin arttırılmasında kültür elçiliği görevini üstlenmiştir.

Elbette yapılan bu çalışmalarla Anadolu topraklarındaki zengin giyim-kuşam kültürünün tamamı pul üzerine aktarılamamıştır. Söz konusu çalışmaların sürdürülerek diğer yörelerdeki kıyafet ve başlıkların da pul üzerine yansıtılarak yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Yapılacak yeni çalışmalarla geleneksel kadın başlıkları ve kıyafetlerin pullar üzerine aktararak koleksiyonerlerin ilgisine sunulması ve posta hizmetlerinde kullanılması sağlanarak ulusal ve uluslararası boyutta tanıtılması Türk kültür mirasına yapılmış önemli bir hizmet olacaktır.

Kaynaklar

- Akoba, M. (1963), Türkiye'de Pul ve Pulculuk, İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Düzenli, Ş. ve Kavuran, (2004). Görsel İletişim Aracı Olan Pul'un Tarihi Gelişimi ve Grafik Ürün Olarak Önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 187-204.
- Evren Pul Evi. (1984), Pul Nedir?, Koleksiyon Nasıl Yapılır?, Tanımlar Deyimler Araç ve Gereçler, Ankara: Evren Pul Evi Yayını:1.
- Frewer, D. (2002). Japanese Postage Stamps as Social Agents: Some Anthropological Perspectives. *Japan Forum*, 14(1), pp.1-19.
- Özder, L. (1999). İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları. Kültür Bakanlığı Yayınları:2330. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları: 285. Maddi Kültür Dizisi: 22. Ankara: Ekip Grafik.
- Pınar Olguç. kişisel iletişim (08.01.2015)
- Say, H. (1987). Pul Üzerine Söyleşi. *Grafik Sanatı, Plastik Sanatlar Dergisi*, Sayı:8.
- Thompson, S. (1995). Stamps. *Arts & Activities*, October. 51-55.
- Yazıcı, K. (2010). Sosyal Bilgilerde Eğitimsel Bir Araç Olarak Posta Pullarının Kullanımı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 321-346.
- <http://www.ptt.gov.tr/>

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Yazılar, PC uyumlu Microsoft Office Word 2003 veya sonrası sürümler ile yazılmış olmalıdır. Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun en son çıkardığı İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

I. Başlık

14 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve konu hakkında bilgi verici olmalıdır.

II. Yazar(lar)ın Adı

Dergide yazar ad(lar)ı yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar(lar)ın akademik unvanı, çalıştığı kurum ve yazışma adresi dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır.

Yazarı tanıtıcı bilgi ilk sayfanın altında verilecek 9 yazı büyüklüğünde olmalıdır (Prof. Dr. M.S.

Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü gibi).

Makalenin yazarı; adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli kendisi ile doğrudan iletişim kurulabilecek telefon numarası, açık adresi ve elektronik posta adresini vermelidir.

III. Özet

Özet İngilizce ve Türkçe olmak üzere her iki dilde “Öz” ve “Abstract” başlığı altında yazılmalıdır. 10 yazı büyüklüğünde, tek satır aralığında, her iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler “Anahtar Kelimeler” ve

“Keywords” başlığı altında 3 ile 5 kelime arasında bulunmalıdır. Türkçe özetten sonra Türkçe

“Anahtar Kelimeler”, İngilizce özetten sonra İngilizce “Keywords” kısmı yer almalıdır.

IV. Bölüm Başlıkları:

12 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve numara verilmeden birbirini izleyecek şekilde sıralanmalıdır.

V. Alt Bölüm Başlıkları:

11 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalıdır.

VI. Metin

Ana metin;

- A4 kağıt boyutuna 3 cm kenar boşlukları ile,
- 11 yazı büyüklüğünde Times New Roman yazı tipi ile,
- 1,5 satır aralığı ile,
- Her iki yana yaslı olacak şekilde,
- 6000 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.

VII. Kaynaklar:

Kaynaklar kısmı APA (American Psychological Association, 2001: 5. baskı) kurallarına uygun olacak şekilde yazılmalıdır. APA ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için aşağıdaki web adreslerinden yararlanılabilir.

owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/

www.english.uiuc.edu/cws/wworkshop/writer_resources/citation_styles/apa/apa.htm

Yazı Metninde Kaynak Gösterme

Cümlede yazarların isimleri kaynak olarak belirtilmişse yazarların soy isimlerinin yanında parantez içinde kaynağın basım tarihi yazılır.

Örnek: Özçağlar (2008),.....

Yazarlar cümle içinde kaynak olarak gösterilmemiş ise cümle bitiminde parantez içinde yazar soy isimleri ve tarih birlikte yer alır.

Örnek:(Özçağlar, 2006).

Eğer birden fazla kaynak varsa kaynaklar “;” işareti ile ayrılır ve alfabetik sıraya göre ilk yazarın soy isim baş harfine göre yazılır.

Örnek; (Akçay, 2002; Bozkurt ve Koray, 1992; Kılıçoğlu ve Altun, 2002).

Kaynakta ikiden fazla (5 yazara kadar) yazar varsa ilk defa referans verirken bütün yazarlar soy isimleri ile sıraladıktan sonra daha sonraki referanslarda ilk yazarın soy isimi ile birlikte Türkçe makalelerde “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Örnek: (Başaran, Yılmaz, Ertegün ve Öztürk, 1985). Başaran ve diğer. (1985) göstermiştir ki...

Eğer kaynak, altı ya da daha fazla yazar içeriyorsa her zaman ilk yazarla birlikte Türkçe makaleler de “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Bir kaynaktan yararlanırken o kaynak başka bir kaynaktan yararlanmış ise;

Örnek: Ana kaynak "Doğan" olsun ve siz o kaynaktan yararlanmadınız bu kaynağı ("Demir") çalışmasından yararlandınız, bu durumda aşağıdaki gibi referans yazılmalı:

Doğan (aktaran Demir, 2001).....

VIII. Alıntılar

I. Direkt alıntılarda her zaman yazar, tarih ve sayfa numaraları referansta belirtilmelidir. Alıntı 40 kelimedenden az ise cümle çift tırnak içinde belirtilmez,

Örnek 1. “.....”(Güneş, 2006, s. 2).

Örnek 2. Başar (2001) öğrenmeyi “.....” (s.46) olarak tanımlamaktadır.

II. Alıntı 40 ya da daha fazla kelimeyi içeriyor ise tırnak içinde değil normal makaledeki yazıdan ayırmak için, block format'ında, her satır soldan itibaren beş boşluk olacak şekilde yazılmalıdır.

IX. Kaynakça

Kitap

Piaget, J. (1929). *The Child's Conception of the World*. London: Routledge and Kegan Paul.

Fidan, N. ve Erden, M. (1994). *Eğitime Giriş*. Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.

Editörlü Kitap

Güneş, T. (2006). Fen Bilgisi Laboratuar Deneyleri. Anı Yayıncılık (Ed.), *Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvarın Yeri ve Önemi* (s. 3-4). Ankara.

Hakemli Dergideki Makale

Sheridan, J.M. (1968). Children's Awareness of Physical Geography. *The Journal of Geography*, 67, 82-86.

Eraslan, A., ve Aspinwall, L (2007). Quadratic Functions: Students' Graphic and Analytic Representations. *Mathematics Teacher*, 101 (3), 233-237.

Basılmamış Lisansüstü Tezler

Fakir, B. (2007). *Eğitimde Yeni Yönelim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ERIC Dokümanı

Huld, A., ve Belle, F. (2002). *The Psychology of Mathematical problem solving* (Report No. ABCDE-RR-99-2). East Lansing, MI: National Center for Research on Teacher Learning. (ERIC No. ED123456)

Sempozyum /Konferans, Toplantı ve Proceedings

Barlow, D. H., Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). The modeling perspective on world problems. In R. Jacques (Ed.), *Atlanta Symposium on Activation: Vol. 22. Constructing Meaning for The Concept of Equation* (pp. 333-343). Lincoln: University of Atlanta Press.

Walter, J. K., ve Huston, H. N. (1995). Student understanding of topics in linear algebra.

Proceedings of the National Academy of Physics, USA, 25, 11111-12222

Web sitesi

www.abcdefg.org (24.08.2008)

X. Dipnot

Yazılarda dipnot verilmesi gerektiğinde, açıklamalar metin içinde numara verilerek sayfa sonunda belirtilmelidir. Dipnotlar 8 punto, Kaynakça kısmındaki referanslar 9 punto olmalıdır.

XI. Şekiller

Şekil yazısı şeklin altında 10 yazı büyüklüğünde koyu olarak yazılmalıdır. Eğer

metnin içinde birden fazla şekil yer alıyorsa numaralı olarak verilmelidir. Şeklin adı belirtildikten sonra, eğer şekil bir başka kaynaktan alınmış ise, alıntı yapılan kaynağa gönderme yapılır.

XII. Tablolar

Tablolar metin içinde, tablo yazısı tablonun üstünde ve numaralandırılarak verilmeli, içeriği tablo numarasının yanında başlık olarak açıklanmalıdır. Tablo başlıklarının sadece ilk harfleri büyük olarak düzenlenmelidir. Tabloların sağına ya da soluna herhangi bir yazı yazılmamalıdır. Tablo başlığı 10 yazı büyüklüğünde olarak, tablo içeriği de 9 veya 10 yazı büyüklüğünde olmalıdır.

Not:

APA'nın genel özellikleri bölümünde örnek olması amacıyla verilmiş olan referanslardan bir kısmının gerçek referanslarla ilgisi yoktur. Bu referanslardan bir kısmının bulunması gerçek olmadıklarından dolayı mümkün değildir.